

EGY ÚJSÁGÍRÓ EMLÉKEI

ÍRTA
SZÉKELY SÁMUEL

BUDAPEST, 1926
SZERZŐ KIADÁSA.

*Ez a könyv kétszáz számozott példányban, finom
merített papíron, egész vászonba kötve jelent
meg. A könyvet készítette a Wodianer F.
és Fiai Grafikai intézet és Kiadó-
vállalat Részvény-Társaság
ezerkilencszázhuszonhat
évi január hó
elején.*

Ennek a példánynak száma:

Székely Sámuel

Olvasóimhoz!

Írásba foglalom élelem történetét. Időbeli sorrendben beszámolva változatos küzdelmeimről személyi élményeim és egyéni tapasztalataim alapján- filmszerű jelenetezésben bemutatom letűnt idők korszakos eseményeit.

A jelen komorsága, a jövőbizonytalansága ellenállhatatlan erővel sodorja lelkemet ama boldogabb múlt jelé, amikor a szegény ember fiának is élet volt még a földi élet. Amikor az ősi effélémben magyarított jogegyenlőség alapján álló Nagymagyarország nem, hazánk és államiságunk megcsonkítóinak volt — legalább a látszat, szerint — álcázott vazallusa, hanem tiszteletnek, tekintélynek örvendő tényezőként szerepelt a nemzetközi politikáiban,

Amikor én nyögve a trianoni kellős átok súlya alatt most írásba foglalom elértéktelenedett életem szebb emlékeit, elszoruló szívvel állapítom meg azt a szomorú tény, hogy némely politikus még mindig az erők megbénításában- keresi a gazdasági konszolidálás és az ország hatalmi újjáébredésének legjobb feltételeit,

Ennek a végtelened szomorú- jelenségnek a magyarázatát nem tudom megtalálni másban, mint nagyfokú tájékozatlanságban s a politikai érettség hiányában.

»Egy Újságíró Emlékeinek« nem egy fejezete, alkalmas arra, hogy tájékozást- és okulást ismeretet nyerjenek belőle azok, akik ezidőszerint igényi tartanak politikai szereplésre. Megtanulhatják ezek az urak egy újságíró föl jegyzéseiből azt is, hogy a, felelősség átérzésének a hiánya nemcsak pártokéit lertet tönkre, de a hazát is romba döntheti.

Nem fognak csalódni könyvem értékelésében azok sem, akik Paris, London és Amerika érdekes művészeti, irodalmi és társadalmi eseményeit, többre becsülik a cselszövényes politikánál.

Első emlékeim.

Miről anyám oly búsan szólt.

Somogy vármegye délkeleti sarkában, közel a tolnai határhoz, van az én szülőfalum: *Szill*. Az öt világrésznek nékem legdrágább pontja. Szülőhelyem poros utcáihoz, zsúpfedeles házaihoz, a határban zöldellő rétekhez s az aranykalászos mezőkhöz fűződnek gyermekkorem soha el nem múló emlékei.

Paris fényözöne túlragyogja a szüli bakter-mécses pislogó lángját, de sötétlő éjszakában szemem mégis a kis szilli lidércfényt kutatja, mely a sárgaködös Londonban is hatalmas fénykévet lövelt göröngyös életutamra.

Es a Niagara morajló vízesése sem ránthatta a feledés örvényébe annak a kis szökőkútnak emlékét, amely a szilli uradalmi kertben majdnem méternyi magasságra szöktette a nap sugaraival kacérkodó vízsugarakat.

A honi röghöz való mélységes misztikus vonzódásból sárrjadzik ki a hazaszeretet.

Boldog emlékü anyámtól hallottam, hogy életem, alig két évvel születésem után — veszélyben forgott. Járványos betegség, a gonoszindulatú vörheny dühöngött a vármegye területén/ Nem került el az engem sem. Sőt nálam két évvel idősebb bátyámat s a nálánál idősebb nővéremet is megtámadta a szörnyű betegség. Hatósági parancsra a kisbíró kidobolta, hogy büntetés terhe alatt minden szülő köteles orvost hívatni beteg gyermekeihez. Apám be sem várva a hivatalos figyelmeztetést, sietett igénybe venni az orvosi segítséget. Schlesinger doktor atyámat útközben a patikába küldte valami orvosságért, ő maga pedig öreg végtagjainak megfelelő iramban sietett hozzánk. Egyszobás lakásunk ajtaja, épp úgy, mint a konyháé, az udvarra nyílt. Anyám a konyhában az edényt mosogatta és a nyitott ajtókon figyelte, hogy nem sír-e az egyik vagy a másik gyerek?

Schlesinger doktor megérkezett s belépett a nyitott szobába. A faluban sok volt a beteg, vesztegelni való ideje nem volt s azonnal hozzálátott kis paciensei megvizsgálásához. Az egyik ágyban *Fanny* nővérem, a másikban *Jócsi* bátyám feküdt. Egykettőre kész volt az orvos a vizsgálattal. Fürkésző szeme most

már engem keresett, de nem talált sehoh. E pillanatban belép a szobába édesanyám, kezében a tányérokkal s poharakkal, amiket időközben a konyhában elmosogatott.

— Hol a harmadik gyerek? — kérdi haragosan Schlesinger bácsi.

— A bölcsőben! kedves doktor úr.

— Üres a bölcső . . .

— Szent Isten! — sikolt a édesanyám és ijedtében kiejtő kezéből a porcellánt és üveget, amely csörömpölve és darabokra töredezve hullott a földre.

Én ugyanis, mialatt anyám a konyhában foglalatoskodott, kimásztam a bölcsőnek mondott fatákolmányból és kijutva a pitvarba, vígan lubickoltam az esővízből keletkezett tócsában.

A porcellán-katasztrófa megtörténte után anyám kirohant az udvarra s amúgy csuromvizesen bevitt ölében a doktorhoz, aki első pillantásra megfélebbezhetetlen határozottsággal állapította meg rólam, hogy »menthetetlen« vagyok. Nővérem és bátyám két-három nap múlva meg fognak gyógyulni — mondotta a doktor bácsi — de ami engem illet, akár meg is rendelhetik számomra a koporsót.

A véletlen szeszélye folytán két testvérem még hetekig nyomta az ágyat, míg én. már a harmadik nap vígan téptem kis kertünkben az illatos virágok zöldellő leveleit és hímporos szirmait. Kimúlt azóta 66 esztendő, de fekvő beteg többé soha sem voltam. Talán az udvari pocsolya titokzatos rádióaktivitása acélozta meg fiatal idegzetemet és varázsolt abba a Léthe vizét is felülmúló csodaerőt?

Első politikai oktatás.

A 68-iki év egyik napsugaras napján ünnepi díszet öltött *Szill* községe. Kiöltözködött a lakosság; keresztények és zsidók egyaránt. Apám elvezetett a katolikus templom előtti nagyterre, mely fel volt lobogózva nemzeti színű zászlókkal. Zúgtak a harangok, majd cigánybanda húzta a fülbemászó nótákat. A gyerekseregnek főleg a mozsarak durrogása szerzett nagy örömet, mialatt az öregek és a komolyabbak az ünnepi szónoklatokra figyeltek, amelyekből és különösen a főtisztelendő úr szavaiból, ismételten kicsendült ez a szó: *Emancipáció!*

Apám megmagyarázta, hogy az idegenhangzású szó *jog-eyyenlőséget* jelent, vagyis azt, hogy ezután én is mindent tanulhatok s ha éppen kedvem szottyan, ügyvéd vagy tanár is lehet belőlem.

A beszédek elhangzása után a község összes felekezeteiből, alakult menet a zsidó hitközség elnökének *cserépfedeles* háza felé tartott. A megtiszteltetés viszonzásául az elnök úr megvendégelte az éljenző társaságot. Apám nem kért részt a dínom-dánomból, hanem kezébe vette a legszebb trikólórt és így szólt hozzám, az akkor még csak tízéves fiúhoz: »Ez a zászló a bennünket emancipáló magyar nemzet becsületének a jelképe, aki ezen lobogó ellen vét, nemcsak a magyar nemzetet, de önmagát is meggyalázza. Jegyezd meg magadnak jól a szavaimat, amelyeknek jelentőségét majd csak akkor fogod igazán megelleni, ha nagyobb leszel«.

Jó, öreg apámnak *Schwartzenberg* Dávidnak, a faluban, szegénysége ellenére is, köztiszteletnek örvendő »Dávid zsidónak« politikai oktatása nekem soha el nem némuló harsonáid szolgált egész életemen át. Atyám intó szavát sem a kommün zord robaja, sem a kurzus vad üvöltése nem tudta túlharsongni.

Napokat ettem.

Elvégeztem a negyedik elemi, kitűnő sikerrel. Legjobb tanuló voltam s mégis meg kellett ismételnem a negyedik osztályt. Gimnáziumba akartam járni, de mikor beiratkozásra került a »or, kitűnt, hogy a beíratáshoz és könyvek vásárlására szükséges pénz hiányzik. Csekélyke összeg miatt kellett háromszor kitűnően levizsgáznom a negyedik elemiről. Közben nővéreim nagy ügyességre tett szert a varrásban és hímzésben s ő serény kézimunkával végre előteremtette a hiányzó összeget.

Nagyon szegények voltak a szüleim és szűkösen éltünk. *Péntek* estére azonban egyetlen egyszer se hagyta cserben a jó Isten a hat napon át becsületesen fáradozó Dávid zsidót. Szombat előestéjén ünnepi hangulat vonult be hajlénkunkba és apám ilyenkor mindnyájunkat megáldott. Engem és a bátyámat a zsinagógában, anyámat és nővéremet az imaházból jövet, amikor már ott díszelgett hófehér abrosszal terített asztalon a két égő gyertyaszál.

Addig bizakodtunk s addig imádkoztunk, amíg együtt volt a tizenöt forint és így biztosítva láttam a kaposvári gimnáziumba való beíratásomat.

A kis pénzzel takarékoskodnunk kellett, amiért is apámmal gyalog indultunk el Kaposvárra. Kora reggel vágattunk neki a nyolc órai gyalogúinak s többszöri pihenés után, déltájban értünk a répási erdőbe, mely már csak másfél órányira volt Kaposvártól. Két óra felé eljutottunk Somogy vármegye Mekkájába,

Végighaladva Kaposvár hosszú utcáján, megbámultam az egyemeletes és akkor még csodaszámba menő, régi gimnáziumi épületet, amelynek földszinti utcai helyiségében a Hagelmann-féle könyvkereskedés kirakatai diszelegtek. Életemben még nem láttam annyi sok és annyi szép könyvet. Es hogy tágranyílt szemekkel bámultam a kirakatot, lágyan megsuhintott a nyugati kultúra szellője.

Egy rokonunkhoz szálltunk, aki igen szívélyesen fogadott bennünket és késznek nyilatkozott ingyen lakást adni néhány hónapig. Most már csak a »napevés« problémáját kellett megoldani.

Apámnak sok ismerőse volt a Szillból és környékéről Kaposvárra behúzódtott gazdagabb zsidók között s estig sikerült is neki hat napot szerezni. A hetedik nap biztosítására már nem volt ideje, mert korán reggel vissza kellett térnie Szillba kenyeret szerezni a család otthonmaradt tagjainak. A hetedik napot magam szereztem egy Kunfy nevű nagybérlnél, *Kunfy* Lajos, a kitűnő festőművész vendégszerető nagyatyjánál.

Az ily módon biztosított koszt hét családnál, a hét egy-egy napján reggelit, ebédet és vacsorát jelentett, de mivel anyám tudta, hogy fejlődésben levő gyerekek uzsonna is kell, hetenként e.gy kenyeret sütött számomra, melyet tiszta fehérművel együtt öreg atyám hetenként gyalogszerrel hozott be Kaposvárra.

Azóta vallom, hogy csak a szegény ember hozhat gyermekeinek igazi áldozatot, a gazdag szülők szeretetük nagyobb részét rendszerint pénzzel váltják meg.

A gimnazista támadó újságcikke.

Kaposvári diákéletem egyik érdekes mozzanata arra enged következtetni, hogy a sors már fiatal koromban: újságírónak szánt. Ötödik osztályos lehettem, amikor lázongani kezdtünk

osztályfőnökünk szigorúsága ellen. *Végh* professzor szigorúságát annál nehezebben tűrtük, mivel közvetlen elődje, *Vaszary* János, a hírneves festőművész édesatyja úgy bánt velünk, mint kezes báránnyal. Az ellenzék radikálisabb elemei, lehettünk hatannyolcan — közös eljárás megállapítása céljából találkat adtunk egymásnak a vasút melletti árnyas sétatéren. A találkozáson én és a többi összeesküvő megállapodtunk, hogy hírlapi nyilatkozatban síkraszállunk osztályfőnökünk túrhetetlen zsarnoksága ellen. Elhatároztuk, hogy másnap mindegyikünk magával hozza a kész nyilatkozatot és amelyiknek fogalmazása leginkább megfelel a célnak, azt fogjuk közlés végett beküldeni valamelyik budapesti lapnak.

Ebben a vakmerő vállalkozásunkba nem avattuk be többi osztálytársainkat. Különösen óvakodtunk attól, hogy *Roboz* Zoltán barátunk, a később európai hírre vergődött s fájdalom — ifjan elhunyt természettudós értesüljön elhatározásunkról s lefoglalja a szenzációsnak ígérkező nyilatkozatot, az atyja által akkor már közel ötven év óta szerkesztett *Somogy* című hetilap részére. A »Somogy« publicitását mi keveseltük s attól tartottunk, hogy visszautasítás esetén a kis *Roboz* elárulja merész tervünket a tanár úrnak. Másnap, a megállapított időben, hatan jelentünk meg a sétatéren, kézirattal a kezünkben. Megjelent hetedik kollégánk is, de gyávaságból kézirat nélkül. Legnagyobb meglepetésemre az én nyilatkozatomat ítélték a legjobbnak, tálán azért, mert ennek a hangja volt a legmerészebb.

Elhatároztuk, hogy a cikket beküldjük a *Hon*-nak, amelyről tudtuk, hogy félhivatalos lap s azt gondoltuk, hogy ezt a lapot a közoktatásügyi miniszter úr is olvassa. Társaimmal együtt bíztam abban, hogy cikkem alapján a miniszter el fogja csapni a túlszigorú tanár urat. Én és *Orlai* Antal, az osztály első eminense, (később miniszteri tanács a honvédelmi minisztériumban) magunkra vállaltuk a cikk beküldését.

A kíméletlenül támadó cikk természetesen soha se jelent meg a *Hon*-ban. A szerkesztő úr tapintatosságának köszönhettem, hogy egy időelőtti zsurnalisztikai szárnypróbálgatás miatt a gimnáziumból ki nem csaptak.

Budapesti diákélet.

Az útiköltség.

A gimnázium hatodik osztályát elvégezvén, tanulmányaim-folytatása céljából Budapestre készülődtem. A kaposvári gimnázium akkoriban még csonka volt és a hetedik, meg a nyolcadik osztályt Budapesten vagy más nagyobb városban kellett befejeznem. De akárhová is kíváncsoztam volna, útiköltségre és egyéb kiadások fedezésére megfelelő kis összegre volt szükségem. Nem volt pénzem, de a jó Isten mentőangyalt küldött egy katolikus káplán személyében. Ez a jóságos szívű pap, akit érző szívéért és demokratikus gondolkozásáért, felekezeti különbség nélkül imádozt a falu népe, nagyon szeretett kuglizni. Estefelé, mikor a perzselő nap leáldozóban volt, nagy kedvvel hódolt ennek a testedző sportnak néhány kedélyes úr társaságában, melynek rajta kívül még a kántortanító a segédjegyző, két uradalmi írnok és egy, már Budapesten is megfordult iparos voltak a tagjai. Ők képviselték a szüli intelligenciát. A derék káplán pártfogása folytán a társaság hat versenyző parasztfiúval szemben engem bízott meg a babák állogatásával és a fagyolyók visszagurításával. A szépen jövedelmező vakációs fogadkozást elsősorban fizikai rátermettségemnek köszönhettem, mert a legnagyobb golyót is pehelysúlynak tekintettem. De a káplán úr protekciójának igazi oka mégis az volt, hogy a hatodik osztályt végzett gimnazistában támogatni akarta a fejlődő lateiner osztály egyik serdülő tagját. A támogatásnak meg is volt az eredménye és két hónapos vakációban naponként szaporodó krajcárokból megkerestem a budapesti útiköltséget.

Ozdból Siófokig kocsin, a Balatontól Budapestig a Déli vasút harmadosztályú kupéjában utaztam. Siófokon, ahol akkor telepnek és strandnak meg játékkaszinónak még nyoma sem volt, egyetlen egy fabódé« kis öltöző jelezte, hogy fürödni is lehet a Balatonban.

A budai vasúti állomásról a nyirkos levegőjű alagúton keresztül, szinte futva rohantam a Gyár-utca felé, amelynek ötödik számú házában lakott és várt a már egy évvel hamarabb Pestre került kaposvári deáktársam, Szill Adolf.

A Lánchíd előtt megtorpantam. Meg kellett állnom, hogy

bámuljam a hatalmas természeti csodát, (akkor még Dévénytől Orsovaig egy híd ívelte át a magyar Dunát), a reá pislogó Gellért-heggyel. *Clark* remek alkotásától, a nyelvnélküli oroszlánokkal: díszített függő lánchídtól csak nehezen tudtam megválni. Lassított ütemben a Fürdő-utcán át az Andrássy-útnak (akkor még csak Sugár-út) tartottam. Az 1873-ban egyesített Budapestnek ez első nagyvárosi boulevardján alig épült még fel 10—15 ház. Csak az Oktogon-tér négy sarokpalotája jelezte, hogy a teret keresztező vonalon fog majd elhúzódni a tervbevett nagykörút. Az Andrássy-út ülés telkeit egy élelmes vállalkozó a hevenyésztett bazárok szinte megszakítatlan sorával építtette be, de az aszfaltos járdák közt elterülő úttest akkor is már pazar faburkolattal volt kirakva.

Kidobnak a szobából.

Az Andrássy-útról befordultam a Gyár-utcába s a Piaristaudvarban ráakadtam volt kaposvári iskolatársamra, aki bemutatott jólelkű kvártélyosasszonyának. Egy-kettőre megállapodtam az asszonnal, hogy a kis szoba ágyát továbbra is barátom tartja meg, én pedig havi öt forint ellenében alszom majd a rozoga díványon. Barátom társaságában este megnéztem a nekem mennyei fénynek tűnő Andrássy-úti világitást, melyről azt hittem, hogy ennél szebb éjjeli látványosság nincs is talán az egész világon.

Az esti sétáról hazatérve, fáradtan és boldogan nyugalomra hajtottam fejemet s álmomban szebbnél-szebb légvárakat építettem. Éppen a villámhárítót akartam elhelyezni legszebb légváram tetejére, mikor egy durva hang fölelrengésszerű, kíméletlen lökés kíséretében rám rivalt: *»Azonnal keljen föl, ez a dívány az enyém.«* Almos szemmel, riadtan tekintetem az előtttem álló marcona férfira. Torzonborz szakálláról és hangjának borízú timbre-jéből hamarosan megállapíthattam, hogy részeg, de nehezebb volt kitalálnom, hogy tulajdonképpen kicsoda.

A kettőnk között kifejlődött szóváltás fölébresztette barátomat is, aki az alkalmatlankodó alkoholistát szigorú hangon kiutasította a szobából. Ám az nem akart távozni s váltig vitatta, hogy a kanapé használatáért járó összeg az övé és nem a feleségéé. Most már tudtam, hogy ez a szerencsétlen ember kicsoda. A zajra a sebtében felöltözködő asszony is berohant hozzánk s

kérlelte hitvestársát (aki a kaputnyitó s ugyancsak italos ház-mestertől értesült arról, hogy az asszony öt forintot kapott a divány bérbeadásáért), hogy ne zavarjon engem, mert ő a lakbért már megkapta tőlem.

— Add ide az öt forintot! — harsogott fenyegetően a részeg parancsa. Az asszony vonakodott eleget tenni félje parancsának. Szó szót követett s a kifejlődött kézitusában az asszony alul maradt. A férj megkaparintotta az öt forintot és nyugodtan távozott.

Az asszony és barátom is biztatott, hogy aludjak csak tovább, hisz Pesten az ilyen jelenetek nem tartoznak a ritkaságok közé.

Nem bírtam többé elaludni. Az ittas ember brutalitása hirtelen koromsötét leplet borított a ragyogó fényre és elhesegette a mámorító gyönyört, amely érkezésem napján a szívembe lopódzott. A fölkelő nap melegítő sugarait lövelte be a nyitott ablakon át és én fázva, dideregve bújtam a toldott-foldott, tarkaszínű takaró alá.

Ellopták az utolsó garasomat.

Még aznap beiratkoztam a Barcsay-utcai gimnáziumba és miután egy antikváriusnál beszereztem a szükséges tankönyveket, Adolf barátommal a József-térre mentünk megnézni a nekem szenzációnak ígérkező hazafias ünnepséget, amelyet József nádor születésének századik évfordulója alkalmából rendeztek. A József-tér és a Fürdő-utca gyönyörűen fel voltak lobogózva. Sokezer ember, előkelő személyiségek, köztük többen díszmagyarban és a díszfogatok hosszú sora volt látható. Nekem a tarkánál-tarkább díszmagyarok tetszettek legjobban. Ennyi nők bogláros kucsmát, sárga szattyánt, kék attilát és prêmes mentét még nem láttam. Hát még a fantáziámat leginkább izgató görbe és egyenes díszkardok.

A kormány, a parlament és a főváros képviselői gyönyörű szavakkal magyarázták a nap jelentőségét. Nagyszerű kép volt az, de az ünnepséggel együtt véget ért az én boldogságom is, mert alig hogy elváltam a tömegtől s újból lélegzethez jutottam, belenyúltam a zsebembe és elképedve állapítottam meg, hogy kis bugyellárisommal együtt ellopták Budapestre hozott tőkém

utolsó maradványait is. Ellopták a beíratás s könyvvásárlás után még megmaradt 2 forint 70 krajcárt is és most itt állottam az idegenben egy fillér nélkül. Budapesten nem lehetett napokat enni. Vájjon miből és hogyan fogok én megélni?

A csúszós padlón elvágódtam.

Ha visszagondolok az első nyolc hét nélkülözéseire és gyötrelmeire, rémes álomnak tűnik budapesti életem eleje. De fiatal és egészséges voltam; elég jól megéltem napi tíz krajcárból is. Oly sok mindent lehetett akkor még vásárolni tíz krajcárért! Friss kenyeret, szaftos szafaládét, sőt még zöldpaprikát is.

És végül a jó Isten, ki Izrael népét szárazon átvezette a Vöröstengeren, engem is megsegített.

Ekkor történt, hogy *dr. Cherven Floris* osztályfőnököm, később az intézet igazgatója és címzetes főigazgató elővette vonalzott noteszét és 4—5 diákot lefeleltetett a történelemből. Köztük engem is. Nem voltam valami kitűnő diák; a görögöt nem szerettem, a matézist még ma se értem, de kedveltem az irodalmat és rajongtam a történelemért. Már gyermekkoromban bújtam a komolyabb történelmi könyveket, amiért is kivételesen tájékozott voltam ebben a tantárgyban. XIII. és XIV. Lajosról, Mazarinról és Richelieuról kellett felelnem. Osztályfőnököm rögtön észrevette, hogy többet tudok, mint amennyit az ő előadása nyomán és a tankönyv alapján tudnom kellett volna, de dadogó beszédem és réveteg tekintetem sem kerülte el figyelmét.

Atyai jóindulattal kérdezte tőlem: mi a bajom? Konokul hallgattam. Cherven úr nem faggatott tovább, de csöngetés után behívatott a tanári szobába s szigorú hangon, követelte tőlem, hogy fedjem föl előtte a helyzetemet. És én elmondtam neki mindent, amit addig osztálytársaim előtt is titkoltam.

— Tehát egy-két jó leckével lehetne magán segíteni ?

— Ha legalább egy családnál taníthatnék, akkor is már boldog lennék, — feleltem, mélyen megindulva tanárom jóindulatú érdeklődésétől.

— Mindjárt gondoltam, hogy ez lehet a baja. No majd megpróbálunk valamit. Tanított-e már jobb családoknál is?

— Igen, — feleltem önérzetes, határozott hangon.

— Hát ha bízik magában, ajánlani fogom egy főmérnök ismerősömnek, ganóczi Kecskés Sándor főmérnök úrnak, aki tanítót keres két kis fiához.

Már le is ült az asztalhoz, névjegyet vett elő tárcájából és néhány sorral beajánlotta a főmérnöknek. Még aznap fölkerestem ganóczi Kecskés Sándort. Libériás inas vitte be az ajánlósortokat s egy-két perc múlva az inas bevezetett az elegáns bútorzatú, de — fájdalom — túlságosan csúszósra vixelt, parkettás úriszobába, ahol íróasztal előtt állva fogadott a főmérnök úr. Alig tettem a fényesre dörzsölt parkettán egy-két lépést, elcsúsztam s végig vágódtam a fa kockás padlón. Szillben, de a még akkor kis városias Kaposvárott sem lépdegéltem ilyen sikos pádimentumon. Diszkvalifikálva éreztem magam és legjobban szerettem volna menekülni a nekem túlelegáns lakásból. Végre is engedve az önfentartási ösztönnek, fiatalos ruganyossággal talpraugrottam s illedelmes szavakkal kértem bocsánatot »botlásoméért«.

A műszaki férfin szóltanul állt a helyén. Szeme meg se rebbent. Csak amikor feléje közeledtem, hordozta végig rajtam szúrós tekintetét. Arcáról és szeméből nem sok biztatót véltem megállapíthatni. Hosszas gondolkodás után a főmérnök megszólalt és udvarias formában tudatta velem, hogy szándéka volt a két fiút otthon taníttatni, de meggondolta a dolgot és inkább nyilvános iskolába fogja járatni őket. Nem ismertem még akkoriban a magasabb diplomáciát, de azért egy pillanatig sem volt kétséges előttem, hogy ügyetlen elvágódásom az oka a mellőzésnek. Hévvél, meggyőződéssel magyaráztam a gyermekei jövőjeért méltán aggódó apának, hogy ne ítéljen a külső látszat után. (Alacsony termetű, szegényesen öltözött, suta legényke voltam.) Nagyon értek a tanításhoz, Kaposvárott is szép sikerrel adtam leckéket, — mondtam egy Pestalozzit megillető önérettel.

Szavaim némi hatással voltak Kecskés úrra, aki aziránt érdeklődött most már, hogy mit kérnék napi kétórai tanításért? Nehogy elrontsam a dolgot, nagyon keveset, havi öt forintot kértem. Ez az olcsó ajánlkozásom volt az előbbinél is ügyetlenebb kisiklásom. Igaza volt a főmérnök úrnak, mit is tudhat az olyan preceptor, aki havi öt forintért vállalkozik napi kétórai tanításra? Leolvastam a főmérnök arcáról a szavaim keltette rossz hatást s siettem megmagyarázni, hogy csak azért kértem

oly keveset, hogy alkalmam legyen képességeim bizonyítására. Próbaképpen, ha kell, egy hónapig akár ingyen is tanítom a gyerekeket ... E sorsdöntő pillanatban lépett a szobába két szőke fűtű, bájos arcú, Murillo angyalkáira emlékeztető fiúcska, akik udvariasan köszöntöttek. Hozzám simultak és az egyik fiú elbájoló tapintatlansággal azt kérdi tőlem: *Ugye, maga lesz a mi tanítónk?* A gyermek ártatlan kérdése és az én mélabús hallgatásom lefegyverezte az apát. Helyettem ő felelt. Másnap megkezdtem a tanítást. A hó végén öt forint helyett tízet kaptam s ez a fizetés havonként két-két forinttal emelkedett, egész havi 24 forintig. Ebből aztán már meg lehetett élni úriasan. A jó Isten, aki egy egész népet átvezetett szárazon a Vöröstengeren, engem is megsegített.

Dr. Kerékgyártó és Goldziher tanár kibékülése.

Egyetemi tanáraink közül egyedül *Salamon Ferenc*, a nagy történetíró volt hatással reám. Kritikai elméjének s szuggesztív okfejtő módszerének köszönhettem szellemi pupilláim tágulását. Éles elméjének hatása alatt mint újságíró később is mindig kerestem a magasabb szempontokat a politikai események bírálatában. S 40 évi zsurnalisztikai munkásságban tudatosan törekedtem mindenkor a hang előkelőségére. A kiváló professzorrá váló közelebbi ismerkedés azonban — sajnos — majdnem lehetetlen volt. Az egyetemen kívül nem igen érintkezett a hallgatóival, sőt az egyetemi órákat sem tartotta meg kívánatos pontossággal. Ámde abban a kevés órában, amikor tanított, rengeteg sokat lehetett tőle tanulni.

Pontosság és ügybuzgalom tekintetében valóságos ellentéte volt neki öreg tanártársa, *Kerékgyártó Árpád*. Nagyon szeretett tanítani. Lármás jogászok és tudományszomjas filozopterek körében a katedrán maga is megfiatalodott. Órákon át hévvé és ambícióval prelegált a hallgatóinak. Magastermetű, szikárcsontú öreg úr volt, ki, mikor élete alkonyán baleset következtében nem tudott már járni, hordszéken vitette magát az aulába, csakhogy megtarthassa előadásait. Bámulatos emlékezőtehetségét valamennyien csodáltuk. Alaposan ismerte a magyar históriát és annak kútforrásait, de nem tartozott a nagy alkotásokra hivatott tudósok közé.

Írántam kezdettől fogva kitüntető jóindulattal viseltetett és megbízott az Anjouk és Jagelló-korabeli kútfőkről tartott előadásainak a sokszorosításával. Igyekezetelem jutalmazandó, felszólított, hogy folyamodjak a *Bésán-féle* ösztöndíjért.

— Tanár úr, mondám, én zsidó vagyok. . .

— Csak adja be a folyamodványát. A Bésán-féle ösztöndíj nem felekezeti jellegű, én vagyok a referense és Ön meg fogja kapni a stipendiumot.

Meg is kaptam és négy éven át élveztem a 250 forintos ösztöndíjat. Elég nagy pénz volt az deákkoromban.

Néhány hét múlva Kerékgyártó professzor kérdi tőlem: Miért nem folyamodik Ön a zsidó ösztöndíjért?

— Mert nincs protekcióm. A jeles index nem elegendő.

— És ki az ösztöndíjak referense? — érdeklődött tovább jószívű tanárom.

— Goldziher Ignác! — feleltem közömbösen.

Dr. Kerékgyártó Árpád arca hirtelen elkomorodott. Néhány pillanatig elgondolkodott, majd így szólt:

— Mindegy! Holnap délután két óraker hozza el a lakásomra indexmásolatát, a szabályszerűen fölszerelt folyamodványával együtt!

Utasítás szerint másnap két óraker a tanár úr Sörház-utca 6-ik számú lakásán jelentkeztem, ahonnan együtt elmentünk Goldziher Ignác Holló-utcai lakására.

Kemény, zord időben kerestük fel a neves orientalistát. Durván, kegyetlenül pacskolta arcunkat a széltől kergetett hőtömeg. Az akkor már 70 éves professzor védekezés céljából kinyitotta vihártépett esernyőjét, amelyet egy óvtalan pillanatban a megújuló szél majdnem kicsavart a kezéből. Féltem, hogy elcsúszik a síkos kövezeten és már az út elején kérleltem, hogy térjünk vissza és halasszuk a látogatást máskorra. De a tanár úr elhatározásában hajthatatlan volt.

Eljutottunk végre a Holló-utca 4-ik számú házába, amelynek első emeletén lakott Goldziher. Csengetésünkre a cseléd ajtót nyitott.

— Itthon van Goldziher tanár úr? — kérdi Kerékgyártó

— Igen, kérem.

— Akkor hát jelentsen be: Kerékgyártó tanár úr!

A szobaleány eltűnt s kevéssel azután az előszobába nyíló terem ajtajában megjelent a nagy orientalista jellegzetesen szép keleti feje. Goldziher csodálkozva fürkészte látogatóit. Mintha nem hitt volna a szemeinek. Majd felénk közeledett s szótlánul megállt Kerékyártó előtt. Hallgattak mind a ketten. Végre is Goldziher szakította meg a kínos csendet.

— Jó napot, tanár úr, — szólt a Talmud és a Korán alapos ismerője, a keresztény világnézet egyik legtisztább lelkű képviselőjéhez fordulva — minek köszönhetem a megtisztelő látogatást? Méltóztassék beljebb jönni! —és kitérve az ajtót, leplezetlen örömmel vezette be hajlékába a Szent-István-Társulat nagytekintélyű, hitbuzgó választmányi tagját.

Az ebédlőn áthaladva beléptünk Goldziher dolgozószobájába, amelynek szekrényei és minden zuga tele voltak a Keletre vonatkozó értékes és unikumszámba is menő könyvekkel. Ezek nemrég a palesztinai zsidó egyetem birtokába kerültek.

Kerékyártó nem akart leülni és így állva maradtak mindketten. Öreg tanárom megmagyarázta jövetelének célját, amelylyel kapcsolatosan fölkerítte kollegáját, hogy szorgalmamra és képességeimre való tekintettel legyen azon, mint referens, hogy megkapjam a 100 forintos zsidóösztöndíjak egyikét. Majd nekem szólt, hogy folyamodványomat és indexemet nyújtsam át Goldziher tanár úrnak.

Goldziher elutasító kézmozdulattal adta tudtomra, hogy nem hajlandó átvenni a paksamétát, majd közelebb lépett Kerékyártóhoz, megfogta a kezét és azt melegen megszorította. Aztán pedig így szólt a visszautasításon csodálkozó öreg történet-tudóshoz:

»Ez a fiatal ember adja be kérvényét iktatás céljából a zsidó országos irodában dr. Simonnál. Én nem vagyok kíváncsi az indexére. Meg se nézem, se most, se későbben, de biztosíthatom róla tanár urat, hogy védenca már meg is kapta a stipendiumot. Mert, *ha Kerékyártó Árpád a magyar katolikus egyház oszlopos tagja érdemesnek tartja, hogy személyesen eljárjon egy zsidó deák érdekében,* akkor a legkevesebb, amivel én hitközségi főtitkári minőségemben meghálálhatom tanár úr fáradozását, az, hogy *dőre is biztosítom róla, hogy hallgatója az ösztöndíjat meg fogja kapni.*« Meg is kaptam.

Csak távozásunk után árulta el nekem az öreg Kerékgyártó, hogy a tudományos akadémián valami történelmi kérdés fölötti vitában néhány évvel azelőtt összeveszett Goldziherrel és azóta nem beszéltek egymással. Haragban voltak. De én miattam a melegszívű professzor elfelejtette sérelmét s kibékült tanártársával. Kibékült, hogy javítson évi 100 forintra egy zsidó tanítványa helyzetén.

A katonai élet örömei.

A Ludovikán.

A gimnázium elvégzése és egyetemi tanulmányaim megkezdése előtt soroztak be egyévi önkéntesnek a m. kir. honvédséghez. Abban az időben a honvédség önkénteseit, miután a csapatnál nyolc heti újonckiképzésben részesültek, a tisztképző tanfolyam hallgatása céljából tíz hónapra bevezényeltek a Ludovikára. A tisztképző tanfolyam két osztályból állott, egy alsó és a felső tanfolyamból. Az ugyancsak 10 hónapos előkészítő tanfolyamba azok a tényleges szolgálatú intelligensebb altisztek kerültek, akiktől remélni lehetett, hogy elméleti képzettségüknek egy évig tartó továbbfejlesztése után megfelelő műveltségre fognak szert tenni. Főleg matematikát, földrajzot, fizikát és vegytant, meg történelmet tanultak. Azok az altisztek, akik sikerrel elvégezték az előkészítő osztályt, fölléphettek a felső osztályba, ahol egyesültek az úgynevezett *lappangókkal*, vagyis azokkal az érettségizett önkéntesekkel, akiknek már csak katonai kiképzetésre volt szükségük. A kétévesekből kerültek ki az aktív tisztek, az egyéves önkéntesekből szabadságot állományú tisztek lettek. De megtörtént kivételesen, hogy önkéntesekből lett tisztek is kérték aktív szolgálatba való fölvételüket. így lett aktív tiszt *Szemnecz Emil* is. *Szemnecz* Somogy megyében született és velem együtt szolgált a kaposvári 70-ik zászlóaljban. Akkor a honvédség még csak zászlóaljban, nem pedig ezredben volt megszervezve. A nálamnál fiatalabb *Szemnecz* két hónapig az újoncom volt Kaposvárott, aztán ő is fölkerült a Ludovikára, ahol ez a kivételes tehetségű újságíró, a klerikális *Magyar Albin* későbbi fel. szerkesztője, az évváró vizsgán első eminens lett.

A vizsga befejezte után soron kívül nevezték ki hadnagynak. Néhány évi tényleges szolgálat után megvált a katonaságtól s az egyházpolitikai harcok idején példátlan szenvedéllyel támadta a liberális egyházpolitikai javaslatokat szentesítő magyar királyt. Azt írván a többek közt I. Ferenc Józsefőről, hogy *a törvény szentesítésével letördelte a kettős keresztet Szt. István koronájáról*. Az 1890 óta szabadságolt állományú tiszt ekkor a *honvédtisztikar becsületbírósa elé állították, mely őt 31 szóval 1 ellen fölmentette*. Fejérváry báró honvédelmi miniszter megsemmisítette a határozatot s a budapesti tisztgyűlést delegálta az ügy újabb elbírálására, Szemeczet ez a gyűlés tisztí rangjától megfosztotta. Egyúttal pedig *Hubert* tábornokot, az első jury elnökét nyugdíjba küldték.

Katonai pályám kevésbé szenzációs, mint a Szemecz Emilé. Újonckiképzés után fölkerültem Pestre a Ludovikába, ahol *Jekelfalussy* Lajos, vezérkari százados, később honvédelmi miniszter lett a parancsnokom. Ez a finomlelkű, daliás vezérkari tiszt volt az első tábornok, kit nem a közösoektől helyeztek át a nemzeti hadsereghez, hanem aki magának a honvédségnek volt a neveltje.

Örökös pénzhiányom miatt a Ludovikából csak ritkán jártam be a városba és szabad időmet az akadémia gazdag könyvtárában töltöttem. Jekelfalussy is elég sűrűn lapozgatta a könyveket s mivel nagyon kevesen vették igénybe az intézet tudományos kincseit, ketten lassan-lassan összebarátkoztunk.

Amikor évtizedek múlva a képviselőház folyosóján vele újra összekerültem, az időközben altábornaggyá előléptetett Jekelfalussyval, több ízben nyílt alkalmom arra, hogy mint újságíró, komoly szolgálatokat tehettem volt századosomnak. Sajnos, az egykor oly *stramm* aranykulcsos századosból az évek folyamán megtotytrakosodott honvédelmi miniszter lett.

A mongol invázió és a haragos őrnagy.

A Ludovikán szerzett katonai ismeretek felhasználásával még egyetemi hallgató koromban megírtam »*A mongol invázió*« című hadtörténelmi tanulmányt, mely a Ludovika Akadémia Közlönyében jelent meg és amelyre *Pauler* Gyula, kiváló történészünk: *Az Árpádok korá-t* tárgyaló második kiadású, jegye-

tekkel ellátott munkájában hivatkozott. A hadtörténelmi folyóirat főszerkesztője *Kránitz* őrnagy volt, a felelős szerkesztői teendőkkel *Búza* főhadnagy volt megbízva.

Búza főhadnagy úr a beérkezett cikkek nagy tömege miatt sokáig késedelmeskedett tanulmányom közzétételével, amiért is, megunva a várakozást, közvetlenül az Üllői-út 5. szám alatt lakott *Kránitz* őrnagyhoz fordultam a közlés megsürgetése miatt. Barátságos beszélgetés után az őrnagy úr megígérte, hogy cikkem a havi folyóirat legközelebbi számában fog megjelenni.

Mivel megint elmaradt a közlés, újra fölkerestem *Kránitz* őrnagyot. Sötét előszobában várakoztam, mialatt a tisztiszolga bejelentett. Hirtelen kinyílt az ajtó s *Kránitz* őrnagy úr önmagából kikelve, stentori hangon rámrivalt: »*Gazember, azonnal takarodjék!*« Kevés híja volt bizony, hogy ijedten össze nem rogytam. Arra el lehettem készül-e, hogy értekezésemet mint haszontalan fémimkát a fejemhez vágják, de ez a példátlanul durva szidalom mégis meglepett. (Amikor az őrnagy úr folytatta gorombászkodását, lázadózó önérzetem sugallatára dacosan válaszoltam:

— Elmegyek, őrnagy úr, de tessék előbb visszaadni a kéziratomat.

— Micsoda kézírata Miféle újabb gazság akar ez lenni?

— A mongol invázióról írott tanulmányomat kérem.

Az őrnagy úr közelebb lépett hozzám s miután most már a félhomályban fölismert, restelkedve bocsánatot kért tőlem. Bevezetett a szalonba s megmagyarázta, hogy egy hozzám hasonló, kistermetű, szabadságolt állományú hadapród már két ízben megpumpolta s azt hitte, hogy harmadszor is eljött pénzt kérni. A sötét előszobában összetévesztett a szabadságolt állományú zsarolóval. Újra és újra bocsánatot kért az őrnagy a kellemetlen tévedésért s mivel szavát adta, hogy cikkem már nyomás alatt van s három napon belül meg is fog jelenni, a büszkeség érzete egy pillanat alatt száműzte szívem bánatát.

Ez az eleinte oly kellemetlen *quiproquo* tizenkét év múlva csattanós zárójelenettel fejeződött be a budavári miniszterelnöki palotában. Báró *Bánffy* Dezső kéthetenként politikai ebédeket szokott adni, A 12—14 tagú vendégtársaság a képviselőház, főrendiház tagjaiból, a magasabb polgári hivatalnokokból és a

tábornoki karból került ki. És minden ilyen miniszterelnöki ebédre a kultúrát megbecsülni tudó miniszterelnök egy-egy újságíró is meghívott.

Tíz évi külföldi tartózkodás után visszatértem Budapestre és szerkesztője lettem a *Politikai Hetiszemlének*. Bánffy Dezső, valószínűleg jutalmazni akarván a lap előkelő tónusát, nekem is, akit akkor személyesen még nem ismert, küldött politikai ebédre szóló, kartonpapirosra nyomott meghívót. Azt hittem, hogy tévedésből került csak hozzám, mert Parisban és Londonban megszoktam ugyan a miniszteri és diplomata-meghívókat, de nem emlékeztem rá, hogy Magyarországon is szokásban lett volna a zsumaliszták megfelelő társadalmi kezelése.

Amikor eleget tettem a meghívásnak, a siklón talákoztam *Jókai Mórral*, aki aznap szintén hivatalos volt Bánffy Dezsőhöz. A nagy regényíró ép akkor tért vissza Brüsszelből, ahol részt vett az interparlamentáris konferencián s a megjelenésben akadályozott Apponyi Albert gróf távollétében ő mérte össze a magyarok kardját a román irredenta liga vezérének, *Vreália* szenátor-nak rozsdás fringijával. Bánffy Dezső felhasználta az alkalmat, hogy gratuláljon Jókainak a konferencián elért sikerhez, de ő szerényen elhárította magától a dicséretet, kijelentvén, hogy az érdem nagyobb része *Pázmándy Dénest* illeti, ki elősegítette az ő sikerét. Emlékezetem szerint résztvettek a miniszterelnöki ebéden: *Császka* érsek, *Jókai Mór*, gróf *Szapáry Gyula*, volt miniszteremök, *Lánczy Leó*, *Hegedűs Sándor*, *Vörösmarthy* igazságügyi államtitkár, *Boncza Miklós* képviselő s egy altábornagy, aki az utolsó pillanatban érkezett. A többi 4—5 vendég nevére már nem emlékszem.

A pompás ebédet követő asztalbontás után az egész társaság a miniszterelnöki palotának Dunára néző s gyönyörű kilátást nyújtó terraszára vonult, ahol kisebb csoportokban verődve, szürcsöltük a feketekávé és vitatkoztunk az aktuális eseményekről. Báró Bánffy Dezsőné, kinél kedvesebb és tapintatosabb házi-asszonyt alig lehet képzelni, a Munkácsy-család társadalmi élete iránt érdeklődött. A tárgy érdekelte a többieket is s nemsokára az egész társaság körém gyülekezett. Amikor befejeztem mondkámát, hozzám lépett a társaság altábornagy-tagja s feszes katonai tartással bemutatkozott:

— *Kránitz* altábornagy!

— *Székely* szerkesztő vagyok, de már volt szerencsém altábornagy úrhoz.

— Mikor? — kérdi meglepetten *Krániiz*.

— Kérem, én vagyok az a *Székely*, akit altábornagy úrnagy korában kipurcsolt a lakásából.

Még nagyobb csudálkozás.

— Én vagyok a *Ludovika Akadémiai Közönyben* megjelent »*A mongol invázió*« című tanulmányok szerzője, — folytattam bemutatásomat.

Az altábornagy úr rám ismert és visszaemlékezett a furcsa esetre.

Bánffy Dezső báró pedig nevetve jelentette ki, hogy végtelemül örvend, hogy ebédje alkalmából a miniszterelnöki palotában mindkettőnknek módot adott újabb találkozásra.

Amikor a bankár protegál katonáéknál.

Tiszthelyettesé, illetőleg szabadságolt állományú tiszté való kineveztetésem után Parisba, majd pedig Londonba kerültem. Parisból háromszor, Londonból egyszer vonultam be idegerősítő, őszi hadgyakorlatra. A világvárosi idegnyesztő élet után valóságos regeneráló üdülésnek tekintetem a hathetes gyakorlatozást. Egy ízben mégis szerettem volna kötelezettségem alól kibújni. Egy dúsgazdag lipótvárosi család, melynél több éven át nevelősködtem, meghívott vendégnek Gasteinba. Volt tanítványom is nagyon kérelt, hogy a nyarat az ő körökben töltsék. Eleget tettem kedves discipulusom kívánságának és elutaztam a kies Gasteinba. Megérkezésemkor tudattam a vendégszerető családdal, hogy legfeljebb tíz napig maradhatok és legkésőbb augusztus 20-ikára jelentkeznem kell a budapesti honvédezedparancsnokságnál. Itt marad velünk szeptember ötödikéig, mondta *D.* úr, amikor majd együtt utazunk el Budapestre. Lehetetlen tovább maradnom; már kértem a gyakorlat alól való fölmentése met?1 és kérésemet a nagykövetség is támogatta, de ezredesem nein engedélyezte a fölmentést. *D.* úr mosolyogva biztosított róla, hogy nem fogok bevonulni. Ő majd elintézi helyettem ezt a dolgot. Másnap a reggeli séta után bemutatott a gasteini fürdőorvosnak, aki mint utólag értesültem, betegséget iga-

zoló bizonyítványt állított ki. *D.* úr részére. Bizonyára nem ingyen ...

Én azonban felhasználva *D.* úrnak salzburgi kirándulását, anélkül, hogy tőle külön elbúcsúztam volna, augusztus 20-án Budapestre utaztam. Megérkezésem napján kimente ma Kőbányai - uti régi honvédlaktanyába, *Lahner* alezredesnél, az ezred szigorú parancsnokánál akartam jelentkezni. Az ezredirodában találkoztam *Machek* főhadnaggyal, az alezredessegédtszjével, aki később nőül vette Gyulai Pál nevelt leányát. Amikor *Machek* barátom megpillantott, csodálkozva kérdezte: *Hát te mit keresel itt, hisz föl vagy mentve?* Tegnap küldtünk neked távirati értesítést Gasteinba.

Be akartam menni *Lahner* alezredeshez, hogy megköszönjem neki fölmentésemet. *Machek* főhadnagy visszatartott és komoly hangon figyelmeztetett, hogy óvakodjam ettől a lépéstől. Ha meglátja *Lahner*, hogy egészséges vagy, rögtön lecsukat. —Hanem tudod, hát megsúghatom bizalmasan, hogy fölmentésed felsőbb parancsra és *Lahner* ellenére történt. Erre a figyelmeztetésre sietve elrohantam a kaszárnnyából. *D.* úr később megmagyarázta a dolgot. A gasteini fürdőorvossal az én nevemre és az ő felelősségére betegségemet igazoló bizonyítványt állíttatott ki, melyet beküldött a *Garai és Magaziner* bankháznak. Hogy *Garai*, vagy *Magaziner* személyes közvetítését vette-e igénybe *D.* úr, arra én már nem emlékszem. Csak azt tudom, hogy ez a cég bonyolította le *D.* úr tőzsdei ügyleteit és ugyancsak ez a bankház irányította és rendezte *Gromon* Dezső honvédelmi államtitkár nagyméretű hitelműveleteit.

A bankház egyik főnöke betegségi bizonylatomat levél kíséretében megküldte a Bártfán üdülő *Gromon* Dezsőnek, aki ennek alapján táviratilag elrendelte az őszi gyakorlat alól való fölmentésemet. Sajnos, az ezred távirati értesítése már csak 48 órával elutazásom után érkezett Gasteinba.

Ez volt életem egyetlen panamája. Ennek sem vettem hasznát és ezt az egyet is mások csinálták helyettem.

I. Ferenc József leszid.

Katonai életem legemlékezetesebb élménye, amikor a legfőbb hadúr, Magyarország apostoli királya haragosan leszidott. *Alcsuth* környékén nagyméretű hadgyakorlatok folytak és a záró

gyakorlatokon fényes katonai kísérettel részt vett öfelsége is. Az alig hatvan éves délceg uralkodó, sőt még egy évtizeddel később is, nagyon kitűnő lovas volt. Az őt mindenkor szabványos távolságban követő szárnysegédek, vezérkari tisztek és külföldi attasék alig győzték a galoppozó iramot.

A befejező gyakorlat napján századunk, mely egy keskeny mezei úton haladt, parancsot kapott a közelfekvő temető megszállására. A századparancsnok a vett parancs alapján az első félé századot fölfejlesztette rajvonalba, a másik felét pedig hátrahagyta tartaléknak. Én az utolsó, vagyis a negyedik, egy Szalay nevű ugyancsak tartalékos tiszt pedig, ki átvette a félé század parancsnokságát, az élen haladt 3-ik szakasznak volt a parancsnoka.

A tartalék az útmelletti árokban keresett fedezéket, de nem sokára parancs jött a százados úrtól. Második félé század rajvonalba fejlődve, szállja meg a temetőt a rajvonala sűrűsítése céljából.

Az árokból kikecmergő félé század kettős rendekben a tisztás irányában menetelt, hogy megfelelő terepen felfejlődhessek. E pillanatban bukkant föl mögöttünk, de már közvetlenül a hátunk mögött, egy vadul száguldó lovascsapat, élén a királlyal. A lovak dübörgését hallva, hátrafordultam s láttam a veszedelmet. Hogy le ne gázoljanak bennünket, magamat a szolgálati szabályzathoz tartva, mely a balra való kitérést előírja, »Balra húzódj!«-t vezényeltem, hogy a király és az őt kísérő pikkelhaubés német, a tányérsapkás orosz, a kappit viselő francia attasé és a kíséret többi tagjai részére szabaddá tegyem a keskeny irtat. Az élen haladó Szalay főhadnagy pedig, akinek már előbb kellett volna vezényelni az egész félé századnak, csak elkésve vett tudomást a felénk vágató királyról s ijedtében »Jobbra húzódj!«-t vezényelt az egész félé századnak. Az ellentétes vezénylés következtében félé századunk most már teljesen elzárta az utat, mire én, hogy a királynak és kíséretének szabad elvonulást biztosítsak, újból vezényeltem, ezúttal azonban szabályellenesen: *jobbra húzódj* kommandóval. Szerencsétlenségünkre ugyanabban a pillanatban Szalay is megváltoztatta a vezényszót; előbbi hibáját jóvá akarván tenni, ő most meg balra való húzódot vezényelt. A pillanatnyi kavarodásnak csak a legénység helyes ösztöne vetett véget. Végül már nem is hederítettek az ellentétes vezényszóra

és valamennyien balra húzódtak. A király és kísérete ily módon akadálytalanul vonulhatott el az út jobboldalán.

De a *suite* élén lovagló király mindent látott s mindent hallott. A haragtól arcába szökött a vér s fölemelkedve nyergében, szinte rekedt hangon ismételte meg vezényszavunkat. »*Jobbra húzódj, balra húzódj!*« kiáltott gúnyos hangsúlyozással. »Hagyják a legénységet, az jobban tudja, mint az urak. Szégyen!« És Ferenc József díszes kíséretével haraggal eltelve elvágatott.

A felséges úr korholó szavai s a büntetéstől való félelem, engem, meg Szalayt nagyon lehangolt. Szerencsére a király nyomában vágató szárnysegédnek nem volt ideje az incidens feljegyzésére. Két órával későbben pedig már lefűjtak. Vége volt a gyakorlatnak. Hazamehettünk. Legfelsőbb helyről nem történt intézkedés leszerelésünk megakadályozására.

Parisban.

Találkozás Lessepszel és Korda Dezsővel.

Megvalósult legforróbb vágyam. 1886 őszén Parisba érkeztem s a Trocadero közelében levő Rue d'Adelaide-ből elindultam a francia metropolis meghódítására. A lakásszerzés gondja alól fölmentett budapesti ismerősöm, *Korda Dezső*, aki már két év óta gépészmérnöki alkalmazásban volt a francia hadsereg részére is dolgozó és De Bange-ágyúkat gyártó *liaison Caille* vas- és acélgyárban.

Korda Dezső a népszerű *Boros Samu* kollegánk unokatestvére, kivételes tehetségű fiatalember volt. Szorgalmával és talentumával már műegyetemi hallgató korában magára vonta tanárainak figyelmét s mikor később Parisba került, értékes természettudományi, főleg a villamosságra vonatkozó tanulmányokat tett közzé a francia szaklapokban. A budapesti Tudományos Akadémián is felolvasták értekezéseit s midőn az elektrotechnikai tanszék betöltésére került a sor, *Szily Kálmán* erősen buzgókodott *Korda* érdekében, de mert aránylag még fiatal volt, erre az állásra az európai hírnevű *Zipernovszky* nyerte el a műegyetemi tanszéket.

Korda Dezső még Budapesten ismerkedett meg a néhány évvel később világhíressé lett *Eiffel* mérnökkel, aki egy alkalommal, mikor Korda társaságában fölkerestem, mindkettőnk meglepetésére figyelmeztetett bennünket arra, hogy amikor a budapesti margithídi munkálatokat vezette, egyúttal egy pillélerakásáról is gondoskodott, amelynek az a rendeltetése, hogy megkönnyítse a hídnak a szigettel való köz vetetlen összeköttetését. E hír közzététele után Budapesten nyomban mozgalom indult meg a margitszigeti összekötő híd megépítése érdekében.

A budapesti Műegyetemen mellőzött Korda néhány év múlva a párisi Rotschild-ház befolyása alatt álló összes villamosvasutak és villamos áramfejlesztőművek teljhatalmú igazgatója lett. Ő vezette be az újrépült *Theatre Français* világítási és összes villamos berendezéseit, még pedig — magyar voltára való hivatkozással — teljesen díjtalanul. Áldozatkészségét jutalmazandó, *Claretie* előterjesztésére a becsületrend keresztyével tüntette őt ki *Loubet* köztársasági elnök. Vagyonos francia családba nősült s több ízben előmozdította a magyar pénzügyek és vállalkozók párisi tranzakcióit. A világháború kitörésekor neki is menekülnie kellett. Előkelő francia képviselő barátai még idején figyelmeztették a készülő veszedelemre s a legelső vonattal Zürichbe utazott, ahol csakhamar meghívták tanárnak a politechnikumra. Két évig élt Svájcban, közben egyszer rövid időre hazajött kisbéri rokonai látogatására. Amikor a Lánchíd előtt véletlenül találkoztam vele, már alig ismertem rá. A váratlan megpróbáltatás és emésztő bánat derékban ketté törte értékes életét. Meghalt kevéssel Zürichbe való visszatérése után. A háború forga- tagában a kiváló férfiú eltűnt szinte nyomtalanul.

Korda Dezső Parisban már az első nap sétára vitt. Alig tettünk egy pár lépést a Trocadero kertjében, amikor katonás tartású, szikár természetű öreg úr jött velünk szemben a zöld pázsittal szegélyezett úton. Oldalán s belékarolva egy alig 45 évesnek látszó elegáns hölgy haladt. Mellettük egy kétéves fiúcska hancúrozott a homokos úton. Nézd csak, szólt Korda Dezső, ez az úr *Lesseps* Ferdinánd, a szuezi csatorna megalkotója. Most a Panamacsatorna létesítésén fáradozik. *Lesseps*-et én már Budapesten is láttam, amikor negyven előkelő franciával ellátogatott hazánkba. Ezért bámulattal tekintettem a 80 éves emberre, kinek kétéves fiacskája futkározás közben belém botlott. Eszembe jutott

Lesseps budapesti nyilatkozata, hogy felesége lebetegedés előtt áll s ha fiút szül, azt az első magyar király után *Istvánnak* fogja kereszteltetni. Tekintettel a zseniális ember előrehaladott korára, ezt a bejelentést akkor tréfának vették. Már pedig a gyermek tényleg megszületett, csakhogy elfelejtették *Etienne*-nek kereszteltetni.

A Trocadero kertjében, ahol a Magyarországért egykoron rajongó öreg Lesseps-et megláttam, valóban el nem gondolhattam, hogy az ő nevével kapcsolatos nagy Panamabotrány döntő befolyást fog gyakorolni életem további alakulására.

Rippl-Rónai és Katona Nándor.

A nap folyamán megtekintettem Paris legszebb részét, este felé pedig fölkerestük a Boulevard des Capucines-on levő *Grand Cafét*, ahol akkor és azóta is állandóan magyar társaság szokott gyülekezni esténként, demi-tasse és masagran mellett élvezve a búfelejtő cigányzenét. Ebben a félig-meddig magyar levegőjű párisi kávéházban írta meg később Szabolcska Mihály egyik leg-hangulatosabb költeményét: a »*Grand Cafében*«.

Helyet foglaltunk a terrazon s gyönyörködve a szememnek új panorámában, figyeltem a sűrű vonalakban hullámzó közön-séget.

Egyszerre csak egy jól megtermett, sűrű fekete fürtös, szúrós tekintetű fiatal ember áll előttem s amúgy somogyias szilajság-gal szól: Szervusz Samu! hát te hogy kerülsz ide?

Rippl-Rónai József, volt iskolatársam a kaposvári gimnáziumon intézte hozzám a kérdést. Két évvel fiatalabb volt nálamnál, de mindig nagyon jó barátságban éltünk egymással. Aztán csak eltűnt szemem elől. Sejtelmem sem volt Parisban való tartózkodásáról.

A kaposvári polgári iskola igazgatójának fia mindig komoly és szorgalmas tanuló volt, művészi rátermettsége pedig már a gimnáziumban is jelentkezett. Ő volt az intézet legjobb rajzolója s már 12 éves korában kétségtelenül nagyobb művész volt, mint *Liebwein* nevű rajztanárunk.

A hatodik gimnáziumi osztály elvégzése után én Budapestre jöttem, ő pedig beállott gyógyszerész gyakornoknak a kaposvári Sehröder-patikába

Néhány év múlva a budapesti egyetemen újra találkoztunk. Sikeresen levizsgázott. Aztán megint eltűnt s csak évek múlva tudtam meg atyjától Kaposvárott, hogy a patikának hátat fordított s egy grófi családnál vállalt nevelői állást, hogy szabad idejében a festészetnek élhessen. A gróf támogatásával kiment aztán Münchenbe, ahol ernyedetlen szorgalommal pótolni iparkodott a gyógyszertertárban töltött éveket. És íme, most összeke-rültünk megint. Ezúttal Parisban.

„Rippl-Rónai nehéz küzdelmes éveket élt a francia főváros-ban. Az eleinte nagyon vékonypénzes és merész ívelésű pályának még csak a kezdetén álló somogyi fiú nap-nap után megújuló harcot vívott a sorssal, de acélos fizikumával, dacos akaratával és hajthatatlan önérzetével legyőzött minden akadályt.

Akkor Parisban élt tekintélyes számú magyar művészek életét tekintve, talán csak *Katona* Nándor küzdelme volt hasonlatos az övével.

Kevésbbé rossz viszonyok közt, de ugyancsak kiváló tehetséggel tört magának utat a párisi magyar művészgárda többi tagja is. kik közül főleg *Fényes* Adolf, *Pohl* Hugó, *Knopp*, *Csók*, *Szikszy* Ferenc, *Kunffy* Lajos festők, *Hirsch* és *Szárnovszky* szobrászok jogosítottak legszebb reménységre.

Katona nyomorúsága sokszor valósággal fantasztikus arányokat öltött. Egyszer megkért, hogy St. Cloudban nézzem meg legújabb képeit. A helyiérdekű vasút állomásán várt rám az akkor is inkább magának, mint a közönség számára dolgozó Katona. Két-három képet s néhány vázlatot hozott magával, amiket a st. clouidi romokról s a környék szebb pontjairól készített. Nagy élvezetet nyújtott nekem nagy tehetségének és főleg kivételes egyéni kvalitásainak a fölismerése. Menjünk az atelierbe, mondtam neki s nézzük meg a többit is. Kitérően válaszolt, s iparkodott meggyőzni, hogy az ember számára mégis csak a szabad természet a legszebb hely. Nógatásomra végre elindultunk a falu felé. Egy kurtakorcsma elé érve, jelezte Katona, hogy itt lakik. Beléptünk az udvarra s onnan egy szobába, amelyből létrán kúsztunk fel nagynehezen egy *szénás padlásra*.

Ez a szénával megrakott magaslati, bűvő hely volt a kivált-ságos tehetségű honfitársunk lakása és atelierje. És ez amolyan ingyen lakás volt, melyet a művészet iránt rajongó korcsmáros díjitalanul átengedett a küzködő magyarnak. Nyár lévén, Katona

elég jól érezte magát a jóillatú szénapárnán; a nap nagyobb részét amúgy is a szabadban töltötte.

Katona szépen bontakozó tehetségét senki sem becsülte annyira, mint barátja s némely vonatkozásban talán mestere is: az anyagilag elég jól szituált *Mednyánszky* báró, ki őt elvéve anyagilag is támogatta. Első alkotásain még meglátszik Mednyánszky hatása, de később egészen új ösvényen iparkodott eljutni a művészet legmagasabb fokára. Évek multán előttem ismeretlen ok miatt bizonyos elhidegülés állott be a két mester között. Ma Katona több, mint háromezer értékes képnek a tulajdonosa, amelyeket évek során magának festett s nagy kivétel, ha meg tud válni egy-egy alkotásától. Drága szőnyegek és műkincsei pedig külön nagy vagyont érnek.

Visszatérve Rippl-Rónaihoz, konstatálnom kell, hogy amikor Parisba jött, még a müncheni iskola hatása alatt állott s nagyon szeretett volna Munkácsy nyomdokain haladni. Maga Munkácsy is, felismervén a törekvő művész izmos tehetségét, nagyon szívesen fogadta őt, jóllehet nem volt ösztöndíja, és rendelkezésre bocsájtotta saját műtermét. A nagy mester az[^]hitte, hogy végre ráakadt egy, a hozzá és az ő stílusához méltó tanítványra. Rippl-Rónai próbálkozott is kedvében járni a mesternek. De nem ment a dolog s ecsetje felmondta a szolgálatot. Emlékszem Rippl-Rónai első nagyobbarányú kompozíciójára: egy korcsmasztal mellett ülő falusi legénytársaságot ábrázolt, amely színben, hangulatban és beállításban talán Munkácsy Mihály egyik-másik magyar tárgyú képére emlékeztetett, de nem revelált még semmit a művész egyéni tehetségéből.

Munkácsynak egyáltalán nem volt szerencséje a tanítványival. Követni senki sem akarta, irányát, technikáját senki sem merte vállalni. Utánozni csak egyik stipendistája, *Karlovsky* Bertalan tudta, de az aztán csudás tökélyel, s főleg *Sedlmayer* részére készítette a Munkácsy másolatokat. Végül is Parisnak ez a legkiválóbb műértője és festőimpresszáriója sem tudta a Karlovsky kópiáit megkülönböztetni az eredetitől.

Se *Koroknyai* Ottó, se az Amerikába szakadt s ott nagytsikernek örvendő *Halmi* Artúr, se a lovak ábrázolásában elsőrangú *Vágó* Pál nem bírtak közvetlenebb lelki és művészi kapcsolatba jutni a Rubens-i arányokat öltött Munkácsy Mihállyal. Ő mindazonáltal mindenkor szeretettel és jóin-

dulattal támogatta a tehetséges (évi 5000 frankos) magyar stipendistákat.

Az egyénisége érvényesülését kereső s ellenállhatatlan alkotóvágytól ostromolt Rippl-Rónai végre is kis műtermet bérelt, ahol szárnyat bontogatva, szédületes íveléssel emelkedett művészi magaslatra. Céltudatos, komoly munkásságában s jól kiérdemelt tnyagi sikerében hűséges hitvesének, az aranyos lelkű *Lasarine*-nak is volt része, aki a küzdelem legforróbb napjaiban bátorító nemtőként állott mellette. Ez a francia nő megérdemli, hogy a magyar művészettörténelem is megörökítse nevét.

Lasarine kivette a maga részét Rippl-Rónai művészi pályájának minden nehézségéből, küzdelméből s jól emlékszem rá, amikor a küzködő pár, nem tudván megfizetni a lakbért, kénytelen volt kihurcolkodni a jó lakásból s új hajlékot keresni. Az asszony hősi megadással összepakkolta a holmit s egy-egy nagy bugyorral a kézben és bútordarabbal a hátukon vonultak be az éjjeli sötétség védelme alatt új lakásukba. Ma pedig Rippl-Rónai nemcsak hírneves, ünnepest művész, hanem anyagi gondoktól mentesen, sokaktól irigyelt jólétnek örvend. A világháborúban elkövetett kultúrbotrányok közé tartozik, hogy a francia művészet emlíni nevelkedett Rippl-Rónait is internálták egy Paristól messze eső faluban. A hű feleség a megpróbáltatás nehéz napjaiban, az internáltság hosszú ideje alatt is önkéntes osztályosa lön magyar férjének.

Rippl-Rónai József és Korda Dezső révén csakhamar megismerkedtem a Grand Cafè-beli magyar társaság valamennyi tagjával, akik esténként odacsalogatott azon idők külföldre került leghíresebb cigányprímásának, Patikárus Ferkónak fülbe-mászó, varázslatos hegedűje.

Ivánfi Jenő.

A Grand Cafèban esténkint gyülekező magyar társaságnak *Ivánfi* Jenő volt a legrokonszenvesebb tagja. A fiatal művészt Paulay Ede a nemzeti színházhoz szerződtette volt s tapasztalatszerzés és továbbképzés végett Parisba küldötte. Bizonyára voltak már a Nemzeti Színháznak Ivánfinál is tehetségesebb tagjai, de nem hiszem, hogy lett volna egyetlen egy is olyan, aki nálánál nagyobb rajongással imádtá volna a színművészetet.

Bohém természete és fiatalabb korabeli könnyelmősége abban a pillanatban megszűnt, amint színházról, színművészetről vagy pláne általa megoldandó feladatokról volt szó.

Azon idő alatt, amíg Parisban élt, majdnem minden este eljárt valamelyik színházba; legsűrűbben természetesen a Comédie Française-t az Odeont és a Porte St. Martin-színházát látogatta. Cocquelin, Mounet-Sully voltak kedvencei. Előadás után kipirult arccal és boldogságtól ragyogó szemekkel keresett „föl bennünket s számolt be az est művészi élményeiről. *Mouset-Sullyvel* csakhamar szoros barátságra lépett s ez a barátság csak a francia művészek a háború alatt történt elhalálozásával szakadt meg. Még néhány héttel a háború kitörése előtt a Théâtre Français e büszkesége, ki tudatosan nem franciának, nem párisinak, hanem gallnak vallotta magát s aki csak oly idegen inváziótól mentes helyekre járt el, ahol vele hasonérzelmű honfitársakkal találkozhatott, az ugyancsak idegen Ivánfi barátságára mégis büszke volt. Néhány nappal a háború kitörése előtt Mounet-Sully prózai hatyúdálnak beillő levelet írt Ivánfinak, amelyben elégikus hangon búcsúzik magyar barátjától és bánatos szavakkal ad kifejezést annak a prófétai sejtelemnek, hogy a népek vérfürdőjét feltartóztatni immár nem lehet s megállapítja mélyseges aggodalommal e levélben, hogy az elmaradhatatlan világháború nemcsak közös művészeti álmaik megsemmisülését, hanem az emberi civilizáció teljes leromlását is maga után fogja vonni.

Ivánfi nem sokáig élte túl a sovénlelkű, nagy franciát. Az ő kristálytisza magyar lelkét is megölte a háborús összeomlás. Politizálni nem igen szeretett, én voltam egyike a keveseknek, akikkel a fontosabb bel- és külpolitikai kérdéseket meg szokta vitatni. És ő a legbonyolultabb politikai problémákat is csodálatos luciditással ítélte meg. Nagyszerű koponya volt. Jómódú atyja kereskedelmi akadémiára küldte, hogy bankárt neveljen belőle. De ő még diák korában beállott színinövendéknek. Ha elvégzi a kereskedelmi tanfolyamot és színész helyett bankár lesz, vagy vállalkozó, valószínűleg mint dúsgazdag ember halt volna meg. Ha katonai pályára lép, a világháború egyik győztes tábornoka lett volna, műszaki téren pedig mint feltaláló és újító arat vala diadalokat.

A kivételes intelligenciájú, erős akaratú, dacos jellemű Ivánfi a háború után hirtelen megroppant, Fizikailag és lelkileg

egyaránt. Régi hajthatatlan akaraterejének már nem volt teljes birtokában. Pályája elején Paulay Ede. a Nemzeti Színházhoz való szerződését attól tette függővé, hogy keresztény hitre térjen, de a szegvári öreg Weiszbürg fia, a dr. Ko hut hírneves főrabbi sógora, legforróbb vágya teljesülésének kedvéért sem hozta meg a tőle követelt áldozatot s Paulay végre is elállott ettől a követeléstől. Dicsőséges pályafutása utolsó éveiben legfőbb vágya volt, hogy átvehesse a Nemzeti Színház igazgatását. Nagyon szeretett volna *Ambrus* Zoltán utóda lenni, de erről a vágyakozásáról még suttogva sem beszélt mások előtt. Én azonban — ki nemcsak Parisban és később Londonban tartottam vele szoros barátságot, hanem itthon is sűrűn érintkeztünk, sőt épen a háborús években Bartos Gyulával (a Nemzeti Színház népszerű színészeivel) és Winter Sándor főtanácsossal majdnem minden este együtt voltunk a József-körúti Baross-kávéházban, — bepillantottam lelke mélyébe és megláttam, hogy mellőztetése után még mindig elérhetni remélte művészeti ambíciójának végső állomását. S amit a becsvágytól duzzadó ifjú Ivánfitól hiába kértek, követeltek, arra ő testileg, lelkileg megtörve élete alkonyán mégis rászánta magát s hátat fordított ősei hitének. A meglepetésszerű elhatározás indító okáról keresztelő atyja, Pékár Gyula, volt közoktatásügyi államtitkár adhatna csak bővebb felvilágosítást.

Zsurnaliszta lettem.

Első francia cikkem.

Párisi tartózkodásom első félévét gondoktól mentesen, irigylésre méltó függetlenségben töltöttem. Mintha csak repültek volna a hetek és hónapok, oly gyorsan pergett le szajnaparti életem napsugaras eleje. Végre szabad és boldog voltam! Nem kellett rakoncátlan deákokkal bíbelődnöm; a leckeadás, a nevelősködés egyszersmindenkorra véget ért. A 12 évi szellemi raboskodás gyötörte budapesti filozopterból egy szellemileg, lelkileg gyökeresen megváltozott egyéniség bontakozott ki.

Derekam kiegyenesedett, már erősnek éreztem magam s megnövekedett bátorsággal tekintettem a rám váró küzdelmek elé.

És ezek a küzdelmek nem vártak magukra sokáig. A nevelősködésközből összegyűjtött pénzem fogyóban volt s mert a tanárkodás gondolatával végleg szakítottam, új célkitűzések előtt állottam. Akkor még mindig inkább gondoltam mindenre, mint arra, hogy *zsurnaliszta* leszek. Az újságírást valami közönséges halandók által meg nem közelíthető csodás misztikumnak tartottam, írtam ugyan egyetemi hallgató koromban két nagyobb történelmi tanulmányt, de ezek csak egy történésznek készülő tanárjelöltnek írói kísérletei voltak s nem voltak alkalmasak hírlapi közlésre. De mert dolgoznom kellett s mert mégis csak tollforgatás volt az egyetlen mesterség, amelyhez a tanításon kívül valamelyest értettem, elhatároztam, hogy írok egy politikai aktualitással bíró történelmi tanulmányt, mely érdekelni fogja a francia közönséget. Az *orosz-francia szövetség* gondolata erősen kísértett már és a megvalósulás lehetősége komoly aggodalmat keltett bennem is. Az oroszok 1849-iki betörése még élénken élt a magyarok szívében, az oroszgyűlöletet minden magyar gyerek jóformán az anyatejjel szívta magába; a múlt század utolsó két évtizedében pedig az ázsiai utazásairól visszatért *Vámbéry Ármin* oly meggyőző szavakkal hirdette az orosz veszedelem közelségét, hogy minden gondolkodó ember a cári Oroszországban látta Magyarország veszedelmét. És ezt az érzést még inkább elmélyítette a magyar hazában, Ausztriában és a Balkánon egyaránt erősödő pánszláv mozgalom.

Franciaországban akkor még nagyon sokan voltak, akik nem rajongtak az orosz szövetségért, különösen azok, akik a Németországgal való megértés szükségességét hirdető *Jules Ferrernek* voltak a hívei.

Megírtam *Lalliance franco-russe est-elle possible?* című tanulmányomat, amelyben előttem megdönthetetlennek látszó történelmi, gazdasági, etnográfiai és kulturális érvekkel bizonyítottam a tervezett szövetség lélektani és politikai lehetetlenségét. Egy *Dormand-Denkstein* nevű, párisi magyar, aida később a budapesti Ganz villamos társaságnál francia levelező volt, franciára fordította hosszúra terjedt értekezésemet s én felülbírálat céljából elvittem azt *Saissy Amadénak*, az *Écho de Paris* és a *Mot d'Ordre* külpolitikai szerkesztőjének.

Saissyt még nem ismertem személyesen, de mert tudtam hogy hűsz, évig a francia nyelv és irodalom tanára volt a

budapesti egyetemen s hogy a Budapesten alapított *Gazette de Hongrie* című hetilapot több éven át szerkesztette, úgy gondoltam, hogy legelőször nála kopogtatok erkölcsi, támogatásért. Saissy az évek során előkelő összeköttetéseket szerzett Budapesten s Parisból is levelezésben állott *Hajnala* kalocsai érsekkel, gr. *Apponyival*, *Urváry* Lajossal és másokkal. Budapesti tartózkodását a magyar viszonyok és a balkáni problémák alapos megismerésére használta fel, amiért Franciaországba való visszatérése után a párisi kormány gyakran kikérte véleményét és tanácsát a déleurópai vonatkozású fontosabb kérdésekben.

Saissy nagyon barátságosan fogadott. Tetszett neki tanulmányom címe s megígérte, hogy még aznap el fogja olvasni s ha terjedelmes munkálatom megfelel várakozásának, azt három folytatásban fogja (jóllehet a franciák nem szeretik a sorozatos cikkeket) az *Echo de Paris*-ban közzé tenni. Örömtől dobogó szívvel távoztam a szerkesztőségből. Másnap jelentkeztem a végleges válasz átvétele céljából. Az első pillantásra leolvastam Saissy, arcáról, hogy írásom nem felel meg a követelményeknek.

»Nagyon érdekes, valóban érdekes dolgozat« mondta Saissy, »de — sajnos, mégsem közölhető a lapunkban. Súlyosnál-súlyosabb érveket sorakoztat fel a francia-orosz szövetség lehetlenségének a bizonyítására, amiért is nincs francia lap, mely a közhangulat, ignorálásával vállalkozhatnék a közlemény közreadására. Annyi bizonyos, hogy magyar szempontból és mint magyar újságíró kitűnően oldotta meg feladatát.«

— Bocsánat, szerkesztő úr, én nem vagyok újságíró. Én tanárjelölt vagyok. Erre a kijelentésemre tagadólag intett a fejével, nem akarta elhinni, hogy a szóban levő cikk első kísérletem. Majd pedig azt kérdezte tőlem, hogy miért nem küldök a budapesti lapoknak tudósításokat a francia viszonyokról? Ne.m ismerek egyetlen budapesti újságírót sem s nem is hiszem, hogy közölnék, tudósításomat.

— No hát akkor írok az érdekében *Urváry* Lajosnak, az írók és művészek társasága elnökének; régi jó barátom és megkérem, hogy bízza meg lapjának, a *Pesti Naplónak* párisi képviselőjével. Tudatom vele azt is, hogy készséggel állok rendelkezésre önnek s mindenképpen támogatni akarom eredményesnek Ígérkező munkásságát.

Jóindulatát megköszönve, elbúcsúztam Saissytól azzal a lesújtó tudattal, hogy vége mindennek.

Egy hét múlva levelet kaptam Budapestről. A borítékon ott díszelgett nagy betűs nyomással a *Pesti Napló* címe. Lázás kíváncsisággal téptem fel a nem várt levél borítékát.

Urváry írt s Saissyre való hivatkozással fölkért, hogy küldjek a lapnak tudósításokat fontosába irodalmi, művészeti és társadalmi eseményekről. Politikai levelekre és információkra nem reflektált. Boldog voltam, hogy a nagytekintélyű *Urváry* Lajos befogadott újságírónak. Boldog voltam, mert Rákosi Jenő, Falk Miksa, Visi Imre, Vészi József, Lipcsey Ádám, Bartha Miklós, Ábrányi Kornél, Mikszáth Kálmán, Mezei Ernő, Inczedy László, báró Kaas Ivor, Csernátonyi Lajos, Keszler József, Csajthay Ferenc, Balogh Pál, Sebők Zsiga, Tóth Béla, Sipulusz, Barna Dóri, Vadnay Károly, Papp Dániel, Béla Henrik, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Sebestyén Károly, dr. Sziklay János, Kálnoky Izidor, Porzsolt Kálmán, Borostyám Nándor, Szatmári Mór, Kemechey Jenő s sok-sok más kitűnőség fény- vagy kezdő korában dicsőség volt magyar újságírónak lenni.

Fékezhetetlen ambícióval iparkodtam eleget tenni a megtisztelő megbízásnak. Első cikkem Munkácsynak a Szépművészeti Múzeumban látható *Liszt Ferenc* arcképének a leírása, a második pedig *Pailler on: Az Eger* című darabjának a Théâtre Français bemutató előadásáról szóló bírálata volt. *Urváry* postafordultával küldte be a honoráriumot és a maiglan megőrzött levelében azt írja: *A Munkácsy és a Színházi cikk kitűnő, Ilyeneket kérünk.*

Kevéssel ezen biztató sorok kézhez vétele után felszólítást kaptam *Vadnay* Károlytól, a *Fővárosi Lapok* szépirodalmi napilap szerkesztőjétől, hogy lapjának is írjak havonta három tárcát.

Tisza Kálmán támadása az 1889. kiállítás ellen.

Éppen 1 fric 20 ctmos dejeunermet fogyasztottam a rue de Sevigné egyik kis vendéglőjében, amikor egy pirospozsgás, kerekarcú, mosolygós szemű, őszszakállas kövér úr állott elém sa délfranciákat jellemző bonhomieival így szólt hozzám: *Bonjour M. Székely! Comment ça va?* Rögtön fölismertem Saissy Amadét. A Lyc. Charlemagne több tanárával ültem az asztalnál s az egyik professzor, aki Saissyt személyesen ismerte, felelt helyet-

te m: Magyar barátunknak ízlik a francia konyha. Saissy ezen megnyugtató informálás után azt kérdezte tőlem, hogy ráérnék-e őt elkísérni. Gyorsan felugrottam s máris siettünk kifelé. A vendéglő előtt fiakker várt bennünket. Saissy a kocsi jobboldalára ültetett s minden bevezetés nélkül tudtomra adta, hogy nagyon fontos ügyben óhajt velem tárgyalni. Útközben és folytatólag az *Écho de Paris* szerkesztőségében előadta, hogy a francia kormány és egész Franciaország föl van háborodva Tisza Kálmán parlamenti nyilatkozata miatt, amellyel a sárga földig megalazta.il: lovagias francia nemzetet.

Mielőtt folytatnám a Saissyvel való beszélgetést, vázlatosan el kell mondanom *Tisza* Kálmán támadásának a történetét.

Franciaország lázasan készült az *1889-íci világkiállításra*, amelyre Magyarországot is meghívta. A magyar gyárosok, mezőgazdák és kereskedők komolyan készültek a kiállításon való részvételre, amikor gr. *Széchenyi* Pál kereskedelmi miniszter bizalmas úton leintette Őket. Ez a titkos utasítás arra készítette *Helfy* Ignácot, hogy a függetlenségi ellenzék nevében magyarázatot kérjen *Tisza* Kálmán miniszterelnöktől. Interpellációjában *Helfy* erélyesen tiltakozott a kormány rosszindulatú beavatkozása ellen. *Helfy* hivatkozott a többek közt arra, hogy még egy évvel azelőtt, mikor a kiállítás ügyében meginterpellálta a miniszterelnököt, az válaszában kijelentette, hogy a magyar állam mint ilyen nem kíván ugyan résztvenni a kiállításon, de a magyar kiállítók, amennyiben az nem jelent pénzügyi megterhelést az államra nézve, föltétlenül számíthatnak a kormány *jóindulatára*.

Az 1888 május 25-én elhangzott interpellációra adott válaszában *Tisza* Kálmán tagadta, mintha a kiállításon való részvételtől bárkit is eltiltott volna, de egyúttal kijelentette, hogy ő tanácsal sem támogatja a résztvenni óhajtókat. Beszéde további folyamán még célozva a külpolitikai helyzet bizonytalanságára *Tisza* Kálmán a következőket is mondotta: »Afrancia kormány és az egész nemzet akarata ellen kár eshetik a magyar kiállítók javaiban, vagy pedig sértést fognak elkövetni nemzeti lobogónk ellen.« *Pázmány* Dénes közbekiált: »Ez lehetetlen!« *Tisza* pedig visszavág: »A képviselő úr ezt lehetetlennek tartja, tehát azt hiszi, hogy többet garantálhat, mint — nézetem szerint — garantálhat mostanában maga a francia kormány.«

Hilfy Ignác újra felszólalt és azt válaszolta Tiszának, hogy a magyar miniszterelnök viselkedése még Bismarck és Németország magatartásával sem egyeztethető össze. Tisza válasza annyira kínos természetű s Magyarországot annyira kompromittáló, hogy ha előre sejthette volna a választ, nem is interpellált volna.

Tisza Kálmán tapintatlan nyilatkozata leírhatatlan felháborodást keltett Parisban és egész Franciaországban.

A franciák nagy nemzeti ünnepségre készültek és erről az ünnepről a magyar miniszterelnök azt állította, hogy -azon veszedelem fenyegeti a külföldiek, illetőleg a magyarok vagyonszemélybiztonságát.

A *Figaro* aznapi cikke így végződik: »Franciaország oly szép illúziókat táplált Magyarországot illetőleg. Azt hitte, hogy bírja e lovagias nemzet barátságát s íme, kemény leckében részesültünk.«

A monarchista *Delafosse* pedig így kesereg a *Matin-hen*: »Ne áltassák továbbra is a franciákat a magyarokkal való kölcsönös rokonszenvvel. A magyarok és franciák közti szeretkezés ízléstelen. A francia érdekeket inkább fedik azon népek érdekei, amelyek az osztrák-magyar dualizmus jármát le akarják rázni. Ezeknek a népeknek a győzelme egyúttal Franciaország diadalát is fogja jelenti.«

A nagy felháborodás visszhangra talált a francia parlamentben és *Gerville Beache* képviselő heves hangú interpellációban felvilágosítást kért *Goblet* külügyminisztertől.

Goblet válaszában nem vonta kétségbe a magyar kormány abbéli jogát, hogy a kiállítókat a részvételtől vissza akarta tartani, de a magyar kormánynak tartózkodni kellett volna a francia Jcqrmány ellen irányuló igaztalan vádak emelésétől. Oly vádaktól, amelyeket — monda *Goblet* — nem várhattunk oly ország részéről, amely iránt mindenkor a legmelegebb rokonszenvünket nyilvánítottuk.«

Goblet végül kijelentette, hogy a sajnálatos incidens megtörténteig se a magyar kormány, se a párisi osztrák-magyar nagykövetség semmiképen sem akadályozta a magyar kiállítási munkálatokat, amiért is biztosra vehető, hogy a hivatalos távolmaradás ellenére is a magyar kiállítás fényes lesz. Gróf *Kálnoky* külügyminiszter egyébként is kijelentette *Decrais* bécsi nagykövet előtt,

hogy ő, mint Ausztria-Magyarország külpolitikájáért *egyedül felelős* külügyminiszter, sajnálatát fejezi ki az *incidens* fölött. A monarchia a legjobb barátságban óhajt élni Franciaországgal és ez érzelmeiben osztozik Tisza Kálmán is, amint ez az átiratra Kálnokyhoz intézett leveléből is kitűnik.

A francia külügyminiszter nyilatkozatának Kálnokyra vonatkozó passzusa nagy elégtelenséget keltett a magyar parlament ellenzéki oldalán, mert egyrészt hibáztatták Kálnokynak fölényes szereplését a magyar miniszterelnök rovására, másfelől pedig megalázóan tartották, hogy Kálnoky közvetítésével Tisza Kálmán bocsánatkérésre kényszerült. A dolog még egyszer szóba került a budapesti és a párisi parlamentben. A szenvedelmeket felkorbácsolt vita végül is azzal intéződött el, hogy az Agence Havas félhivatalos kommunikéje szerint Tisza nem a parlamentben mondott nyilatkozata, hanem az annak nyomán támadt *félreértés* fölött fejezte ki sajnálatát.

A sajnálatos ügy ezzel a nyilatkozattal ugyan lekerült a napirendről, de hatása még a világháborúban is, illetőleg az azt követő békekötéskor erősen érezhető volt.

A franciáknak Magyarország iránti rokonszenve, mint látni fogjuk, az első nagy teherpróbát kiállotta, de mint a francia közvélemény egyik éber figyelője, állíthatom, hogy *a franciák csak ettől az időtől fogva kezdtek tudomást venni a csehek, délszlávok és oláhok* magyar ellenes mozgalmairól.*

A szemfüles csehek a Tisza-féle kirohanás után rögtön azzal a kéréssel fordultak a párisi kiállítás igazgatóságához, hogy engedjék meg nekik, hogy Ausztriától teljesen függetlenül a cseh koronával díszített különálló pavillonban rendezhessék a kiállításukat. A francia kormány intelmére azonban az igazgatóság megtagadta a cseh kívánság teljesítését.

Ezentúl azonban mind nagyobb teret biztosítanak a párisi lapok a kettős monarchia és a Balkán szlávjainak, meg a románoknak ellenünk irányuló aknamunkájának, ami elejétől fogva annál végzetesebbnek mutatkozott, mivel védtelenül állottunké érdekünkben senki se szállott síkra a külföldön.

Az incidens sima elintézésében azonban *Goblet* nagy előzenyiséget mutatott, mert az otthon minden oldalról ostromolt Hoquet-Goblet kormány minden áron el akarta kerülni a nemzetközi komplikációt.

A francia kormánynak épp akkor védekeznie kellett a baloldali anarkia ellen is. Szemben állott az egyre erősödő boulangizmussal s csak nehezen védekezhetett az orléánisták és a bonapartisták ellen, akik a külföldi ellenszenvre való utalással maguk is az 1889-re tervezett világkiállításnak egy évre való kitolását követelték a republikánus kormánytól.

Az 1789-iki francia forradalom centennáris emlékének megünneplése volt az igazi oka Tisza Kálmán súlyos elszólásának. De a különben annyira meggondolt államférfiúnak ez a megnyilatkozása a legjobb bizonyíték egyúttal arra, hogy nem a maga, belső meggyőződésének, hanem nálánál hatalmasabb tényezők akaratának volt a szószólója, mikor a diplomáciai érintkezés szabályaiba ütköző módon a világbéke érdekeit is szolgálni hivatott párisi világkiállításnak nekirontott.

A monarchista államok, a Franciaország gazdasági föllendülésére féltékeny Németországgal az élen, hivatalos bojkott alá helyezték a párisi világkiállítást. A Habsburgok hallani sem akarták oly kiállításon való részvételtől, mely százados fordulója volt a Mária Antoinette halálát okozó eseményeknek.

Es nem Ausztria, hanem Magyarország, nem az osztrák miniszterelnök s nem is a monarchia külügyminisztere, hanem Tisza Kálmán vállalkozott a megalázó izenetnek a magyar parlamentben való tolmácsolására.

A párisi magyarságot természetesen nagyon kellemetlenül érintette a magyar miniszterelnök szándékos elszólása; parázs kis tüntetést rendezett Tisza ellen és Munkácsyt is lehangolta ez az incidens.

A Párisi Magyar Értesítő alapítása.

Az *Echo de Paris* szerkesztőségébe érve, Saissy kifejtette előttem a francia kormánynak az üggyel kapcsolatos szándokát. *Ooblet* külügyminiszter, mondotta Saissy, meg van győződve arról, hogy Tisza Kálmán csak azért követhette el ezt az inzultust, mert tisztában van vele, hogy a magyar nemzet nem ismeri eléggé a mai Franciaország belső viszonyait. hivatalos bécsi hangulatcsinálás alapján a magyar közvélemény túlbecsüli Boulangier és a boulangizmus jelentőségét.

E bajon segítő, a francia kormány az ő (Saissy) javaslatára elhatározta olyan magyar nyelvű, nyomtatott könyvmatos napi kiadását, melynek az intelligensebb magyar közönség, de leginkább a sajtó és az *országgyűlés* két házának a francia viszonyokról való állandó informálása lenne a feladata. Ennek a napi sajtóorgánumnak a szerkesztésére engem hozott javaslatba a külügyminiszternek. Meggyőződtem róla, — mondta Saissy, — hogy tud dolgozni s most hallani szeretném, van-e kedve és kellő akarata a munkához?

Szememből kiolvasott bizonyos aggodalmat s mosolyogva megjegyezte: Legyen nyugodt, az orosz-francia barátságról nem kell írnia. Egyetlen célunk s ezért vállaltam a főszerkesztést, hogy eloszlassuk Magyarországon a Tisza beszéde nyomán támadt félreértést. Foglalkozzék a kiállítás propagálására vonatkozó dolgokkal és olyan irodalmi és művészeti eseményekkel, melyekről föltételezheti, hogy érdeklik a hazai közönséget. A párisi magyarság ügyeivel annyiban, amennyiben ön azt jónak látja. Csapó úr, akit ismer, segíteni fog önnek a fordításokban.

Elfogadtam a megbízást s másnap megjelent *Párisi Magyar Értesítő*. Előbb Csapó párisi újságíró, az ő kilépése után pedig a magyar állami stipendiumot élvezett *Gérecz* Károly tanárjelölt volt a munkatársam.

A könyvmatos előfizetési ára évi kétszáz franc volt, de mert a magyar-francia barátságot szolgáló lap propaganda célokat szolgált ingyen küldtük a kormány, a képviselőház és a főrendiház összes tagjainak, topábbá a főispánoknak, a budapesti napilapoknak és az összes vidéki újságoknak.

A hazai sajtó Valósággal habzsolta a kiállításra vonatkozó közleményeket, és szívesen reprodukálta az érdekesebb információkat. Emlékezetem szerint a *Brassó* szerkesztője, a már akkor is kitűnő *Szterényi* József volt a Párisi Magyar Értesítő egyik legbuzgóbb olvasója, mert ő a párisi magyar lapnak a postán elkallódott egyes példányait pontosán megreklamálta. Már akkor készült eredményekben oly gazdagé életpályájára. Nem sejtettem, hogy a folyton reklamáló Szijerényi valaha miniszter lesz, de abban az egyben bizonyos voltam már akkor is, hogy ez a vidéki szerkesztő tanulni vágyó, törekvő ember.

A Párisi Magyar Értesítő sikeres akciója a magyar honpolgárság elsikkasztása miatt.

A *Párisi Magyar Értesítő* nemsokára jelentős szolgálatot tett a párisi magyarságnak s közvetve a magyar nemzetnek is.

A közeledő világiállítás mind több idegent vonzott Parisba s mert a kémektől való félelem folyton fokozódott, a francia kormány indíttatva érezte magát a metropolisba mind sűrűbb rajokban özönlő külföldiek szigorúbb ellenőrzésére. Kötelezték az idegenekét a prefektúra nyilvántartási hivatalában való személyes jelentkezésre. A jelentkezést igazoló bizonylat a külföldit mentesítette minden további zaklatástól. A magyarok is siettek megszerezni a biztonságot nyújtó *certificat-ot*, de a hivatalban az a kellemetlen meglepetés érte őket, hogy nem vették tudomásul magyar állampolgárságukat, hanem kivétel nélkül *sujet autricliennek*, vagyis osztrák alattvalóknak törzskönyvelték őket. Es ennek helyességét úgy a kézhez vett igazolványon, mint a felfektetett lajstromban sajátkezü aláírással szankcionálta minden magyar.

A törzskönyvben az öt földrész valamennyi népe a nacionalét feltüntető külön rubrika alatt szerepelt, épen csak a magyar honpolgárságot sikkasztották el az osztrák javára. Kifelé a kettős monarchia mint egységes *Autriche* szerepelt, amiért is a magyarok akár a csehek vagy lengyelek, csak mint osztrák alattvalók voltak lajstromozhatók.

A prefektúrán sorra jelentkező magyarok nagyon föl voltak háborodva emiatt és hozzám, illetőleg a *Párisi Magyar Értesítőhöz* fordultak jogorvoslásért. Nemcsak szóbelileg fordultak hozzám, de levél útján is kérték közbelépésemet!

A *Párisi Magyar Értesítő* 1888 október 21-én a következő levelet kapta:

A Párisi Magyar Értesítő tekintetes szerkesztőségének

Paris.

Ismerve a magyar ügyek iránti mély érdeklődését, felhívjuk figyelmét a tek. Szerkesztőségnek arra az inkorrekt-eljárásra, amelyet a most folyamatban levő legitimálás alkalmával velünk magyarokkal tanúsít a bejelentési hivatal. Kényszerít bennünket, hogy osztrákoknak valljuk magunkat és ezt alá is kell írunk. Tisztelettel
Rippl-Rónai J. Hulicius János Koroknyai Ottó Tolnai

A levéllel fölszerelve elmentem a nyilvántartási hivatalba s kértem saját igazolványom kiadását. Az útleveletem átvevő és személyi adataimat beiktató hivatalnok természetesen engem is úgy a törzskönyvben, mint a nekem szánt igazolványon osztrák alattvalónak minősített. Én azonban kereken megtagadtam mind a két aláírást. Kijelentettem, hogy én nem vagyok csaló és nem bizonyíthatom aláírásommal az osztrák állampolgárságot, mikor legjobb tudomásom szerint magyar alattvaló vagyok. A francia hivatalnokot meglepte erélyes tiltakozásom és rámutatva a nyomtatványokra, igazolta, hogy a kettős monarchia népei az *Autriche* cím alatt szerepelnek, Autrichenak pedig más alattvalója, mint osztrák, nem lehet. Otthagytam őt a faképnél s fölkerestem a hivatal főnökét. »Uram, szólítottam meg őt izgatott hangon, engem és minden magyar honpolgárt itt osztráknak könyvelnek el az én hazámban sokaknak ez a szó: osztrák, egyenértékű a némettel, önök franciák miért akarnak belőlünk is németeket csinálni? Magyarok vagyunk s azok is akarunk maradni!« »*Je sui touché de vos sentiments, Monsieur,* felelt a chef du bureaux, de sajnálatomra nem változtathatok a helyzeten. A rubrikás nyomtatványok hivatalos jellegűek s nem áll módomban változtatni azokon.«

— De — viszonzám végleg elkeseredve — nemcsak magyar honpolgár, hanem m. kir. honvédhadnagy is vagyok; mint tiszt, felesküdtem a magyar királynak és én inkább levonom a nem jelentkezésből folyó következményeket, mintsem esküszegést kövessék el királyommal szemben.

A hivatal főnökét szavaim látható zavarba ejtették és szinte szégyenkezve jelentette ki újra, hogy lehetetlen...

Elbúcsúztam tőle s elsiettem az akkor még az *Avenue d'Alma-n* levő osztrák-magyar nagykövetségre.

Magyar érdekű ügyről lévén szó, fölkerestem gróf *Zichy* Tivadar követségi tanácsost, a leghazafiasabb érzelmű magyarok egyikét, akivel tíz évi külföldi tartózkodásom alatt találkoztam odakint.

Gróf *Zichy* Tivadart mégis s kellemetlenül érintette diplomáciai beavatkozásra vonatkozó kérelmem. Ő ismerte a bécsi szellemet s tudta, hogy a monarchia egységének kifelé való demonstrálása az udvari politika egyik legfőbb postulatuma. És talán az esetleges eljárás eredményességében sem igen bízott.

De én nem tágitottam. Előadtam, hogy nem mint újságíró, hanem mint magyar ember és főleg mint az elégületlen párisi magyarok szószólója jelentem meg előtte. Ha mint újságíró akartam volna eljárni, egyszerűen megírtam volna a dolgot, de nekem ezúttal nem a szenzáció, hanem az ügy helyes megoldása fontos. Gróf Zichy Tivadar vonakodott megnyugtató kijelentést tenni, s mikor azt mondtam neki, hogy meg vagyok róla győződve, hogy a francia kormány, ha figyelmeztetik a sérelemre, intézkedni fog a reparálásról, újból is kijelentette, hogy nem akar *affaires*-kezdemenyezni.

Akkor nem marad más hátra, mint hogy hírlapilag hozom nyilvánosságra ezt a dolgot.

A követségi tanácsos, kinek magyar szemeiből kiolvastam, hogy lelkileg velem egyetért, megkért, hogy álljak el ebbeli teremtől. De én megmaradtam elhatározásom mellett s haragosan eltávoztam a nagykövetségi palotából.

Még aznap epés hangú cikkben, melyben utaltam a bejelentőhivatal főnökének ama kijelentésére, hogyha a *dolog* nem volna rendben, az osztrák-magyar nagykövetség régen tiltakozott volna már az eljárás ellen, beszámoltam a prefektúrán és a nagykövetségen való eljárásom eredménytelenségéről.

Az élehangú cikk érthető föltűnést keltett Budapesten és maga *Falk* Miksa, a *Pester Lloyd* 1888 okt. 25-iki számában »*Ungarn existiri nicht*« cím alatt a következőket írta:

»Wir beschränken uns vorläufig darauf, diesen Tathbestand in durchaus objektiver Weise darzustellen, ohne das Verhalten unserer Botschaft in Paris einer Kritik zu unterziehen. So weit wir den Grafen Kálnoky zu kennen die Ehre haben, sind wir überzeugt, dass diese wenigen Zeilen vollkommen genügen werden, um Se. Excellenz zu veranlassen, der in Rede stehenden Angelegenheit einige Aufmerksamkeit zu widmen und gegen ein ebenso sehr die ungarische Nation verletzendes, als mit unseren Gesetzen in Widerspruch stehendes Vorgehen im geeigneten Wege schleunigst Abhilfe zu „bringen.«

Néhány nap múlva a Párisi magyar egyesület rendes választmányi ülést tartott, amelyen nem kis meglepetésemre felolvasásra került a párisi osztrák-magyar nagykövetség hivatalos értesítése.

melyben tudatta a párisi magyarokkal, hogy ezentúl a Franciaországban tartózkodó minden magyar nem mint osztrák, hanem mint magyar alattvaló fog igazolványt kapni; azok pedig, akiket eddig mint osztrákokat tartottak nyilván, vigyék vissza a prefektúrára a certificatot, ahol azt magyar honosságra szóló igazolvánnyal ki fogják cserélni.

Falk Miksa cikkének a Ballplatzon meg volt a kellő hatása s Kálnoky gróf nyomban táviratilag intézkedett a párisi nagykövetségnek a magyar ügy érdekében való diplomáciai közbelépéséről.

Nagy volt a párisi magyarok öröme.

Nagy volt az örömük amiatt, hogy Franciaországban is magyaroknak vallhatták magukat.

A Párisi Magyar Értesítő által megindított akciónak az eredménye érdekes módon érvényesült az 1891-iki év elején végbe ment általános népszámlálásnál, amikor a külföldiek összeírására használt összeíró lapokon már külön jegyzet is figyelmeztette a magyarokat és osztrákokat, hogy a bejelentő ívéen pontosan állapítsák meg az aláírók, hogy magyarok-e, vagy osztrákok.

A *Párisi magyar egyesület* a honfitársaim érdekében kifejtett fáradozásom azzal jutalmazta, hogy megválasztott az egyesület alelnökének. Elnökünk volt a párisi és a hazai magyarság díszje és büszkesége, *Munkácsy Mihály*. Bokros elfoglaltsága miatt azonban ő csak keveset törődhetett az egyesületi dolgokkal. Reám háramlott az ügyek vitele és elintézése, amely feladatnak csak azért felelhettem meg kielégítő mértékben, mert a világhírű magyar művész nagy tekintélye és erkölcsi támogatása megkönnyítette vállalt kötelességem teljesítését.

A Munkácsy elnöklete alatt állott magyar egyesület folytatása volt az emigrációs magyarság tömörülésének. Az újjászervezett egyesületet *Zichy Mihály*, az utóbb Szentpétervárra került kiváló mester keltette életre. Az orosz cár magyar származású udvari festője majdnem destruktív szellemű demokrata volt s azért főleg a magyar munkásokat tömörítette maga köré. Ezek a munkások rajongtak érte és még évtizedekkel távozása után is szeretettel és hódolattal emlékeztek meg róla. Minden fontosabb kérdésben a távolból is kikérték a véleményét s legtöbbször követték is a tanácsát.

Távozása után az ő ajánlatára *Bertha Sándort* választották meg az egyesület új elnökének.

Ennek a Berthának az édesatyja Deákpárti képviselő volt és a haza bölcsének szűkebb környezetéhez tartozott.

A fiatal Bertha alapos képzettségű zongoraművész és zeneszerző lévén, szívesen látott vendége lett *Beust* osztrák-magyar nagykövetnek, aki maga is szenvedélyesen szerette a zenét. *Beust* megkedvelte a-jőnevelésű magyar fiatalembert s hathatósan támogatta őt társadalmi összeköttetései kiépítésében. Nem-sokára a nagykövet maga is hasznát látta ezeknek az Összeköttetéseknek, amelyek révén mindketten nagyon értékes információkhoz jutottak. Bertha a közölhető értesüléseit mint levelező a régi kormánypárti *Nemzet*-ben tette közzé. t. Ferenc József-ről pedig vaskos kötetet irt francia nyelven.

Bertha Sándorról.

Bertha Sándor és *Beust*.

A mindig aulikus vizekben evező Bertha Sándor elmondotta nekem a következő érdekes párisi élményét:

1879 egy derűs napján a boulevardon sétáltam, — mesélte Bertha, — amikor a rikkancsok vadul rohanó raj ai a szokottnál is nagyobb lármát csapva és egymást túlharsogva, rikoltották tele torokkal: Megölték *Lulu herceget!* Meghalt az ifjú Napoleon! Verejtékes küzdelemmel szereztem egy lappéldányt, melyen ökölnyi betűkkel olvasható volt III. Napóleon nagyreményű fiának szomorú tragédiája.

— A részleteket el sem olvastam — folytatta Bertha, hanem kocsiba ugortam s az osztrák-magyar követségre hajtottam. Szabad bejáratom volt *Beust*hoz, de ezúttal feltartóztatott az ajtónálló komornyik. »Most nem lehet bemenni,« fontoskodott a komornyik »mert zárt ajtók mögött tanácskozás folyik *Beust* és a párisi német nagykövet között.« Alig hogy vártam két-három percig, kinyílt a szárnyas ajtó és az izgalomtól valósággal reszkető német nagykövet eltávozott). *Beust* biztatására beléptem a szalonba s abbéli örömben, hogy elsőnek tudathatok vele egy nagyjelentőségű hírt, átnyújtottam neki a kezemben szorongatott boulevard-lapot. Nyugodtan az asztalra helyezte s mint olyan

ember, akit a német nagykövet már félórával jövetelem előtt informált a nagy eseményről, így szólt hozzám: »Herr v. Bertha, *es ist das grösste Ereignis dieses Jahrhunderts.*«

A Bertha Sándor előtt tett nyilatkozatban Beust talán túlbecsülte az esemény jelentőségét, de annyi bizonyos, hogy ha IV. Napóleon életben marad, nemcsak Franciaország, de egész Európa sorsa másként alakult volna. A fiatal Napóleon herceg halálát általános hit szerint az angolok ellen harcoló zulukafferek okozták. Lulu tudvalevőleg mint önkéntes vitézkedett az angolok táborában. De talán még sem egészen így történt.

Ki ölte meg III. Napoleon fiát?

Egy forró nyári napon a Boulevard — Montmartre egyik kávéházi terraszán szürcsöltem a masagrint, amikor a mellettem ülő kedves kollegám, Gustave *Rouanet*, akiről szó esik még majd e könyv hasábjain, asztalunkhoz invitált egy mellettünk elhaladó büszke tartású, villogó szemű, 45 év körüli, de már erősen öszülő urat. »*Prenez place, Mr. Lissagaray*« szólt Rouanet és bemutatott engem a hozzánk letelepedett vendégnek. Ez a *Lissagaray* Tett a rövid idővel ezután alapított *La Bataille*-nak a főszerkesztője és ő küzdött a Henri *Bochefort* és a *boulangizmus* elleni élethalálharcban a legelső halálmegvetéssel. Tolla, vitézzel és pisztollyal egyaránt.

Amikor Lissagaray eltávozott, Rouanet, aki akkor már a *Revue Socialiste*-ot szerkesztette s kitűnően volt értesülve a szocialista tábor intimebb dolgairól, közelebb húzódott hozzám és suttozva mondta a fülembe: »*Ez az ember ölte meg IV. Napóleont!* Ne szóljon senkinek erről, mert a legnagyobb kockázat erről beszélni. Önnek azonban elmondom, Ez a Lissagaray régi kommunista, fontos szerepet vitt a kommünben, amiért is 1871-ben *Gayennebe* (Új-Kaledoniába) deportálták. Az angoloknak a kafferek ellen vívott háború idején azonban titokzatos módon eltűnt *Gayenne-ből* és a délafrikai háborús színhelyre sietett, ahol orozva megölte III. Napoleon fiát. Eltűnésének körülményeit soha senki se kutatta. Parisba érkezve, amnesziát kapott és most élvezi az egymást fölváltó kormányok jóakarátát.«

És valóban, az a szerep, amelyet a volt kommunista vezér *Gonstans* belügyminiszter oldalán játszott a boulangizmus elleni

harcban, igazolni látszottak Rouanet barátom információját.

E hosszú, de nem érdektelen kitérés után vissza kell térnem *Bertha* Sándorhoz. Egyéniségének a megértéséhez tudni kell, hogy fiatal korában udvarolt egy csinos francia leánynak, akivel jegyben is járt. A leány még az esküvő előtt meghalt s a gyászoló vőlegény nőül vette az elhunyt menyasszony édesanyját, aki jóval idősebb volt nálánál.

Munkácsy és Bertha jó barátok voltak, de a viszony elhidegült nemcsak azért, mert Berthát agyonnyomta Munkácsy egyre növekedő presztízse, hanem mert Munkácsyné lenézte Bertha feleségét, aki viszonzásul szíve mélyéből gyűlölte Munkácsynét. Bertha felesége kellemes és szellemes párisi nő volt, a luxemburgi eredetű Munkácsyné pedig inkább okosságával és raffináltsággal tűnt ki. A két nő kölcsönös ellenszenvé még siettetta a két vezető magyar között a szakítást, amikor a párisi magyarság, egy évvel Parisba való érkezésem előtt, kibuktatta *Berthát* az egyesület elnöki tisztségéből és az akkor már művészete és dicsősége csúcspontjához közeledő *Munkácsy* Mihályt választotta meg elnöknek.

A Bertha ellen irányuló akcióról Zichy Mihály is értesült, és Szentpétervárról keltezett levelében nyomatékkal állást foglalt Bertha mellett és *Munkácsy ellen*. Nem szubjektív okokból, hanem azért, mert *Zichy* Mihály a bürokrata Berthától inkább remélte a párisi magyar munkásság ügyének odaadó gondozását, mint Munkácsytól. Az egyesületi tagok azonban Munkácsy nevének és dicsőségének a hatása alatt ezúttal nem hallgattak Zichy Mihályra s nagy szótöbbséggel Munkácsyt kiáltották ki elnöknek. Bertha mélyen sértve, visszavonult a magyaroktól és még a tájékára sem jött az egyesületnek.

Somoskeöy és I. Ferenc József koronázási jubileuma.

Az 1892. év tavaszán azonban újra kereste Munkácsyval és a magyarsággal az érintkezést. Ebben az évben ünnepelte Magyarország I. Ferenc József koronázásának 25-ik évfordulóját s ezen dinasztikus ünnepség alkalmából a párisi nagykövetség a magyarság hódolatát akarta biztosítani ő felségének.

A külföldi magyar kolóniák mindenütt ünnepelték az alkotmányos királyt és a párisi magyarok is szíves örömet léptek az ünneplők sorába. Az aulikus hajlamú s a párisi osztrák-magyar

nagykövetség intencióit mindenkor készségeden támogató *Bertha* Sándor ekkor újra megjelent a magyarok közt és indítványozta a jubiláris banket rendezését.

Az eszme, melyet Munkácsy is támogatott, rokonszenves fogadtatásban részesült s azonnal kiküldtünk egy háromtagú előkészítő bizottságot, amelynek tagjai lettek: én mint alelnök, *Bertha* Sándor mint indítványozó és *Danner* Mihály egyesületi titkár, akinek tudtommal már évtizedek óta virágzó fűszerkereskedése van Szegeden.

Bertha Sándor lakásán tartottuk meg az első értekezletet. Elkészült a program s összeírtuk a meghívandó előkelőségeket, akiket az egyesület a maga vendégeinek kívánt tekinteni. A bankettet a *Lyon d'Orban* akartuk megtartani. Megbeszélés folyamán fölmerült a költség kérdése s én az egyesület jótékony célú működésére való hivatkozással, elleneztem, hogy a banket egyesületi pénz igénybevételeivel rendeztessék. Ekkor megszólalt *Danner* Mihály s kijelentette, hogy *Somoskeőy* tegnap az üzletében járt s önszántából fölajánlotta a királyjubiläum összköltségének a sajátjából való fedezését. *Danner* M. barátunk ugyanis magyar specialitásokat (makói hagymát, szegedi szalonnát, debreceni kolbászt stb.) árusított s a hírhedt *Somoskeőy* egyik legkitünőbb vevője volt.

Somoskeőy Géza a világkiállítás idején a Bois de Boulogne közelében egy szép villában lakott többtagú családjával együtt. Az angol kiállítási bizottságnak ő is tagja volt. A máskülönb. nagyon finnyás *Bertha* Sándor elragadtatással fogadta *Danner* jószándékú bejelentését én azonban a leghatározottabban tiltakoztam az ellen, hogy az apostoli magyar királyt ünneplő bankettet *Somoskeőy* finanszírozza.

»Az apám,—szóltam, az indítványt helyeslő *Berthához* fordulva, — nem volt *Deák* Ferenc barátja, de azért *Somoskeőy*támogatását nem óhajtom igénybevenni a magyar király jubileumára. *Bertha* elhalványodott s belátva botlását, most már ő is állást foglalt az indítvány ellen. Ily módon tehát *Somoskeőy* nem szerezhett jogcímet a banketten való megjelenésre amelyre nemcsak *Munkácsy*, hanem *Hoyos* gróf nagykövettel és gr. *Zichy* Tivadarral együtt résztvett az előkelő vendégek díszes sora.

Indítványomra a költségeket az egyesület vagyonosabb tagjai önkéntes adakozásokkal fedezték.

Munkácsy Mihály elnöklete alatt érte el a párisi magyar egyesület fénykorát. Ünnepeit a franciák is szívesen felkeresték; az egylet báljai pedig több éven át a szezon figyelmet keltő társadalmi eseményei voltak. A bálanyai tisztséget Munkácsyné vállalta. Munkájában mindenkor segítségére volt Hoyos grófné, akinek a kedvéért a Parisban akkreditált összes nagykövetek nejeikkel szórakozni s táncolni eljöttek a párisi magyarok báljára.

Munkácsy lemondása után az egylet züllésnek, indult, s ma talán már nem is létezik.

Az egylet oszlopos tagjai voltak: *Nemeskéri Kiss* ezredes, Kossuth Lajosnak régi bizalmasa, kinek: Zichy Mihállyal együtt jelentékeny része volt az egylet alapításában, de előrehaladott kora és állandó betegeskedése miatt lassankint megszüntette a magyarokkal való érintkezést. A népszerű dr. *Oruby* az emigrációnak Parisban rekedt másik tagja, kinél népszerűbb orvosa aligha volt a francia fővárosnak, még élete alkonyán is támogatta szűkölködő honfitársait, de már ő sem foglalkozott az egyleti ügyekkel. A nyolcvanas években még nagy szerepet játszott *Türr* tábornok, aki a legbensőbb barátságban élt. Munkácsyval s az egylet által rendezett intimebb jellegű estéken, öröm és gyönyörűség volt nézni ennek a két nagy magyarnak fesztelen, magyaros elmulatozását. A párisi magyarok igaz barátjukat tisztelték gr. *Zichy* Tivadar követségi tanácsosban, aki később Müncheni követ lett.

Párisi magyarok.

A leggazdagabb párisi magyar.

A magyar kolónia egyik legérdekesebb alakja volt a dúsgazdag *Wagner* Sándor. Budai svábok voltak a szülei és alig tudott egy pár magyar szót, de azért nagyon büszke volt magyarságára. Tizennyolc éves korában Brazíliába vándorolt ki, s mint maga mesélte nekem, rongyos nadrágban érkezett meg *Rio Janeiróba*. A budai kereskedősegéd már másnap állást kapott egy nagyobb vaskereskedésben. Elhelyezkedése napjától kezdve takarékoskodni kezdett s a félrerakott tőkéket kamatoztatta. Az első három évben megtakarított pénzzel lerakatta Rio Janeiro főutcáján az első lóvasúti síneket. A kis vasút jövedelméből s a közben

a munkájából szerzett új pénzzel minden következő évben újabb utcán át meghosszabbította a délamerikai város lóvasúti hálózatát. Nemsokára egy teljesen kiépült hálózatnak lett a tulajdonosa és ekkor az egész vasutat eladta egy részvénytársaságnak. A kapott milliókon elhanyagolt vasbányát vásárolt, melyet újból üzembe helyezett. Vállalkozása csakhamar fényesen prosperált. Ekkor a bányát is eladta és 20 évi amerikai tartózkodás után száz millió frankkal a zsebében mulatt vérű feleségével és serdülő leányával Parisba jött, palotát vásárolt és a maga módja szerint kiélvezte munkás életének jól megérdemelt gyümölcseit.

Egy ízben megkérdeztem tőle, hogyan lehetséges, aránylag oly rövid idő alatt, mint ahogy neki sikerült, oly nagy vagyona szert tenni?

A vagyonszerzés, — felelé stoikus nyugalommal, — sokkal könnyebb, mint azt sokan hiszik. A vagyonosodás egyetlen titka: mindig s minden körülmények közt kevesebbet költeni, mint a mennyi a kereset vagy jövedelem.

Wagner Sándor egyik Maecenása volt a magyar egyletnek, de parvenü létere csak akkor szeretett jótékonytságot gyakorolni, ha Mme de Munkácsy és más előkelőségek tudomást Szerezhettek arról. Ez a németbe oltott magyar-brazíliai milliomos még a jótékonytságból is üzletet csinált. A *Munkácsy ék* és a *Hoyos* gróf estélyein való megjelenésre is ezzel szerzett magának jogcímet. Évente azonban csak egyszer jelenhetett meg e két szalonban mulat feleségével.

A meghívás értékelésénél szem előtt tartandó, hogy Paris a művészet központja. Nemcsak a képzőművészetnek fókusa, hanem a zenei élet is e városban lüktet a legerősebben. A mindenütt feltűnő és világhírré törekvő tehetségek a francia metropolisban keresik az elismerés babérjait. A legszebb hangú énekesek, a legtehetségesebb hegedű- és zongoraművészek a párisi hangversenyeken szerzik meg az őket nemzetközi értéké avató bizonylatot. Akiket Paris kritikája és műértő közönsége művészeknek nyilvánított, az bizvást válthat jegyet Londonba és Amerikába.

Ezért sereglenek Parisba minden őszi szezonban a fiatal muzsikusok a világ minden tájékáról. A külföldi művészet ifjú csillagai elsősorban hazájuk diplomáciai képviselőinél és gazdagabb honfitársaiknál keresnek erkölcsi és anyagi támogatást, ami

egyik-másik követségre jelentős megterhelést jeleni, mert át kell venniök a támogatásukat kereső honfitársak hangversenyjegyeinek egy részét.

Hoyos grófné és *Munkácsy* Mihályné úgy segítettek a bajon, hogy nemcsak a magyar, hanem az osztrák, cseh, lengyel stb. művészekről elhelyezésre átvett jegyek kifizetését, sőt az év folyamán felmerült jótékony célú kötelezettségek kiegyenlítését is átutalták Wagner Sándornak. Ezek a kiadások évente nagy összegre rúgtak, de a zsugori Wagner minden ilyen fajtájú terhet szívesen vállalt, remélve, hogy a következő évadban *Hoyos* grófné és *Munkácsy* Mihályné megint meghívják őt és fekete feleségét egy-egy soiréera. A legragyogóbb párisi szalonokban sem hiányzanak fekete színfoltok.

Justh Zsiga és a Faubourg St. Germain.

Kifogástalanul előkelő minden plebejusi elemtől mentes szalonok csak a Szajna balpartján találhatóak. A *Faubourg St. Germain* arisztokrata családjai, amelyek még az Etoile és a Madeleine környékén lakó, a Napóleonok kreálta hercegi családokkal sem érintkeznek, most is még a Lajosok korára emlékeztető eksklusív társadalmi életet élnek. Ezek a régi történelmi családok semmiről sem vettek tudomást, ami Mária Antoinette lefejeztetése óta történt s a nagy *Munkácsy* felesége is csak nehezen tudott bejutni a Bourbon-arisztokrácia ódon palotáiba.

A magyar arisztokráciát nem kötik szorosabb kötelékek a royalista érzelmű francia nemesi és főnemesi családokhoz. Ama hat év alatt, amelyet Parisban töltöttem, megfigyelésem és tudomásom szerint honfitársaink közül leginkább egy magyar író élvezte a *Faubourg St. Germain* megtisztelő, meleg vendégszeretetét. E finomízű magyar *litterary gentleman* becézett kedvence volt az előkelő köröknek. Nagy képzettségével, finomult ízlésével, a társas érintkezésben mutatkozó lebilincselő bájával és lelkének szinte nőies lágyságával valóságos ellentéte volt bátyjának, *Justh* Gyulának, akinek féktelen ellenzéki temperamentuma annyi vihart és csatát szült.

És mégis testvérek voltak. Nemcsak vérségi kötelék révén, hanem azért s főleg azért, mert mind a ketten tetőtől talpig

magyarok és úriemberek voltak. A politikai küzdőtéren végsőig kíméletlen Justh Gyula a magánérintkezésben majdnem oly kedves és lebilincselő tudott lenni, mint Justh Zsiga, a Faubourg St. Germain dédelgetett kedvence.

Amikor Justh Zsigával Parisban megismerkedtem, már nem volt köze a *Hét-hez*, amelyet Kiss Józseffel együtt indított meg s amely szépirodalmi folyóirat felvirágoztatásában neki is jelentékeny része volt.

A párisi magyarsággal csak nagy ritkán keresett érintkezést.

Magyar újságírók.

Justh Zsigával kapcsolatban a párisi magyar kolónia több újságírótagjáról is kell megemlékezniem.

Parisban aratta első újságírói sikereit *dr. Székely* Béla. Eleven tollával és kitűnő megfigyelő tehetségével pályája kezdetén is már figyelmet keltett s a budapesti lapok szívesen közölték párisi leveleit. Amikor visszatért Budapestre, jóakaró támogatója, *Vérszi* József az akkori Pesti Naplóhoz szerződtette belső munkatársának. Néhány év múlva *Sima* Ferenc függetlenségi képviselővel a Függetlenség című politikai napilapot alapította, ami anyagi romlását okozta. Újra kiment Parisba, majd átvitorlázott Amerikába, ahol mint a *Matin* tudósítója eredményes hírlapírói munkásságot fejtett ki. A világháború befejeztével haza jött s az illetékes politikai köröktől nyert információkkal visszatért Amerikába és az ottani lapokban hosszú ideig nagyszabású propagandát fejtett ki Magyarország érdekében.

Székely Bélával együtt lakott Parisban *Munkácsy* Kálmán, a Pesti, Hírlap költői lelkű tudósítója. Az idősebb nemzedék bizonyára még visszaemlékezik ennek a nagy reményekre jogosító belletristának írói tevékenységére. Korai halála veszteséget jelentett a magyar irodalomnak.

Gyenge fizikuma ellenére a mimosa-lelkű *Munkácsy* bohém-ségre és könnyelműsége hajlamos fiatalember volt, ami őt ismételtelen kellemetlen helyzetbe sodorta. A komoly természetű és takarékos *Székely* Béla valahogy még kordában tartotta, de lakó, társának Parisból való távozása után az anyagi zavarok hullámai elnyeléssel fenyegették.

Éppen távozóban voltam a Párisi Magyar Értesítő szerkesztőségéből, mikor fölkeresett egy francia asszony, aki előadta, hogy Munkácsy Kálmán, magyar újságíró ügyében a Lafitte-utcai osztrák-magyar főkonzulátuson járt, ahol azt tanácsolták neki, hogy keressen fel engem. Az asszony, Munkácsynak szállásadója, anyagi, vonatkozású vádakkal állott elő, bizonyítván, hogy magyar kollegám visszaélt a bizalmával. A vádaskodás lényege nem volt olyan diffamáló, ahogy azt a francia asszonyka fel akarta tüntetni, de hogy elejét vegyem annak, hogy egy magyar újságíró meghurcoltassék a francia sajtóban, elvállaltam az ügynek békés úton való rendezését. Magamhoz kéretem Munkácsy Kálmánt és miután szigorúan megróttam könnyelmű életmódja miatt, felhatalmazását kértem arra, hogy mindent, vagy majdnem mindent megírassak édes atyjának, aki Simor esztergomi hercegprímás uradalmi jószágigazgatója és dúsgazdag ember volt. Kálmán barátom könnyes szemmel kérlett, hogy írjam meg a teljes igazságot, édes atya talán még az egyszer meg fog bocsájtani neki. Elmondotta, hogy atya azért vonta meg tőle az anyagi támogatást, mert nem akarta megengedni, hogy fia újságíró legyen s folyton nógatta, hogy elég volt Parisból, jöjjön már haza s nézzen tisztességes foglalkozás után. Ámde Munkácsy Kálmán, a hazatérést sürgető levelekre mindig csak azt a stereotip választ küldte: Édes apám, küldj pénzt, Paris oly szép! Küldött is, nem egyszer s nem kétszer. Végre is megunta a dolgot és beszüntette a támogatást.

A helyzet teljes ismeretében kíméletes formában, az őszinte barátság sugallotta tapintattal megírtam atyjának a való helyzetet, kéréssel a családot, hogy az ügy kényes Voltára való tekintettel, küldjenek annyi pénzt, amivel az adósságokat rendezhetem és *Kálmán* hazautazási költségeit is fedezhetem. Postafordultáival már mutatkozott levelem hatása, az esztergomi Munkácsy, jóllehet előzőleg talán sejtelve sem volt létezéséről, szívbemarkoló szavakkal, melyeket csak egy szerető apa vethet papírra, megköszönte közbenjárásomat s megkért, hogy küldjem haladéktalanul haza Paris gyönyöreitől megválni nem tudófiát. Miután pénzesutalványt is küldött, még pedig a kértnél is nagyobb összeggel, elsiettem bizonytalanságban töprengő kollegámhoz, endeztem a rendes és rendkívüli adósságait, megvártam, amíg

elvégezte a csomagolást, aztán meginvitáltam vacsorára, majd visszamentünk a lakására és útipodgyással megrakott bérkocsin kihajtottunk a keleti pályaudvarra. (Gar de l'Est.) Megváltottam részére egy Budapestig érvényes II. osztályú vasúti jegyet az indulásra készen álló gyorsvonatra s közvetlenül indulás előtt a kezébe nyomtam húsz forintot, hogy valamilyes pénze is legyen az úton. A megmaradt összeget pedig írásbeli részletes elszámolás kíséretében visszaküldtem édesatyjának Esztergomba. A »tékozló fiú« megtérése fölött érzett határtalan örömet és a legőszintébb hálát tolmácsoló levélben tudatta velem a Munkácsy-család Kálmán szerencsés megérkezését. Munkácsy Kálmán, akinek párisi kalandjáról soha senki előtt említést nem tettem, néhány évig Budapesten folytatta újságírói és szépirodalmi munkásságát, majd hanyatló egészséggel elment Esztergomba, ahol lapot alapított, amelyet azonban csak rövid ideig szerkeszthetett. A gyenge szervezetű író a halál örökre kiragadta a szülők ölelő karjaiból.

Kevéssel az 1889. világiállítás megnyitása előtt érkezett Parisba az akkor még egészen fiatal *Szomori Dezső*. Ajánlólevéllel a kezében fölkeresett a lakásomon. Nem talált otthon. Megmondták neki, hogy a délután folyamán biztosan el fogok látogatni Schwartz Lajos tehetséges magyar zongoraművész szüleihez, akiknél Nemes Dezső hegedűművész barátommal szoktam találkozni, Szomori elment Schwartzékhoz s bevárt engem. Mikor késő délután én is megérkeztem, egy alig 19 éves élelénk szemű tejfeles arcú, feltűnően szép fiatal ember kékborítékos levelet kézbesített. A borítékon a *Magyar Hírlap* címe díszelgett.

Felbontottam a levelet s ámulatomban majdnem hanyattvágódtam, az ajánló levelet Fenyő Sándor, a Horváth Gyula-féle Magyar Hírlap felelős szerkesztője írta. Fenyőre pedig komolyan neheztettem, mert amikor *Urváry* Lajost az Athenaeum palotaforradalma kiemelte a szerkesztői székéből és *Ábrányi* Kornél lett a Pesti Napló felelős szerkesztője, a segédszerkesztői teendőkkel megbízott Fenyő Sándor levélileg fölkért, hogy az új rezsim alatt folytassam tudósítói teendőimet. Elvállaltam a megbízást s Ábrányi és Fenyő is meg voltak elégedve a tudósításaimmal. De amíg Urváry pedáns lelkiismeretességgel minden hó elején beküldte az írásaimért járó honoráriumot, addig Fenyő, ki Ábrányit minden ügyben teljhatalmukig helyettesítette, már a második hónapban megfélekedezett a pénz beküldéséről.

Egy ideig vártam, aztán udvariasan megreklamáltam az elmaradt honoráriumot, de Fenyő, aki továbbra is a legnagyobb buzgalommal közölte tudósításaimat, nem is reflektált a sürgétesemre. Végre meguntam a dolgot s abba hagytam a levelezést. Hat vagy hét hónap múlva levelet kaptam Fenyőtől, melyben értesít, hogy egy héten-belül Parisba érkezik a világiállítás megtekintésére s jelezve érkezése idejét, megkért, hogy várjam a pályaudvaron, mert meg akarja velem beszélni a függő dolgokat is. Még nem ismertem eléggé ennek az embernek határtalan cinizmusát, kimentem tehát a *Gar de l'Est-re*, bevárva a vonat érkezését. A pontos időben befutó vonatról leugrott Fenyő Sándor. Nem volt egyedül, vele együtt érkezett Kovács Dénes, a szellemességéről Budapest határán túl is ismert Dini és ennek barátja, *Bahásovics*, sepsiszentgyörgyi gyógyszerész. Kovács Dénest még a budapesti egyetemről ismertem, amiért is készséggel vállalkoztam a társaság kalauzolására. Amikor magyarjaim elutaztak Parisból, Fenyő Sándor ismét megkért, hogy folytassam a Pesti Napló tudósítását s becsületszavát adta, hogy amint visszatér Budapestre, beküldi követelésemet az utolsó krajcárig. Fenyő, akinek minden fáradozása arra irányult, hogy az örökös pénzzavarral küzködő Ábrányi Kornélnak pénzt szerezzen, ismét megfélemezett rólam és a becsületszaváról. Felháborodásomnak egy goromba levélben adtam kifejezést.

Ez a Fenyő, kit később egy csúnya botrányval kapcsolatban utóira a végzete, sértő levelem ellenére is elég vakmerő volt, hogy *Szomori* Dezsőt ajánlólevéllel küldje el hozzám. Csak nehezen fékezve fölháborodásomat, megmondtam a levélíró perfídiáját nem is sejtő Szomorinak, hogy akárkitől hozott volna ajánlást, szívesen rendelkezésére állnék, de Fenyő Sándorról én se közvetlenül, sem közvetve még hallani sem akarok.

A fiatal íróval azonban, aki már első íásaiban kétségtelen bizonyítékát adta nagyszerű tehetségének, csakhamar megbékültem s szinte jóindulattal figyeltem talentumának állandó izmosodását. Eleinte sokat mosolyogtunk Szomorin, mert folyton a Nemzeti Színház egyik legnagyobb művésznője után sópánkodott.

Rákosi Szidi és Szómon.

Nagyon boldog volt tehát, amikor egy napon arról értesült. Ilyenkor *Rákosi Szidi* Parisba érkezett. Sürgősen találkozni óhajtott vele, mert tudta, hogy a kitűnő művész nő párisi tartózkodásakor színházi ügyekben igénybe szokta venni szerény szolgálataimat, megkért, hogy szerezzek neki minél előbb alkalmat a párisi színházakat tanulmányozó magyar művésznővel való találkozásra.

A Budapesti Hírlapnak akkor még *Raoul Chélard*, ez idő szerint a budapesti francia követség gazdasági attaséja, volt párisi tudósítója, de mert Chélard nagyon elfoglalt ember volt, Rákosi Szidi engem kért fel kisebb-nagyobb szívességekre.

Ép akkor került színre a rendkívüli sikert aratott *L'Enfant prodigue* című némajáték, amelynek szellemes szövegét Michael Carré, fülbemászó zenéjét pedig Albert Wormser szerzetté.

Rákosi Szidi, aki a fényes sikerű darabot sógora, *Evva Lajos*, a Népszínház akkori direktora számára akarta megszerezni, megkért, hogy kísérem el a színházba és nézzük meg együtt a darabot. Elmentünk és megnéztük. En kétszer, ő pedig jóval többször. Nekem elég lett volna az egyszeri megnézés is, mert amikor éjfélután a színházból jövet kiértünk a nagy boulevardra, Rákosi Szidi majdnem az egész darabot eljátszotta oly nagyszerű mimikával, lebilincselő gesztusok és mozdulatok oly frappáns tökéletességével, hogy nem találtam megfelelő szavakat csodálatom kifejezésére. Végre is úgy segítettem magamon, hogy a boulevardon éjjel is dolgozó brioche sütőt ölné hány da rab süteményt vásároltam és azok átnyújtása val tolmácsoltam elragadtatásomat. Aztán elsiettünk a Boulevard Montmartre-ra a nagy népszerűségnek örvendő *Pousset* restaurantba, ahol nemcsak bort és pezsgőt, de jó Dreher-sört is lehetett inni. Franciaország bortermeleország, amiért is Parisban a sörvás csak a nyolcvanas években jött divatba, de akkor is főleg külföldiek voltak a fogyasztók.

Azért mentünk *Pousset*-hoz, mert megígértem Szomorinak, hogy előadás után ott találkozunk. Megkérem a művésznőt, hogy töltsön legalább egy félórát a társaságunkban.

Szomori már ott várt bennünket. Rákosi Szidi, ki nagyon el volt fáradva, eleinte unottan hallgatta a fiatal írónak az ideálja utáni sopánkodását. Végre is elvesztette türelmét és felpattant: »Igazán nem értem az én kedves barátnőmet,

hogy megengedi, hogy fiatal emberek settenkedjenek folyton körülte. Tavaly is voltam nála, amikor egyszerre hárman is kedveskedtek neki bókjaikkal. Az egyik valami Schwartz, a másik Braun és a harmadik Weisz nevezetű fiatalember volt. Egyik csúnyább a másiknál. A legcsúnyább pedig Weisz volt.

Szomori elsápadt, aztán fölemelkedett és mélyen meghajtván magát, utánozhatatlan gráciával kérdezte Rákosi Szidit, (kinek természetesen sejtelve sem volt arról, hogy Szomori csak nemrégiben magyarosította Szomorira a nevét) kérem nagyságos asszonyom, hát valóban olyan csúnya volnék, mert Weisz én vagyok. Szent Isten! — kiáltott félig nevetve, félig restelkedve a szellemes művésznő, — most ismerek csak rá. Persze ön Weisz. No de ilyet! Tévedtem hát és nem a Weisz, hanem Schwartz volt a csúnya. Ebbe aztán Szomori is megnyugodott.

A kitűnő *Boros* Samu nem sokkal az 1885-ben nálunk járt negyventagú *Lesseps-féle* vendégtársaságnak Franciaországba "való visszatérése után érkezett Parisba, *Csávolszky* Lajos megbízta őt az *Egyetértés* tudósításával és a Magyarországon dédelgetett Lesseps, Delibés, Massenet, Proust és társaik nagyon örültek, hogy jött végre egy magyar, akivel szemben legalább részben viszonzozhatják a Magyarországon élvezett vendégszeretetet» *Boros* Samu meg lehetett elégedve a fogadtatással, amelyben a magyarbarát franciák őt részesítették. Párisi tartózkodásának ezen első szaka mindazáltal nem volt csupa derű amiért is visszatért Magyarországra. *Boros* nagystílusú érvényesülésének ideje csak az 1900. évi párisi világiállításkor érkezett el, amikor mint a magyar kiállítási bizottság sajtófőnöke, vezető állásba jutott *Lukács* Béla, a magyar kiállítás elnökének az oldalán. Gróf *Goluchovszkyval* még mint követségi tanácsossal ismerkedett meg s mikor ez a diplomata külügyminisztere lett a kettős monarchiának, a sima modorú s szolgálatkészségéért széles körökben kedvelt *Boros* a Ballplatzzal is szorosabb nexusba jutott.

Boros sajtófőnöki tevékenységére érdekes fényt vet a következő eset. Az 1900. évi világiállításon a bécsi kormány *Dumbáftak*, Ausztria és Bosznia-Hercegovina kiállítási elnökének 50.000 frankot bocsátott rendelkezésre sajtóügyi célokra. A magyar kormány ezzel szemben beérte 5000 frankkal. *Dumba*, ki később a kettős monarchia washingtoni nagykövete is elég tapintatoperalt, rá akarván bírni *Anatole Francét*, hogy hosszabb

ismertető cikket írjon a *Figarónak* az osztrák kiállításról, 10.000 frankot ajánlott fel tiszteletdíj gyanánt a Figaro hírneves munkatársának, aki visszautasította ezt a rá nézve sértő ajánlatot.

A világhírű Anatole France rövid, idő múlva súlyosan megbetegedett. Gyógyulása nagyon lassan haladt előre. *Darányi* Ignác földművelésügyi miniszter, gróf *Károlyi* Sándor, az Omge nagytekintélyű elnöke és gróf *Zselinszky* Róbert, az agráriusok harcias vezére épp akkor értek Parisba a *Kazy* államtitkár és *Koós* miniszteri tanácsos által rendezett mezőgazdasági kiállítás megtekintése céljából.

A tanulmányozást követő konferencián a publicitás kérdése is szóba került s ők is azon tanakodtak, miként lehetne elhelyezni a* *Figaró*ban egy nagyobb cikket, amikor *Boros* Samu azzal az ötlettel állott elő, hogy ajánljanak fel Anatole Francénak egynehány palack tokajit. Borosnak ezt a prepozícióját *Darányi* elfogadta és *Kazy* báró a tokajit rendelkezésére bocsátotta Borosnak, aki már másnap megjelent Anatole Francénál a Villa Saidban. Anatole France csakhamar felgyógyult és meg volt győződve hogy nem a sokféle medicinától, hanem a magyar bortól nyerte vissza egészségét. Boldogságát nem csekély mértékben fokozta az a körülmény, hogy az üvegek vignettáján olvasható volt ez a fölírás: *Caves Royales de Hongrie* és mivel a címkét magyar korona is ékesítette, Anatole France meg volt győződve arról, hogy a magyar állami mintapincéből eredő borókát I. Ferenc József küldötte neki. Boros, úgy látszik, óvakodott a cáfolattól, aminek az lett a következménye, hogy *Anatole France* sua sponte fölkérte ötletes honfitársunkat, hogy kalauzolja a magyar pavilonban, melyet már csak a magyar király kedvéért is, szeretne a *Figaró*ban ismertetni. A terjedelmes cikk meg is jelent a vezető francia lapban. Még pedig teljesen díjtalanul. Anatole France még azután is, valahányszor találkozott Borossal, a tokaji aszúra való célzással patetikusán felkiáltott: *Quel pays, quel pays!* Milyen ország, művelt ország! De azért neki sem volt egyetlen szava a trianoni béke ellen. Elfagyott volt a tokaji s megszűnt a Magyarországgért való lelkesedés.

A legkomolyabb és legkiválóbb magyar újságíró, akivel Parisban együtt dolgoztam, *Pataki* Bernát, (a Pester Lloyd tudósítója volt. Ez az emberke (Backer malomigazgató testvére)

hivatása teljesítésében bámulatos fizikai munka kifejtésére volt képes.

Kora reggeltől késő éjszakáig talpon volt, hogy az akkor is magas nivójú Pester Llooydot becsületesen kiszolgálhassa. Az 1891 június havában öngyilkossá lett *Grünwald* Bélát ő agnoszkálta a párisi morgueban. Nélküle talán sohse akadtak volna rá a nagy magyar holttestére. Ez a jobb sorsra érdemes kollega később búskomorságba esett és maga is öngyilkos lett. Leugrott egy párisi ház negyedik emeletéről s szörnyet halt.

Grünwald Béla öngyilkossága.

Grünwald Béla, *Horánszky* Nándor és *Hódossy* Imre mellett az Apponyi-pártnak volt egyik ragyogó díszje és a közigazgatás államosításának a napirendre tűzése és propagálása érdekében kifejtett önzetlen munkásságért országszerte nagy tekintélynek örvendett. Innen-onnan már hét éve, hogy új emberek kormányozzák az országot s az új rendszer — fájdalom — ezen idő alatt sem volt képes kitermelni egyetlen egy oly tehetséget és karaktert, mint amilyen a »Felvidék«, *Régi Magyarország* és az *Új Magyarország* lánglelkű írója volt. Kiváltságos jellemek közé tartozott, akik nem a hazából, hanem a hazáért éltek.

Gr. Szapáry Gyula miniszterelnök 1890 végén a magyar-képviselőházban végre beterjesztette a közigazgatás államosításáról szóló javaslatát. A magyar kormány reformjavaslata, amely, mint az eredmények igazolták, a nagy reform keresztülvételének újabb elodázását célozta, az ellenzék magatartásával is elégtelen *Grünwald* Bélát a haza önkéntes elhagyására készítette. Elutazott Franciaországba. De föltehető, hogy hazájából való távozásakor még nem fogamzott meg agyában az öngyilkosság gondolata.

Némelyek tudni akarták, hogy *Grünwald* 1890 november végén kereste fel *Fauvelt* Paris leghíresebb gégespecialistáját, kit régebben *Apponyi* Albert gróf szokott konzultálni. Azt beszéltek, hogy *Fauvelt* operatív beavatkozás szükségességét állapította meg, de a zord időjárás miatt azt ajánlotta *Grünwald*nak, hogy

utazzék el üdülni a Riviérára. És tavaszra halasztották a mütét Végrehajtását. Fauvel tanár később oda nyilatkozott, hogy őt Grünwald se ősszel, se a tavasz folyamán föl nem kereste.

Tény, hogy Grünwald elutazott a Riviérára. Még pedig, nagy szerencsétlenségére, mert a fizikailag és lelkileg szenvedő magyar politikus Mentonban szórakozást keresett a játékban s anélkül, hogy vétenék e nagy férfiú dicső emléke ellen, azt kell hinnem, hogy anyagi viszonyait a menton-i szórakozás teljesen megrontotta. Grünwald tragédiájának hiteles megírása kívül esik e könyv keretén és én ehelyütt csak annak megállapítására szorítokozom, hogy amikor Apponyi Albert roszatsejtő párthívei aggodalomsugallotta sürgetésére a párisi osztrák-magyar nagykövetséget fölkérte, hogy a francia rendőrség igénybevételével kutasson az eltűnt után, ennek a felszólításnak, mivel *Zichy* Tivadar akkor szabadságon volt, a nagykövetség eleinte csak ímmel-ámmal tett eleget. Én akkor a Pesti Naplót már nem és a Budapesti Hírlapot még nem képviseltem, de azért, ahogy neszét vettem a szállongó hírek, a magyar egyesületi alelnöki minőségben elmentem informálni magamat a követségen. Ott azt a választ kaptam, hogy a Grünwald esete nem diplomáciai ügy, tehát forduljak a Lafitte-utcai osztrák-magyar főkonzulátushoz. Felkerestem *Ritter v. Oesterreicher* főkonzult. Tipikus osztrák bürokrata volt, akivel előzőleg elég sűrűn érintkeztem s aki most is elég barátságosan fogadott. Mikor előadtam neki látogatásom célját s elmondtam neki, hogy *Grünwald* Béla eltűnése felől akarok informálódni, csodálkozva (összecsapta két kezét, mondván: »*Aber ich verstehe gar nicht, was sich die ungarische Regierung so viel bekümmert um einen Schneider?*«

Schneider? jajdultam fel bosszúsan erre a kijelentésre. No igen, folytatta a főkonzul. Hát nem ismeri Ön Budapestről a *Weiner és Grünwald* céget? *Weiner* és *Grünbaum*, feleltem indulatosan, s megmagyaráztam, hogy a magyar kormány nem egy szabó, hanem nagytekintélyű magyar államférfiú iránt érdeklődik. A bürokrata eszű főkonzul, kinek a fülében zsongott a katonai és diplomata formaruhákat is készítő budapesti cég neve: még három nappal a magyar kormány hivatalos megkeresése után sem tudta, ki az a Grünwald Béla? Még magyarázatomra is bizalmatlanokdva csóválta a fejét. A május 4-én öngyilkossá lett Grün-

waldot Pataki Bernát május 10-én agnoszkálta a halottaskamrában, Oesterreicher főkonzul május 11-én értesítette táviratban a magyar miniszterelnököt az agnoszkálásról. Szerencsére, hogy nemcsak a kormány, de a magyar sajtó is komolyan érdeklődött Grünwald Béla holléte iránt s Falk Miksa külön táviratban utasította Patakit, hogy kutasson az eltűnt után.

Pataki szívós kutatása főleg azon alapult, hogy tudomása volt róla, hogy május elején két levél érkezett Budapestre, melyben tudatta, hogy álnév alatt él Parisban és tudatta azt is, hogy Grünwald végzetes tettének elkövetése előtt *Gérard* aláírással táviratot küldött *Apponyi* Albert grófnak, melyben előre bejelenti öngyilkosságát.

Megjegyzendő, hogy soha se lehetett megállapítani, hogy az utolsó éjszakát Grünwald hol töltötte s ennek következtében nyomtalanul elveszett a podgyásza is. Épen csak azt sikerült megállapítani, hogy a *Gérard* aláírású távirat Grünwald sajátkezü aláírása volt és hogy a távirat feladója, a szerencsétlen Grünwald Béla, izgatottságában összeszólalkozott a Place de Republique-en működő postahivatal főhivatalnokával.

Falk Miksával egyidőben Rákosi Jenő is két egymást követő táviratban kérte meg Raoul *Chélardot*, a B. H. párisi tudósítóját, hogy érdeklődjék Grünwald eltűnéséről. Chelard azonban épen akkor távol volt hazulról s így nem kapta kézhez Rákosi felszólítását.

Pataki a legügyesebb defektíveket megszégyenítő s majdnem az egészségét is kockáztató módon kutatott és szimatolt addig, míg keresésében el nem jutott a Morgue-ba, de ott is a legnehezebb riporterri föladatokat egyikét kellett megoldania, mert a halottaskamra igazgatójának negatív megállapítása ellenére is ragaszkodott ahhoz, hogy a holttestnek a hullák közt kell lennie. Es amikor végre a belső jégkamrában ráakadt, teljes határozottsággal agnoszkálta az általa személyesen jól ismert Grünwald Bélát.

Nekem a sors a nagy halott eltemetése körüli segédkezést juttatta osztályrészük Alig hogy értesültem róla, hogy Majovszky ítélőtáblai bíró és fia, Majovszky kultuszminiszteri segédtitkár, jelenleg a minisztérium államtitkára, Parisba érkeztek, fölkerestem őket a nagy boulevard és a Rue Taibout sarkán levő Hotel d'Espagne et de Hongrie-ban, ahol megszálltak. Áthatva a nagy halott iránti tisztelettől, fölajánlottam nekik szolgálatai-

mat a szükséges intézkedések foganatosításánál s bejelentettem nekik, hogy a magyar egyesület vezetésem alatt résztvesz a temetésen s koszorút helyez a halott sírjára.

Az idősebb Majovszky, ki sógorát és Majovszky Pál, ki nagybátyját gyászolta Grünwald Bélában, annál szívesebben vették igénybe szerény szolgálataimat, mivel a hosszú utazás és a kiállott izgalmak nagyon megviselték idegeiket.

Linder György búcsúztatója.

Este az ugyancsak a temetésre Parisba érkezett *Linder György*, Apponyi-párti képviselő, keresett föl a Parisban máihetek óta élő és Parisért csodásan rajongó Weisz Julian szerkesztővel a Grand Café-ban. Linder György mint Apponyinak és pártjának a kiküldötté vett részt a temetésen. Meg kell vallanom, hogy Linder viselkedése nagyon kellemetlenül érintett s különösen az bosszantott, hogy ő, az elhunyt barátja és elvtársa, még az éjszakát is mulatozásra akarta fölhasználni. Nem nyugodott addig s amíg el nem mentünk vele a Bullier hírhedt éjjeli mulatóba, ahol főleg cancanet táncoltak. Amikor az egyik táncosnő észrevette, hogy Linder nagyon is előre tolakodott, lábának gyors mozdulatával úgy lerúgta a kissé már pityókos Linder fejéről a cilindert, hogy karimája a plafont érintette. A másnap délelőtti temetésre való hivatkozással ragaszkodtam a hazamenetelhez. Az időben, való távozásnak köszönhattük, hogy Linder a Pere Lachaise-i temetőben elhantolt Grünwaldot fennakadás nélkül és zavartalanul elbúcsúztathatta a maga és elvbarátai nevében.

Május 16-án déli 12 órakor a Notre Dame-templomban ravastralra helyezték, és onnan Grünwald Béla sógora, Majovszky Vilmos, a pestvidéki törvénytörvények elnöke és ennek fia, Pál, kultuszminiszteri titkár, Linder György képviselő és a párisi magyarság a *Pere Lachaisebe* kísérték a nagy magyart.

A temetés a párisi magyarság őszinte részvétele mellett ment végbe. Az egyesület gyönyörű koszorúval, feketefátyolos zászlóval vonult ki a temetőbe s a "merre a feltűnést keltő gyászenetet elhaladt, mindenütt őszinte tisztelet és részvét nyilvánult meg az akkor már kellően informált franciák részéről is.

Valamennyien gyalog adtuk meg halottunknak a végső tiszteletet, épen csak egy bérkocsi lovai cammogtak a szomorú menet végén. A kocsiban a még mindig álmos Linder György ült. A Place de la Bastille-ra érkezve, nem bírtam tovább ideggel s fölszakítva a kocsi ajtaját, leszállásra kényszerítettem a Nemzeti Párt hivatalos delegáltját. »Képviselő úr«, szóltam Linder Béla édesatyjának, »nézze ezt a menetet, az elvonulók túlnyomó része magyar munkás, akik három nappal ezelőtt talán még azt sem tudták, ki volt Grünwald Béla, ám most, hogy megtudták, lemondanak egy napi keresetükről, csakhogy megadhassák a végső tiszteletet a tragikus halált halt magyarnak. Apponyi és Rákosi Jenő barátjának ön is meghozhatja azt az áldozatot, hogy gyalog kíséri el Grünwaldot utolsó útjára«.

A Pere Lachaisse-be helyeztük örök nyugalomra nagy halottnkat. A temetésen a kissé könnyelmű, de tehetséges *Linder György* mondott formás búcsúztatót. A párisi nagykövetséget a templomban Lutzow gróf képviselte, de a temetőbe már ő sem jött el. Távolmaradása nem tűnt fel senkinek. A párisi magyarok hazafias részvéte ellenben vigaszt és megnyugvást nyújtott a tragikus végű rokontól búcsúzó Majovszkyaknak.

A Budapesti Hírlap megbíz a lap tudósításával.

A véletlen okozta, hogy Tisza Kálmán miniszterelnöknek a párisi világiállítás elleni kirohanása folytán kaptam megbízást a *Párisi Magyar Értesítő* szerkesztésére, most pedig Grünwald Béla megrendítő öngyilkossága kapcsán bízott nie g a *Budapesti Hírlap* párisi képviseletével.

Említettem, hogy a katasztrófától való félelem nemcsak Falk Miksát, de Rákosi Jenőt is arra sarkalta, hogy párisi tudósítójukat Grünwald után való kutatásra buzdítsák. A Budapesti Hírlapot kellemetlenül érintette, hogy sürgönye válasz nélkül maradt. Arra gondoltak, hogy a különben is sok irányban elfoglalt Chélard helyett más valakit kellene megbízni a lap tudósításával. Rákosi Szidi, ki már régebben szeretett volna kapcsolatot teremteni köztem és a Budapesti Hírlap közt, értesített a készülő elhatározásról s biztatott, hogy ajánljam fel szolgálataimat az akkor minden magyar újságíró elhelyezkedési vágyának a netóvábbját jelentő B. H.-nak, de én, egyrészt azért, mert ajánlkozá-

sómat esetleg Chélard ellen irányuló aktusnak lehetett volna tekinteni, másfelől pedig, mert a Fenyő Sándor eljárása elvette kedvemem magyar lapok képviselőjétől, tisztelettel tudattam a nagy-lievü művésznővel, hogy csak az esetben vállalom a tudósítói tisztséget, ha a Budapesti Hírlap felszólít erre s nem cikkek szerint díjaz, hanem fix havi összegben állapítják meg fizetésemet. Néhány nappal ezután felszólítást kaptam *Csajthay* Ferencről, a B. H. felelős szerkesztőjétől, amelynek alapján örömmel vállaltam az újságírói ambíciómot fokozott mértékben kielégítő megbízatást.

Rákosi Szidi jóindulatú közvetítésével első sorban a B. H.-nak vélt szolgálatot tenni, de bizonyára hálás is akart lenni.

Nem felejtette el, hogy a »*Tékozló fiú*« librettistájának, Carrének és zeneszerzőjének, Albert Wormsernek a figyelmét én hívtam fel arra, hogy *Hegyi* Arankát és a Népszínház többi kitűnő szereplőit is Rákosi Szidi tanította be. Az öreg Pierot-pár és az ifjú Pierot a Nemzeti Színház oszlopos tagjának, *Rákosi* Szidinek, illetőleg az ő párisi tanulmányain alapuló útmutatásoknak köszönhetőek fenomenális sikerüket.

Az 1891 március 21-iki bemutató előadásra Schönerer kisasszony színházi igazgatónő és a hírneves Jauner Ferenc bécsi színház igazgató is lerándult Budapestre. Az egész magyar sajtó, de még a bécsi lapok is elragadtatással nyilatkoztak a némajáték meglepő sikeréről. A kritikákat lefordítottam franciára és bemutattam azokat Wormsernek és Carrének, akik hálájuknak kifejezést adandó a sikeres színre hozatalért, a kiadóval együtt a némajáték hármass dedikációjú díszkötéses példányát küldöttek meg a tanításban is kiválóan bizonyult Rákosi Szidinek.

De tettek ennél többet is. A németországi színház igazgatókkal kötött szerződésekben kikötötték, hogy a »*Tékozló fiú*« betanítása a magyar művésznő útmutatása és személyes ellenőrzése mellett eszközözendő.

Rákosi Szidit meg is hívták több német városba a főpróbák előkészítésére s közelfekvő föltevés, hogy a külföldi színházakon elért eme sikerei érlelték meg benne a rövid idő alatt virágzásnak indult színiiskolája alapításának gondolatát.

Munkácsy és felesége.

Salamon Ödön, a rokonszenves bohém.

A velem egyidőben Parisban élő magyar újságírók közül a francia típushoz leginkább hasonlatos bohémtermészet volt *Salamon Ödön*. Érdekes egyéniség, aki Paris meghódításának gondolatával távozott Budapestről s akit Parisban a sors szélsője egyik félszeg helyzetből a másikba sodort,

Modem frakkba öltözött középkori lovag, aki szellemének finomságával és Murger alakjaira emlékeztető könnyelműséggel környezetét állandóan kiengesztelő. derűben tartotta, ellenben túlzásba vitt érzékenységgel s a becsületről vallott szigorú felfogásával lépten-nyomon összeütközésbe került legjobb barátaival is.

Ez a sajátos mentalitású, de mindig érdekes újságíró, mielőtt Parisba érkezett, legalább tizenkét párbajt vívott meg. A legutolsót holdfényes éjszakán a szabad ég alatt. Ellenfele, az akkori Budapest legfélelmetesebb atlétája, *Asbóth Jenő* volt, akivel sokáig intim barátságban élt, és akit végül a váci-utcai déli korzón súlyosan inzultált. A párbajban *Salamon Ödön* súlyosan megsérült, jobb kezének hüvelykujját ellenfelének kardja majdnem teljesen lehasította, A párbaj következtében jobb keze megbénult. Parisba érkezvén, *Salamon Ödön* fölkereste *Pozzi* tanárt, egyikét annak a negyven francia kitűnőségnek, akik négy évvel előbb magyarhoni szimpátiák keltése végett *Lesseps* vezetése alatt nálunk jártak. *Pozzi* sebészstanár élete legboldogabb napjának tekintette, hogy a magyar újságíró kezének megoperálásával valamiképpen viszonzhatja a magyarországi tartózkodása alatt élvezett felejthetetlen vendégszeretetet. De hát, jó Isten! A Kis Pipához címzett vendéglő gulyását és a Karikás bácsi által fölszolgált túrós csuszát nem is lehetett egykönnyen elfelejteni. A műtét kitűnően sikerült s derék kollegánk megint tudott írni a jobbkezével is. Irogatott szorgalmasan a *Vasárnapi Lapok-nak*, meg a *Wodianer-féle Budapest-nek*, de megfeszített munkával sem tudott szert tenni elegendő jövedelemre. Gyakran ismétlődő pénztelensége az újságírói foglalkozására büszke *Salamont* nem egyszer juttatta inferioris helyzetbe olyanokkal szemben, akiket szuverén módon lenézett.

A napi gondokkal való küzködése közben a magyar egyesület megbízásából megírta az egyesület történetét. Csak sajnálni lehet, hogy a teljesen befejezett művecske, amely főleg az emigrációs idők párisi magyarjairól tartalmaz érdekes adatokat, nyomtatásban nem jelenhetett meg. De hát ennek is ő volt az oka. Mialatt az egyesület rue St. Louis en Isle-i helyiségében dolgoztatott a művén, összeveszett az egyesület főtitkárával, Fülöppel, egy jőnevű nőszabóval ki közkedveltségnek örvendett iparostársai körében: A még mindig pesti mentalitású Salamon vita közben pofonütötte Fülöppöt, ami a munkások körében óriási felháborodást keltett. Csak a forradalmi állapotban levő méheek zsongása hasonlít ahhoz a forrongáshoz, amit ez a pofon a magyar munkások körében keltett.

A munkásság egyetemes sérelmének tekintvén a pénztelen újságírónak a dolgozó iparoskar elleni támadást, elhatározták rendkívüli közgyűlés egybe hívását abból, a célból, hogy Salamont kizárják az egyesületből. Másfélévi meddő küzdelem után az a veszedelem fenyegette a jobb sorsra méltó hevesvérű bohém újságírót, hogy kitessékelik az egyesületből. Ezt megakadályozandó, fölkereste művész- és író társait és egyéb ismerőseit, kérve őket, hogy jelenjenek meg az ülésen és akadályozzák meg kizáratását. De hát nem igen mutattak kedvet a felbőszült munkássággal való hadakozásra. Fölkeresett Salamon engem is, teljesen megtörve az izgalomtól. Szürös fekete szeméből könny pergett, amikor megszorítva kezemet s elpanaszolta, hogy mindenki cserben hagyta. Kijelentette, hogy ha tényleg elhatároznák kizáratását, ő nem merne többé visszatérni Budapestre, a kollégái közé.

Kettőnk közt is volt előzőleg valamelyes csekélyebb differencia, de én, ki most is életem legbecsesebb eredményének azokat a szolgálatokat tekintem, melyeket külföldön honfitársaim és hazám érdekében kifejtettem, habozás nélkül megígértem neki, hogy mindent elkövetek ügyének megnyugtató módon való elintézése érdekében.

A másnapi ülésen a megsértett Fülöpp felvonult híveinek hatalmas táborával, de én sem voltam rest, mozgósítottam az intelligenciát és a munkásság mérsékeltebb részét Salamon érdekében. Esti tíz órától hajnali három óráig tartott a kemény szócsata, én magam 13-szor szólaltam fel, míg végre is megakadályoztam a kizárási indítvány elfogadását.

Munkácsyné pletykái és a mester palettája.

De az igazi megpróbáltatás csak ezután következett el. Néhány nap múlva újra beköszöntött hozzám Salamon s magából kikelve szidta a sorsot, amely őt oly vaskövetkezetességgel üldözi. Elpanaszolta, hogy Munkácsy Mihály felesége, akinél a magyar egylet többtagú küldöttsége járt valami ügyben, azt a megjegyzést kockáztatta meg látogatói előtt, hogy Salamon meg akarta zsarolni Munkácsyt. Aszégény, de büszkelelkű s tetőtől talpig becsületes Salamon megsemmisülve mondta el e rágalmat. Védekezésre, kimagyarázására nem volt szükség. Tudtam, hogy ez a vádaskodás közönséges rágalom.

— Segíts meg még egyszer, Székely barátom! — szolt, felém nyújtva izgalomtól reszkető kezét.

Nem szívesen vállalkoztam a Munkácsyéknál való közbelépésre. Kényes dolognak látszott, mert Munkácsyné is mindig jól bánt velem, de mert tisztában voltam ártatlanságával s meg tudtam érteni Salamon abbeli aggodalmát, hogy ha e pletyka[^] hire eljut Budapestre, budapesti kollégái előtt tarthatatlanná válik a helyzete: megígértem neki, hogy előadom esetét Munkácsynak. Salamon altkor már készült hazautazni s hogy az ügy még elutazása előtt tisztázódjék, másnap fölkerestem Munkácsy Mihályt. A keleti szőnyegekkel takart lépcsőkön egyenesen a második emeleti atelierbe rohantam, ahol a mester akkor is, mint rendesen, vászonra vetette merész fantáziájának csudás megnyilatkozásait.

— Kedves jó mesterem, bocsásson meg, ha zavarom, de fontos ügyben kell kérnem szíves érdeklődését.

S előadtam, hogy mégis csak furcsa, hogy éppen a párisi magyar egylet elnökének a felesége, a nagy magyar hitvese terjeszt diffamáló híreket egy Parisban élő s küzdelmenek sikerelensége miatt éppen visszatérni készülő magyar újságíróról. Miután előző este beszéltem azokkal a magyarokkal, akik előtt Munkácsyné nyilatkozott volt s ők megerősítették Salamon értesülését, én kertelés nélkül kértem elégtételt megsértett kollégám részére. Munkácsy, jóllehet tudta, hogy a felesége a magyarokról inkább rosszat, mint jót mond, nem akarta elhinni, hogy tényleg megtette volna az imputait nyilatkozatot; de amikor elmond-

tam neki, hogy a napokban nála tisztelgett magyarok megerősítették mindazt, amit hazautazni készülő kollégám felpanaszolt, haragtól szikrázó szemekkel felszólított, hogy kövessem s palettával, ecsettel a kezében lerohant az elsőemeleti szalonba, amelybe *Mme de Munkácsy* gyönyörű boudoirja nyílt. Még csak a szalon közepéig jutottunk volt, amikor a párisi társaság egyik legünnepeltebb asszonya fölemelkedett ébenfa íróasztalától, és szokott kedvességgel fogadott bennünket. Sejtvén, hogy szokatlan idejű látogatásom összefügg valami különös dologgal, nyájas mosollyal érdeklődött nálam a vizit célja felől. De mielőtt válaszolhattam volna, Munkácsy indulatosan rászólt a feleségére, amiért megrágalmazott egy magyar újságíró, aki nemcsak soha nem kért tőle semmit, hanem ellenkezőleg mindig a legtapintatosabban viselkedett. Mme de Munkácsy arca haragra lobbant s a szégyen púja eltorzította arcának különben sem nagyon szelíd vonásait. Kemény és szinte férfias hangon tiltakozott a vád ellen s rikoizva letagadta, hogy ő Salamonról ilyfajta nyilatkozatot tett volna. De Munkácsy nem tágított. Az asszony felém fordult, szemének kemény pillantásával kényszeríteni akart, hogy neki adjak igazat. Szívesen a pártjára állottam volna. Annál is inkább, mert ez az asszony bennem azon csekélyszámú magyarok egyikét látta, aki nemcsak mint a magyar egyesület alelnöke, de újságírói minőségében is éveken át önzetlenül szolgáltam a nagy mester érdekeit, amiért is mindenkor kivételes jóindulattal s megtisztelő figyelemmel viseltetett irántam. De kollégám becsületéről lévén szó, a szemébe mondtam, hogy igenis, mielőtt eljöttem, személyesen meggyőződtem arról, hogy Salamon valóban ok nélkül megvádolta.

Mme de Munkácsy belátva, hogy minden további tagadás hasztalan, kihívóan a szemünkbe nézett és dacos szóval jelentette ki, hogy: *Hát igen, mondtam!* E szavak hallatára Munkácsy, türelmét vesztvén, olyan erővel, amilyennel csak bírta, az ecsetet meg a palettát is a földhöz csapta. A szívárvány minden színárnyalatait mutató festékek széjjelfröccsentek a drága szőnyegen. E drámai jelenet láttára a párisi előkelő világ öregező *starja* rettenetesen sírni kezdett. Könnyei záporként hullottak. A zokogás még jobban idegesítette a mestert s én, hogy végre áttérhessünk az ügy érdemi részére, azon voltam, hogy az asszonyt valahogy lecsendesítsem.

Sok rábeszélés után Mme de Munkácsy végre megkérdezte, hogy most már mitévő legyen?

— Elégtételt fogsz adni Salamon úrnak, — felelt az ura.

— Igen, kérem, — szóltam közbe — szíveskedjék a magyar-egyletkez levelet intézni, amelyben megírja, hogy az egész dolog félreértésen alapul s miután meggyőződött Salamon úr kifogástalan korrektségéről, tekintsék az általa mondottakat tárgytalannak.

— Így jó lesz! — szólt a most már lecsendesedő Munkácsy.

Az asszony kijelentette, hogy még a délután folyamán megírja a kimagyarázó levelet, de én attól való félelmemben, hogy Mme de Munkácsy esetleg megbánja ígéretét, tapintatos módon kérleltem, hogy további félreértések elkerülése végett írja meg jelenlétemben a levelet s én magammal viszem azt az egyletbe. Némi gondolkodás után átment a boudoirjába és az ébenfaasztalkán megírta a levelet.

Két nappal ezután Salamon Ödön furcsa tapasztalatokkal gazdagodva, de azzal a makulátlan becsülettel, amellyel Parisba jött, visszautazott Budapestre.

Mme de Munkácsy soha egy szóval, egy gesztussal el nem árulta neheztelését. Minden soiréera azontúl is hivatalos voltam náluk. Arutinirozott szalonhölgy nyájasan és szívélyes modorban érintkezett velem tovább is, de én fegyelmezett viselkedésből is kiéreztem, hogy nem bocsátotta meg, amiért egyszer őt megalázva és sírni láttam.

Munkácsy Árpádja.

Amikor először ellátogattam Munkácsy Mihály *avenue de Villers-i* műtermébe, Árpád honfoglalásának egyik vázlatán dolgozott. A budapesti képviselőház ülésterme számára készült képet később a külön e célra épült neuilly-i nagy atelierben fejezte be. Közben elkészült *Liszt Ferencnek* a Szépművészeti Múzeumban őrzött arcképével s mivel épp abban az időben kaptam megbízást Urváry Lajostól, hogy tárcákat írjak a Pesti Naplónak, Liszt Ferenc arcképének ismertetésével kezdtem meg újságírói működésemet.

Munkácsy Mihály művészi tudásának teljességével, ambíciójának a végsőig való fokozásával törekedett megoldani a magyar

nemzet egyetemessége által reábízott feladatot. Különösen nagy súlyt helyezett főalak, a honfoglaló Árpád mesteri kidolgozására. Az osztrák *Wrede* herceg szolgált a magyar fejedelem modelljéül. *Wrede* herceg idősebb *Ugron* Gáborra emlékeztető, csak kevésbé büszke tartású, de szép és daliás férfiú volt, Foglalkozásra nézve amolyan *pilier du salon*, akit a kevésbé arisztokrata s inkább parvenü eredetű szalonokba hívnak meg azért, hogy jobb hangzású nevet viselő vendégekkel emeljék a soiréek fényét, fagyón sok tönkrement márki és sokágú koronával rendelkező »szalonszlop« jut ~e minőségben jelentékeny jövedelemhez. *Wrede* sem a megjelenésért, sem a modellülésért nem kapott fizetést; nem kellett neki, mert ő más módon kárpótolta magát bőségesen előzékenységéért.

Festés közben ugyanis rábeszélte a pénzügyi dolgokban teljesen tapasztalatlan Munkácsyt, hogy vegyen svéd bányarészcéákat, amelyekben nemsokára nagy *hausse* várható. Ez a tőzsdei vállalkozása a mesternek, sajnos, sok pénzébe került (azontúl hallani sem akart többé részvényekről), ellenben *Wrede*-Árpád nem fizetett rá az üzletre.

A pénteknap receptiók.

Munkácsynak pénteken volt rendes fogadónapja. Pénteken a délutáni órákban szívesen látta a tisztelgő vendégeket, akiknek kedvéért kivételesen s mindig csak rövid időre, félbeszakította munkáját.

Egyik fogadónapján tízen vagy többen is éppen legújabb művészi alkotásában gyönyörködtünk s egyik-másik hölgy még az asztalkán fekvő ecseteket is áhítattal szemlélte, amikor egy magastermetű, elegáns öreg úr rosszul öltözött fiatal ember társágában a műterembe lépett. Megismertem rögtön az új látogatót s halkán odasúgtam a mesternek: *Münster gróf*. A mester, aki el volt merülve alkotásába, tudomást sem vett előkelő vendégéről, hanem továbbra is hódolt a pillanatnyi inspirációnak. Csak mikor á.η&ηβ&ε. nagykövet ott állott már mellette s barátságosan üdvözölte, tette le az ecsetet és bocsátkozott beszélgetésbe Németország nagytekintélyű párisi képviselőjével. Amikor Munkácsy festett, olyan szuverénnek érezte magát, akt miniszterek és diplomaták kedvéért sem hanyagolhatja el a múzsáját.

Münster gróf azért kereste föl Munkácsyt, hogy a társaságában volt szegény és fiatal, de tehetséges német festőt bemutassa és Munkácsynak is a pártfogásába ajánlja. A hatalmas Németország diplomatái még az ilyenre is ráérték.

Mme de Munkácsy ugyancsak pénteken fogadott. Jourjain gondos terepszemlét tartott s anélkül, hogy erről férjének valaha is sejtelve lett volna, éles szemmel kutatta a vagyonosabb külföldi vendégeket, akikről föltehetette, hogy nemcsak a művészetért való lelkesedésből szeretnének megismerkedni Munkácsy val, hanem képeket is akarnak tőle vásárolni. Ezeket a vendégeket Ő maga kalauzolta föl férje műtermébe és rámutatva egyes képekre, a csodálat, paroxizmusával dicsérte a Miska alkotásait. *Gomme cest beau, comme cest magnifique, oh, cest admirable!* — magyarázta fanatikus hévvel annak ellenére, hogy félórával előbb családi összetűzés volt közte és a Miska között. Amikor a mester képeinek továbbadásáról volt szó, ennek az asszonynak rábeszélőképessége szinte ellenállhatatlan volt,

Sedelmeyer és Brozik Vencel.

A Bécsből 1867-ben Parisba került *Sedelmeyer* Károly hírneves műkereskedő volt Munkácsynak az impresszáriója. Szerződéses viszonyban állott halhatatlan mesterünkkel s ezt az állapotot alaposan kihasználta saját vagyonának gyarapítására, de nagyszerű üzleti tevékenységével kétségtelenül ő is hozzájárult a magyar művész világhírének a megalapozásához. Saját palotájában berendezett nagyméretű képtárában, amelyben csak elsőrangú képek voltak láthatók, mindig Munkácsynak alkotásait tekintette a legértékesebbeknek. Főleg Amerikával dolgozott s »*Krisztus Pilátus előtt*«, valamint később a »*Golgota*« mesteri alkotás is Sedelmeyer révén jutott az amerikai Wane-maker áruháztulajdonos birtokába.

Sedelmeyer annyira üzletember volt, hogy Munkácsy favorizálása kedvéért még a saját vejét, a szinten tehetséges cseh *Brozik* Vencelt is elhanyagolta, A csehek Munkácsyja, ki apósa házában lakott, nekem több ízben keservesen panaszkodott, hogy Munkácsy miatt Sedelmeyer teljesen elhanyagolja a őt, *Brozik* ifjúsága sok tekintetben hasonlatos a Munkácsyéhoz. Munkácsy

mint asztalos kezdte pályafutását, a cseh festő pedig 20 éves korában még kovácslegény volt a faluban. A környék valamelyik feudális nagyura, ha jól emlékszem, *Chotek* gróf, mikor egyszer végiglovagolt a falun, hirtelen megállította lovát egy kovácsműhely előtt, amelynek falain érdekes szénrajzok ékeskedtek. Arra a kérdésre, hogy ki rajzolta ezeket az alakokat, a mester válaszul rámutatott Brozik Vencel kovácssegédre. A gróf magával vitte a tehetségesnek mutatkozó kovácsot s éveken át gondoskodott pártfogoltja művészi kiképzéséről. Előbb Münchenbe, aztán pedig Parisba küldte. Áldozatkésztsége nem veszett kárba, mert híres festő lett az iparusból és ő festette meg a prágai múzeum egyik legféltettebb kincsét, a harmincéves háború bevezető jelenetét ábrázoló: *Martinet?*, grófnak és *Slavatának* a Hradsin ablakából való ki dobását. Sedelmeyer szívesen adta nőül neki öt leánya közül a legidősebbet. Broziknak igaza volt, ha panaszkodott apósára, de az üzletes Sedelmeyernek is tökéletesen igaza volt, hogy nem forszírozta a gyengébb Brozikot, hanem a nagyokat is túlszárnyaló Munkácsy képeivel iparkodott meggazdagodni. A Munkácsy ecsetjével szerzetté vagyonból, jutott amúgy is bőven Broziknak is.

A francia közönséget azonban se Sedelmeyer üzleti élelmesége, se Munkácsyné ügyeskedése nem ösztökölték Munkácsy-képek vásárlására. A műértő franciák és a párisi politika mindenkor magasztaló hangon nyilatkoztak Munkácsy művészetéről. Egyik-másik francia tekintély ugyan a fiatalon elhunyt *Paál* Lászlót, a barbizoni iskola egyik büszkeségét, amíg élt, Munkácsynál nagyobb tehetségnek tartotta, de évek során szerzett tapasztalatok alapján állíthatom, hogy Carolus Durantól Meissonierig és Puvis de Chavannestól — Bougreaig, a nagy francia mesterek kivételes tehetségnek tartották honfitársunkat. Képeit pedig csak azért nem vásárolták a franciák, mert *nem* voltak hajlandók megfizetni a Sedelmeyer által követelt magas árakat. Dicsérték, magasztalták a Munkácsy művészetét, képeit azonban nem igen vásárolták, mert a legnagyobb francia mesterek műveit is olcsóbban kaphatták, mint Munkácsy alkotásait s így nemcsak sovinizmusból, de takarékosági hajlandóságból is inkább vásároltak francia képeket.

Munkácsyné mint impreszárió.

A Sedelmeyernél is ügybuzgóbb Munkácsyné legfényesebb estélyein is folytatta üzleti tevékenységét. Összeköttetésben állott az Institute Rudy és más *fashionable* nevelőintézetek igazgatóival. Dúsgazdag farmerek és bányákban, iparban, tőzsdén hirtelen multimilliomosokká lett félművelt amerikaiak ezekben az intézetekben helyezték el serdülő leányaikat, hogy Parisban finomabb tónust, reprezentálást, vagyis a nagy vagyonnak megfelelő ladylike modort tanuljanak.

A múlt század utolsó évtizedeiben a gyorsan gazdagodó amerikai *society* műveltség dolgában bizony még gyenge lábon állott.

A Parisban művelődő misseknek, ha lehetséges volt, alkalmat adtak a gyakorlati vizsga letételére. A pótnevelésüket irányító nevelőintézetek tulajdonosai gondoskodtak róla, hogy ezek a kisasszonyok Amerikába való visszatérésük előtt valamely előkelőbb soirée-n megismerhessék a mondain világ szokásait, rejtelmeit. A párisi kulturcsiszolásban részesült amerikai kisasszonyok közül igen sokan Munkácsyné soiréejain ismerkedtek meg a nagyvilági élettel s találkoztak előkelő származású, de gyakran anyagilag már elgyengült magyar nemes és osztrák mágnás-ifjakkal, aminek következtében igen sok amerikai kisasszony már mint menyasszony került vissza na zajába. Munkácsyné különben is igen nagy volt a házasságköz vetítésben. E tekintetben talán Nagybritannia királynője, Viktória versenyezhetett csak vele. De ha nem is követte eljegyzés a soiréekon való bemutatást, az amerikai kisasszonyok soha sem feledkeztek meg szülőiket arra ösztökélni, hogy viszozzák a meghívást egy-két Munkácsykép megvásárlásával. Az asszony e kisdéd üzelmeiről a mindig csak művészetének élő Munkácsynak természetesen sejtelve sem volt. Ez az asszony, akinek Munkácsy már harmadik férje volt, soha meg nem értette urának tiszta színmagyar lelkét. Egyetlen vágya a fényűzés és társadalmi ragyogás volt s mert tudta, hogy fényes estélyek rendezéséhez s a mások szalonjaiban való megjelenéshez tömérdek sok pénz kell, ez a nagyravágyó nő Sedelmeyernel szövetkezve, valósággal robotoltatta a legnagyobb magyar festőművészt, ki igazán csak akkor érezte jól magát, ha Türr Pistával, meg magyar írók és művészek szűkebb társaságában egy pár kellemes órát tölthetett.

Egy közeli rokona, a Rökk család egyik kedves nőtagja, ha hosszabb időre Parisba jött, Munkácsyné távollétében mindig rendezett egy-két gulyásvacsorát. Ezeken a vacsorákon, valamint a magyar egyesület hangulatos estélyein szokott Munkácsy lelke cigányzene mellett igazán fölvidulni.

A mester, ki rendkívül sokat dolgozott, munka közben hallgatag volt és kerülte a társaságot. Egész délelőtt dolgozott s nem szerette, ha munka közben zavarták. Délben, amikor asztalhoz ült, rövid szünetet tartott. Ilyenkor keveset evett s étvágyát majdnem mindennap egy *côtelette de moutonnai* elégítette ki. Más, mint a magyar honinál jóval ízesebb francia ürükotelette, csak elvétve került déli asztalára. Délutáni munkakedvét biztosítandó, nem akarta megterhelni a gyomrát s néhány harapás után vissza sietett dolgozni az atelierbe.

Feleségének azonban nagyon kiadós és változatos dejeunerert készített a szakács és lukullusi ebédjét Mme de Munkácsy szívesen megosztotta a déltájt érkező vendégekkel.

Munkácsy kedvence és bálványa volt a nőknek, akik boldogok voltak, ha csak egy pillanatra is leköthették figyelmét. Nemcsak művészi dicsősége és presztízse, de érdekes oroszlánfeje és férfias megjelenése is lebilincselte őket. Egy-egy estélyen rendszerint csak egy nővel s mindig csak a legszebbikkel foglalatzkodott.

Mm Chaplain és Munkácsyné.

Komolyan és Szívének lángoló hevével csak Mme *Cfiaplaint*, a már öreg szobrászművész, a kisplasztika nagymesterének bájos és aránylag fiatal feleségét szerette. És Munkácsy lelkének legrejtettebb zugaiba nem fogunk behatolhatni, szívének rejtélyes kapcsolata káprázatos művészeiével megállapítható nem lesz mindaddig, amíg a mesternek Chaplain asszonyhoz intézett intim levelei elő nem kerülnek és életírója rendelkezésére nem állanak. Munkácsy ideálja csupa grácia és esprit volt. Munkácsyné gyűlölte őt. Nem azért; mert vetélytársat látott benne, azzal nem törődött volna; hanem szálka volt a szemében Chaplain asszony azért, mert azt hitte, Munkácsynak Mme Chaplain iránti vonzalma a saját anyagi helyzetét és társadalmi pozícióját gyengíti. A két rivális nő mindazonáltal kifelé elég ba-

rátságos viszonyban állott. Mme Chaplain nemcsak a grande soiréekre volt hivatalos, hanem gyakori vendég volt a szűkebb-körű vacsorákon is. Egy ilyen vacsorán egyszer aztán Munkácsyné annyira elvesztette önuralmát, hogy a vendégek rémületére súlyos szavakkal aposztrofálta vetélytársnőjét s a szó szoros értelmében kiparancsolta az ebédlőből. E kínos jelenet miatt napokig nagyon feszült lett a Munkácsy és felesége közti viszony» *tout Paris* suttogni kezdett.

Mme de Munkácsyné lelkében végre is győzött az üzleti érdek s hogy megbékítse férjét, rendkívül fényes estélyt rendezett, amelyre Mme Chaplaint is meghívta. Hadd lássa a pletykázó Paris, hogy a Munkácsy-pár viszálykodásáról szóló hír nem egyéb rosszakaratú koholmány nál.

Munkácsyné divatkreáló új toiletteben, a szalon küszöbén várta a vendégeket s amint azok között megpillantotta a 16 éves leányával érkező s már messziről mosolygó Chaplainnét, elébe sietett s a szóbeli üdvözlés kiegészítésül forró csókot cuppantott finom hamvas arcára. A meglepetés sziszegő hangja morajlott végig a vendégseregen, de Mme de Munkácsy, mintha soha semmi se történt volna, csodálatos önuralommal folytatta az érkező vendégek fogadását.

Munkácsyék fényes estélyei.

Vendégeket fogadni, úgy mint Munkácsyné, csak kevés párisi úri dáma tudott, viszont Munkácsy Mihály egyáltalán nem törődött a vendégekkel. Amikor a szalon előtt posztoló főkomornyik stentori hangon jelentette be az érkezők neveit és elharsogta rangjukat is, a ház úrnője elébük sietett üdvözlésükre. Mr. le député X., Mille professeur L., Mme la princesse Y., Mr. lambassadeur Z., hangzott a maître dhôtel változatlanul érces hangú bejelentése, de a Mme de Munkácsy ajkáról kirebbenő visszhang ereje árnyalatilag a legkülönbözőbb volt. Üdvözlési szólama: »*Je suis enchanté de vous voir*», mindenki számára ugyanaz maradt, de hát mennyi változata a hangbeli modulációnak, milyen gazdagsága a színészi talentumnak csendült ki e néhány szóból! Üdvözlő szavaiban a hang terjedelme, a tolmácsolt érzés melegsége mindenkor a vendég társadalmi állásához és befolyásához alkalmazkodott. Ha előkelőbb vendéget,

jőnevű arisztokratát, hírneves tábornokot, befolyásos politikust, vagy külföldi diplomatát jelentett a komornyik, Mme de Munkácsy a szalonban gyülekezők felé fordulva, nem elégedett meg a »Je suis enchanté de vous voir« skálaszerű elrebegésével, hanem hangosan megismételte a grófi, hercegi, tábornoki stb. címeket is, hogy mindenki tudomást vehessen a személyiségek előkelő voltáról. Az ő hangregiszterének változatos tónusából állapítottam meg mindenkor, hogy kivel érdemes megismerkedni.

Parisban minden előkelő és jól látogatott szalonnak megvan a maga sajátos karaktere. A Munkácsyékénál ez a jelleg a nemzetközi patinában domborodott ki. Nem politikai, hanem társadalmi vonatkozásban. A kölcsönösség alapján természetesen Munkácsyné is megfordult minden nagyobb szalonban. S ennek a körülménynek tudható be, hogy akármilyen külföldi celebritás, hírneves idegen művész, exotikus ország fejedelme, vagy civilizált államok uralkodója érkezett Parisba s legalább 48 óráig tartózkodott a francia metropolisban, az kénytelen volt megismerkedni a nagy Munkácsy feleségével.

A fényesebb jellegű Munkácsy-estélyekre, három-négyszáz vendég volt hivatalos. Egy ilyen soirée költsége legalább 40.000 frankba került, ami békeidőben elég jelentős összeg volt. Nagyobb-szabású soiréekon külön színpadot emeltek a szalonban. Elsőrendű művészek mindenkor szíves-örömmel léptek föl e színpadon. Talán az egyetlen hely az akkori Parisban, ahol a Comédie Française és a Nagyopera tagjai sem reflektáltak tiszteletdíjra. Felléptek nemcsak a magyar művész iránti tiszteletből, hanem azért is, mert tudták, hogy a Munkácsyék estélyen leginkább vonhatják magukra a Rothschild bárók és Laroche foucauld hercegnő figyelmét s tudták, hogy az ezek által való igénybevétel révén megtérül a Munkácsyékénál való fellépés is.

Paderevsky fellépte.

A legérdekesebb estélyek egyike az volt, amelyen *Komáromi Mariska*, *Evva Népszínházának*, a *Blaha—Pálmay—Hegyi* triáza mellett is közkedveltségnek örvendő kitűnő művésznője bemutatkozott Paris elkényeztetett közönségének.

A külföldi művészek könnyen megérthető előszeretettel Munkácsyékénál szerettek bemutatkozni legelőbb. Maga *Pa-*

revszky, a független Lengyelország egyik megteremtője is, mielőtt a Salle Éráidban első hangversenyét adta, ismerkedés és rokonszenv szerzés végett Munkácsyéknál mutatta be először világervényesülés után törő művészetét. Amikor a szőke és hosszúhajú művész ingadozó léptekkel a zongorához ült, mindenki a fejét csóválta s bár művészetének híre megelőzte őt Parisban, senki sem hitte el erről a ványadt arcú s balkezesnek, látszó ifjúról, hogy mesteri játékaival meg fogja hódítani a világot. Csak, amikor játszani kezdett, ragyogtak fel a szemek s mire befejezte Beethoven egyik szonátáját, nemcsak hatalmas tapsvihar üdvözölte a már bátrabban maga elé tekintő idegen művészt, hanem oly jelenet következett, amihez foghatót én azóta nem láttam, se Parisban, se Londonban, se Amerikában. Az előkelő társaság tagjai valósággal megbomlottak; a máskor oly finom modorú urak könyökkel törtek utat maguknak Paderevszkyhoz, a finnyás dámák, a duchessek és márkinők felrohantak a pódiumra, hogy kezet szorítsanak a művészet fölkelő csillagával s akinek sikerült elfogni Paderevszky kezét, boldog volt, ha megcsókolhatta a kabátja végét. Aki pediglen a haját vagy a homlokát érinthette, az asszonyok legboldogabbikának tartotta magát. Valóságos örület volt.

Alphonse Daudet és az én klakkom.

A Komáromi Mariska közreműködésével rendezett estélyen Mme Marchesi, azon idők legnevesebb énektanára is megjelent, hogy gyönyörködjék kedves tanítványának diadalában, mielőtt az visszatérne Budapestre — az Operához.

Munkácsyné levélbeli óhajára, én, *Nemes Dezsőt*, a komáromi születésű fiatal hegedűművészt is elvittem magammal erre az estélyre.

A nagy reményekre jogosító, de sajnos, Amerikában fiatalon elhunyt *Nemes* az öreg *Hubert-nek*, Hubay Jenő édesatyjának volt egyik tehetséges és kedvenc tanítványa a budapesti konzervatóriumon.

Nemes Dezsőnek csak a szerénysége volt nagyobb a tehetségénél. Már két éve lakott Parisban s nem ismerte még Munkácsyt, holott már *Massard-ra*, a párisi konzervatórium világhírű

hegedűtanárára való tekintetből is érdekében állott volna keresni a Munkácsyékkal való összeköttetést. De lett volna erre még egy különös oka is. Gazdag és előkelő francia családban hegedű-órákat adott két fiúnak s a Munkácsyékkal érintkező szülők folyton kérdezték tőle, hogy a Munkácsy-estélyekre, ahol ők már annyi sok magyarral találkoztak, ő, magyar művész létére miért nem kapott eddig meghívást? Mikor Nemes, akivel együtt laktam egy szállodában, nekem ezt elmondotta, a pénteki jourra elvezettem Munkácsyékhoz és bemutatam a mesternek és feleségének. Mme de Munkácsyt megkértem, hogy a legközelebbi soiréjára hívja meg barátomat is. Megnyugtattam Nemest, hogy nemsokára teljesülni fog vágya.

Néhány nap múlva csőpostás *petite bleu-t*, mostanáig megőrzött zárt levelezőlapot kaptam Munkácsynétől, amelyben arra kér, hogy *amenez avec vous Mr. Nemes.* .

Ámde kitűnt, hogy barátomnak van ugyan elég jó frakk-öltönye, de hiányzik a lakkcipő. Hamarosan beszereztük a lakkcipőt. Indulás előtt jutott csak eszünkbe, hogy klakkja sincs. Már pedig a párisi soirékon való megjelenéshez három dolog , volt kötelező: *frakk*, *klakk* és *lakk*. Késő este volt és a klakkot nem tudtuk már beszerezni. A félénk természetű Nemest alig bírtam rávenni, hogy csak kísérjen el klakk nélkül, én feltűnés nélkül elintézem majd a dolgot. Esett az eső, kocsiba ültünk, mely egy-kettőre megállott az 53. Avenue de Villiers palota előtt. A vestibülben letettük fejöltönket, aztán elárulva stratégiai tervemet, felkértem Nemest, hogy várjon a lépcsőházban, amíg vissza nem térek. Magyaráztam neki, hogy mivel csak egy klakkunk van, előbb én lépek be a szalon főajtaján és üdvözlöm Munkácsyékát, aztán egy másik ajtón eltűnök, lehozom neki a klakkot és ő fog azután beköszönteni Munkácsyékhoz. A fő a szalonba való belépés, azontúl úgy sem törődik az emberrel senki se. Nemes nagynehezen szótfogadott és biztatásomra összecsapott selyemcilinderrel a kezében biztos léptekkel sietett a drága szőnyegekkel borított lépcsőkön, mialatt én, ki ismerem a Munkácsy-ház minden zugát, a másik ajtón újból a szalonba léptem. Munkácsyné nagyon barátságosan fogadta a magyar hegedűst, aki ebbeli örömeiben, amikor a szalonban találkozunk, visszaadta klakkomat.

Nemsokára megkezdődött a hangverseny, amelyen megint

elsőrendű művészek működtek közre, de engem és barátomat ezúttal csak Komáromi Mariska érdekelte.

A magyar csalogány francia és olasz számaival is őszinte örömkre óriási sikert aratott, de amikor ráadásul elénekelt néhány magyar népdalt, az elite közönség szünni nem akaró tapsokkal tüntette ki a magyar művésznőt. Újabb dalba kezdett Komáromi Mariska s én feszült figyelemmel hallgattam hangjának gyönyörűséges csengését, amikor hátulról valaki meg-lökött. De, mert azt hittem, hogy véletlenségből, meg se fordultam, ám következett egy újabb lökés, majd úgy éreztem, hogy ráncigálják a klakkot, melyet hátranyújtott kezemben szorongattam. Most már gépiesen rácsaptam az idegen kézre, hátránéztem és rászóltam a mögém került Nemesre, aki ráncigálta és a kezemből ki akarta csavarni az összelapított cilindert. Észrevette, ugyanis, hogy az a család, melynél hegedüleckéket adott, megjelent a soiréen s hogy végre alibit igazolhasson, hozzájuk akart csatlakozni. A gyámoltalan azonban klakk nélkül mozdulni sem mert, miért is a cilindert szerette volna kivenni a kezemből. A furcsa kis jelenetet talán többen is megfigyelték, de én csak arra emlékszem, hogy amikor *megfordultam, pokoli kacaj tudatta velem, hogy Daudet figyelte Nemes erőlködését.* Éppen Alphonse *Daudet* és a felesége kacagott a lehangosabban és ettől fogva, abbeli aggodalmamban, hogy a nagy regényíró valamely írásában megírja ezt a jelenetet, lehetőleg kerültem a vele való találkozást. Nem kívántam felfrissíteni az emlékezetét.

Oszták-magyar nagykövetség.

Rippl-Rónai első kiállítása.

A Munkácsy-féle estélyektől lényegesen különbözött jellegre nézve párisi nagykövetségünk soiréje. Párisi nagykövetünk, *Hoyos* gróf és neje évenként egy, legfeljebb két soiréen fogadták a társadalom legelőkelőbb elemeiből meghívott vendégeiket. Az elfogadó esték fénye még vakítóbbnak tetszett, mikor a nagykövetség bevonult a rue de Varennes-i fejedelmi pazarsággal berendezett Galliera-palotába. Ezt a történelmi nevezetességű

épületet tudvalevőleg legutolsó tulajdonosa. Galliern, hercegnő, I. Ferenc Józsefnek ajándékozta, aki a gyönyörű palotát a párisi nagykövetség rendelkezésére bocsátotta. A háború kitörése után a francia kormány lefoglalta a gyönyörű és nagyértékű épületet. Így a trianoni szerződés elfogadása után Magyarországnak nagy pénzügyi áldozat árán kellett párisi követségének elhelyezéséről gondoskodnia. A Galliera-palota hatalmas kertjében különálló kies pavillonban, mely régebben királyi vérből származó tivornyázó maitresseinek volt kedvenc tartózkodási helye, rendezte Rippl Rónai József 1892-ben első nyilvános kiállítását. Művészi tudásának első bemutatójával már akkor szenzációs sikert aratott.

Hoyos László gróf magatartásában sokban Carnot merevségére emlékeztető nagyobb emóciókat kerülő diplomata volt. Akinek egyéni jóindulatához és szívének nemességéhez a legcsekélyebb kétség nem férhetett. Diplomáciai tevékenysége azonban nagyon szűk keretek közt mozgott, mivel Ausztria-Magyarországnak Franciaországgal szemben tanúsított magatartásának nem annyira Bécs, mint inkább Berlin volt az irányítója. A kettős monarchia párisi képviselője Hoyos gróf volt, aki azonban mindenben *Münster gróf* német nagykövet berlini utasításai szerint járt el.

Hoyos grófné megjelenésében, mozdulataiban és társalgásában egyaránt tiszteletet, hódolatot parancsoló arisztokrata hölgy volt. A különben is már nem egészen fiatal mágnásasszony nem tartozott a *beauték* közé, de nagyszerű rutintól támogatott előkelő modorával mindenkit elbájolt.

És ámbátor szalonjában a diplomáciai kar tagjain és a politikai körök vezető személyiségein kívül, főleg a Faubourg St. Germain legrégebbi arisztokrata családjai jelentek meg, (amely társadalmi exkluzivitás külpolitikánk szempontjából nem volt indokolt a demokratikus köztársaságban) az előkelő társaságban magukat csak kivételesen otthonosnak érző magyar és osztrák meghívottak is teljes mértékben részesültek Hoyos grófné kitüntető figyelmében.

Valóban nagyszerű látványosság volt a diplomaták és arisztokraták, a táborkok és politikusok, a főrangú francia dámák és a külföldi előkelő hölgyeknek a velencei csillárok ragyogó fényét visszatükröző márványfalak közt való hullámzása.

Ferrata bíboros és somogyszilli vízió.

És amikor a káprázatos képtől elvakítva, bódító illatoktól elkábulva ebben, az udvari bálókhoz hasonló légkörben fülemen keresztül nyilait szívembe Patikárus részegítő cigányzenéje, bele-szédültem a ragyogó kép bámulatába. Valami csodálatos elérzékenyülés vett rajtam erőt. És szinte mámoros fővel kérdeztem önmagamtól: *Ghetto fia*, mit keresel itt te? E pillanatban a nyüzsgő tömegből valaki meglökött. Véletlenül, de mégis úgy, hogy fölriadtam álmélködésomból. Körültekintettem és láttam, hogy *Ferrata* bíborossal, a Vatikán párisi nunciusával együtt sétáló *Hoyos* gróf az, aki a mások nyomásának engedve, véletlenül megérintett karjával. Én tisztelettudóan meghajtottam magam és félreálltam, de *Hoyos* gróf, az igazi arisztokratát jellemző finomsággal nemcsak bocsánatot kért tőlem, a szót sem érdemelt vigyázatlanságért, hanem egyúttal bemutatott *Ferrata* bíborosnak, aki az időben Parisnak kétségtelenül legnépszerűbb és legbefolyásosabb diplomatája volt. Az alig 35 évesnek látszó bíboros, klasszikus szép fejével és egyéniségének lebilincselő varázsával egyaránt elősegítette a XIII. Leó által Franciaországgal szemben kezdeményezett új politikai irány megerősödését. A bíboros diplomáciai tevékenységével bővebben is fogok még foglalkozni e könyvben.

A nuncius és *Hoyos* gróf csakhamar eltűntek a vendégek sokaságában s én tovább figyeltem az estély-tüneményes szépségeit, de már nem bírtam követni a kép mozgalmasságát, mert lelki szemeim ismét szülőfalum felé terelődtek.

Az az érzésem támadt hirtelen, hogy nem pompától roska-dozó, pazarul díszes palotában, hanem megint a *somogyszilli* szegényes hajlékban vagyok. Mintha nem párisi estélyi látnék magam előtt, hanem családunk bensőséges pénteki estéjét. A hófehér terítékű asztalon égett a két gyertyaszál, melynek egyre erősödő lángjának vakító fénye a Galliera-palota ragyogását is elhomályosította.

Az imaházi ájtatosságról hazaérkező apám épen megáldani készült bennünket, amikor újra megszólalt Patikárus Ferkó szívbemarkoló-nótája. A fülbemászó magyar muzsika hallatára fölbredtem álmodozásomból. S eltűnt a vízió.

Az 1889. évi világkiállítás.

Centennárium és világkiállítás.

Közeledett május 5-e, a párisi világkiállítás megnyitásának napja, amely elé a pártokra szakadt francia nemzet annál nagyobb izgalommal tekintett, mivel a republika megbuktatásán fáradozó *Boulangier* tábornok és az őt támogató monarchisták éppen abban az időben vívták leggyilkosabb harcukat a harmadik köztársaság megszilárdításán fáradozó pártok ellen. Másfelől pedig ezen a napon volt esedékes a felelet arra a kérdésre, vajjon a tizennyolc évvel az 1870—71-iki vereség után újra hatalmas és gazdasági virágzásnak indult francia köztársaság a monarchista államok hivatalos bojkottja ellenére is képes lesz-e oly nagyszabású és világraszóló kiállítást rendezni, amely a franciák reménységét avagy ellenségeinek aggodalmait igazolni fogja?

A kiállítások gondolata, mint annyi sok más nagy eszme, francia eredetű. Az első kiállítás 1798-ban szeptember havában Parisban nyílt meg. Ezt az eseményt a direktórium összekötötte a *campoformioi* béke megünneplésével. Eleinte azt tervezték a franciák, hogy minden évben kiállítást rendeznek a campoformioi béke emlékére, de a napóleoni örökös háborúskodás miatt csak a *lunevillei*, amiensi és pozsonyi békék voltak kapcsolatosak újabb kiállítások rendezésével. A monarchia restaurálása után teljesen megfeledeztek az efféle kiállítások rendezéséről.

1849-ben már *Buffet* kereskedelmi miniszter országos kiállítás helyett világkiállítást akart rendezni, de mert a francia iparosok és gyárosok attól tartottak, hogy az érdekelt külföld túlságos mértékben meg fog ismerkedni az ipari termelés titkaival, a világkiállítás gondolata kútbaesett.

Az angolok felkarolták az elejtett eszmét s 1855-ben már megnyílt Londonban a nagy világkiállítás. Bécs 1873-ban, Paris 1878-ban rendezett világkiállítást; az 1888-ik esztendőben már négy ilyen kiállítás nyílik meg egyszerre. Brüsszelben, Barcelonában, Kopenhágában és Glasgowban.

A világkiállítások korszakos jelentősége azonban mégis csak az 1889-*ihi párisi centennáris kiállítással* kezdődik. Ez már nem nagy nemzetközi vásári kirakat volt, hanem egy nagy nemzet

tudásának, gazdasági és kulturális erejének, valamint törhetetlen életakarátának világverseny keretében való bemutatása.

Az újból lélekzethez jutott francia nemzet valami nagyot akart létesíteni. Az 1885-ik évi első felhívásra 18, illetőleg 23 milliónyi garanciális tőke gyűlt egybe és a grande nation meglepő gyorsasággal kezdi meg a szervezkedési és építkezési munkálatokat.

Az első *retrospektív* jellegű világkiállítás a *Champs de Marson* épült. Ott áll ma is a vasból való Eiffel-torony, melynek 300 méteres magasságából a francia trikolor színei ragyogják be az egész területet. Az Eiffel-torony mellett főleg az óriási méretű *gépcsarnok* technikai kivitele keltett szenzációs feltűnést s voltak kiváló szakemberek, akik a vasszerkezetű gépcsarnokot az Eiffel-tornyot is felülmúló technikai alkotásnak minősítették. Addig el nem ért méretek és szédületes merészség nyilatkoztak meg mind a két konstrukcióban. És mind a kettő francia kezek és francia szellem munkája volt. A kiállítást rendező bizottság elnöke Georges *Berger*, Paris város egyik konzervatív kerületének parlamenti képviselője fényesen oldotta meg a reá bízott feladatot. A kiállítás rendezése és adminisztrálása körül, valamint a hazai és külföldi részvétel biztosítása tekintetében kifejtett tevékenysége szinte utolérhetetlennek bizonyult; a kiállítás külső sikerét, a dekoratív vonzerőt azonban *Alphand* zsenialitása biztosította a kiállításnak.

Ez az öreg ember, akit nem ok nélkül neveztek *grand maître de plaisirs de France-nak*, a letűnt császárság fénykorának volt az embere, de még a városház radikális szárnyának a vezére, a mindenütt ámulást szimatoló *Joffrint* örömmel vette tudomásul, hogy a világkiállítás műszaki irányítását *Alphand*, az új Paris megalkotója vette kezébe. Ez az *Alphand* volt az, aki III. Napoleon és *Hausmann* báró óhaját teljesítendő, a régi Paris egész városnegyedeit leromboltatta és a romokon széles úttestű új boulevardokat létesített. A gyönyörű *Champs Mység*, az *Arc de Triomphe*-ot, az *Etoile*-teret ő tervezte, a *Bois de Boulogne* átalakítása, a *Parc Monceau* körüli homoksivatagnak arisztokrata villanegyeddé való átforgalmazása és a személtlerakodóterületnek szolgáló *Buttes Chaumontnak* kies svájci tájképpé való átvarázsolása mind az ő műve. Mindenesetre jellemző, hogy a oztarsaság évszázados fordulójának a megünneplésére készülő

francia nemzet az ünnepség rendezését a konzervatív irányt képviselő szakemberekre bízta. És Borger és Alphand bebizonyították, hogy mindenekelőtt franciák.

Az 1889-iki párisi világkiállítás történelmi jelentősége egyébként nem a nagyszerű épületekben és a felhalmozott kultúrkincsekben domborodott ki, hanem abban a tényben, hogy a polgári munka teljesen függetlenítette magát a diplomácia közreműködésétől. A monarchista államok diplomáciai képviselőinek távollmaradása egy cseppet sem ártott a demokrácia alkotta kiállításnak.

Sztrájkoló diplomaták.

Előző fejezetben ismertettem azt a komoly jellegű konfliktust, mely abból keletkezett, hogy *Tisza* Kálmán miniszterelnök Magyarországon, illetőleg közvetve Ausztria és a többi monarchista állam nevében is a magyar parlamentben bojkottot jelentett be a forradalmi centennarium emlékét ünneplő kiállítás ellen.

A május 5-iki ünnepélyes megnyitást előzőleg Ausztria-Magyarország, Németország, Olaszország és Oroszország párisi nagykövetei kétnapi szabadsághozjárta jelentettek be a Quai d'Orsay. A *grève des Ambassadeurs* egyáltalán nem csökkentette a *Versaillesben* lefolytatott megnyitási ünnepség grandiózus voltát. Még a félbolond *Perrin* által az érkező *Carnot* ellen intézett sikertelen merénylet sem csökkentette a nap örömét.

A nagy kulturnemzetek nem vettek tudomást a megszervezett diplomata-sztrájkról, hanem világszerte minden utógondolat nélkül üdvözölték századik fordulóját annak a történelmi napnak, mely véres kiinduló pontja ellenére is a politikai, társadalmi és civilizatorikus újjászületés szent dátuma; amely nap a népeknek a szolgaságból való felszabadulását jelenti és az emberiségnek Krisztus által való megváltása után a legnagyobb eseménye. De nemcsak az aktuális bel- és külpolitika szempontjából, hanem a távolabbi jövő tekintetéből is rendkívül fontos esemény volt a kelet és a nyugati civilizáció újból való találkozása is. A kereszties hadjáratok óta most történt először, hogy a kelet újból megmutatta az európai népeknek, mire képes. A régebbi világkiállítások is nemzetközi jellegűek voltak, de azokon majdnem kizárólag Európa képviselte az újkori civilizációt. Az 1889-iki

világkiállításon *Japán* és *Ázsia* más népei is tanúságot tettek a közlekedési eszközök tökéletességével kapcsolatos kulturális haladásukról s a komoly figyelő már akkor megsejthette a gyarmatoknak a világháború kimenetele által lényegesen fokozott függetlenségre való törekvését. És ezen a kiállításon tűnt fel először félelmetes termelő erejével Amerika, mely 28 évvel utóbb eldöntötte közbelépésével a világháború sorsát s a háború után nemcsak a világgazdasági és pénzügyi hegemoniáját. ragadta magához, de nemzetközi politika irányításában is döntő szerephez jutott.

A jelekből Európa nem vonta le az 1889-iki világkiállítás tanúságait és tovább is készült a világháborúra.

A monarchista kormányok nem tudták elnyomni a civilizáció etikájában rejlő szolidaritást s a kultúrnépek, amelyek a kormányoktól eltérően a világkiállításban nem láttak politikai demonstrációt, nemcsak hogy résztvettek a kiállítás rendezésében, hanem hatalmas rajokban siettek Parisba a hivatalosan bojkottált kiállítás megtekintése végett. A kiállítást, mely hat hónapig volt nyitva, huszonhat millió látogató tekintette meg. A tiszta jövedelem 8 millió frankra rúgott.

A megnyitás napján az Eiffel-torony tetején eldördülő utolsó ágyúlövés jelentőségét csak Ororszóság értette meg. A lövés fonográflemezét elküldötték Amerikába Edisonnak.

Este a gyönyörűen kivilágított város fényárban úszott és a kiállítás területén leírhatatlan lelke se öléssel üdvözölték az akkor mint dekoratív újdonság először szereplő *fontaines lumineuses-eket*.

Carnot a magyar pavillonban.

A Versaillesban végbement hivatalos megnyitás és a nemzetközi kiállítás részletesebb ismertetését mellőzve, néhány oly apróságra akarok kitérni, amelyek csak Magyarországot érintették közvetlenül. Amikor *Carnot* a megnyitást megelőző napon látogatást tett a Sorbonneon, a rektor több francia diákkal egyetemben egy a párisi egyetemet hallgató magyar deákot is bemutatott neki. Carnot honfitársunkhoz fordulva, ekkor a következőket mondotta: »Meg vagyok győződve, uraim, hogy Önök a *magyar kollega* és a többi külföldi deákok iránt is a legnagyobb szeretetreméltóságot fogják tanúsítani.,

Amikor pedig Carnot május 10-én a kiállításon megtekintette az osztrákkal szomszédos magyar pavilions, nemcsak elismerőleg nyilatkozott az arányaiban kicsiny, de mégis jelentős tárlatról és megköszönte a hozott áldozatokat, hanem amikor a Hunyadi János keserű vizet árusító nemzeti ruhás, csinos magyar leány őt keserűvíz helyett megkínálta egy pohár valódi tokaji borral, azt fenékgig kiürítette, jöllehet elvi alapon tartózkodott a szesz italról.

Vive Carnot. Vive .la France! jutalmazta az Elnök bátor elhatározását.

Augusztus 8-án a Sorbonne nagy ünnepeget rendezett a nemzetközi diákkongresszus tiszteletére. Huszonöt magyar egyetemi hallgató vett részt a kongresszuson. *F allier es* közoktatásügyi miniszter fényes bankettet adott a diákok tiszteletére. A vacsorán *Spuller* akkori külügyminiszter, amikor sor került a budapesti diákok bemutatására, e szavakkal üdvözölte a magyar vendégeket: »Szabadságszeretetük ismeretében a legnagyobb örömmel üdvözlöm önöket, uraim. Csak a legnagyobb szeretettel gondolhatok a magyarokra. Kérem Önöket, mondják el odahaza, amit itt láttak és hallottak«. A franciák még nem felejtették volt el Tisza Kálmán beszédét.

A kiállítási év november 18-án az *Autorité* azzal a hírrel lepte meg a magyar és osztrák kiállítókat, hogy a *Legion d'honneurrel* kitüntetett kiállítók között se magyar, se osztrák nincs, mivel az álláspontjukhoz még mindig szívósan ragaszkodó budapesti és bécsi kormányok óvást emeltek az ellen, hogy az 1889-ik évben honfitársaik közül bárkit is kitüntessenek, ha már meg kell lenni a dekorálásnak, halassa annak átadását a francia kormány az 1890. január 1-je utáni napra. Tényleg úgy is történt. A többi államok kiállítói még 1889 nov. elején kapták meg a kiérdemlett becsületrendet, a magyarok és osztrákok csak a következő év januárában juthattak a nekik szánt kitüntetések birtokába.

Dolinay és 845 magyar párisi kirándulása.

A magyar társadalom számos kitűnősége, viszonzni óhajtván *Lesseps* Ferdinand és negyven előkelő társának 1885. évi emlékezetes látogatását, másfelől pedig azért, hogy elégtételt *szolgáltassanak* a francia nemzetnek *Tisza* Kálmán súlyos

kifejezéseiért, elhatározta, hogy a világiállítás alkalmából tömeges kirándulást rendez Parisba. A kirándulás jelentőségét és érdekességét emelendő, Dolinayék megállapodtak abban, hogy nem Svájcban és nem Németországon keresztül, hanem Turin érintésével Dijonon át utaznak Parisba. Elhatározták, hogy útjuk megszakításával kiszállnak Turinban, s fölkeresik *Kossuth* Lajost, az önkéntes száműzetésben élő nagy aggastyánt. Mivel Berlinben és Bécsben politikai demonstrációt láttak ebben a társas utazásban, *Tisza* Kálmán fölkererte *Helfy* Ignácot, hogy vállalja el a politikai *contrôleur* szerepét s akadályozza meg az esetleg készülő botrányokat. Erről a megbízatásról természetesen senki se tudott s a *Helfy* társaságában utazó függetlenségi képviselők is csak az úton értesültek róla. A politikai útra készülő magyarok utazásáról, élelmézéséről és elhelyezéséről *Dolinay* Gyula, a *Hasznos Mulattató*, akkoriban nagyon kedvelt ifjúsági lap szerkesztője gondoskodott, ki *major domusi* szerepében elvállalta az utazással kapcsolatos adminisztratív teendőket.

A kirándulók között volt több függetlenségi képviselő is. A függetlenségi párt az elutazás előtti napon *Eötvös* Károly elnöklésével értekezletet tartott avégből, hogy a *Kossuthot* fölkereső elvtársakat megfelelő utasításokkal lássa el.

Amint utólag a Parisba érkezett magyaroiktól értesültem, az 1889. január 28-án tartott értekezleten a párt majdnem valamennyi tagja részt vett. A tanácskozás folyamán elhatározták, hogy tekintettel a függetlenségi eszme állandó térfoglalására; további miheztartás végett kikérik *Kossuth* tanácsát és utasításait. E célból fölkerítették *Polónyi* Gézát, a párt egyik alelnökét, hogy *Kossuthnak* tegyen jelentést a helyzetről s Parisból való visszatérése után számoljon be az eredményről.

Magyarok turini látogatása *Kossuthnak*

A magyarok *Velencén* át utaztak *Turinba*. *Helfy* Ignác pedig előresietett *Kossuthhoz*.

Julius 5-én *Helfy*, *Polónyi*, *Orbán* Balázs báró, *Lukács* Gyula és *Komjáthy* Bélából álló öttagú küldöttség tisztelgett *Kossuth*-tal. *Polónyi* üdvözlő beszédére, melyben a nagy hazafit hazatérésre, kérlelte, *Kossuth* meghatottan válaszolt, kijelentvén, hogy csak azon feltétel mellett térhetne vissza Magyarországba, ha az

független lenne vagy *legalább a függetlenség utáni vágyódás* biztos útján haladna.

A képviselőkkel folytatott bizalmas beszélgetésen, melyen éles kifakadások hangzottak el Tisza Kálmán és a Habsburg uralom ellen, Kossuth Ferenc is jelen volt.

Este Turin városa a *Giardino Valentino*ban díszbankettet, adott a magyarok tiszteletére. Kossuth Lajoson kívül Helfy, Polónyi és a város podesztája voltak az est szónokai.

A magyarok ez alkalommal több kisebb, de annál értékesebb ajándékkal lepték meg Kossuthot. A hölgyek művészi kivitelű kazettával kedveskedtek, mely tele volt Kossuth Lajos szülőföldjéről, Monokról hozott földdel.

Búcsúzás után a magyarok a Mont Cenisen át Dijon irányában folytatták útjukat Paris felé.

Közben megalakult Parisban a magyarok harmincas bizottsága. Legelső vendégnek *Sólymost* Elek, a régi Népszínház népszerű komikusa érkezett a francia fővárosba. Ő volt a kiránduló társaság hivatalos szálláscsinálója és megérkezése után azonnal érintkezésbe lépett velem.

Párisi magyarok küldöttsége Dijonban.

A bizottság elhatározta, hogy vezetésem alatt négytagú küldöttséget delegál Dijonba a magyaroknak a határon való üdvözlése céljából. Rajtam kívül *Rippl-Rónai*, *Korda* Dezső és *Munkácsy* Kálmán voltak a küldöttség tagjai.

Elutazásunk előtt Solymosi behatóan informált a társaság összeállításáról és hangulatáról.

Még a bizottságba való jelölés előtt tudatta velem *Saissy* Amadé, hogy *Goblet* külügyminiszter fontos ügyben óhajt velem beszólni. Saissyvel együtt elmentem a Chambre des députésbe, a folyosón találkoztunk a külügyminiszterrel, aki hivatkozással Magyarország iránti őszinte rokonszenvére, *arra kért, hogy bírjam rá a Turinból érkező magyarokat, hogy a Louvre és a Tuillériák közti Garoussel téren álló Gambetta szoborra helyezzenek koszorút.* Ha a magyarok megteszik a franciáknak ezt a szívességet, mondotta Goblet, olyan fényes fogadtatásban lesz részük, amelyben, semmi más nemzet fiait nem fogjuk részesíteni. Egyetlen kérésünk: *Magyar koszorút Gambetta szobrára!* Mr. le ministre, feleltem

Gobletnek, meglesz, meglesz! Csak később eszméltem rá, milyen könnyelmű és meggondolatlan voltam ígéretemmel.

Az ígéret pillanatában nem gondoltam annak politikai jelentőségére és örültem, hogy olyan olcsó áron biztosíthatom a magyarok rokonszenves fogadtatását. De Goblet, aki sejthette, hogy a dolog nem fog oly simán menni, mint ahogy én azt elképzeltem, a siker biztosítása érdekében azt a tanácsot adta, hogy utazzam a magyarok elé Dijonba és propagáljam a gondolatot, mialatt Parisba érkezünk, mert a társaság megérkezése után alig lesz már alkalmam és időm esetleges nehézségek elhárítására. Újra biztosítottam a külügyminisztert a koszorú elhelyezése felől és megnyugtatóra késznek nyilatkoztam Dijonba utazni.

A párisi magyarok részéről történt másnapi kiküldetésem kapóra jött nekem, mert mint a küldöttség vezetője, honfitársaim előtt fokozott tekintéllyel fejthettem ki a francia kormány-nak a Gambetta szobor megkoszorúzására vonatkozó óhaját, más-ielőla fogadóbizottság előtt nem kellett elárulnom, hogy Goblet kérésére vállalkoztam a dijoni útra. Még Rónai-Rippl sem avat-tam be a Go blet val folytatott tárgyalásba, hanem mindenkinek azt mondtam, amiben akkor még magam is erősen hittem, hogy a francia kormány kiengesztelő aktusra akarja rábírní a magya-rokat Tisza Kálmán múlt évi beszédének az ellensúlyozása cél-jából.

Alig hogy megérkeztünk Dijonba, a jövetelünkről hivatalos úton előre értesült prefektus fölkeresett bennünket a szállóban s megbízva titkárát kalauzolásunkkal, tudatta velünk, hogy másnap kijön a pályaudvarra a délelött érkező vendégek fogadása végett.

Helpy vonakodik megkoszorúzni Gambetta szobrát.

A 845 magyar utas két vonaton érkezett *Dijonba*. Az első vonattal jött a társaság egyik fele s 20 perccel később berobogott a második vonat a többi magyarral. És ugyancsak két vonaton folytatták a magyarok útjukat Paris felé. Amikor az első vonat megállt a dijoni pályaudvaron, a párisi magyar küldöttség élén elhelyezkedett prefektus őszinte rokonszenvből fakadó lelkes beszéddel üdvözölte a magyar vendégeket; a prefektus felesége pedig gyönyörű virágcsokorral kedveskedett Helpy nejének. Utána én Magyar nyelven tolmácsoltam a dijoni prefektus.

üdvözlő szavait, Helfy Ignác formás francia beszédben köszönte meg a meleg ovációt, amelyben a hatóság és a lakosság részesítette a francia határt átlépő magyarokat. A fáradt és kiéhezett magyarok ezután a vasúti vendéglőbe vonultak, ahol frissítő italok és izletes ételek várták őket.

Megbízatásomnak eleget teendő, Helfy Ignáchoz siettem és kifejtettem előtte a francia kormány óhaját. Azt hittem, hogy a franciabarát hírében álló függetlenségi vezérpolitikus a legnagyobb készséggel fog vállalkozni a Gambetta-szobor megkoszorúzására vonatkozó terv végrehajtására, ámde legnagyobb meglepetésemre, Helfy Ignác arca valósággal eltorzult szavaim hallatára, majd száraz elutasító hangon azt felelte: *Kizárt dolog, lehetetlen!* És rideg álláspontja igazolásul kifejtette előttem, hogy azért nem helyezhetünk koszorút Gambetta szobrára, mert a magyarok nem politizálás céljából jöttek Parisba. »Mi — monda Helfy — közönséges turisták vagyunk és tartózkodni akarunk mindennemű politizálástól«. Újból figyelmeztettem Helfyt, hogy a francia kormány bizonyos junktímot létesített a szobormegkoszorúzás és a fogadási program megállapítása közt; a szobor megkoszorúzása egyébként sem jelent még politikai demonstrációt. Azonban Helfy hajthatatlan maradt és további okoskodással szemben vitatta, hogy Gambetta egy pártnak volt a vezére s hogy a szobra előtt való tüntetés a többi pártoknál, főleg a monarchistáknál könnyen visszatetszést kelthetne. Már pedig, végzé érvelését, mi nem akarunk beleavatkozni Franciaország belső ügyeibe.

Most már én is fölismertem Goblet óhajának mozgó rugóit és átláttam, hogy a magyaroknak Gambetta melletti rokonszeny nyilvánítása nemcsak a Tisza beszéde miatti elégtételadás akar lenni, hanem egyúttal a boulangismus veszedelmétől csak az imént megmenekült és a monarchikus pártoktól még mindig ostromolt Franciaországnak akar bizonyítékot szolgáltatni aziránt, hogy a külföld a Gambetta nyomdokain haladó opportunistá pártban látja a világbéke legkomolyabb-biztosítékát.

A helyzet helyesebb megítélése még inkább ösztökélt most már megbízatásom keresztülvitelére.

A Solymosi Elekkel folytatott beszélgetésből megtudtam, hogy Pólónyi Géza és Helfy Ignác még Turinban összekülönböztek, mivel hogy Pólónyi a kormányzó előtt a függetlenségi párt

hivatalos álláspontját képviselő Helfyénél sokkalta radikálisabb álláspontot képviselt.

Fölkerestem Polónyit, aki a kezem épségét veszélyeztető kemény kézszorítással köszönte meg a határszéli szép fogadást, amire én azt válaszoltam: Igen, hátha még képviselő úr tudná, mire készül Paris és a francia kormány?

— No hát ennek előre is örülünk, kedves öcsém!

— Még ne tessék örülni, mert Helfy képviselő úr még elronthatja a dolgot.

— Helfy?

— Igen, mert a francia kormány szeretné, ha a magyarok koszorút helyeznének Gambetta szobrára és Helfy ebbe nem akar belenyugodni.

— Mit akar a francia kormány?

— Egy koszorút Gambettának.

— Egyet? Öcsém, ha kell, százat is *Gambettának!*

Újból reménykedni kezdtem és Polónyival együtt folytattam a toborzást. Nemsokára körénk csoportosult *Bartók* Lajcs, *Déry* Gyula, *Sipulusz*, *Szana* Tamás. A hölgyek közül *Hegyesi* Margit és *Réthy* Laura s egy csomó előttem ismeretlen magyar, akiknek Polónyi szuggesztív módon elmagyarázta Goblet szerény óhaját, amelyet Helfy minden áron el akar gáncsolni. Vonatunk folytatta útját Paris felé és az út felén a társaság többsége a koszorúelhelyezés mellett nyilatkozott.

Voltak azért elegenden (Dr. *Sonnenfeld* Zs., *Orecsák* Károly s mások is), akik Helfy mellé állottak, de Helfy, az élesszemű öreg politikus, mégis átlátta, hogy elvesztette a csatát, amiért is kompromisszumban keresett egéruat. Azt ajánlotta, hogy ha mindenáron tüntetni akarunk, koszorúzzuk meg *Jeanne d'Arc* szobrát. Ez a legendás hősnő az összes franciák közös bálványa s az előtte tanúsítandó hódolat ellen senki sem emelhet majd kifogást.

A többség azonban konokul kitartott Gambetta mellett. Helfy végre is kénytelen volt a terrornak engedni s már csak kötötte ki, hogy az ünnepi szónok Szigligeti Ede veje, a köztisztelőben álló s a függetlenségi párt mérsékeltabb árnyalatához tartozó *Tors* Kálmán legyen. Néhány perccel a kompromisszum megkötése után első vonatunk befutott a Paris, jobbpartján levő Gare de Lyon pályaudvarra.

A franciák ünneplik a magyarokat.

A pályaudvaron a párisi fogadóbizottság nevében az öreg *Lesseps* üdvözölte a magyarokat. *Boll* és *Stupuy*, a *Conseil municipal* küldöttjeiként beszéltek. Ratisbonne pedig a nemzetközi irodalmi egyesülés megbízásából mondott Istenhozottat a tárt karokkal fogadott vendégeknek. Fogadásukra megjelentek a pályaudvaron az 1885-iki budapesti látogatásban résztvevők közül *Delibes*, *Massenet*, *Georges Hugo*, *Gouzien* stb. Az üdvözlő beszédekre *Helfy* válaszolt.

A fogadás bevégezte után magyarjaink egy része a Hotel Modernbe hajtatott, a többi kiránduló pedig a rue Castiglioneban levő szállodákban szálltak meg,

Julius 8-án az úti fáradalmakat kipihent magyarok a *Hotel de Ville* előtt találkoztak, ahol végignézték a tiszteletükre felvonult iskolai bataillonok katonai gyakorlatait. Estére színházi jegyeket bocsátottak rendelkezésükre, némelyek az Éden-színházba mentek, ahol nyitányul a Massenet által hangszerelt Szabados induló került bemutatásra. Utána díszvacsora a kiállítás területén levő magyar csárdában. Másnap a kiállítók által rendezett monstre-bálon táncolták ki magukat.

A következő nap felejthetetlen szép estély volt *Munkácsyék* vendégszerető palotájában.

Tizenegyedikén grandiózus fogadóestély a városházán. Magyar és francia trikolórok ölelkezése mellett a Marsaillaise és a Rákóczi lelket, idegeket fölwillanyzó zenéje mindjárt kezdetben nagyszerű hangulatba ringatta a közönséget. A conseil municipal és a prefektus az erre az alkalomra csupa magyar zászlókkal díszített tanácsteremben fogadta a magyarokat, akiket *Chautemps*, a conseil municipal elnöke üdvözölt Paris városa nevében. Hivatkozott a magyar-francia barátság történelmi kötelékeire, amelyeket *Kossuth Lajos* túri ni beszéde még szorosabbra fűzött. *Helfy* francianyelvű válaszában hangsúlyozta, hogy a magyarok semmiféle misszióval nem jöttek. »Mi magyarok — monda — Magyarország őszinte érzelmeit kívánjuk tolmácsolni a francia nemzetnek.« Utána még *Várady* Antal beszélt franciául, *Polonyi Géza* pedig magyar nyelven mondott gyűjtő hatású beszédet. A beszédek és a pezsgő extázisig fokozták a franciák és magyarok lelkesedését, de azok a csúnya

jelenetek, melyek a szónoklatok» elhangzása után elkövetkeztek, tekintettel a kifogyhatatlan sokaságú pezsgővel roskadásig megrakott buffet-asztalokra, nem váltak dicséretére a magyar nemzetnek. Az ételek és italok ellen intézett tömegrohamot a franciák talán csak nevelték, de a Parisban élő magyarok nagyon restelték a semmivel sem indokolható falánkságnak ily elemi erővel való kitörését. Olyanok is voltak, különösen a vidékről jött vendégek között, akik türelmetlenségükben a pezsgőspalackok staniállal borított dugaszainak drótkosarát fogaikkal próbálták kettéharapni.

Julius 13-án *Carnot* elnök az Elysée-be η fogadta kihallgatáson a magyarokat. Tíz magyar tisztelgése volt bejelentve, de csak *Helpf*, *Ábrányi* Emil, *Lukács* Gyula, *Orbán* Balázs báró és *Molnár* Antal képviselők jelentek meg az Elyséeben a kellő időben, a többi öt lekésétt az audienciáról.

A köztársasági elnök által való fogadtatás magánjellegű volt s azon *Sputter* külügyminiszter nem volt jelen.

Carnot nagyon szívélyesen fogadta a nála megjelent magyarokat s mert dijoni születésű volt, mindenekelőtt a dijoni fogadtatás részletei iránt érdeklődött. Majd áttérve párisi tartózkodásuk alatt szerzett benyomásokra, kijelentette, hogy eleve is bizonyos volt benne, hogy a magyarok jól fogják magukat érezni Franciaország fővárosában és nagyon örül, hogy ebbeli reménységének jogosultságát a tapasztaltak alapján a magyarok is megerősítik, amiért is most már *annak a reménységnek ad kifejezést, hogy a Tisza Kálmán beszéde okozta félreértés utolsó nyomait is el fogja tüntetni a magyarok párisi látogatása.*

Aznap éjjel csodaszép záróünnepély volt *St. Cloud*-ban. A magyarok és franciák közötti barátkozás itt érte el forrponjtját. Az ünnepélyt az *Association litteraire* rendezte az 1885-iki magyarhoni megvendéglés viszonzásául.

A Szajna Concorde-téri állomásáról négy fellobogózott hajó vitte *St. Cloud*ba a magyar társaságot. Velünk jött több száz francia vendég is. Budapesten járt francia barátaink majdnem teljes számban jelentek meg ezen a búcsúestél yen. Ott sürgölődtek körülünk, mint szeretetreméltó házigazdák, *Blavet*, a *Figaró*-nak hírneves munkatársa, *Lermina*, *Goupier*, *Abraham Dreyfus*, *Bodin*, *Glaretie*, *Proust* és *François GoppL* aki Lesseps-f éle látogatás alkalmával oly gyönyörű ódát írt Petőfi dicsőítésére.

A lakosság a történelmi múltú st.-cloudi park kapui előtt sorfalat állott s szünni nem akaró *vive La Hongrie* kiáltásokkal üdvözölt bennünket. A gyönyörű kivilágításnál csak a kitűnő vacsora okozott nagyobb örömet a magyaroknak, akik, sajnos, evés közben ezúttal is elég rakoncátlanul viselkedtek. Láttam magyarokat, akik a felszolgáló pincért félrelökve, a konyhába rohantak és a sült kacsaét kiemelték a tepsiből. A fehérsapkás szakács az illető után futott s amikor utolérte, addig ráncigálta a félig sült kacsát egyik combját, magyarunk pedig húzogatta a másik combot, amíg a kacsát ketté nem szakadt. De ki törődött volna mindezzel. Asztalbontás után sor került a legjobb művészi erők közreműködésével rendezett hangversenyre, melynek legvonzóbb száma az isteni *Judic*, a francia Blaha Lujza föllépte volt.

Hangverseny után tánc a szabadban. Cigányzene mellett ropogó csárdás reggeli két óráig.

Mámorosan bódító, rejtélyesen, észbontó, bizarr éjszaka, amelyen hosszú időre utoljára ölelkeztek egymással franciák és magyarok és esküdtek egymásnak örök barátságot.

Huszonkilenc év múlva ismét csoportosan és nagyobb tömegben találkoztak ugyan, de már csak mint ellenségek a francia harcmezőn. A Vosgesben és Verdun előtt, amely utóbbihelyenegyedül magyar csapatok tartották föl a franciák áttörő támadásait.

A saint-cloudi estély volt talán a legérdekesebb program-pontja a magyarok tiszteletére rendezett ünnepeknek, fontosság tekintetében azonban kétségtelenül a *július 10-iki* eseményeket illeti az elsőség. Ezen a napon helyeztünk koszorút a *Pantheonban* nyugvó *Victor Hugo* sírjára és ezen a napon kellett volna kompromisszumos megállapodás alapján megkoszorúzni *Gambetta* szobrát is. A meghatározott időpontban gyülekeztünk a *Pantheonban*. A magyar vendégek és a párisi magyarok majdnem valamennyien kivették részüket a halhatatlan francia költő emlékének szánt hódolatból. Éppen csak *Tors Kálmán*, akinek *Gambetta* szobra előtt kellett beszélnie, nem mutatkozott sehol. Nyomasztó érzés vett erőt rajtam s rosszat sejtve *Helfy*hez rohantam, ki a Szent Genovevas kupolacsarnokban nyugodtan nézegette *Puvís de Chavannes* és *Dagnan Bouveret* nagyszerű falfestményeit. Mi van *Tors Kálmán*nal? — kérdem *Helfy*től színlelt nyugalommal. *Tors Kálmán* — felelt *Helfy* — épp most izent, hogy gyengélkedő s legnagyobb sajnálatára nem mond-

hatja el beszédét Gambetta szobra előtt. Megértettem. A kiváló, finomlelkű Törs Kálmán nem tudott ellentállni a Helfy terrorjának, s az utolsó pillanatban lemondott. Helfy azt hitte, hogy ezzel már megnyerte a csatát. Meg volt győződve, hogy ünnepi szónok hiányában kútbaesik a koszorúelhelyezés gondolata is. Életemben először és talán utoljára ezúttal környezett meg az ájulás. Nemcsak a Gobletnek tett ígéret feszélyezett, de ennél is jobban bántott, hogy az aznapi reggeli lapok már leközltek a Gambetta-szobor megkoszorúzásának programját.

S most hozzám jött Sipulusz, érdeklődven Tors Kálmán elmaradása felől. Neki is feltűnt a távolléte s tőlem kért felvilágosítást. Felvilágosítottam, hogy Tors Kálmán beteg s nem is fog eljönni. Mindennek Helfy az oka. Hogy mennyire indokolt volt ez a vélekedésem, kitűnik a Pester Lloyd július 9-iki párisi tudósításából. A Helfy intencióiról nálam jobban informált Pataki már az ünnepséget megelőző napon azt sürgönyzi lapjának: »Die geplante Manifestation vor dem Gambetta-Monument wird von den meisten Ungarn als eine Überschreitung des jede Politik ausschliessenden Programs missbilligt. Dieselbe wird wahrscheinlich unterbleiben.« Helfy jól számított, csak abban tévedett, hogy megfélekedezett Sipulusz ötletességéről.

— Mégis elmegyünk a szoborhoz és letesszük talapzatára a magunkkal hozott koszorút — monda Sipulusz.

— És ki fog beszélni.

— Én.

— Ön? De hisz francia közönségünk lesz, amelynek franciául kell beszélni.

— Nem baj. En megírom a beszédemet magyarul, írásközben Ön folytatólagosan lefordítja franciára. Bírom annyira a nyelvet, hogy hibátlanul felolvashassam a francia szöveget. Amire befejezik a Victor Hugo-ünnepséget, mi is elkészülünk. Fogjunk hozzá s adjon ide egy pár kutyanyelvet!

Elővettem a kéziratpapír és a Pantheon egy sarkába húzódva, a kiszögellő kőpárkányon boldogemlékű *Sipulusz* pokoli irammal rötta a sorokat. Ahogy teleírta az első lapot, átnyújtotta nekem és én lefordítottam franciára. Következett a második kutyanyelv s utána a többi. De mert a tempóban nem tudtam Őt utolérni s mert súlyt helyeztem a nyilvánosság előtt elmondandó beszéd abszolút nyelvi tisztaságára, fölkértem az időközben

hozzám csatlakozott kitűnő pennájú újságíró barátomat, Gustaf *Rouanet-t*, hogy nézze át a fordítást és ahol kell, fésülje meg egy kissé. Pompásan ment a dolog és húsz perc múlva Sipulusz már föl és alájárt a történelmi jelentőségű kupolacsarnokban, ügyet sem vetvén az egymást felváltó szónokokra. Lázás ambícióval olvasta, tanulgatta a maga beszédét.

Szerencsénkre a Pantheoni ünnepség elég sokáig tartott. Tovább, mint amíg megszületett egy sarokban Sipulusz francia beszéde.

Az ünnepségen *Georg Hugo*, *Clovis Hugo* és *Lockroy* közoktatásügyi miniszter (Victor Hugo veje) képviselte a költő családját.

A nap jelentőségét méltató beszédet *Várad* Antal mondotta, feltűnést keltő klasszikus francia nyelven. Utána *Louis Ratisbonne* beszélt az *Association internationale* nevében, *Náday* Ferenc, a Nemzeti Színház oszlopos tagja pedig elszavalta *Bartók* Lajos alkalmi ódáját, majd a franciák kedvéért felolvasta a gyönyörű költemény francia fordítását. Az óda eredeti magyar szövege nálam maradt s mivel *Bartók* költeményköteteiben nem találtam meg a Hugo Victorhoz írt verset, íme itt közlöm azt teljes szövegében.

HUGO VICTOR SÍRJÁNÁL

a párisi Pantheonban.

1889. július 10-ikén.

(Szavalta *Náday* Ferenc, a budapesti Nemzeti Színház tagja.)

*Mint kis szárnyán a méh mérföldeket átszál,
S mézet gyűjt, hol legtöbb, legszebb a virágszál:
Oh, istenült költő! szálltunk nagy sírodhoz,
Melyen égi bájjal immortal illatoz.
Nem dicsőségedhez járulunk mi hozzá:
Te vagy, ki lelkünkre hírt, fényt sugároz rá;
Mi csupán halandók, élő csak Te köztünk.
Oh, ne hagyd el szívünk, akik hozzád jöttünk!*

*Látjuk szellemedet; Szabadság s költészet
Apostola vagy, — s mi nélkülök az élet?
Szíved óriás, mint hazád és városod,
Az emberiségnek mely legtöbbet adott.*

Nemzetekre ragyogsz, világító torony,
 Nemcsak hazádé vagy, állva frank partokon,
 8 századok tengerén elhintve sugárid,
 Vezérled a népek viharvert hajóit.

Legszabadabb költő! haragod méhibüül
 Villámokat szórtál, mikkél büntetlenül
 Csupán isten játszhat ... s a tyranánt leverted
 Velők az Olympról... s ha egy nő, egy gyermek
 Jött eléd: leoldád koszorúd fejedről,
 Hogy a női fenség homlokára tedd föl,
 S zsarnokfélemlítő óriás, mosolygva
 Ülsz a kicsinyekkel játszani a porba . . .

Így hajol nagy hazád utánunk. Oh, hála!
 Minden nemzetet ő segél haladásra.
 De minél mélyebben hajol le mihozzánk,
 Annál magasabban áll Franciaország!
 A büszke nap csak a föld egyik felének
 Ad világosságot, de egyszerre fényt vet
 Egész földre Paris, műveltség temploma,
 8 benn, örök lánggal a költő Pantheona!

Új kort, ti új eget nyittok az embernek,
 S égő testvérszívek velünk ünnepelnek.
 »Ez Franciaország százada!« —ezt tudják,
 S benne legnagyobb a felvilágosultság.
 S még kik ellenséges fegyvert is vonának,
 Tisztelegnek véle Franciaországnak,
 Mert dicső jelszava: szabadság és béke!
 S te, hős szellem, ezért mentél száműzésbe! . . .

Ah, ily száműzöttünk, kitől most mi jöttünk . . .
 Doboghat-e más, mint testvérszív közöttünk?
 Tikkadt vándorajkunk, szintúgy csókra vonja,
 Tietekre, a szent szabadság nagy szomja.
 S nekünk is van hazánk, ily sokat szenvedett,
 A letört láncokból kössünk örök frigyet!
 S lantod, V i c t o r m o r t i s, te győzhetlen szellem,
 Népek békéjének diadalmat zengjen!

*Oly nagy, oly drága hős, eszmény csodahőse,
Sírhalmod Atlaszként az ég emelője,
Oh, mert a szeretet nyugszik alatta,
S a földet s az, eget fönn csak ez tarthatja!
Jött rád borzasztó év, hazádon áttombol,
De Pantheonodat építé a romból
A jövő, s fölötte mint hármás csillag ég
A szabadság, egyenlőség s testvériség!*

Paris, 1889. 9/7.

Bartók Lajos.

Feltűnést keltett báró Orbán Balázs fekete attilája, és az ő cífrán zsinórozott magyar ruhája. nemes báró, ki sohase viselt más ruhát, könnyes szemekkel emlékezett vissza azokra a reá nézve annyira felejthetetlen napokra, melyeket emigráns korában Jersey szigeten a III. Napóleon által száműzött Victor Hugóval és annak Családjával együtt töltött.

Victor Hugo családja nevében Clovis *Hugo* és *Lockroy* fejezték ki mélységes hálájukat a magyar zarándokoknak.

A beszédek elhangzása után valamennyien leszálltunk. a Pantheon-kripta üregébe és örökzölddel díszített óriási pálmakoszorút helyeztünk a nagy francia írónak kövel fedett nyugvóhelyére.

A francia lapok kivétel nélkül magasztaló hangon számoltak be a magyar szellemnek, és a magyar kultúrának ily magasztos módon való megnyilatkozásáról.

A Pantheon ajtaján kiözönlő magyarokat elvezettük a Caroussel-térre, és amint elhelyezkedett a sokezernyi tömeg Gambetta szobra körül, felállt *Sipulusz* a szobor talapzatára s félig kívülről mondvá, félig olvasva, de a legkisebb zökkenés nélkül elmondotta Gambetta nagyságát dicsőítő, rövid és gyűjtő beszédét. A magyarok megélték *Sipulusz* hősiességét, a franciák pedig, akiknek sejtelmük sem volt a beszéd keletkezésének furcsa körülményeiről, valósággal tomboltak a lelkesítő és dicsérő szavak hallatára, amelyeknek politikai jelentőségét ők túlértékelték.

S még fokozódott ez a lelkesedés, amikor ifj. *Ábrányi* Emil kitűnő francia fordításban felolvasta Gambettát dicsőítő ódáját, amelynek minden sora méltó volt egy Rostandhoz és amely

irredenta hangú ódának gondolatokban gazdag strófáiban nemcsak Gambetta szellemében, de a maga nevében is megjósolta, hogy a franciák vissza fogják csatolni Elzász-Lotharingiát Franciaországhoz.

Ábrányi Emil megbízásából az eredeti poémát közlés céljából megküldöttem Ábrányi Kornélnak, a *Pesti Napló* főszerkesztőjének, de Ábrányi Kornél, ki épp úgy mint vezére, gróf Apponyi Albert meggyőződéses híve volt a német szövetségnek, ezt a költeményt nem közölte le és a kézirat valószínűleg elkallódott. Ábrányi után Burdeau képviselő beszélt, aki a franciák nevében megköszönte a magyarok részéről nyilvánított s minden jó francia szívében visszhangot keltő rokonszenvet. A külügyminisztert *Delpech* kabinetfőnök képviselte. A magyarok francia trikolor szalagos, gyönyörű koszorút helyeztek a szobor talapzatára ezzel az aranybetűs felírással: *Gambettának a magyarok! Helfy* Ignác nem tudván megakadályozni a Gambetta-szobor megkoszorúzását, *contre-coeur* maga is csatlakozott az ünneplőkhez. Távolmaradni nem mert, de mivel közibénk keveredni nem akart, 25—30 lépésnyi távolságból figyelte nevével együtt az ünnepség lefolyását. Amikor az ünneplő társaság oszladozni kezdett, odamentem Helfyhez és csak annyit mondtam neki: *Tehát mégis!* Helfy ajkán az erőltetett mosoly fintorrá torzult. Nem kívántam visszaélni a helyzettel. Udvariisan köszöntve, eltávoztam. De azért nagyon emelte önérzetemet annak tudata, hogy a nagy viaskodásban végül is sikerült legyőznöm a ravaszkodó diplomatát. Másnap a túlzásra hajló magyarok még Strassburg szobrát is meg akarták koszorúzni, de a terv kivitelét sikerült megakadályozni.

Mielőtt lezárnám a világkiállításról és a magyarok párisi látogatására vonatkozó visszaemlékezésemet, néhány vonással jellemezni akarom azt a *Gustave Rouanet-t*, aki Sipulusz beszédének amerikai gyorsaságú fordításában segédkezett és akitől, mint egyik előző fejezetben megírtam, azt a nagyérdékű információt kaptam volt, hogy III. Napóleon fiát, Lulut nem a zulu-kafferek, hanem egy Cajenből megszökött kommunista, *Lersagaray* ölte meg.

A vilákiállítás után.

Ki volt Gustave Rouanet.

Gustave *Rouanet* barátom délfranciaországi szegény parasztszülők gyermeke volt s 19 éves korában még se írni, se olvasni nem tudott. Amikor húszéves lett, besorozták katonának és gyarmati csapathoz Algírba küldték. A franciák mindig nagy gondot fordítottak az analfabéta katonák kiművelésére s Rouanet is meglepő gyorsan sajátította el a tudás elemeit. Megismerkedvén a nyomtatott betű mágikus vonzóerejével, minden idejét tanulásra és ismereteinek gyarapítására fordította. A francia gyarmati csapatok minden nagyobb garnizonja nagyszerű könyvtárral rendelkezik, amelyben nemcsak a legkitűnőbb szépirodalmi művek, hanem a történelem, földrajz, közgazdaság, szociológia és filozófia értékes kötetei is olvashatók.

A tudományszomjas Rouanet szabad idejében mindig csak a könyvekben búvárkodott, amiért is ezredese bevezényelte a bibliotékába, a könyvek rendbentartása céljából. Rouanet három évet töltött a könyvek közt és ez idő alatt —mint a kazematákban elzárt *Monte Christo*, az agg, de tudós és bölcs fogolytársának szóbeli oktatásából — ő a polcokon pihenő sok ezer könyvből szívta magába a tudásnak és az ismereteknek szinte áttekinthetetlen mennyiségét. Különösen meglepő volt szociálpolitikai és filozófiai képzettsége. Szolgálati idejének letelte után Parisba jött s *fauit de mieux* felcsapott újságírónak. S mert az algiri kaszárnyában nemcsak alapos készülségre tett szert, de a szép stílusnak is mestere lett, írásaival megkereste a mindennapi kenyeret. Beható közgazdasági tanulmányai, a kaszárnyaélet komor emlékei, földhözragadt paraszti hajlékhoz fűződő gyermekkori visszaemlékezése? a szocialista párt egyik meggyőződéses harcosává avatták, ami a kapitalista sajtóban való érvényesülését megnehezítette.

A szocialista párt azonban tárt karokkal fogadta őt s reá bízta a magasszínvonalú *Revue Socialiste* szerkesztését.

És a szerény igényű Rouanet még mindig koplalt. Egy este fölkerestem őt egy párisi napilap szerkesztőségében, hogy elvigyem magammal vacsorázni. Még föl sem értem az emeletre,

már rikácsoló, zavaros hangok ütötték meg fülemet s mikor fölnyitottam a folyosó ajtaját, mely a szerkesztőséghez és a pénztárhoz vezetett, megrökönyödve láttam, amint Rouanet barátom a pénztár előtt állva, rákvörös arccal és vérben forgó szemekkel, a hiéna üvöltéséhez hasonló hangon pénzt és fizetést követelt a csak üres pénztárral rendelkező pénztárostól.

Donnez moi aumoins 5 francs! — kiáltotta, szinte önkívüli állapotban és paraszti öklével hatalmasat csapott a guicheire,

— Nincs pénzem, — védekezett a szegény pénztáros.

— Éhes vagyok, — dörgött vészujjoló hangon Rouanet. A pénztáros megesküdött rá, hogy egyetlen egy sous sincs a pénztárban.

— Nincs? — rivait barátom. — Tegnap éjjel a Ledoyen előtt sétáltam s láttam, hogy a kiadó két cocotte társaságában pompásan megvacsorázott és pezsgőzött. S szidta, átkozta tovább a kiadót, ahogyan csak egy lelkes szocialistától telik.

Nem mind arany, ami fénylik s bizony a francia lapok nagy része akkor is már állandóan pénzzavarokkal küzdött.

Véget akarván vetni a kínos jelenetnek, kérélem haragos barátomat, hogy hagyjon fel a céltalan botránycsinálással és inkább menjünk vacsorázni. Nagynehezen engedett kérésemnek és az ő kedvéért elmentünk Montmartre sikátorainak valamely harmadrangú korcsmájába. Az asztalhoz ülve, megismételte az utcán tett fogadalmat, hogy soha többé be nem teszi a lábát a bourgeois szerkesztőségbe. És miből akarsz megélni? — kértem Őszinte érdeklődéssel. — Inkább éhenhalok, de vissza nem megyek többé a szerkesztőségbe.

És most már azon tanakodtunk, hogy hát mitévő legyen? Quid nunc?

Ekkor különös ötletem támadt. A boulangisták mozgalma-akkor jutott a legválságosabb fázisba s a harmadik köztársaság létét a legnagyobb veszedelem fenyegette, közvetlenül a párisi világkiállítás előtt. v

Még csak két-három hét választott el bennünket a párisi községi választásoktól, amelyek eredményétől függött a közeli jövőben szintén már esedékes képviselőválasztások eredménye. A boulangistáknak a conseil municipal-i választásokon aratandó győzelme a köztársaság bukásának kétségtelen előjelét jelentette volna.

Lépj föl a községi választásokon itt is, mint szocialista jelölt!

— Pártunknak már van hivatalos jelöltje. — Tudom, de te népszerű vagy a Montmartre kerületben és a nem szocialista republikánusok közül is sokan rád fognak szavazni. Ha megválasztanak *conseiller municipalnak*, megszabadulsz az anyagi gondoktól! (Parisnak abban az időben 80 városatyja volt és mindegyik évi 6000 franknyi díjazást kapott, amelyért azonban valamennyi bizottsági tagnak dolgozni is kellett.)

Rouanet nevetett az ötletemen, de mert továbbra is ragaszkodtam ahhoz, keserű mosollyal az ajkán, azt felelte, hogy jól tudhatom, hogy egy vasa sincs. — Ha volna legalább száz frankom — érvelt Rouanet — talán fölvennem a küzdelmet. — Közben az asztalunkhoz letelepedett Rouanetnek egyik montmartrei ismerőse, a kerületi sírásó, akinek tetszett az ideám.

— Ha csak száz frankon múlik, azon lehet még segíteni — mondám én és elővettem a tárcámat. Szívesen hozzájárulok 25 frankkal, a többit majd csak összehozzuk. — A sírásó szemében köny csillámlott és átadott egy marok pénzt Rouanetnek ezekkel a szavakkal: — Huszonöt frankkal — mon cher Gustave — én is támogatlak, aztán nagyot csapott öklével az asztalra, a korcsmáros hozzánk sietett, érdeklődve, hogy mit akarunk. A sírásó kidülesztette mellét, mintha nem is a Rouanet, hanem a saját jelöléséről lenne szó s tudatta a korcsmárossal, hogy közös barátjuk, Rouanet e pillanattól kezdve a Montmartre kerület jelöltje és illő, hogy ő is hozzájáruljon az alkotmányos költségekhez. — Mennyit adjak? — kérdezte a derék korcsmáros, alá a sírásóval együtt meggyőződéses szocialista volt. — Ötven francot — válaszolt a sírásó. És már együtt is volt a Rouanet 100 frankja.

És jelöltünk nyomban ott a helyszínen, a vendégek előtt elmondta első programbeszédét.

A boulangista veszedelem tömörülésre kényszerítette a republikánus pártokat, mivel a boulangisták nemcsak a parlamentben, de a városházán is magukhoz akarták ragadni a hatalmat. A polgári párti republikánusok megállapodtak tehát a szocialistákkal, hogy az első választáson minden párt külön vonul fel Boulanger ellen, de az általános választást követő pótválasztásokon az összes republikánus frakciók kötelesek a boulangisták ellen támogatni azt a köztársasági vagy szocialista jelöltet,

aid az első választáson a boulangista jelölttel szemben relative a legtöbb szavazatot kapta.

A választáson a Montmartre kerületben nem kevesebb, mint tizenöt jelölt lépett fel a boulangeistákkal szemben s ime, amire senki sem számított, a koalált republikánus-szocialista táborban Rouanet nyerte el a relatív többséget s így a pótválasztáson, mint a köztársasági koncentráció jelöltjét, meg is választották conseiller municipalnak, a boulangista ellenféllel szemben.

Az új városatya csakhamar megszervezte és győzelemre is vitte az omnibusz kocsisok általános sztrájkját és ebbeli érdekeit jutalmazandó, megválasztották néhány, hónap múlva a Montmartre *parlamenti* képviselőjének. Első dolga volt, hogy lakása ajtajáról eltávolította a zárat, jelezni akarván ezzel, hogy egy igazi népképviselő ajtaja mindig nyitva áll a nép előtt. A parlamentben nagyon komoly munkásságot fejtett ki és egyik indítványával kormányválságot is idézett elő.

Ez volt az a Rouanet, aki megkorrigálta Sipulusznak Gambettát dicsőítő francia beszédét.

Harcom a román és szláv irredenta ellen.

A világkiállítás bezárása után, a *Párisi Magyar Értesítő*, melynek néhány számát a Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtára megőrizte s amely lap kizárólag a kiállításnak Magyarországon való propagálására és Tisza Kálmán franciaellenes elszólásának ellen-súlyozására alakult, nemsokára megszűnt. Az orosz-francia szövetség gondolata egyre mélyebb gyökeret vert a francia szívekben. És én, amilyen rajongó szeretettel viseltem mindenkor a civilizáció élén haladó Franciaország iránt, ösztönös aggodalomból és történelmi ítélkezés alapján is, épp oly ellenszenvvel viseltem a cárok autokrata Oroszországával. Nem akartam tehát folytatni a *Párisi Magyar Értesítő* szerkesztését, nehogy valamilyen, akár akaratlanul is, ellentétbe jöhessek hazafias meggyőződéssel. Inkább elvállaltam az *Agence Libre* távirati ügynökséghez naponta beérkező magyar, osztrák és németországi lapok olvasását és az azokban talált fontosabb, de a francia lapokban még nem közölt külpolitikai híreknek a kivonatos fordítását, és elvállaltam a híreknek külföldi táviratok formájából való feldolgozását.

Annál szívesebben vállaltamul ezt a megbízást, mert módot nyújtott a párisi sajtó délszláv és dákoromán forrásokból eredő hazug híreinek könyomatos útján való cáfolására.

Milán uralma alatt a hivatalos Szerbia ugyan nem sok vizet zavart, de annál féktelenebb agitációt fejtett ki Parisban már az időben is az oláh liga. Sőt a csehek is erősen kezdtek mozgolódni. A román és délszláv agitáció hatályosságát nagyban fokozta, hogy úgy a román, mint a szerb és a bolgár követek agitációs központot csináltak hivatalos és családi otthonukból.

Ösztöndíjas magyar művészek állandóan voltak Parisban, de azok nem foglalkoztak politikai agitációval és az 5000 frankos Munkácsy-ösztöndíjaktól eltekintve, művészeink oly nevetségesen kis ösztöndíjakat élveztek, hogy elég gondot okozott nekik mindennapi megélhetésük biztosítása. A *Ráth György-féle* ösztöndíj, ha jól emlékszem, csak 250 forint volt. A Sorbonneon és egyéb főiskolákon pedig valósággal fehér holló volt a magyar deák, ellenben román, bolgár és szerb egyetemi hallgatótól hemzsegett Paris és évente átlag 150—200 délszláv és román ifjú, akiknek mindegyike legalább évi 4000 frank állami ösztöndíjat élvezett, szívta magába a francia kultúrát. A románok közül a legtöbben nem élveztek állami támogatást, mert majdnem minden Parisba került deáknak meg volt a maga Maecenása. Minden gazdag bojár kötelességének tartotta, hogy egy-egy szegény, de tehetségesnek ígérkező parasztfiút a gimnáziumtól kezdve, egyetemi tanulmányai, befejezéséig oly mértékben támogasson, hogy az gondtalanul élhessen stúdiumának. Ily módon termelték ki Románia számára a román intelligenciáját. Ezen stipendisták közé tartozott a paraszti származású *Take Jonescu* is, Magyarországnak egyik legképzettebb, de egyúttal legveszedelmesebb ellensége egész életén át.

A Balkán-államokból Parisba érkezett egyetemi hallgatókat az illetékes követségek pártfogásukba vették. Meghívták őket estélyeikre s mindenképen azon voltak, hogy a társadalmi és politikai összeköttetésekhez juttassák őket s főképen arra törekedtek ezek a követségek, hogy honfitársaiknak minél jobb összeköttetéseket biztosítsanak a francia sajtóban.

A hazafias szenvedélytől hevített *balkáni* deákok tömörültek és megindították Parisban a Magyarország megrágalmazását célzó

sajtó hadjáratot, amelyben nemsokára a csehek is segítségükre voltak.

Megragadtam minden alkalmat a tendenciózus hírek megcáfolására, de magamra maradtam. Legnagyobb sajnálatomra, a magyar kormány és a társadalom nem vett tudomást önzetlen fáradozásomról, de ennél sokkal nagyobb baj volt, hogy ellenségeink aknamunkáját is fölényes módon ignorálták otthon".

Belefáradtam a küzdelembe s mert a balkáni deákok megszimatozták, hogy tőlem származnak a cáfolatok s hogy tőlem erednek a lapok magyarbarát információi, elhatároztam, hogy kilépek az *Agence Libre* szerkesztőségéből és azontúl kizárólag budapesti lapom tudósításával foglalatokodom. Ebben az elhatározásomban megerősített egy kellemetlenség, melynek egy budapesti hírlapíró volt az okozója.

Egy budapesti hírlapíró párisi próbálkozásai.

A párisi világkiállítás még véget sem ért és Budapesten már behatóan foglalkoztak a budapesti *millennáris* kiállítás gondolatával. A szakkörök és az érdekeltek két pártra szakadtak. Az egyik rész, mely a kormány álláspontját vallotta, az *országos kiállítás* mellett foglalt állást, a másik párt pedig, amelynek a kiállítási ügyekben éveken át, buzgólkodó gróf Zichy Jenő volt a szószólója, a *budapesti világkiállítás* mellett küzdött. Gróf Zichy Jenő 1891 január 30-án memorandumot terjesztett gróf Szapáry Gyulaminiszterelnökeiére, ebben felsorakoztatta a budapesti *világkiállítás* mellett szóló érveit. A magyar politikai és közgazdasági életben nagy kavarodást szült ez a vita.

A kiállítási vita engem is érdekelt s a szerkesztőségünkbe járó budapesti lapokból mindig kiböngésztem a rávonatkozó híreket. A beérkező lapok közé tartozott a Sasvári Ármin szerkesztésében megjelent *Revue de l'Orient* is, amelynek egyik száma cicerobetűs vezércikkben a budapesti világkiállítás tervével foglalkozott.

A terjedelmes vezércikk szerzőjeként Georgâ Berger képviselő, az 1889-i világkiállítás volt elnöke szerepelt, amiért is fokozott figyelemmel olvastam el azt. A vezércikk két részből állott. Az első egy 15—20 soros bevezetés, amelyben Berger elítéli a budapesti világkiállítás gondolatát és kijelenti, hogy

hogy a *Bévue de L'Orient-hen* megjelent állítólagos Berger-nyilatkozat elejétől végig apokrif. Az elejét a könyvatos szerkesztő maga írta a felültetett Sasvárinak komoly irányt követő lapja részére, a cikk többi része pedig vakmerő plágium volt, melyet Liptai Kornél a *duc d'Aumale* rovására követett el. Az aumalei herceg ugyanis két évvel előzően a *Revue des deux Mondes-han* »Sur le Danube« címmel festői leírást közölt Budapest szépségéről és a kék Dunáról. Ennek a gyönyörű tanulmánynak az élére biggyesztette Liptai a maga koholmányát s eladta az egészet a *Revue de l'Orient*nek mint George Berger eredeti nyilatkozatát.

Sípulusz a Budapesti Hírlap-ban beszámolt a vizsgálat eredményéről s én a vonatkozó lapszámot a magam s a magyar zsurnalisztika igazolására bemutattam George Bergernek, aki végre is belenyugodott az ügy ily módon való elintézésébe. Én azonban, aki közvetve —egyik okozója voltam a Bergert ért kellemetlenségnek, jóllehet jóhiszeműségemhez szó sem férhetett, a párisi világiállítás volt elnökének bejelentettem, hogy ami engem illet, levonom a konzekvenciákat. George Berger ellenzése és kérése ellenére 18- még aznap kiléptem az *Agence Libre* szerkesztőségéből.

Elhatározásomat ez a kellemetlen incidens csak siettette, de nem az volt a tulajdonképeni indító ok. Megszakítottam a francia sajtóval való közvetlen összeköttetést, mert Oroszország felől zord északi szelek kezdtek fújdogni a Szajna mentén. Amitől tartottam s aminek megvalósulása ellen Parisba való érkezésem óta gyenge erőmtől telhetőleg küzdöttem, bekövetkezett. Az orosz-francia szövetség, a francia nacionalisták végzetes álma megvalósult és én magyar létemre, kénytelen voltam revízió alá venni addig túltengő franciabarát érzelmeimet. Továbbra is őszinte hódolattal viseltem a francia nemzet dicső múltja és hatalmas kultúrája iránt, de a politikában a jövőt illető balsejtelmeim tartózkodásra kényszerítettek.

S bizony a franciák is jobban járnak vala, ha el nem mélyítik az orosz barátságát. Ha megszívlelik a *Lalliance franco-russe* című értekezésemben a természetellenes szövetség ellen felhozott érveimet, az amúgy se nagyon szapora faj nem fizetett volna sok millió gall életével Elzász-Lotharingia visszavételéért. S Franciaország területének egy hetedrészét nem pusztította volna el a német. A francia pénzügyi helyzet rosszasága, a bel- és külföldi

adósság nagysága, főleg pedig az újraébredő német hatalomtól való félelem most nem sodorná a franciákat egyik válságból a másikba.

Boulangier és a boulangizmus.

A köztársaság küzdelme a létért.

A harmadik francia köztársaság, mely a pártok hallgatólagos megegyezése alapján 1871-ben, mint provizórikus államforma kezdte meg pályafutását, még a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején is a lét és nem lét problémájával viaskodott. S volt egy időpont, amikor tisztán csak a Parisban és a vidéken egyaránt bálványozott *Boulangier* tábornok akaratától és elhatározásától függött a világkiállítás megnyitására készülő köztársaság megbuktatása.

Hogy a köztársaság sokáig mily ingatag alapon nyugodott, eléggé bizonyítja az 1871-ben megválasztott nemzetgyűlés összeállítása. Hétszázötven tagja közül csak 250 képviselő tartozott a republikánus párthoz, míglen az 500 tagból álló, túlnyomó többség a monarchista pártok között oszlott meg. A többség háromnegyed része orleanista volt, a III. Napóleon bukása előtt oly hatalmas császárpártiak száma pedig leolvadt harmincra. Az 1871-iki bordeauxi megegyezés alapján a köztársasági államformát ideiglenes jellegűnek minősítették a német megszállás tartamára. A honmentő *Thiers*, kinek az volt a vélekedése, hogy a köztársasági államforma fenyegeti legkevésbé a nemzeti egy-, séget, 1871 február 12-én megválasztott *chef de l'executiv* címmel, augusztus 31-én megkapja a *köztársaság elnöke* címet, de Franciaországban és a külföldön egyaránt tisztában voltak azzal, hogy csak a monarchista pártok közti egyenetlenség biztosítja ideig- oráig a respublika fennmaradását.

Amidőn 1873 szeptember 16-án a franciák lefizették a hadisarc utolsó részletét s az utolsó német katona is elvonult a megszállt területről, a republikánusok és a monarkisták közti harc megint kiújult. *Thiers* abbeli meggyőződésében, hogy a francia köztársaság vagy konzervatív lesz, vagy megszűnik létezni, a középutat biztosító mérséklet felé hajlott, de mert az ő konzer-

vatizmusa másfajtajú volt, mint a monarkista pártoké: nem tudott a küzdelemben helytállni és minisztériumának a bukása után 1873-ban lemondott az elnöki méltóságról.

Helyette *Mac-Mahon* tábornagyot, a »sedani dicső legyőzöttet« választották meg köztársasági elnöknek.

Ő megalakítja a jobboldali *Broglie* kormányt, mely nyíltan a köztársaság megbuktatását és a Szentszék világi hatalmának helyreállítását vallotta programmul.

És valóban csak egy etikett kérdésen múlt, hogy a monarkisták fel nem borították ekkor a republikát.

Alig hogy *Mac-Mahon* kezébe vette az országzász gyepelőit, a monarkista pártokkal létesített előzetes megállapodás alapján a *párisi gróf* (az orleanista ág feje), a Bécs melletti *Frohnsdorfba* utazott a Bourbon-ház utolsó férfitagjának, *Chambord grófnak* a meglátogatására, hogy kibékítse a két ágot.

Már-már azt hitték, hogy minden rendben van s a már elöregedett, közvetlen utód nélküli *Chambord gróf* mint V. Henrik fog bevonulni Parisba, mikor 1873 október 27-én megérkezett az aggyastyán trónörökösnek a legitimista ortodoxia megítélése szempontjából tanulságos levele, melyben kijelentette, hogy *a francia trón kedvéért még ideiglenesen sem hajlandó elismerni a Bourbonok fehér zászlaja helyett a köztársasági trikolórt*, amelyet tudvalevőleg 1830-ban orleansi Fülöp Lajos király is utógondolat nélkül a francia állam lobogójának fogadott el.

E váratlan fordulat után, mely megmutatta, hogy a régi monarkiának az új Franciaországgal való összhangbáhozatala lehetetlenség, véglegesének proklamálták a köztársaságot s az elnökség ideiglenes jellegének megszüntetésével hét évben állapították meg az elnök hivataloskodásának időtartamát.

Jellemző, hogy Wallonnak erre vonatkozó indítványát 353 szavazattal 352 ellen, vagyis egyetlen egy szavazati többséggel fogadták el, ami továbbra is elég ingatag alapnak mutatkozott a köztársasági államforma állandósága tekintetéből.

A radikalizmus előretörése folytán azonban az 1876-iki választások először biztosítanak többséget a republikánusoknak mind a parlamentben, mind a szenátusban. Az *ancien-régime* visszatérésétől való félelem 320 republikánust juttat mandátumhoz, míg a monarkista képviselők száma ezúttal leolvad már 270-re. Az *Ordre morale* védelmére tömörült monarkisták nem

képesek ellenállani *Gambetta* heves ostromának. *Gambetta* dacosan kiáltja Mac-Mahon felé: »*Se soumettre, ou se démettre!*« Mac-Mahon is kénytelen időnek előtte lemondani az elnökségről. 1879 január 30-án a Versailles! kongresszus 563 szavazattal 130 ellen a republikánus meggyőzésében hajthatatlan öreg Jules *Grévyt* választja meg hét évre a köztársaság harmadik elnökének.

A puritán *Grévy* a konzervatív Dufaure-kormány elbocsátása után a radikális és protestáns *Waddington* nevezte ki miniszterelnöknek. Ami akkoriban nagy föltűnést keltett, mivel Franciaországban eddig még nem igen volt *protestáns* kormányelnök. Fokozta az esemény érdekességét, hogy a kabinet hadügy-minisztere *Freycinet*, ugyancsak protestáns volt.

Jules Ferry és a francia nacionalisták.

Az új kormány lelke és irányítója Jules *Ferry* lett, harmadik köztársaságnak legnagyobb stílusú államférfia. Ha még mindig fennáll a harmadik köztársaság, az inkább Jules *Ferry* mint *Gambetta* érdeme. Néma *Midi* ékesszóló és azért a demagógiára hajlamos politikusai mentették meg az új respublikát, hanem az angolokkal rokongondolkosú Északfranciaország fiai, akik sohasem voltak az érzelmek rabjai, hanem a politikában is mindig a hideg, számító és# parancsait követték.

Ferry iskolai reformtörvényeivel, s a közoktatás államosításával, radikális irányzatú egyházpolitikai intézkedésével a serdülő ifjúságnak a küzdőterre lépő új nemzedéknek abszolút köztársasági szellemben való nevelést biztosított. És ennek az új szellemnek hódoló generáció tette lehetővé *Brissonnak* és társainak a radikális egyházpolitikai reformok egész sorozatának megvalósítását, mely akciónak utolsó láncszeme a vatikáni követség megszüntetése volt. Csak a Jules *Ferry* iskoláiban fölnevelkedett nemzedék verhetette vissza diadalmasan a *boulangizmussal*, a *Panama-botrány*val és a *Dreyfus-perrel* kapcsolatos és a köztársaság létét a legkomolyabban fenyegető támadásokat.

A harmadik köztársaság szellemi alapját lerakó pofaszakállas Jules *Ferry*, ki miként Tisza István* valósággal megvetette a népszerűséget, nemsokára miniszterelnök és külügyminiszter

lett és amíg mint a közoktatás legfőbb irányítója, közoktatásügyi és egyházpolitikai javaslataival izzó gyűlöletet keltett maga iránt a monarkisták és általában a klerikálisok körében, addig most a Németországgal való kibékülést hirdető külpolitikájával a végsőkig ingerelte maga ellen a köztársaságiak *soviniszta* táborát, ő volt az, aki honfitársainak azt tanácsolta, hogy ne tekintsenek mindig hipnotizáltan a Vosges szorosaira (Észak-Lotharingia határhegysége), hanem az angolok által két ízben elragadott kolóniák helyett iparkodjanak új gyarmatbirodalmat alapítani,- amely törekvésben Németország támogatására is föltétlenül számíthatnak.

Amíg *Freycinet* 1882-ben még elég botor volt Egyiptomot is átengedni az angoloknak, addig Jules *Ferry* ösztönzésére a franciák 1885-ben megszerezték az 585.000 □-km. kiterjedésű *Madagaszkárt*, Hátsó-Indiában elfoglalták *Annamot* és *Tonkingot*. Tonking megszállása okozta a nagy férfiú bukását, mert midőn 1885 március 25-én *Négrier* tábornok egy csapatát *Langsonnál* meglepetésszerűen megtámadták és felkoncolták a bennszülöttek, a szélsőbalon ülő republikánusok; szövetkezve a jobboldali monarkistákkal, döntő támadást intéztek a gyűlölt »*Le Tonkingois*« ellen. A támadást *Clemenceau*, Franciaország mindenkoros rossz szelleme vezette. Reggel a miniszterelnöknek még setjelme sem volt a készülő viharról. Úgynevezett »jósajtója« volt aznap; az esti ülésen felállott *Clemenceau* és a *Figaro* által rendelkezésére bocsátott hamis táviratokkal oly vehemenciával rontott *Ferryre*, &ogy az öt perc múlva bukott ember volt. Még aznap le kellett mondania. Az opportunistá párt ugyan ismételten megkísérelte föltámasztását, sőt *Grévy* visszalépése után remélni lehetett, hogy ő lesz a köztársaság új elnöke, de *Clemenceau* gyűlölete, a monarkisták bosszúállása és az akkor már mozgolódó *Boulangier* fellépése, különösen pedig az a fenyegetésük, hogy *Ferry* megválasztása esetében nem riadnak vissza a polgárháború proklamálásától sem: Jules *Ferryt* az utolsó pillanatban a jelöltségtől való visszavonulásra készítette. Politikai koporsóba fektették azt a férfiút, akinek nagyságát semmi sem igazolja jobban, mint az, hogy annyi szenvedés és nyomor után, amit a világháború Franciaországra hozott (a többi államokról nem is szólva), *Herriot*, *Painlevé*, *Briand* kénytelenek visszatérni Jules *Ferry* külpolitikájához és keresni

Németországgal létesülő garanciális szerződésben a Clemenceauk és Poincarék által tönkretett Franciaország boldogulásának feltételeit.

Boulangier első szereplése.

Jules Ferry bukásával felszabadul a sovinszta szenvedély és a nagyravágyó *Boulangier* tábornok, aki 1886. januártól 1887. májusig a Freycinet kormány hadügyminisztere volt s új garnizonokkal erősítette meg Franciaország keleti határát, ahol hatalmas sáortábornok létesített, —elérkezettnek látta az időt arra, hogy élére álljon az egyre növekedő sovinszta mozgalomnak s az ország létének kockáztatása árán is a legvakmerőbb módon megközelítse nagyratörő hatalmi vágyainak teljesülését.

A megrémült francia kormány akkor *Lesseps* Ferdinándot küldötte Berlinbe, kinek sikerült Bismarckot megnyugtani Franciaország békés szándékai felől. De csakhamar újabb bonyodalom támadt. 1887. április 20-án elfogták német területen a kémkedéssel vádolt, elszászai születésű *Schnäbele* francia rendőrbiztost, aki ellen a lipcsei birodalmi törvényszék már régebben elfogató parancsot adott volt ki. *Boulangier* a mozgósítás azonnali elrendelését követeli, a *Goblet* kormány azonban a minisztertanácson Grévy elnök rábeszélésére 7 szavazattal 5 ellen a mozgósítás elrendelése ellen nyilatkozott. Másfelől az orosz cár és Viktória királyné erős nyomást gyakoroltak az öreg Vilmos császárra a béke fenntartása érdekében, amiért is Bismarck hg, bár nem jó szívvel, elrendelte a letartóztatott *Schnäbele* szabadonbocsátását. A háború veszedelme elmúlt, de a háborúra uszító *Boulangier* népszerűsége egyre jobban növekedett. »*C'est Boulangier qui nous fauk* hangzott a népszerű refrain országszerte.

És miután Grévy vejének, *Wilson* képviselőnek a rendjelközvetítő és szállítási panamáit is, melyekről azonban az öreg elnöknek halvány sejtelmesem volt, súlyosbították a helyzetet, *Grevy* elnök 1887. dec. 2-án lemondott az elnöki méltóságról, s az a körülmény, hogy immár a harmadik elnök is kénytelen volt idő előtt kivonulni az *Elysééből*, amennyire ártott a köztársaság tekintélyének, épp oly mértékben fokozta *Boulangier* tábornok népszerűségét.

Paulus fejkapott chansonja, melynek, az volt refrainje:

»*Oh, quel malheur d'avoir un gendre*« megbuktatta az elnököt és megnövesztette Boulanger szárnyait.

A Wilson botrány és Grévy lemondása keltette izgalom napjaiban érkeztem Parisba.

Sadi *Carnot*, a nagy Garnot középsúlyú unokája lett az örökös válságokkal küzdő köztársaság negyedik elnöke. Derék, kifogástalan republikánus, akinek nem voltak személyes ellenségei és akit szelíd mosoly által enyhült fabábszerű merevség predestinált, az elnökléssel járó reprezentatív feladatok teljesítésére. A Franciaország belső nyugalma s a világ békéjét fenyegető Boulanger, miután sikerült őt kibuktatni a hadügyminiszterségből, hadtestparancsnok lett *Clermont Ferrandban*.

De a párisi barátaival konspiráló tábornoknak nincs nyugta a vidéken s 1888 február hóban hadügyminiszteri engedély nélkül Parisba érkezik. A jöveteléről titkon értesült hadügyminiszter azonnali visszatérésre utasítja Boulangert, mire írásbeli úton engedélyt kér arra, hogy négy napig Parisban maradjon. A kormány megtagadja az engedélyt s beleunva a fegyelmet folyton sértő tábornok túlkapásaiba, elmozdítja a parancsnoki állásból. A *Haute Cour* előtt később lefolytatott Boulanger-per alkalmával hivatalosan megállapították, hogy a renitens tábornok a katonai szabályzat és a hadügyminiszteri tilalom ellenére Chermont Ferrandból mégis három ízben utazott Parisba. Áruhában, sötét szemüveggel és sántítást szimulálva járt ott.

Francis *Laur*, a »La France« boulangista lap szerkesztője felajánlja neki saját mandátumát a Loire départementben.

A február 25-iki választásokon már erős boulangista mozgalom tapasztalható és *Logerot* hadügyminiszter Carnot elnök által aláírt dekrétummal szolgálatonkívüli állományba helyezi Boulangert.

A katonai köteléktől megszabadult tábornok Parisba érkezve, maga köré gyűjti híveit, akik közé tartoztak *Laguerre*, *Laure*, *Le Hérisse*, *Laisant* és *Henri Rochefort* képviselők is. E tanácskozáson elhatározták, hogy a március 25-iki választás alkalmából képviselőnek jelölik Boulangert.

Március végén a Tirard-kormány megbukik, mivel Clemenceau az alkotmány revíziójára vonatkozó indítványánál együtt szavazott a boulangistákkal és a monarkistákkal. Igaz, hogy a radikálisok által követelt *alkotmány revízió* egészen más valami

volt, mint aminőt Boulanger és a vele már akkor is együtt haladó monarchisták akartak. A radikálisok az alkotmány teljes demokratizálásáért küzdöttek, míg Boulanger, mindenekelőtt a kormány és a törvényhozó testület" hatáskörének a szűkítése, árán követelte az elnöki hatalom kiterjesztését. A *Mussolini* és *Primo di Rivera* programjában sok van, ami Boulanger szemei előtt lebegett s az annak révén szerzett hatalmat a monarchia visszaállítására, vagy amennyiben lehetségesnek mutatkozott volna, a saját diktátorságának megalapítására akarta volna kihasználni.

Minden erejével a parlamentarizmus letörésére és a plebiscitum kieroszakolására törekedett.

Az elegáns megjelenésű, szőke szakállas, mosolygós szemű Boulanger megnyerő modorával, amely különösen a JÓI táborban szerzett neki sok hívet, lázba ejtette Franciaországot. A párt-harcok folytán diszkreditált parlamentarizmus elleni harca és a puffogó frázisokkal hirdetett revanche-eszme szemlátomást fokozta népszerűségét. *Paulus* sok tízezernyi hívet szerez neki a Boulanger-nótával és megszámlálhatatlan ingyen példányban osztogatják a boulevardokon és a vidéken fényképes kokárdáit és az életrajzát feltüntetető brosürákat.

Április 8-án *Lille* városa megválasztja képviselőnek. Megjelenik a Palais Bourbonban s mint megválasztott képviselő szembekerül *Floquet*-val, az új miniszterelnökkel.

Boulanger és Floquet parlamenti mérkőzése.

Boulanger előretörése rémületbe ejtette az összes republikánus frakciókat. Veszélyben a republika, siessen mindenki a fedélzetre! A szocialista *Joffrin* a Hotel de Ville április 22-iki ülésén meghúzza a vészharangot s tömörülésre hívja fel a köztársasági pártokat. Maga *Camot* is akcióba lép és Észak-Franciaország nagyobb városainak látogatásával iparkodik ellensúlyozni az egyre jobban terjedő boulangista mozgalmat.

És a Joffrinnal társuló *Banc* és *Clemenceau* megalakítják a *köztársasági államformát és a polgári jogokat védő ligát.*

Június 1-én a képviselőházi ülésen Floquet az antiparlamentáris revíziót követelő indítványellen nyilatkozott, kijelentvén, hogy csak oly revízióhoz járulhat hozzá, amelyet sem a

»*Oh, quel malheur d'avoir un gendre*« megbuktatta az elnököt és megnövesztette Boulanger szárnyait.

A Wilson botrány és Grévy lemondása keltette izgalom napjaiban érkeztem Parisba.

Sadi *Carnot*, a nagy Garnot közepsúlyú unokája lett az örökös válságokkal küzdő köztársaság negyedik elnöke. Derék, kifogástalan republikánus, akinek nem voltak személyes ellenségei és akit szelíd mosoly által enyhült fabábszerű merevség predestinált az elnökléssel járó reprezentatív feladatok teljesítésére. A Franciaország belső nyugalma s a világ békéjét fenyegető Boulanger, miután sikerült Őt kibuktatni a hadügyminiszterségből, hadtestparancsnok lett *Clermont Ferrandban*.

De a párisi barátaival konspiráló tábornoknak nincs nyugta a vidéken s 1888 február hóban hadügyminiszteri engedély nélkül Parisba érkezik. A jöveteléről titkon értesült hadügyminiszter azonnali visszatérésre utasítja Boulanger-t, mire írásbeli úton engedélyt kér arra, hogy négy napig Parisban maradjon. A kormány megtagadja az engedélyt s beleunva a fegyelmet folyton sértő tábornok túlkapásaiba, elmozdítja a parancsnoki állásból. A *Haute Cour* előtt később lefolytatott Boulanger-per alkalmával hivatalosan megállapították, hogy a renitens tábornok a katonai szabályzat és a hadügyminiszteri tilalom ellenére Chermont Ferrandból mégis három ízben utazott Parisba. Álruhában, sötét szemüveggel és sántítást szimulálva járt ott.

Francis *Laur*, a »La France« boulangista lap szerkesztője felajánlja neki saját mandátumát a Loire départementben.

A február 25-iki választásokon már erős boulangista mozgalom tapasztalható és *Logerot* hadügyminiszter Carnot elnök által aláírt dekrétummal szolgálatonkívüli állományba helyezi Boulanger-t.

A katonai köteléktől megszabadult tábornok Párisba érkezve, maga köré gyűjti híveit, akik közé tartoztak *Laguerre*, *Laure*, *Le Hérisse*, *Laisant* és *Henri Rochefort* képviselők is. E tanácskozáson elhatározták, hogy a március 25-iki választás alkalmából képviselőnek jelölik Boulanger-t.

Március végén a Tirard-kormány megbukik, mivel Clemenceau az alkotmány revíziójára vonatkozó indítványánál együtt szavazott a boulangistákkal és a monarkistákkal. Igaz, hogy a radikálisok által követelt *alkotmány revízió* egészen más valami

volt, mint aminőt Boulanger és a vele már akkor is együtt haladó monarchisták akartak. A radikálisok az alkotmány teljes demokratizálásáért küzdöttek, míg Boulanger mindenekelőtt a kormány és a törvényhozó testület" hatáskörének a szűkítése árán követelte az elnöki hatalom kiterjesztését. A *Mussolini* és *Primo di Rivera* programjában sok van, ami Boulanger szemei előtt lebegett s az annak révén szerzett hatalmat a monarchia visszaállítására, vagy amennyiben lehetségesnek mutatkozott volna, a saját diktátorságának megalapítására akarta volna kihasználni.

Minden erejével a parlamentarizmus letörésére és a plebiscitum kieroszakolására törekedett.

Az elegáns megjelenésű, szőke szakállas, mosolygós szemű Boulanger megnyerő modorával, amely különösen a női táborban szerzett neki sok hívet, lázba ejtette Franciaországot. A párt-harcok folytán diszkreditált parlamentarizmus elleni harca és a puffogó frázisokkal hirdetett revanche-eszme szemlátomást fokozta népszerűségét. *Paulus* sok tízezernyi hi vet szerez neki a Boulanger-nótával és megszámlálhatatlan ingyen példányban osztogat ák a boulevardokon és a vidéken fényképes kokárdáit és az életrajzát feltüntető broszúrákat.

Április 8-án *Lille* városa megválasztja képviselőnek. Megjelenik a Palais Bourbonban s mint megválasztott képviselő szembekerül *Floquet*-val, az új miniszterelnökkel.

Boulanger és Floquet parlamenti mérkőzése.

Boulanger előretörése rémületbe ejette az összes republikánus frakciókat. Veszélyben a republika, siessen mindenki a fedélzetre! A szocialista *Joffrin* a Hotel de Ville április 22-iki ülésén meghúzza a vészharangot s tömörülésre hívja fel a köztársasági pártokat. Maga *Camot* is akcióba lép és Észak-Franciaország nagyobb városainak látogatásával iparkodik ellensúlyozni az egyre jobban terjedő boulangista mozgalmat.

És a Joffrinnal társuló *Ránc* és *Clemenceau* megalakítják a *köztársasági államformát és a polgári jogokat védő ligát.*

Június 1-én a képviselőházi ülésen- Floquet az antiparlamentáris revíziót követelő indítvány ellen nyilatkozott, kijelentvén, hogy csak oly revízióhoz járulhat hozzá, amelyet sem a

jobboldal, sem a baloldali túlzók nem kezdeményeznek. Ha majd elérkezik a kellő időpont, a csak a republikánus többség által követelt revíziót támogatni fogja.

Június 4-én Boulanger megjelent a Palais Bourbonban, ahol a legtöbben még hadügyminiszter korából ismerték. Mindenki tudta előre, hogy heves támadásra készül a szerinte dologkerülő (fainants) képviselők közül álló kamara és az egész alkotmány ellen. Óriási az érdeklődés. A diplomácia is felvonult a szenzációsnak ígérkező ülésre. A *Presse de Paris*, *Presse Departementale*, a *Presse Etrangère* három nagy karzata zsúfolásig megtelt.

Boulanger bizalmi embere *Laguerre* készítette a beszédet és ő adta át a kéziratot, amikor *Melin* képviselőházi elnök *Boulangert* a szószékre szólítja.

Fekete szalonkabátban, amelyben kevésbé nyúlánknak látszott, mint tarka tábornoki egyenruhájában, lépett a tribünre. Gondosan ápoltság szőke szakállá ezúttal inkább barnának tetszett; areáról nem tükröződött vissza szellemi erő, de ajkának örökös mosolya előnyösen tompította puffogó frázisainak kellemetlen hatását.

Csíptetőt használ, amikor *olvassa* beszédét s a folytonos közbeszólások miatt minduntalan kénytelen félbeszakítani előadását. Nem reflektál a közbeszólásokra s tudatosan kitér aszócsatározás elől. Szigorúan tartja magát a *Laguerre* készítette kézírathoz s mindjárt a beszéd végén megindokolta revíziós javaslatát. Éppen csak a monarchista jobboldal és a »hét bolond«, (ahogy *Cassagnac* elnevezte a tábornok csekélyszámú parlamenti híveit) tapsolt a szóknak. Boulanger, miután a legerősebb kifejezésekkel támada a parlamentarizmust, egyben energikusan követelte az *elnöki állás átszervezését* és a *szenátus eltörlését*, végül még a svájci referendumot ajánlotta honfitársainak. Beszédét befejezve, büszke főtartással hagyta el a szószéket. *Floquet* vehemens szavakkal utasította vissza Boulanger támadását. »Tábornok úr — szólt emelkedett pátosszal —, Ön ma fenhéjázóbb hangon beszélt, mint egykor Napoleon az *ötszázhoz*, s elég vakmerő volt hazafiatlanságra tanítani a hadsereget.

Tábornok úr — végzé be beszédét a miniszterelnök —, az Ön korában a nagy Napoleon már nem volt életben, Ön pedig ma is még csak egy halvaszületett alkotmányrevíziós javaslatnak a beteresztője!«

A Ház nagy többséggel, 335 szavazattal 170 ellen elveti Boulanger határozati javaslatát. A Floquet-Goblet-kormány által kivívott parlamenti győzelemben azonban nemcsak Boulanger ellenszenves magatartásának, hanem Goblet külügy-miniszter beszédének is nagy része volt. Annak a beszédnek, amelyben a külügyminiszter energikusan tiltakozott Tisza Kálmán miniszterelnöknek a vilákiállítással kapcsolatos kihívó nyilatkozata ellen.

A Floquet-kormány parlamenti győzelme azonban nem csökkentette, ellenkezőleg, még csak fokozta Boulangernek parlamenten kívüli népszerűségét. Ügyes, ravasz taktikája megtévesztette a közvéleményt. Boulanger, eltérően a monarchistáktól, nem hirdette a köztársasági államforma szükségszerű megbuktatását. Őszinte republikánusnak mondta magát, sőt fennen hirdette, hogy ő jobb republikánus mint a kormány és a kamara tagjai. Azonkívül a nép szuverén uralmát és a demokrácia fenését vallotta programmul, ami nagyon tetszett a tömegnek. S mivel a köztársasági pártok tényleg sok bűnt követtek el, a tiszta becsületes uralom után vágyódó nemzet megbocsátotta Boulangernek a legitimistákkal és bonapartistákkal való szövetkezését. Ha szurokfelete lovára felült és kilovagolt a városon keresztül a Bois de Boulogneba, sok-sok ezer ember bódultan futott a nemzet bálványát hátán hordó paripa után.

Boulanger és Floquet döntő jelentőségű parlamenti harcit a Palais Bourbon június 12-i ülésén vívták meg.

Július 12-én, vagyis a Gambetta-szobor leleplezését megelőző napon Boulanger újra megjelent a parlamentben és szakítva eddigi tartózkodó s minden polémiát kerülő taktikával, valóságos kartácstűzzel rontott ellenfeleire. És miután jobbra, balra szórta a gorombaságokat, újból a revíziót és a parlament sürgős felosztatását követelte, amíg végül a hatás fokozása kedvéért meglepetésszerűen bejelenti a mandátumáról való lemondást. Floquet azt válaszolja: *»Őn, aki a sekrestyéből a hercegnői előszobákba vonulva, kiszorult a sorainkból, Ön merészeli gyalázni a republikánusokat, akiknek legigénytelenebb tagja is több szolgálatot tett a köztársaságnak, mint amennyit Ön annak valaha árthat. Máris diktátornak képzelvén magát, Ön parancsoló hangon a felosztatást követeli, nos, a felosztás már mutatkozik az Ön bomladozó pártjában. Ez ellen hiába árasztják*

el az országot az Ön képének chromolitográfiai sokszorosításával, melyek jobbadán Németországban készültek.«

Boulanger újra feláll s eleként végzi replikáját: »*Miniszterelnök úr Ön szemtelenül hazudik!*«

Boulanger és Floquet súlyos kimenetelű párbaja.

Floquet nyugodt maradt. Meg se moccant. Amikor az orkán elül, nyomban megbízza Clemenceaut és Perint, hogy Boulanger-től fegyveres elégtételt kérjenek. Boulanger Laisant és Herrissé képviselőket nevez meg segédeinek. A segédek éjjeli két órakerdő kardpárbajban állapodtak meg. Másnap délelőtt az ellenfelek Dillon gróf, Boulanger egyik gazdag és lelkes hívének neuilly-i villájában találkoztak. Két heves összeütközés. Az első összecsapásnál *Floquet* gyenge sérülést kapott a ballábszáran, Boulanger könnyen megsebesült az előkarján. A második összecsapásnál Boulanger kardja megkarcolja Floquet balkezét s a mellkasát, *Floquet kardhegye mélyen behatolt Boulanger nyakába*. A nacionalisták szemefénye harcképtelen. Veszélyes sebével hetekig ápolják Dillon gróf villájában. A köztársaságiak már a tábornok halálára spekulálnak. Mindenféle feketekeretes partercédulákat osztogatnak az utcán, bejelentvén Boulanger erkölcsi halálát. Annyi bizonyos, hogy a kis prókátorból lett polgári miniszterelnök győztes kardja pillanatnyilag többet értett a revanche eszméjét képviselő tábornoknak, mint Floquet csillogó retorikája.

A boulangista tábornok különösen lehangozta az a körülmény, hogy a súlyosan megsebesült Boulanger nem jelenhetett meg az este a vincennesi erdőben tiszteletére rendezett lakomán. Hívei ugyanis, akik bíztak abban, hogy könnyűszerrel végez Floquet-val, már előre fényes bankettet rendeztek, amelyen a megállapított program szerint Boulangernek fel kellett volna olvasnia a *charentei* választókhoz intézett manifesztumot, melyben megindokolta a mandátumáról való lemondását. A beteg Boulanger nem jelenhetett meg a nagyszabású tüntetésnek tervezett estében. Helye-a Naquet és Rochefort közé ékelt széken üres maradt. A zenészek megjelentek, de hangszereik ezen este némák maradtak. A párbaj szülte hűvös atmoszférában; befagytak a hegedűk húrjai. Boulanger helyett pedig Naquet szenátor olvasta

föl a súlyosan beteg tábornok harcias manifesztumát. Szomorú hangú politikai bankett volt a vincenai manifesztáció.

Másnap délelőtt, mintha mi sem történt volna, a győztes *Floquet* nagyszabású emlékbeszédet mondott a Gambetta-szobor leleplezése alkalmából, lelkes szavakkal méltatva Gambettának a köztársaság megalapítása és megvédése körül szerzett bokros érdemeit. A miniszterelnök beszédét, bár nem nevezte meg legyőzött ellenfelét, egyúttal Boulanger búcsúztatójának is lehetett tekinteni. Floquet pengéje megmentette a Gambetta köztársaságát s Camot elnök remélhette már, hogy a jövő tavasszal a viláckiállítást nem Boulanger, hanem ő fogja nagy ünnepek közt megnyitni.

A győztes republikánusok még mindig túlzott optimizmussal ítelték meg a helyzetet. Boulanger fizikailag nem volt hulla és politikailag sem halt még meg. Többheti betegeskedés után felgyógyult s a boulangizmus újból töretlen erővel fenyegette a köztársaságot. A baj gyökerei sokkal mélyebben feküdtek, semmint azokat egy kardvágással el lehetett volna intézni.

Már augusztus vége felé egyszerre három arrondissementben választják meg Boulangert képviselőnek. A *Charente Inférieure*, *Somme* és *Nord* megyében aratott hármaskor győzelem fölötti öröm újabb tüntetésekre sarkalja fanatikus híveit. Az igaz, hogy monarchista többség juttatta őt mandátumhoz mind a három kerületben, de azzal ő nem sokat törődött. Boulanger újból növekvő népszerűsége nem egységes és pozitív programján, hanem azon alapult, hogy a köztársaságnak heterogén elemekből alakult ellenséges tábora benne látta a legszilárdabb- negatívumot, a fennálló rendszer megbuktatására irányuló vágyak az inkarnációját. Hogy az esetleges győzelemnek mik lehetnek a következményei, azzal senki sem törődött. Boulanger nemsokára hosszabb tartózkodásra külföldre utazott. A skandináv országokból Oroszországba került, de mikor megtudta, hogy egyelőre a cári birodalomban nem számíthat melegebb fogadtatásra, Brüsszel felé vette útját s a belga fővárosban több ízben beható tanácskozásokat folytatott Viktor trónörökösrel.

Ez a tárgyalás is nem hogy ártott volna neki, ellenkezőleg, még csak fokozta kilátásait.

Boulangier párisi képviselő.

Amikor 1889 januárban *Hude* montmartrei képviselő elhalálozása folytán pótválasztást rendelnek el, a koallált ellenfelek jelöltje *Boulangier* tábornok.

A republikánusokat nagy zavarba ejtette Boulangier jelölése s nem igen találnak megfelelő ellenjelöltet. Több napi tanácskozás után január 6-án a szajnamegyei tanács elnökének, Jaques gazdag pálinkakereskedő személyében állapotnak meg. A pótválasztást január 27-ikére tűzték ki. És *Jaques* jelölésével el is dönt már a kocka. Mindenki a *pauvre Jaquesről* beszélt és énekelt, mivel pedig a »pauvre Jaques magyarban a szegény flótás« fogalmával egyértelmű, egész Paris kacagott a *pauvre Jacqueson*. A jobblelkűek beérték azzal, hogy a republikánus jelöltet *Jaques Bonhomme-nak* csúfolták;

1889 január 3-ánVBoulangier egyik rajongó híve, *Laisant* a győzelem biztos tudatában már ily hangot használ egy népgyűlésen:

— *Hogyan állhatna ellen Carnot? A hadsereg? Carnot nem meri azt felvonultatni ellenünk. A rendőrség elégtelennek bizonyulna. A Garde Républicaine nagyobb része boulangista és nem engedelmessé válnék. Carnot le fog mondani nekem, ha ellent merne állani!*

A zavargásoktól tartó Floquet-kormány széleskörű intézkedéseket tesz a január 27-iki vasárnapra eső választásra. Az Elyséet, a minisztériumokat s a többi középületeket katonai osztagok szállták meg. Az Opera, a pályaudvarok és a városháza védelmére vidéki csapatok érkeztek Parisba.

A szerkesztőségi transparensok működését eleinte betiltották s csak a választás vége felé volt szabad jelezni a szavazatok állását. Ezt mindenki a gyengeség jelének tekintette. A rendőrség mintha csak számolt volna a rendszerváltozás lehetőségével, a Károlyi-féle forradalomra emlékeztető módon, már passzive viselkedett.

Egyetlen kedvező momentumnak a vidék antiboulangista sajtójának Paris lakosságához intézett fölhívása volt, amelyben összetartásra és a köztársaság mellett való kitartásra buzdítja a republikánus pártokat.

De már ez a fölhívás sem javíthatott a helyzeten. Boulangert 244.000 szavazattal, Jaques 162.000 szavazata ellenében meg-

választották Paris képviselőjének, ami azt jelentette, hogy a vidék után most Paris is Boulangerban látja a hon megmentőjét. Az általános választásokat néhány hónappal megelőző próbatételén Paris is elismerte, hogy Boulanger a sorstól missziót kapott a francia nemzet történetének intézésére.

Boulanger a helyzet ura. A január 27-iki választáson érte el népszerűségének és hatalmának tetőpontját.

Mint a fejlemények komoly figyelője állíthatom, hogy ha felül akkor nálánál is népszerűbb paripájára, tíz perc alatt ellenállás nélkül elfoglalhat! a volna az Elysét. *Carnot* be sem várta volna a rohamot, hanem hanyat-homlok elmenekült volna az Elyséeből. De Boulanger gyáva is volt. Visszariadt minden komolyabb akciótól. Fortuna asszony ekkor mosolygott utoljára rá, mert a sors nem szereti a gyávákat s Boulanger csillaga ezután már szédítő gyorsasággal hanyatlani kezdett.

A Boulanger párisi sikerétől megriadt Floquet másnap felajánlja Carnot elnöknek a kormány lemondását. Új kormány alakítását ajánlja, mérsékelt elemek bevonásával. Este Carnot beható tanácskozásokat folytat Jules *Ferryvel*, *Waldeck-Rousseauval*, *Tirarddal*, *Raynalddal* és más kitűnőségekkel. Valamennyien veszedelmesnek ítélik a helyzetet.

A középeurópai diplomácia azonban kevésbé tartotta komolynak a helyzetet és bizalmas beszélgetés közben *Münster* gróf német nagykövet abbeli reménységének adott kifejezést, hogy külpolitikai szempontból Boulanger megválasztása a belső harcok folytatását, vagyis a cselekvési képtelenség prolongálását jelenti.

Négy nappal a választás után halt meg *Rudolf* trónörökös és a francia sajtó sovínista része a német császár kezét vélte felismerhetni a Franciaország iránt meleg vonzalommal viseltető trónörökös^ halálában.

Mindenki húzódozik a kormányalakítástól, amiért is Carnot nem fogadja el a Floquet-kormány lemondását.

Floquet bukása.

Floquet látva Boulanger tétovázását, döntő csapásra készül a köztársaság létét fenyegető boulangizmus ellen.

A Házban beterjeszti a lajstromos szavazás megszüntetésére és a *scrutin darrondissement visszaállítására* vonatkozó javaslatot.

Bejelenti továbbá, hogy a kormány legközelebb előterjesztést fog tenni az állam biztonságának a védelmére; végül pedig szükségesnek mondja a falragaszok kifüggesztésének és a colportagenak újabb törvényes rendelkezését.

Február 10-iki éjjeli ülésen a parlament 46 szótöbbséggel megszavazza az arrondissement javaslatot.

A veszedelem pillanatnyi csökkenése újabb akcióra bátorítja a radikálisokat és Boulanger helyett ők követelik a szájizüknek megfelelő *alkotmányrevíziót*. A mérsékelt köztársaságiak ellenzik a revíziót és Floquet-kormány a kamara szavazásánál kisebbségben marad. A kormány bukását kétségtelenül az erős kéz politikáját követelő opportunisták okozták, de ekkor már az orosz befolyás érvényesülésének is jelentős szerep jutott a politikában. *Mohrenheim* báró előkészítette ugyan a francia-orosz szövetséget a Canossát járt Floquet számára, de szövetséget a gögös orosz uralkodó még sem akart kötni azzal a politikussal, aki a Vive la Pologne kiáltással 1867-ben oly súlyosan megsértette II. Sándor cárt.

A radikálisok föl vannak böszülve Floquet meglepetésszerű bukása miatt és a mérsékelt republikánus pártokkal való további együttműködés szinte lehetetlennek látszik már. A boulangista sajtó Carnot várható lemondásáról cikkezik. Február 21-én végre megalakul a *Tirard*-kormány, amelyben *Sputter*, Gambetta egyik volt bizalmasa a külügyminiszter. *Bouvier* a pénzügyi tárcát kapta, a hadügyek élére *Freycinet* került, a legfontosabb, a belügyi tárca pedig *Constans*-nak jutott. *És ez a nagyenergiájú, mindenre elszánt politikus mentette meg a harmadik köztársaságot.*

Mohrenheim báró nem igen volt megelégedve a kabinet összeállításával, különösen diffikultálta Rouviert, akiben Jules Ferry németbarát politikájának exponensét látta, de tartott Spullertől is, akit német neve miatt a francia sovíniszták sem tartottak elég megbízhatónak.

Tirard akciója a Ligue des Patriotes ellen s az Atcsinov-ügy.

Tirard miniszterelnök február 23-án a parlamentben a kiállítás megnyitásának közeledtére és az ősszel esedékes általános választásokra való tekintettel kilátásba helyezte *a belső rendnek minden törvényes eszközzel való megvédését.*

Érezte mindenki, hogyha a kormány komolyan hozzá akar fogni a rendcsináláshoz, mindenekelőtt *le kell tartóztatnia* a köz-társaság ellen nyílt harcban álló *Boulangert*. A közhangulat miatt azonban ez még az esetben is veszedelmesnek bizonyulhatott volna, ha a kormány konkrét adatokkal indokolhatta volna súlyosabb jellegű rendszabályait. Kellő indokok hiányában Boulanger börtönét a tömeg éppúgy szétszedte volna, mint a gyűlölt Bastille t a nagy forradalom kitörésekor. A véletlen segítségére jött a francia kormányoknak. Még pedig, amire legkevésbé számíthatott, *orosz részről*; Atcsinov kalandor személyében. Ki volt *Atcsinov*? Egy orosz kalandor. Foglalkozásra kozák *hetman*, aki állítólag saját számlájára és a maga felelősségére dolgozott. A valóságban azonban a hódításokra törekvő orosz politikának volt a pionérja, aki nagyobb csapat kíséretében külön hajón érkezett Abessziniába abból a célból, hogy a keresztény *Menelik* országában pánszláv szellemű orosz kolóniát alapítson. Új Moszkvát akart létesíteni Abessziniában. A misszióban résztvett *Nikolajev* tábornok, aki díszes egyenruhában szállt hajóra, továbbá *Paisi* archimandrita 25 pappal, akiknek segítségével Atcsinov az orosz ortodoxia és kultúrafölényét akarta ragyogtatni a benszülött abessziniáiak előtt.

Az orosz hetman hajója afrikai francia területen vetett horgonyt s ott nyomban kitűzette az orosz lobogót.

A franciák, miután *hivatalos* érdeklődésre azt a választ kapták a szentpétervári kormánytól, hogy nem vállal szolidaritást az expedícióval, az oroszokat hetmannal és a papokkal együtt a francia kormányzó felügyelete alá helyezték.

Menelik abesszíniai király és az aussai szultán pedig útját állották az orosz expedíciónak, amiért is az *Sagalloba* húzódott, ott akarván bevárni a Szentpétervárról érkező újabb utasításokat. Sagalloban azonban az oroszok olyan agresszív magatartást tanúsítottak, hogy a *Seignelay* francia hadihajó parancsnoka kénytelen volt a várost lövetni. Annál is inkább, mivel Atcsinov vonakodott a helyi hatóságoknak kiszolgáltatni a felesleges fegyvereket, sőt arra való hivatkozással, hogy a benszülött törzsfőnökökkel kötött egyezmény alapján jár el, Sagalloban kitűzette az orosz kereskedelmi zászlót. Sagallo ostrománál 5 orosz elesett, többen megsebesültek, végül is Atcsinov megmaradt embereivel megadta magát a francia parancsnoknak.

Az orosz kormány, belátva, hogy Atcsinov expedíciója rosszul végezte a reábizott feladatot, sietett kijelenteni a francia kormánynak, hogy a sagalloi sajnálatos eset nem zavarhatja meg a két állam közti jó viszonyt.

De erről az esetről egészen másképp gondolkoztak a boulangisták és a *Ligue des Patriotes* emberei. Hallatlan botránynak mondták, hogy a francia katonák hivatalos utasításra ontottak ártatlan orosz vért s heves támadásra készültek a kormány ellen.

Constans vaskeze.

Déroulée irányításával a liga gyűjtést rendezett a foglyul ejtett orosz expedíció felségítésére.

1899 február 27-én hangzott el a francia kamarában az első támadás Spuller külügyminiszter és Tirard miniszterelnök ellen. Spuller és hivatalbeli elődje, Gobbet ekkor leleplezték az orosz kalandort, egyúttal pedig Oroszország iránti szimpátiájuknak is adtak kifejezést.

A külügyminiszter a francia hajóskapitány eljárásának a bírálatát és az esettel kapcsolatos gyűjtést *államellenes cselekedetnek* minősítette és bejeleltette a Háznak, hogy újabb fejlemények esetén a kormány a legszigorúbb intézkedésektől sem fog visszariadni. E szavakból már kicsendült *Constans* dörgő hangja és megértette mindenki, hogy a liga feloszlatása már nem késhetik sokáig.

Este a *Ligue des Patriotes* Place de la Boursei helyiségében házkutatást tartottak, amit azzal indokolt a kormány, hogy a liga a gyűjtési akciójával olyan ellenséges tendenciájú cselekedetet követett el, amely a francia államot ellenséges hadüzenet veszélyének tette ki. S utalt a kormány arra is, hogy a liga immár boulangista pártszervezetté lett, mely ahelyett, hogy a Vogések felé tekintene, a Palais Bourbonra és az Elyséere irányítja a szemét. A boulangisták ezzel szemben azt hajtogatták, hogy a francia kormány eljárása nem egyéb, mint a német császár előtt való behódolás.

A házkutatások folytatódnak a Liga tagjainál. A lefoglalt irományok közt a Palais Bourbon és az Elysée elleni felvonulásra vonatkozó utasításokat találtak.

A március 15-iki ülésen *Laguerre Constans* magánbecsületét támadó interpellációt mond. A boulangisták már érzik Constans vaskezét. A belügyminiszter nem bocsátkozott a vádak érdelemleges cáfolatába, éppen csak ennyit mondott: Szememre hányják, hogy politikai pályámon vagyont szereztem, nos hát igen, szereztem. De Önök, a vagyontalanok, oly lábon élnek, mintha, vagyonok fölött rendelkeznének.

Március 19-én *Naqicet* szenátort, *Laguerre, Laisant és Turquet* képviselőket kihallgatja a vizsgálóbíró titkos társaságban való részvétel tárgyában. Megtagadják a választadást.

Március 29-én a szenátus 207 szavazattal 73 ellenében törvénnyé emel egy javaslatot, mely a francia felsőháznak *Haute Cour-rá*, vagyis állami törvényszékké való átalakulását szabályozza. Miután Boulanger tábornok programjának egyik főpontja a szenátus eltörlése volt, a szenátus szívesen hozzájárul az első sorban Boulanger ellen irányuló javaslatához.

A Boulanger elleni eljárás késik, húzódozik, mert be akarják előbb várni a Ligue des Patriotes ellen megindított pernek bíróság előtt való tárgyalását.

Szenzációs esemény: *Boucher* procureur général nem helyesli Boulanger üldöztetését, és az igazságügyminiszter rábeszélése ellenére lemond.

Utódjául *Quesnay de Beaurepaire* államügyész nevezik ki.

Április 1-én kezdődött a liga ügyének tárgyalása a párisi rendőrség bünygyi osztálya előtt. A tárgyalás első napján a ligisták, élükön a majdnem két ember magasságú *Déroulède*-del, ki ezúttal is a szokásos libegő farkú, térdig érő szalonkabátot viselte, melynek két szárnya heves -taglejtése következtében a levegőben röpködött, aránylag elég nyugodtan viselkedtek.

Másnapra azonban változott a magatartásuk. Nyilatkozataikból ki lehetett érezni, hogy marasztaló Ítéletre van kilátásuk. Percről percre fokozódó idegesség vett erőt Parison.

Boulanger Brüsszelbe szönik.

Még csak egy hónap hiányzott a világkiállítás megnyitásához s mindenki érezte, hogy Constans ökle napokon vagy órákon belül le fog sújtani. Április elsején már az *Eiffel-torony* is elkészült. S ugyanakkor a Palais Bourbon folyosóján suttogni

kezdték, hogy *Boulanger megszökött*. A kormánypárti lapok hírt adtak Parisból való távozásáról. A boulangista lapok azt írták, hogy a tábornok, tudomást szerezvén róla, hogy le akarják tartóztatni, egyik párisi barátjánál keresett ideiglenes menhelyet és ott, jól érzi magát.

Chincholle, a *Figaro* chef du riportage-a, még tovább ment. Ő másnap reggelre megírja, hogy az este hol vacsorázott Boulanger tábornok társaságában és részletesen ismertette az egész menüt. Ételt, italt egyaránt. Mikor Chinchollenak ez a bődületes hazugsága kiderült, távoznia kellett a Figarótól és sohasem tudta többé visszaszerezni tönkrement tekintélyét. Pedig a neves újságíró, mikor a Figaronak e sorokat megírta, már tisztában volt Boulanger szökésével, de bízott abban, hogy barátai még idején visszahozzák Parisba a szökevény tábornokot. Ebbeli reményében ugyancsak nagyot hazudott.

Hogy is történt hát Boulanger tábornok váratlan szökése?

Constans belügyminiszter, aki tudatában volt a Boulanger letartóztatásával járó esetleges veszedelmeknek, a ligaper második tárgyalási napján bizalmas barátjai és ügynökei által sutogva tovább adta a Boulanger küszöbön álló letartóztatására vonatkozó hírt. Constans emberei nyomán a szenzációs hír futótűzként terjedt tovább; míg végre eljutott *Mme de Bonnemain* rue Berryben lévő lakására is. Ennek az asszonynak a szerepe végzetes volt Boulanger-ra. Feleségén kívül, aki semmi áron sem akart tőle válni, a tábornok sok nőismerőse és barátnői közül, akik szerelmére pályáztak, ez a *Dumas* Kaméliás hölgyére emlékeztető, csak szerelmében és szerelmének élő tüdőbeteg asszony volt az egyetlen, aki Boulangert emberfeletti módon imádta. Boulangernek a nálánál idősebb *Uzès* hercegnővel folytatott viszonya inkább anyagi és politikai érdeken, mint a szívek vonzalmán alapult, Boulangerra valóban csali a hercegnő milliói gyakoroltak ellenállhatatlan vonzóerőt. A két nő megférvt egymással valahogy. Boulanger hálából, amiért a *duchesse* átengedte neki 11-bis rue Dumont-Durvilleben levő palotáját, ahol a boulangizmus hivatalos helyiségeit rendezte be, naponta újból örök hűséget esküdött ... a párisi grófnak. S a *duchesse* d'Uzès az orleanista párt maecenása — ha kellett — beérte ezzel az esküvel. *Mme Bonnemain*, ki örületes szenvedélyében az egykor vitéz katonát valósággal kivetkőztette férfias

mivoltából, amennyiben annyira elkényeztette, becézgette, .hogy végre nyári napon sem mert a folyosóra kilépni sál nélkül.

És most ez a hisztériás nő arról értesült, hogy Constans le akarja tartóztatni a tábornokot, vagyis el akarja rabolni tőle imádott bálványát. Sürgősen magához kérte *Naquet* szenátort, a boulangista párt legképzetesebb emberét, aki Henri Rochefort és Laguerre mellett is tekintélynek volt tekinthető s akiről az asszony tudta, hogy jóllehet Boulangernek bizalmasa, évtizedek óta Constanssal is intim barátságban áll. A púpos *Naquet*, kinek zsidószármazása nem volt akadály arra nézve, hogy a parlament őt bizza meg az új *házassági jog* kodifikálásával, a siránkozó asszonyt azzal próbálta megnyugtatni, hogy a hír pár órán belül kacsának fog bizonyulni. A szerelmes asszonyszív azonban ösztönösen megérezte a párját fenyegető veszedelmet s felkérte *Naquet*-t, hogy haladéktalanul keresse fel Constans belügy-minisztert és szerezzen tőle biztos értesülést. *Naquet* elment a belügyminisztériumba és harcra vive minden diplomáciai ügyességét, Boulanger szökésére vonatkozó pozitív nyilatkozatot kért Constanstól. A *Naquet*nál is ravaszabb Constans azonban barátja tudakozódására meglepetten azt felelte, hogy most hall először a dologról és hogy a hír nem felel meg a valóságnak. *Naquet* gyanakodni kezdett s így szólt a miniszternek:

— Te nagyon jól tudod, hogy embereid a te megbízásodból le fogják tartóztatni Boulangert, miért tagadod előttem? Nekem megmondhatod az igazat. Szavamat adom s ha kívánod, megesküszöm, hogy senkinek se áruljak el, ha nekem megmondod az igazat.

Constans, aki már nagyon várta ezt a pillanatot, megfogta *Naquet* remegő kezét és így szólt hozzá:

— Add a becsületszavadat, hogy hallgatni fogsz!

— Szavamat adom, . . . felel *Naquet*.

— Nos hát, tudd meg, még ma éjjel, vagy legkésőbb a hajnali órákban letartóztatom Boulangert. S ne feledkezzél meg róla, hogy szavadat adtad.

Ezután pedig meleg baráti kézszerítással elváltak egymástól.

Naquet boldog volt, hogy végre megtudta az igazat s rohant a Berry-utcába Mme Bonnemainhoz. De még ki sem lépett a minisztérium kapuján, amikor Constans már utasítást adott két detektívnek, hogy kövessék az öreg *Naquet*-t s sürgősen

jelentsék, hogy hová ment a minisztériumból. Rövid várakozás után Constans már nem csak azt tudta, hogy Naquet egyenesen Bonnemain asszonyhoz ment, hanem arról is értesült, hogy Boulanger is a Berry-utcai hajlékba megérkezett és hogy lázas előkészületek folynak az elutazásra. Mialatt a belügyminiszter mindezt megtudja, Boulanger öreges embernek öltözködve, fekete pápaszemmel és álszakállal az ugyancsak álruhát viselő barátnője kíséretében kerülő utakon s többször is fiakkert változtatva, a *Gare de Nordhoz* hajtatott. Constans pedig rögtön *intézkedett, hogy se a párisi pályaudvaron, se a brüsszeli vonaton a szökevény szerelmeseket senki föl ne tartóztassa.* Detektívek kísérték a vonatot, akik gondoskodtak róla, hogy a belga határig még véletlenségből se áruhlassa el bárki is Boulanger incognitóját.

Arthur Mayer, a »Gaulois« szerkesztője, aki leghamarabb vette nesztét Boulanger szökésének, még a késő éjjeli vonattal Brüsszelbe utazott, hogy visszahozza a szökevény tábornokot. De már későn érkezett. Brüsszelben Mme Bonnemain volt a helyzet ura, aki pedig inkább meghalt volna, mintsem hogy Georgeot visszaengedje Parisba.

Boulanger hajnali két órakor a párisi lapok révén telefonice intézett kiáltványt a francia nemzethez, amelyben kifejtette, hogy a francia kormány kivételes törvényt alkotott az üldözésére. Céljainak elérésére a kormány elejtette volt a főállamügyészt s szolgálatkész új *procureur général* nevezett ki helyébe. Ő soha sem fogja elismerni a szenátus jurisdiktatúráját, amely testület oly tagokból áll, akiket az egyéni szenvedély, ostoba bosszúvágy és a népszerűtlenség tudata inspirál. Ha valamikor rendes bíróság Ítélezik majd fölötte, eleget fog tenni a felszólításnak.

Arthur Mayer a Gaulois legközelebbi számában beszámolt Boulangernél tett látogatásáról és befejezván vezércikkét, azt ezzel a három szóval fejezte be: *Bon soir, général!* Herczeg is ilyenformán búcsúztatja *Ocskay* brigadérost.

A Chincholle menüje révén támadt általános kacaj sem enyhíthette a riadalmat és a szégyent, amit a boulangista tábor és a vele szövetségben állott monarchista pártok éreztek, amikor meglepetésszerűen kitudódott Boulanger brüsszeli szökése.

A kalandor tábornok, akinek hívei és imádói neki annyit megbocsátottak, most teljesen pőrére vetköztetve látták őt maguk előtt. Presztízse kámforként ellillant egy pillanat alatt. A monarkisták büszkén utaltak III. Napóleonra, aki eszméiért kétszer is elviselte a fogság szenvedését (Strassburgban és Boulogneban), az orleanisták letagadták, hogy valaha is szövetségben állottak vele, a saját párthívei pedig már keresték a vészkijárásokat, amelyeken keresztül a szabadba juthattak.

A kormány lapjai aránylag elég kezesen bántak a sugártermetű s hajlékony derekú Falstaffal.

Mindez április 2-án történt, amely napon *Carnot* elnök *Tirard* miniszterelnök és *Sputter* külügyminiszter társaságában gróf *Münster* német nagykövetnél vacsorázott.

Másnap, vagyis április 3-án folytatódott a liga elleni per. A közvádoló bebizonyította, hogy ligisták a köztársaság ellen összeesküvést szöttek és hat nappal utóbb a kamara elfogadta a szenátusnak *Haute Cour-ra* való átalakulásáról szóló törvényjavaslatot. Április 12-én a procureur général a szenátusban olvassa fel a vádiratot *Boulanger*, *Dillon*, *Rochefort* és mindazok ellen, akik a velük együtt veszélyeztették a köztársaság létét. Az állami törvényszékké átalakult szenátus még aznap 9 rendes, 5 póttagból álló bizottságot választ.

Már reggel kilenc órakor a republikánus szenátorok frakkban és fehér nyakkendőben jelentek meg, de mivel a párisi etikett szerint a frakk nappali viselete csak a halott közeli rokonnaira és a völegényekre kötelező, a monarkisták tüntetésből beérték a szalonkabáttal. *Quesnay de Beaupaire* piros hermelinnel díszített talárt viselt, mellette ült két helyettese: *Duval* és *Rouher*.

A *Haute Cour* zárt ülésben kezdi meg tanácskozásait és 210 szavazattal 55 monarkista ellenében (az egyetlen boulangista szenátor, *Naquet* nem vett részt a szavazásban) elrendelik a *Boulanger* és társai elleni vizsgálatot..

Boulanger a konzervatív *Bernaert-kormány* tapintatos figyelemzetetésére április 24-én Ostendén át elhagyja Brüsszelt és Londonba teszi át székhelyét, ami nemcsak a belga kormányt mentesítette sok kellemetlenségtől, de nagy előnyt jelentett a párisi kormánynak is, mivel a páris-londoni telefonösszeköttetés meg nem volt meg, ellenben Brüsszelből *Boulanger* naponta és közvetlenül dirigálhatta telefon útján híveit.

A Boulanger-ügy megvizsgálására kiküldött kilences bizottság munkája nagyon lassú tempóban halad. A republikánusok, akiknek a május 5-én megnyílt s mindjárt kezdetben óriási sikert aratott kiállítás nem kellett többé félteniök a szökevény tábornok erőszakos kísérleteitől, nemcsak a külpolitikában, de befelé is a *treuga Dei* álláspontjára helyezkedtek. Carnot diadala is teljesnek bizonyult s az őszre tervezett általános képviselőválasztások a legszebb reményekkel kecsegtették a győzelem-ittas republikánusokat.

A Haute Cour ítélete.

A vizsgálóbizottság által július 13-án beterjesztett jelentés három fővadat állapít meg Boulanger és két segítőtársára: Henri *Bochefort* és *Dillon* gróf ellen. 1. Az állam biztonsága ellen elkövetett merénylet, 2. összeesküvésben való részvétel és 3. 250.000 frank elsikkasztása.

A szintén szökésben levő és vérrel írt cikkeit Londonból naponta beküldő Henri *Rocheport* a vádpontokra vonatkozólag a július 20-iki *Intransigeant*-ban ezeket üzeni Quesnay de Beaurepaire főállamügyésznek: »Elfelejtetted, gyáva gazember, hogy közelednek a választások, hogy három hónap múlva visszatérünk Franciaországba s ha akkor le is mondunk arról, hogy lenyúzzuk bőrödöt és behúzzunk azzal egy karosszéket, mivel arra úgy sem akarna senki se leülni, nehogy bélpoklossá legyen: lesz mégis a kezünkben egy tüzes harapófogó, mellyel fülön csíphetünk s mint álbíró, rágalmazót és árulót esküdtszék elé állíthatunk«.

Ennek a legnagyobb francia pamfletistának vitriolos tollával csak egyetlen egy francia pennája tudott sikeresen megküzdeni. A boulangista sajtó és főleg a lebírhatalan *Rocheport* ellen *Lissagaray* küzdött a legnagyobb sikerrel. Tollal és karddal egyaránt.

Ugyanaz a *Lissagaray*, akivel kapcsolatban már Rouanet barátom pozitív jellegű informálása alapján egyik előző fejezetben megírtam, hogy nem a zulukafferek ölték meg Napoleon Lulut, hanem a cayenni deportálásból, föl nem derített módon megszökött, kommunista *Lissagaray* oltotta ki életét. Az a *Lissagaray*, aki most a francia kormány támogatásával alapította

La Bataille-ban élet-halálharcot folytatott Boulanger és annak támogatói ellen.

A francia kormány az újabb támadásokra azzal felelt, hogy hozzáfogott a polgári közigazgatás és a hadsereg purifikálásához.

A boulangista tiszteket és hivatalnokokat egymásután nyugdíjazták.

Boulanger nem jelent meg az első tárgyaláson s július 23-án a vizsgáló bizottság újabb tíz napi haladékot adott a második tárgyalás megtartására. Előrelátható volt, hogy az újabb terminuson sem fog mutatkozni, amely esetben még egy harmadik halasztás is megillette őt. És csak ha a harmadik idézésnek sem tenne eleget, hozandó távollétében ítélet az »*in contumaciam*«. Időközben a ligisták nagyon enyhe büntetéssel menekültek. A kormány a két nagy vádra tartogatta puskaporát.

Boulanger a harmadik idézéssel sem törődve, tetemrehívja a kormányt az ősz folyamán megtartandó általános képviselőválasztásokra, amikor a nemzet fog dönteni az ő és a kormány sorsa fölött.

Augusztus 8-án a szenátusból alakult államtanács végre megkezdí a tárgyalást Boulanger és ennek két vádlottársa: *Rochefort* és *Dillon* gróf ellen.

A szenátus üléstermében a baloldali szenátorok frakkban, a jobboldaliak csak utcai ruhában jelentek meg. *Naquet*, az egyetlen boulangista, mint bélpoklos ül a helyén, kerülve mindenkitől. Csak az elnöki emelvény alatt elhelyezett asztalnál ülő három pirostaláros bíró: *Quesnay de Beaurepaire* és két ügyész társa árulják el, hogy a szenátus nem közönséges üléséről van szó.

Az állami főügyésznek Boulanger és Dillon gróf magánéletére vonatkozó súlyosan kompromittáló leleplezéseí mély benyomást tettek a szenátus tagjaira. *Quesnay de Beaurepaire* szerint Boulangernek a szabadságnál is jobban kellett volna féltenie becsületét s meg kellett volna jeleennie a szenátusi törvényesség előtt. A procureur général nem kevesebb mint 1200 dokumentumra hivatkozott, amelyek mind a tábornok bűnöségét bizonyítják. Látható élvezettel feszegette Boulangernek a rovtommúltú *Buret-val* és a könnyelmű életet folytatott *Mme Pourpre-val* való üzleti összeköttetéseit. Háromórás beszéde után a főügyész másnapra halasztotta előadásának folytatását. A ren-

geteg anyag miatt azonban csak harmadnap tudta befejezni vádbeszédét. Fejtegetésében rátért a tábornoknak tuniszi üzöidőire, Clermont-Ferrantban megkezdett politikai agitációjára, az 1887 július 14-iki longchamps-i eseményekre és a július 14-i revuet követő forradalmi mozgalmakra, amelyeket a fő vádlott annak idején teljes erővel támogatott.

Három napon át[^] 15 óráig beszélt a közvádló és ezen idő alatt a határt és a vonatokat a rendőrség emberei fokozott éberséggel figyelték, mert attól tartottak, hogy Boulanger még az utolsó pillanatban megváltoztatja magatartását és meglepetészerűen mégis megjelenik a szenátus előtt.

Quesnay de Beaurepaire harmadik napon befejezván beszédét, a szenátus titkos bizottsággá alakult át és újra elnapolta magát két napra.

Mivel harmadnapon a három vádlott közül egyik sem jelent meg, elmaradtak a védőbeszédék és az 1889 *augusztus 13-iki* ülésen az állami törvényszék 201 szavazattal 7 ellen kimondotta a szenátus illetékességét s nyomban azután 206 szavazattal *Boulanger tábornok bűnösségét is kimondotta* mind a három rendbeli vádban.

Boulangerra, Rochefortra és Dillonra is erődített helyre való deportálást szabott ki az ítélet. A jobboldal és Naquet még az ítélet meghozatala előtt távozták a teremből.

Teljes részvétlenséggel vette tudomásul Paris az ítéletet, melynek megvitatása végett a boulangista táborok még az este Londonba utazott. Az ítélet Boulangert különösen súlyosan, mert a deportálása egyúttal lefokozását, tábornoki nyugdíjának elvesztését és politikai jogainak felfüggesztését is jelentette. Boulanger és politikai barátainak londoni tiltakozása és abbéli fenyegetésük, hogy az őszi választásokon bosszút fognak állni az igaztalan ítélet miatt, nem sokat lendített az elítéltek sorsán. A *frapper plus fort, que juste* elve Boulanger-val szemben bevált.

A köztársaság meg volt mentve s már két nappal az ítélet-hozatal után Franciaország 15.000 polgármestere találkát adott egymásnak a Carnot tiszteletére rendezett monstre-banketten. 15.000 *maire* hódoló felvonulása és a világiállítás szenzációs sikere biztató kilátást nyújtottak az ősszel végbemenő általános képviselőválasztásokra.

A választásokkal kapcsolatos előkészületek közvetlenül a bankettet követő napokban indultak meg. Augusztus végén a kormány bizalmas jellegű, de indiszkréció folytán mégis nyilvánosságra került rendeletben intézkedett Boulanger körleveleinek, nyomtatványainak és a választási mozgalommal kapcsolatos egyéb iratainak lefoglalásáról. A vidéken a boulangisták már föl sem merték venni a küzdelmet a republikánusok ellen, de Paris XVIII. arrondissementjában, ahol még az év január 27-iki pótválasztásán 248.000 szavazatot kapott Boulanger, a szökevény pártvezér mégis a győzelem reményével veszi fel a küzdelmet.

Az őszi választásokat megelőzték a július 28-iki megyei választások (Conseil d'arrondissement), de 400 boulangista jelölt közül már csak tizenkettőt választanak meg megyei bizottsági tagoknak. A *suffrage universel* ily módon köz vetetlenül a *Haute Cour* ítélezése előtt Boulanger ellen nyilatkozott és az általános választások végérvényesen megerősítette ezt az ítéletet.

A boulangistákra nézve a választások legvégzetesebb következménye a pénzforrások bedugulásában jelentkezett. Míg azelőtt a márkik komornyikjai, grófnők és hercegnők szakácsnői, a tábornokok szobalányai, a bourgeoisie irodaszemélyzete halomszámra küldték be obulusaikat az imádott Boulangernak, akinek két titkárja, mint több ízben személyesen meggyőződtem, alig győzte levágni a naponta beérkező utalvány szelvényeket, addig most már a bonapartista és a royalista előkelőségek is megvonták a támogatást. Ekkor aztán a megszorult boulangisták a gazdag zsidókat próbálták megzsarolni, ami ellen azonban az antiszemiták régi elismert vezére, maga *Drumont* tiltakozott a legerélyesebben, sőt tüntetően szakított is a boulangizmussal.

Az orleansi herceg kalandja.

A monarkisták figyelme ezután a fiatal *orleansi herceg*, a párisi gróf legidősebb fia felé irányult, aki 1890 február 7-én, amely napon nagykorú lett, meglepetésszerűen megjelent Parisban, *újoncszolgálatának megkezdése céljából*. Az ország területéről ... kitiltott 18 éves herceg hivatlanul megjelent a sorozó bizottság előtt, ahol nem tudták mit kezdjenek vele. Végül is a hadügy-miniszterhez küldtek további informálódás céljából. Az estét a trónra jogosult herceg *Lynes* herceg palotájában töltötte. Másnap

levelet írt a hadügyminiszternek, kérve, hogy ne fosszák meg attól a dicsőségtől, hogy, mint közember szolgálhasson a francia hadseregben. Elvitték a rendőrségre, ahol azzal védekezett, hogy minden nyilvános épületen olvasható ez a felírás: *Égalité*, még pedig alaptörvény alapján. Mivel pedig a kiutasítási törvény gyengébb hatályú az alaptörvélynél, neki is jussa van a *gamelle*-hez (katonai csajka).

Február 11-én két évi fogházra ítélték, de befolyásos arisztokraták közbenjárására bádogcsajka helyett aranyedényeket bocsátottak a rendelkezésére.

1890 február 25-én a herceget *Clairvauxba* viszik, hol mint foglyot kezelték. A fogságból kiszabadult trónkövetelő Amerikába utazott, ott ismerkedett meg *Melba-val*, a világhírű énekesnővel, amely barátkozásnak botrányos következményei lettek.

Az orleansi herceg csúfos végű kalandja és *Jerome Napoleon* halála a Boulangerban csalódott monarchista pártokat magatartásuk revideálására kényszerítették. Annál is inkább, mivel a *Vatikánban* mindjobbán érvényesülő franciabarát irányzat már sejtetni engedte *XIII. Leónak* a francia republikával való kibékülését.

Ez időtájt gyors egymásutánban bukott meg *Bismarck* herceg és *Tisza* Kálmán és a hármasszövetséges politika e két oszloposának félretolása már konkrét alakot kölcsönzött az orosz-francia szövetség lehetőségének.

1890 március 17-én megalakult a *Freycinet*-kormány. *Constans* lett ismét a belügyminiszter, *Ribot* a külügyi, *Bouvier* a pénzügyi tárcát vállalta.

Boulanger 1890 május 17-én *Jersey-hol*, ahová a költségesebb Londonból áttette volt székhelyét, proklamációt intézett párisi híveihez, amelyben visszaadja nekik cselekvési szabadságukat.

De ez a megkésett hivatalos visszavonulás sem mentette meg attól az utolsó csalódástól, hogy egyik legexponáltabb híve, *Mermeix*, a *Cocarde* volt szerkesztője, a *Figaro* 1890 szept. 10-iki számában megkezdett aláírás nélküli cikksorozatban leleplezte a Haute Cour által is alig érintett boulangista cselszövvényeket és gázságokat. Egy merész mozdulattal az áruló *Mermeix* lerántotta a leplet azokról a pénzforrásokról, amelyekből a boulangizmus oly sokáig táplálkozott. Kimutatta, hogy a *Duchesse*

d'Uzès milliói nem csak szerelmi alapon, hanem a párisi gróf anyagi jótállása mellett jutottak Boulanger birtokába. S nem felejtette el kimutatni, hogy Boulanger nem; április elsején szökött meg először Parisból, hanem már március 14-én tűnt el s csak barátai unszolására tért vissza, hogy aztán nemsokára még csúfosabb körülmények közt szökjék meg Franciaországból.

Boulanger öngyilkossága.

A mindenkitől elhagyott Boulanger Londonból Brüsszelbe költözködik, ahol visszavonult életet folytat egyre rosszabbodó anyagi viszonyai miatt. Jóformán már csak 84 éves anyjával és egy-két meghitt barátja társaságában tölti életét és folytatja tempóban, hangban egyre jobban lanyhuló pályafutását. Az 1891 július 15-én meghal a tüdőbajos *Bonnemain* asszony és ettől fogva élete már pusztá vegetálás. Délelőttöként kimegy az *ixellesi* temetőbe s Bonnemain asszony sírkövére borulva, melyre ő vésette a biztató üzenetet: *A bientôt!* — siratja kedvesét és búcsúzkodik örökre eltűnt álmaitól.

Az év szeptember 29-ike verőfényes délelőttjén kocsija még egyszer s utoljára megáll a temető kapuja előtt. Pont 12 órakor a testileg-lelkileg megtört tábornok kiszáll a kocsiból és gyors léptekkel halad Bonnemain asszony sírja felé. Utoljára búcsúzkodik drága halottjától, akinek két revolvergolyó süvítő hangja vitte meg a hírt, hogy szerelmese megtartotta ígéretét. Vitte a hírt, hogy ő is jön s együtt lesznek nemsokára.

Imádottja mellé temették a kalandor tábornokot, aki még nemrég trónravágyódásával végső veszedelembé sodorta a harmadik köztársaságot s aki megalázva és meggyalázva, úgy halt meg, mint egy ábrándozó, szerelmes borbély.

A politikai ideáljában csalódott és a diplomáciai izoláltsága miatt nyugtalan francia köztársaság új mentő után nézett. Meg is találta azt III. Sándor orosz cár személyében! Boulanger halála elhárította az útból az orosz-francia szövetség utolsó akadályát is.

Az orosz-francia szövetség.

Első nyomok.

Az orosz-francia szövetség gyökérszálai az 1870—71-iki német-francia háborút követő évekre nyúlnak vissza. A frigiai sapkának a cári kancsukával való szövetkezése a feltartóztatlan világháborút jelentette, jólehet csak az Edward angol király által kezdeményezett bekörzési politika feszítette a pat-, tanásig enriek az erkölcstelen hatalmi tömörülésnek robbantó erejét.

A szövetségi eszme első hirdetője *Gaillard* tábornok, mikor mint a rajnai hadsereg alezredese, fogságra jut, engedélyt kapott a cártól, hogy Szentpétervárott előadást tartson a *metzi* csatáról. A felolvasáson jelen volt *Miklós* nagyherceg is, a cár testvére, aki a felolvasóhoz lépve, melegen üdvözölte. 1873-ban ezt a *Gaillard-t* a franciák elküldik Oroszországba az orosz-francia szövetség előkészítése végett. *Gaillard* szoros barátságba lép a balkáni üzelmekről eléggé ismert orosz tábornokokkal és az ő közvetítésével *Ignatiev* és társai csakhamar szorosabb összeköttetésbe lépnek a *Deroulide* által irányított »Ligue des Patriotes«-tal és a *Mme Adam* meg *Flaurens* és *Millevoje* köré csoportosult nacionalista elemekkel.

A *cár a Schnäbele-ügyben* nyomást gyakorolt Németországra és ennek hatása alatt *Derby* angol külügyminiszter hajlandó volt támogatni az orosz diplomácia abbeli törekvését, hogy Németországot visszatartsa Franciaország megtámadásától. És Oroszország tényleg vonakodott a Bismarck által kért semlegességi nyilatkozat megtételétől.

Az orosz-francia szövetség gondolata mindazonáltal egy teljes évtizeden át üres fantom maradt. Csak a nyolcvanas évek végén kezd erőre kapni Franciaországban a revanche-törekvés, amelynek veszedelmesebb megnyilatkozását azonban még Idejében lefűjták Szentpétervárról. *Grévy* elnök bukásakor és *Boulangier* tábornok előtérbe nyomulásával kezd veszedelmesebb arányokat ölteni a boulangizmusban kifejeződő revanche-eszme. Épp abban az időben kerültem Parisba. A boulangista mozgalom indító rugóinak a megismerése fölfedi előttem az orosz-

francia szövetség nagy veszélyeit a kettős monarchia és főleg Magyarország területi integritása tekintetéből és első hírlapírói kísérletezésem is az orosz-francia szövetség ellen irányult. De a *Lalliance franco-russe est elle possible?* című tanulmányomat mint egy előző fejezetben megírtam, a francia közvéleménynek egyre erősödő orosz-barát hangulata miatt már *Saissy Amadé* sem merte kiadni. Mindazonáltal még mindig sok olyan francia politikus volt, aki nem hitt a szövetség lehetőségében.

Floquet Canossája.

Az orosz kormány utasítására a párisi orosz nagykövet 1888 elején sem érintkezett még *Floquet* képviselőházi elnökkel, akit a különböző kormányváltások alkalmából ismételten emlegettek mint leendő miniszterelnököt. Orlov herceg szigorúan tartotta magát a tilalomhoz és szóba se állt azzal az úrral, aki az 1867-iki párisi vilákiállításon hetykén odakiállította II. Sándor cárnak: *Vive la Pologne, Monsieur!* Orlov utódja, *Mohrenheim* báró belátta, hogy a radikálisok büszkeségét, *Floquet* elnököt, lehetetlen feltartóztatni diadalmas előretörésében, amiért is hajlandónak nyilatkozott a kibékülés előkészítésére. A közvetítők három ízben kísérelték meg, hogy összehozzák *Mohrenheimot Floquet-val* és a kibékülés megtörtént, miután az orosz diplomácia megfelelő erkölcsi garanciát kapott arra nézve, hogy *Floquet* a *Flour ens* által kezdeményezett külpolitika irányát nem fogja megváltoztatni. *Floquet* 1888 február 1-én találkozott először *Dautresme* kereskedelemügyi miniszter estélyen *Mohrenheim* báró orosz nagykövettel. Hamarosan összebarátkoznak és február 13-án *Floquet* már 120 terítékű bankettet rendez, amelyen az orosz nagykövet is megjelent.

A franciáknak emiatti örömét *Grévynek* bukása és az azzal kapcsolatos *Wilson-féle* rend jelszédelgések sem csökkentették.

1888 szeptember 16-án már *Carnot*, a köztársaság új elnöke, *Floquet* kíséretében tesz körutat Normandiában. S amidőn *Carnot* a *roueni* hadgyakorlatok befejezése után *Frederiks* orosz tábornokkal (a külföldi -katonai attasék doyenjával) kezdet fogott, a polgári közönség és a csapatok egyaránt eget vető örömrivalgásban törtek ki. A tüntető kézszorításban az orosz-francia szövetség szimbolikus megpecsételését látták és *Vive la Russie!*

Vive la France! kiáltás hangzott lelkesülten. Báró Frederiks tábornokot annyira meghatotta a rokonszenv tüntető megnyilatkozása, hogy a cárnak erről nyomban távirati jelentést küldött Szentpétervárra.

Az orosz diplomácia sietett valorizálni a tomboló orosz-barátságot és nyomban előállt *első nagy kölcsönigényével*. Ki akarta próbálni a *Vive la Russie* kiáltások pengő értékét annál is inkább, mivel nagy gazdasági és katonai programja keresztülviteléhez már egy újabb kölcsönre is kellett gondolnia. A párisi boulevardokon pedig megjelent az eddig csak a Balkánon ismert »guruló rubel«. A napi sajtó és a szaklapok hozsannát zengenek a kölcsön pénzügyi előnyeiről és egekig magasztalják Oroszország politikai barátságát, de mégis messze mögötte marad a siker a várakozásnak. Aminek okát főleg *Rothschildék* passzív magatartásában kellett keresni. Oroszországban ugyanis éppen ebben az időben érte el tetőfokát a zsidók kegyetlen üldözése és a párisi tőzsde bizalmatlan volt a belső zavarokkal küzködő Oroszországgal szemben.

A reményeiben csalódott cár Szentpétervárra szólítja Mohrenheim bárót jelentésével céljából.

Nemsokára azonban alkalma nyílt Franciaországnak, hogy anyagi áldozat nélkül is tanúságot tehessen változatlan oroszimádatáról. 1889 január végén a nagy Hugo Victor veje, *Lockroy* közoktatásügyi miniszter betiltotta *Ary Eulaw: L'officier-bleu* című drámájának színre hozatalát. A darab témája: II. Sándor cár megöletése. A *première* előtt a francia kormány tudtával valaki a szentpétervári cenzúránál az iránt érdeklődött, vajjon a darab párisi sikere esetén előadható lenne-e orosz színpadokon is? A válasz határozottan tagadó volt. Ez a lefűvés hivatalos vagy magánúton tudomására jutott *Lockroy* közoktatásügyi miniszternek és ő rögtön betiltotta a dráma bemutatását. A francia sajtó vegyes érzelmekkel fogadta a tilalmat, de politikai okokból belenyugodott a radikális miniszternek reakciós intézkedésébe. Éppen csak a *Gymnase* színház igazgatója siratta a nagyméretű előkészületekre költött sok pénzt.

Vanovszky Vychyben.

Nevezetes fordulatot jelent az orosz-francia viszony kialakulásában Vanovszky hadügyminiszternek 1889 júliusi tartózkodása Vichyben, ahol az orosz hadügyminiszter beható tárgyalásokat folytatott Freycinet francia hadügyminiszterrel. *A készülő szövetségnek ez alkalommal már megállapították konkrétebb körvonalait*, de a vichyi entrevue sem jelentette még az ententeot s annál kevésbé jelentette a szövetséget. A francia revanche emberei a vichyi találkozóból természetesen újabb reménységet merítettek, míg Oroszország egyelőre beérte egy újabb nagy kölcsön követelésével. De azért Oroszországon is mindjobban erősödött a háborút követelő francia szövetség eszméje. Oroszországban nem felejtették el a berlini szerződést, amely a *sanstefanói* megállapodás felborításával a *Balkánt* valóssággal elzárta Oroszország előtt. Az orosz diplomácia tizenöt esztendeig harcolt *Battenberg* Sándor és *Koburg* Ferdinánd Bulgáriája ellen. Szerbiában az Obrenovicsok uralkodtak, a bukaresti trónon pedig egy Hohenzollern ült.

Ausztria-Magyarország az egész vonalon szembekerült Oroszországgal, Németország pedig, mely Oroszországgal ugyan szívesen kötött viszontbiztosító szerződést, nem volt hajlandó támogatni Oroszország balkáni törekvéseit. Sőt Németország maga is igényt formált az ázsiai zónával kiegészített kelet feletti való befolyásra, aminek demonstrálása végett *II. Vilmos Konstantinápolyban* meglátogatta a török szultánt és ellátogatott *Jeruzsálembe is*. A német császár e keleti kirándulásának nem csekély része volt a világháborús katasztrófa megérlelésében. *Londonban* ekkor kezdik figyelni Németország keleti törekvéseit.

Orosz kölcsön.

Az 1890-ik év elején Oroszország előáll a nagy konverziós kölcsön tervével. Oroszország ki akarja építeni vasúti hálózatát s fokozni óhajtaná a hadsereg létszámát, ehhez pedig sok pénz kell. És nagy tőkék kellettek még az állami deficit csökkentéséhez és a gazdasági befektetések keresztülviteléhez is.

A francia kormány az orosz szövetség érdekében hajlandó volt nyomást gyakorolni a párisi pénzpiacra. A francia *haute*

finance s a zsidóuldozések miatt még mindig duzzogó *Rothschildok* is készséggel tesznek eleget a hazafias cél nevében a kormány által támasztott követeléseknek az 500 milliós kölcsönt a tőzsde és a megvásárolt lapok segítségével sikerült elhelyezni ... a kistőkéséknél. A kis rentier-k pénzüket odaadták a cárnak s hogy teljes legyen az ő öröme, néhány nap múlva oroszbarát tüntetést is rendeznek Nizzában az »Életet a cárért!« című opera előadása alkalmából. Minden felvonás után *Vive la Russie* kiáltással jutalmazták a művészi előadást és felváltva játsszák az orosz himnuszt és a Marseillaisét. Mme Adam és Deroulède nagy tüntetést rendeznek, amelynek világgákiértölése céljából a francia zszurnaliszták egész raja Nizzába utazott.

Március végén az orosz kormány újabb kölcsönt kér, amit a franciák — habár már nem szívesen — megadnak, de egyúttal gondoskodnak róla, hogy kevésbé kockázatos eszközökkel is biztosítsák maguknak III. Sándor cár változatlan jóindulatát.

Kedveskednek a muszka cárnak.

Május 1-én nagy munkástüntetések voltak világszerte és így Parisban is. Constans belügyminiszter kedveskedni akarván a cárnak, ezt az alkalmat felhasználta egy állítólagos nihilista összeesküvés leleplezésére. A júliusi főtárgyaláson azonban kitűnt, hogy az összeesküvés komédiát a francia kormány zsoldjában állott két orosz *agent provocateur* rendezte. A letartóztatott oroszoknak s mások vallomásából kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy a francia köztársaság e tüntető szolgálatkészségével el akarta oszlatni a cár utolsó kételyeit is. Érdekes, hogy a két vádlott nihilista védője a harmadik köztársaság későbbi elnöke, de 1890% még szocialista — *Millerand* volt, aki meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a kormány által fizetett orosz detektívek helyezték el a vádlottak lakásán a bombákat. Millerand fényes védőbeszédje ellenére 3—3 évi szabadságvesztésre ítélték a vádlottakat.

Ugyanerre a szolgálalküszégre vezethető vissza, hogy a franciák, kik annakelőtte valósággal adorálták Kossuth Lajos lengyel barátját, a nagy *Mishiewiczet*, most, hogy hazaszállították hamvait, teljesen megfélekedtek a rokonszenv nyilvánításáról. A francia sajtó magatartása ez alkalommal *pitoyable* volt.

Ehelyett a franciák tovább ünneplik a Vichyben nyaraló Vanovszky hadügyminisztert, aki folytatja a Freycinetvel megkezdett tárgyalásokat, amelyekben most már *Miribel* és *Saussier* tábornokok is részt vettek.

Az év augusztus 17-én *Vanovszky* Parisban befejezi a Vichyben lefolytatott tárgyalásokat, amelyeknek első következménye az volt, hogy a *narvai* orosz hadgyakorlatokra, amelyeken a többi hatalmat csak a pétervári katonai attasék képviselték, *Boisdeffre* tábornok, a francia nagy vezérkar főnöke is külön meghívás alapján megjelent.

Az események most már gyorsított iramban követik egymást. 1890 augusztus 12-én *Mohrenheim* báró titkos ellenőrzése mellett *L'Union Franco-Russe* címmel napilapot alapítanak, amelynek igazgatásában Mme *Adam* is résztvesz.

Egy hónappal utóbb a jonsaci tiszti banketten *Ferron* tábornok az orosz Kalolov egészségére ürítvén poharát, kijelenti, hogy Oroszország páratlan hadsereggel rendelkezik mindennemű koalíció ellen. Poharamat — úgymond — emelem a testvér orosz hadseregre, s ősi orosz szokás szerint földhözvágta poharát.

Megalakul *Les amis de la Russie* egyesület, amelynek tagjai közé belép sok tábornok és admirális. A párisi német nagykövet tiltakozik ezen alakulás ellen s mivel Frey eint rájött arra, hogy a magasabb rangú tisztekkel együtt sok nihilista is felvétette magát tagnak, megtagadta az egyesületi alapszabályok jóváhagyását.

1890 október 20. *Obrucsev* vezérkari főnök a cártól megbízást kap a francia hadsereg szellemének és állapotának alapos megvizsgálására.

Mihalovics nagyherceg párisi látogatása.

Október 23-án *Mihalovics* orosz nagyherceg Parisba érkezik, hogy a cárt *Mohrenheim* báró leányának az esküvőjén képviselje. Megjelent ott Carnotné is. Carnot gyönyörű sevresi vázátküldött alkalmi ajándékol az orosz nagykövet leányának. Ez a házasság sok pénzébe került *Mohrenheimnek* és teljesen megrontotta a nagykövet anyagi helyzetét.

Ezután inkább már Oroszország az, mely tüntetően keresi a franciák barátságát. A barátság az 1891. év tavaszán végre meg-

érelleli a mindkét részről óhajtott szorosabb szövetséget. Március 21-én Carnot meglátogatja Paris új panorámáját, melyben III. Sándor cár koronázását mutatták be. A köztársasági elnök ez alkalommal Poigyt orosz művésznek e szavakkal gratulált: »Örülök, hogy gyönyörködhettem egy műben, amely, mint remélem, hozzá fog járulni ahhoz, hogy újabb bizonyoságot szolgáltatson Oroszországnak, mennyi megértéssel viseltetik iránta Franciaország«.

A cár elküldi Carnotnak a *Szent András-rend nagy szalagját*, amelynek viszonzásául Mohrenheim bárót a Legion d'Honneur nagykeresztjével tüntetik ki. Carnotnak a legnagyobb orosz rendjellel való kitüntetése sem jelentette még a formális szövetséget, de joggal tekinthették azt a franciák előlegnek. Annál is inkább, mivel a Szent András-rend alapszabályai kötelezték a külföldieket, amiről külön nyilatkozatot is kellett adniok, hogy a cár iránti baráti érzelmüket adandó alkalommal *tényekkel is kötelesek igazolni*.

A francia köztársaság elnöke is aláírta ezt a nyilatkozatot. A csak uralkodóknak vagy az orosz udvarhoz nagyon közel állóknak kijáró Szent András-rend nagyszalagját Mohrenheim báró 1891 március 26-án nyújtotta át Carnotnak pompa és dísz kíséretében, amely alkalomból hálájának és megihatottságának a tolmácsolására kérte fel az Elnök az orosz nagykövetet.

A francia flotta kronstadti látogatása.

Július végén megtörténik a franciák és oroszok által 15 év óta várt világtörténelmi esemény: *a francia flotta kronstadti látogatása*, amelyen végre hivatalos formát öltött az *entente*. A cár miatt még nem volt szabad *alliance-től* beszélni, de az *entente cordiale* proklamálásába már a hivatalos Oroszország is beleegyezik.

A kronstadti és a szentpétervári fogadtatásnak, a lelkes és őszinte ünnepek szinte végnélküli sorozatának a kiemelkedő mozzanata kétségtelenül abban nyilvánult meg, hogy a gögös autokrata, III. Sándor, a látogatás idejére megengedte, hogy *Rouge de L'Isle Marseillaise-ét* az orosz himnusszal együtt játsszák el az orosz népnek. Még pedig az ő cári jelenlétében. Igaz, hogy a forradalmi dal szövegét átírták ez alkalomra és a

Slavinsky-Agrenev énekkara a cár autokrata füleit kevésbé sértő szöveggel kedveskedett a közönségnek.

A nemzet egyetemét átható láz vett erőt az oroszokon, mikor a lapok hírt adtak az orosz flottának a fin vizeken a francia hajórajjal történt egyesüléséről. A szövetségi érzelmek elmélyítése céljából Carnot elnök elrendelte a krími háborúban zsákmányolt s addig a *Notre Dame*-ban Őrzött két szent orosz zászlónak visszaadását. *Gervais* tengernagy személyesen adta át Carnot küldeményét az oroszoknak és mikor *III. Sándor* cár feleségével s a nagyhercegek és nagyhercegnők társaságában a francia tengernagyot meglátogatta a Marengo hajón, az örjön-gésig fanatizált franciák és oroszok a Marsellaise és orosz himnusz egybeolvadó hangjai mellett ünnepelték a világháború halál-táncának nyitányát. . .

Entente cordiale és szövetség.

1891 augusztus 22-én írták alá az orosz-francia szövetségi szerződést, amelyet egy későbbi keletű katonai konvencióval egészítettek ki. Az orosz flotta két évvel utóbb *Avellan* tengernagy parancsnoksága alatt. Toulonban vizonozta a kronstadti látogatást. *III. Sándor* fia, a szerencsétlen véget ért *II. Miklós* cár három ízben látogatta meg a türelmetlenkedő franciákat, hogy megnyugtassa őket a szövetséghez való tántoríthatatlan ragaszkodásáról. Első ízben 1896 október 6-án járt Parisban. Három napi mámoros örömmel és ragyogó pompával ünnepelte a hivatalos és nem hivatalos Franciaország a cári szövetséget és annak német hitvesét, Hesseni Alicet.

1901-ben a *compiegnei* hadgyakorlaton tart szemlét a muszka cár, aki nyolc évvel utóbb a *cherbourgi* kikötőben ölelkezett *Fallier es* köztársasági elnökkel. Egymás keblére borulva az egyik nem sejthette, hogy az újból ünnepelt szövetség a trónjába s a maga és családja életébe fog kerülni, a másik pedig el nem képzelhette, hogy a harmadik köztársaság nem orosz, hanem angol, olasz és amerikai segítséggel fogja a világ legnagyobb *pyrrhusi* győzelmét aratni. Hogy létre jöhetett a világháborút előidéző orosz-francia szövetség a radikális köztársaság és cári birodalom, közt, annak oka elsősorban a németgyűlölet közösségében keresendő, mely érzelem az idők folyamán szilárd

külpolitikai kapcsolatot teremtett a nyugati civilizáció és az északi barbárság között.

A szövetség formális megkötésétől reálpolitikai okokból tartózkodott Oroszország mindaddig, amíg Franciaország belpolitikája nyugvópontra nem jutott. A köztársaság és a trónpretendensek közti viaskodás két évtizeden át eldöntetlen maradt, a nyolcvanas évek végén pedig az elhatalmasodott boulangista mozgalom veszélyeztette a köztársasági államforma fennmaradását.

Az a világszerte elismert siker, ami Franciaországot Boulanger bukása után az 1889-iki világkiállítás kapcsán újból a belsőleg konszolidált államok sorába emelte, eloszlatta a cár és az orosz diplomácia utolsó aggodalmait. És ugyancsak a harmadik köztársaságnak hatalmi és gazdasági föllendülése kényszerítette a harc beszüntetésére a Boulangerral való szövetkezés által megalázott monarchista pártokat és az azokat támogató vatikáni diplomáciát is.

A vatikán és az orosz-francia szövetség.

„*XIII. Leo* a legnagyobb pápák egyike, aki Bismarck herceget is canossajárasra kényszerítette, Boulanger bukása után a Vatikán tudatta a francia főpappal, hogy az *Egyházra nézve nem az államforma, hanem az a szellem fontos, amely megnyilvánul az állam kormányzatában.* Ennélfogva a Vatikán hajlandó egyezsége lépni a francia köztársasággal és kész a püspöki kart és a monarchista pártok vezéreit is arra buzdítani, hogy szüntessék be a republika elleni harcot. Javasolta a köztársasági pártok mérsékelt elemeivel való szövetkezést a radikalizmus visszaszorítása céljából. S követelt konzervatív többséget, amely a köztársaság keretén belül támogatná a mérsékelt irányt és biztosítékot nyújtana a Vatikánnak a francia részről jövő egyházellenes támadások ellen.

A vatikáni politika gyakorlati megvalósításában *Ferrata* bíboros, a nagytehetségű párisi nuncius buzgólkodott leginkább. Ferrata, ki a legközelebbi pápaválasztáson csak néhány szavazattal maradt kisebbségben ellenjelöltjével szemben, nagy buzgalommal és meglevő sikerrel oldotta meg a reábizott fényes feladatot, amely siker biztosításában azonban a hitbuzgó Mme Carnot-

nakis része volt. Az elnök felesége a gazdag bourgeoisie nagyobb részét átvitte azok táborába, akik a klerikálisokkal kacérokodtak. Csakhamar nagyon bensős lett a viszony a Vatikán és az Elysée között s már-már úgy látszott, hogy *Thiers-nek* az a megállapítása, hogy a köztársaság konzervatív lesz, vagy egyáltalán nem lesz, a konzervatív elgondolás értelmében fog meg valósulni. Ámde a Boulanger-veszedelem elmúltával a radikálisok újra szervezkedni kezdtek és megújuló egyházellenes támadásaik végre is az egyháznak az államtól való különválását eredményezték.

De az a néhány esztendő, mialatt a Vatikán jóakarata nagymértékben hozzájárult a republika tekintélyének az emeléséhez, épen elegendő volt ahhoz, hogy a köztársaságtól idegenkedő III. Sándor cár monarchikus aggodalmait eloszlessa. Valószínű, hogy az orosz-francia közeledés a vatikáni állásfoglalás nélkül is előbbutóbb létrejött volna, ámde történelmi tényként megállapítható, ha *Boulanger halála után nem érvényesül Parisban oly erővel a köztársaság presztízsét emelő vatikáni befolyás, III. Sándor és utódja még sokáig idegenkedett volna a formális szövetség megkötésétől.*

A francia sajtó és az orosz szövetség.

A harmadik döntő jelentőségű tényező, mely kalászba szöktette a francia és szláv nacionalisták ültetvényét, a francia sajtó propagandája volt.

A XIX. század háborúit még karddal vívták, a XX-ik század hatalmi mérkőzéseiben már a *tollnak* is jutott szerep. A nagy *Lincoln* azt tartotta, hogy *the pen is mightier than the sword*, a világhatalomért való mérkőzésben tehát győznie kellett annak, akinek élesebb tolla volt.

Három nagyszabású propagandahadjaratnak voltam szemlélője az utolsó 40 esztendőben.

Ezen a téren is a franciák lépnek föl mint kezdeményezők.

A francia sajtó bebizonyította, hogy ötletes, céltudatos és kitaró szellemi munkával nemcsak meg lehet változtatni egy nemzetnek a gondolkodásmódját, hanem a hazugságok tudatos kultuszával s ja, rágalomok sorozatos felvonultatásával egész világrészek mentalitását meg lehet mérgezni. Az ilyen propagandamunka természetesen rengeteg pénzbe kerül s bízást mondható, hogy

sem a francia, sem az orosz kormány nem fukarkodott a *francia-orosz szövetség* propagálásáért fáradozó lapok és újságírók anyagi jutalmazásában. Még a legnagyobb francia lapok is rendes havi szubvenciót húztak a kormánytól a szövetségi idea népszerűsítése céljából. Azonkívül pedig a nevesebb politikai újságírók is nagyobb összegekkel szerepeltek a szubvenciók listán. A három orosz kölcsön jelentékeny része a francia sajtónak jutott 1 osztály-részlül.

A sajtó segítségével elért nagyszerű sikerek a háború kitörését követő harmadik napon *Viviani* miniszterelnököt arra ösztönözték, hogy a háborús propagandát szolgáló titkos alap első részletére 25 millió frankot szavaztasson meg a képviselőházzal és a szenátussal a *Maison de la Presse* berendezése céljából. A háború negyedik napján a rue François 3-ik száma alatti ötemeletes épületet a szuterénnel együtt berendezték sajtószolgálatra. Kétszáz szobában naponta folyt a lázas munka. Nyomda, fotografáló, sokszorosító műhelyek, irodahelyiségek, fogadószalonok stb. Itt készülnek a központi hatalmak atrocitásait feltüntető fotográfiák és filmek, írótak a rágalmozó röpíratok stb., amikkel az ententeállamokat és a semleges országokat elárasztották. Több ezer ember termeli itt az ellenség becsületét gyalázó, az entente-hadsereg büszkeségét emelő szennyliteraturát. Ide jár el Edmond *Rostand* fölvenni 2000 frankot egy közepes értékű hazafias verseért és itt aratja Maurice *Barrés* író anyagi sikereit. Tizennyolc külföldi nemzetnek a fiai, köztük magyarok is, végzik a szükséges fordításokat.

A második nagy propagandahadjáratot a franciával mintegy párhuzamosan a csehek, délszlávok és románok kezdték. Orosz pénzből bőven tellett az ő számukra is. De el kell ismerni a szláv és román propaganda embereiről, hogy nemcsak a pénzvágy, hanem a szívük mélyén gyökerező hazafias felbuzdulás is volt elhatározásuknak és cselekedeteiknek a rugója. A kettős monarchia s főleg Magyarország ellen irányuló akciójukat már a nyolcvanas években kezdték, de veszedelmes arányokat a délszláv, cseh és román sajtóhadjárat csak az orosz-francia szövetség létrejötte után öltött.

A kronstadti látogatás után *Delafosse* képviselő már a parlament nyílt ülésén követeli Ausztria-Magyarország földarabolását. Azok a franciák, akik az 1889-iki világkiállításon még oly nagyon

keresték a magyarok barátságát, a szövetség létrejötte után végleg elejtik Magyarországot, ellenben ugyanakkor, mikor *Gervais* flottája kiköt Kronstadtban, francia diákok Prágába mennek, ahol a szokolisták velük szövetséget kötnek a dualista monarchia szétrobbantására. Két évvel később, amikor *Garnot* ellátogat Nancyba, 80 cseh deák *Podlipny* polgármester és főszokolista vezetése alatt a francia határvárosba érkezik, hogy Németország és a hármasszövetség ellen tüntessenek. Ugyanakkor a magyarországi románok panaszos memorandumot vittek Bécsbe az osztrák császárnak, ki éppen akkor ünnepelte magyar királlyá való koronáztatásának 25-ik évfordulóját. Déli, északkeleti és nyugati ellenségeink aknamunkája e két évtizeden át zavartalanul és akadálytalanul folyhatott, anélkül, hogy akár Bécsben, akár Budapesten komoly kísérlet tétetett volna az elgáncsolásunkat és később a vesztünket is okozó aknamunka megakadályozására. Érdekes fényt vet a tollforgató kisentente háborúelőtti és háborús tevékenységére *Masaryk* legutóbbi nagy munkája, melyből megtudjuk, hogy egyedül csak Amerikában ütközött nehézségekbe a propagandájával, mert a még mindig *Kossuth* Lajos varázslatos emlékének a hatása alatt álló amerikai nemzet magyarelles állásfoglalásba csak nehezen volt kapható.

A harmadik és intenzivitás tekintetében még a francia-orosz és a délszláv-román sajtóakciókat is felülmúló propagandát, amely még a tankoknál is hatályosabban működött közre a központi hatalmak legyűrésében, *Northcliffe* lord irányította. Nagyszabású és végzetes működése, fájdalom, annyira bevésozott mindnyájunk emlékezetébe, hogy felesleges arról bővebben szólnom. Csak visszaemlékezéseim leszűrődött eredményeként konstátálom a szomorú tény, hogy három történelmi jelentőségű propaganda folytatódott ellenünk s mi éppúgy, mint a németek is, tétlenül és tehetetlenül láttuk felvonulni és végigtombolni a világon a bennünket megsemmisítéssel fenyegető propagandavihart.

A központi hatalmak elbizakodottsága kezdettől fogva határtalan volt. Ahogy könyvem megírása közben végiglapozom most a *kronstadti* látogatásról beszámoló magyar, osztrák és berlini lapokat, összeszorul a szívem ama korlátoltság miatt, amellyel a központi hatalmak diplomáciájának a szorgalmazására

a budapesti, bécsi és németországi sajtó beszámolt a sorsdöntő eseményről.

Még egy hónappal az *entente cordiale* létrejötte után is a központi hatalmak sajtója kétségbe vonja az esemény megtörténtét és amikor végre kénytelen hivatalosan is tudomásul venni az eseményt, beéri jelentőségének fölényes lekicsinylésével.

A tőke hatalma a politikában vagy Lesseps és a Panama-botrány.

Constans miniszter felpofozza Laur képviselőt.

Megvolt tehát a francia-orosz szövetség, amelyet *XIII. Leo* franciabarát magatartása miatt elneveztek a szovinisták *allwice franco-russe-papale-nak*, de a belső nyugalom azért még sem tudott helyreállani Franciaországban. Franciaország egén új viharfelhők vonultak föl, amelyek nem kisebb mértékben veszélyeztették a harmadik köztársaságot, mint a végső erőfeszítéssel, legyőzött boulangizmus.

1892.szeptember 5-én az ég még derűs és *Aix les Bains-hen* Carnot elnök megszokott mosolyával fogadj a görög királyt. Carnot a délfraanciaországi fürdőhelyen betegen fekvő Gierst is meglátogatja ez alkalommal és az ugyancsak jelenlevő Mohrenheim báróval újból megtárgyalják az orosz szövetség előnyeit. Jellemző Carnot akkori hangulatára az a gyermeki, naiv magatartás, amelyet egy kis francia fiú szavalata alkalmával tanúsított.

A francia fiúcska orosz nemzeti ruhában Carnotot üdvözölve, elszavalta a következő versikét:

*Papa ma dit, que la Bussie,
De notre France était Vami —
Voilà pourquoi je suis heureux,
D'être vêtu comme chez eux,
Pour offrir ces humbles fleurs,
Hommage de nos jeunes coeurs.*

Vive la France, Vive la Russie, Vive Carnot!
 Carnot megcsókolta az orosz ruhás kis franciát, mondván: *Jembrasse la Russie.* (Ez a csók Oroszországnak szól.) A kevéssel az aix les bainsi szép napok után a francia parlamentben lejátszódott nagy botrány már előrevetette az elkövetkezendő politikai válság sötét árnyát. 1892 január 19-én a még mindig Londonból agitáló Henri *Rocheport* tolvajnak, méregkeveronek, Borgiá-nak nevezi *Constans* belügyminisztert. A vezérért túlélt kis boulangista csoport egyik legszemérmetlenebb tagja, Francis *Laure* cikk kapcsán kíméletlen támadást intéz a parlamentben *Constans* ellen s *Rocheport* sértéseit kiegészítve, példátlan gorombaságokat vagdos a nyugalmat megőrző miniszter fejéhez.

Végre *Constans* is elveszítette türelmét és amikor szembe kerül a szószékről lelépő *Laurral*, két hatalmas pofonnal egyenlített ki a számlát. *Laur* vissza akarta ütni a minisztert, de a képviselők és a hussierk közbelépnek s megakadályozzák a tettelegesség folytatását. A gyűlést nem lehetett folytatni. Sebtében azonban mégis bizalmat szavaznak a pofozó miniszternek. *Constans* helyzete mindazonáltal politikailag mégis tarthatatlanná vált. Lemond és magával rántja az összkormányt. Tíz napos válság után végre *Loubetnak*, Carnot kebelbarátjának sikerül kormányt alakítani, amelyben *Constans* már nem kapott tárcát.

Anarkisták garázdálkodása és a Munkácsy-palota.

Constans végleges bukása végzetesnek bizonyult a köztársasági rezsim tekintetéből.

Constans elhantolása után a radikálisok, akiket a Boulanger elleni küzdelemben is csak nehezen sikerült mérsékeltebb magatartásra szorítani, újabb harcot hirdetnek a Vatikán ellen, felejtve, hogy az orosz-francia szövetség előmozdítása körül mily nagy szolgálatokat tett a pápa Franciaországnak.

A radikális előretörés nyomában az anarkisták is akcióba léptek, a Sagan-palotát s több bíró és rendőrtiszt lakását is fellobbantották. Az anarkisták sorozatos merényletei hónapokon át rettegésben tartották Páris s a hírhedt *Ravachol* ki végeztetése sem vetett véget az általános pániknak. 1892 március elsején *Munkácsyék* is kaptak fenyegető levelet az anarkistáktól, mely-

ben jelzik, hogy még az este légből röpitik a palotát. Épp aznap fényes estély volt Munkácsyéknál. A rendőrség a soirée megkezdése előtt alaposan megvizsgálta a pinchelyiségeket és minden szobát. A szomszédos házakból néhány detektív figyelte az elkövetkezendőket. A levélről és a tett intézkedésekről csak négyen vagy öten tudtunk, de szigorúan meg volt tiltva, hogy bárkinek is szóljunk a veszedelemről. Az estély szerencsésen a legkisebb incidens nélkül fejeződött be, de miért is tagadnám? nagyon nyomott és borús hangulatban hagytam el hajnal felé a megfenyegetett Munkácsy-palotát.

Az anarkistamozgalmat végre mégis sikerült elnyomni.

És aztán kitört az igazi nagy vihar, mellyel csak Constans vaskeze lett volna képes megbirkózni.

Lesseps és a Panama-társulat csődje.

Lesseps Fedinánd, ki csak a maga nagy eszményének élt s keveset tudhatott azokról a bűnös machinációkról, amelyek segítségével saját fia, Károly és a Panama-társaság másik két igazgatója *Cottu* és *Fontano*, *Reinach* báró bankár, *Herz* Kornél és *Arton* tőzsdei faiseurök segítségével megszerezték a plenumban is a Panama javaslat elfogadásához szükséges többséget.

1889 május elején, közvetlenül a világkiállítás megnyitása előtt a kormány újabb nagy sorsjegykölcsön engedélyezésének a gondolatával foglalkozott, de ez a terv már csírájában dugába dőlt. Nem lévén kilátás további zsarolásra, a lapok mind hevesebben kezdték támadni a Panama-társaságot. A közönség nyugtalanossága egyre nagyobb arányokat öltött. Különösen a választásoknál nagy szerepet játszó kistőkések, akiknek a tőzsdei szindatusok a nyakába sózták az értéktelen Panama-részvényeket és kötvényeket, csaptak egetverő lármát.

A kormány a közönség megnyugtató céljából 1889 június 28-án törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé 34 millió értékű kötvény kibocsátása tárgyában. Az előterjesztés célja volt alapot teremteni a Panama-munkálatok tanulmányozására és a szükségelt fenntartási intézkedések megtételére.

A közönség nyugtalanosságát ez az intézkedés sem képes csökkenteni és 1891 május 10-én hatvannál több részvényes *Lesseps* Fedinánd és fia Károly, valamint az igazgatóság más tagjai

ellen is följelentést tett az ügyészségnél*) Megindul a vizsgálat s *Prinet* vizsgálóbíró — udvariasságból betegséget színelve — a maga lakásán hallgatja ki az öreg Lessepsét s egyúttal megbizza a rendőrséget, hogy több vállalkozónál tartson házkutatást.

A részvényesek azzal vádolták Lessepséket, hogy 60—70 milliónyi részvényt tulajdonítottak el és hamis hírek terjesztésével a Panama-részvényekben fenntartották a mesterséges hausset. Azonkívül felpanaszolták, hogy több méter terület munkáját számolták el s fizettek ki, mint ahány méter földet tényleg kiemeltek.

A tőzsde nagyurai tárgyalásokat kezdeményeztek egy bankszindikátus létesítésére abból a célból, hogy a Panama-csatorna munkálatai valahogy befejezhetőek legyenek. Amely törekvés sikere annál kívánatosabbnak mutatkozott, mivel a koncesszió, amit Lessepsék a columbiai kormánytól kaptak, csak 1893 elejéig volt érvényes.

A Panama-csatorna építésével nemcsak Lesseps Ferdinánd akarta fényes múltját újabb dicsőséggel tetőzni, de a francia dicsvágy is hajlandó volt áldozatok árán biztosítani a *grand français* történelmi jelentőségű művének sikerét.

Lesseps Ferdinánd presztízse szinte határtalan, amikor tervével a nyilvánosság elé lép. Amit az egyiptomiak 6000 évvel azelőtt akartak megcsinálni, azt ő Stephenson és Morse után a letűnt évszázadnak legnagyobb zsenije, megvalósította. Az egyik a gőzt, a másik a villanyt állította az emberiség szolgálatába.

S Lesseps mint harmadik, a szuezi csatorna megalkotója, másodízben hozzáfogott a föld geológiai szeszélyének megkorrigálásához.

*) A történelmi igazság kedvéért meg kell említenem, hogy Lesseps nagyjában kisajátította mesterének, az olasz *Negrelli*-nek tervét. *Negrelli* még *Metternicht*-től kapott az egyiptomi alkirály által jóváhagyott megbízást a csatorna tervének elkészítésére. Meghalt 1865-ban.

A Panama-csatorna első gondolata egyébként az Amerikát fölfedező spanyoloktól ered. A kaliforniai aranymezők fölfedezése után 1848-ban gondolat újra előtérbe nyomul, de csak *Lesseps* Ferdinándnak, a szuezi csatorna megalkotójának, miután az olasz *Negrelli* tervét kisajátította, 1880-iki terve nyújtott reális alapot a gondolat megvalósításához. *Bonaparte Wutse* herceg megszerzi az engedélyt Kolumbiától a 814 milliárd frank költséggel létesítendő 73 km. hosszú csatorna építéséhez.

A váratlan terepnehézségek miatt a munkálatok nagyon lassan folytak és mert az igazgatóság hihetetlenül könnyelműen bánt a reá bízott alapítókével, a társulat 1889-ben, mikor még csak egyharmada készült el a két Óceánt összekötő csatornának, 2245 millió franknyi deficitel csődbe jutott.

A tengerek összeköttetése isteni gondolat, mert a tengerek a világ széles országútjai. Ámde Lesseps, aki az Atlanti óceánt a Csendes tengerrel akarta összekötni, a költségek nagyságát illetőleg elszámolta magát. Tévedései, megbízhatatlan pénzügyi szakemberek kapzsisága, az ország legnevesebb politikusainak a gazsága és a francia sajtó végnélküli zsarolása miatt, mint 85 éves aggastyán bíróság elé került.

Azt hitte, hogy másfélmilliárd költséggel befejezheti a nagy művet, de nem számított a terep sziklás rétegeivel s még kevésbé gondolt arra, hogy világraszóló tervét vállalkozásának az igazgatói, neves politikusok és befolyásos lapkiadók fogják megbuktatni undok pénz vágyból.

Az első milliárd hamar elfogyott s mivel nagyon sürgössé vált a munka folytatása, (a franciák az 1889-iki vilákiállításra tervezték a csatorna megnyitását), 1888 április 28-án törvényjavaslat került a ház elé, 500 millió értékű sorsjegykötvény kibocsátását engedélyezvén a Panama-munkálatok befejezése céljából. Ez a felhatalmazás nagy ellenállással találkozott a parlamentben, már csak azért is, mivel a francia törvény alapján általában tilos volt a sorsjegykibocsátás. A bizottságban nagyon heves volt emiatt a küzdelem. Hat bizottsági tag a javaslat mellett nyilatkozott, hat ellene foglalt állást. A bizottság tizenharmadik tagját, *Sansleroy* képviselőt, a Panama-társaság faiseurjei megvásárolták, de meg volt vásárolva a koncessziót titokban pártoló többi hat tag is és így egyszónyi többséggel a bizottság megszavazta a köztársaságot nemsokára alapjaiban megingató törvényjavaslatot.

Az egyezkedési tárgyalások nem vezettek eredményre és 1891 május 22-én a bíróság lezáratta a Panama-társaság helyiségeit és lefoglalta annak könyveit és egyéb iratait.

A radikális igazságügyminiszter Pandoraszeleneéje.

Hosszabb szüneteltetés után a Panama-csatorna ügyére vonatkozó bírói vizsgálat 1892. november 15-én végre befejeződött. A *főügyészség* — várakozás ellenére — a *bírói üldözés mellett döntött*. Ez a döntés a *pereskedő Panama-részvényeseket is meglepte*, mivel azt hitték, hogy a kormány a fenyegető botrány elkerülése végett módot fog találni a részvényesek anyagi kár-

pótlására. A Panama-üggyel kapcsolatban csak zsarolni akart mindenki, a részvényesek is. A nyilvános tárgyalás elrendeléseért azonban nem az ügyészséget, hanem *Ricard* igazságügyminisztert illette a felelősség. *Ez a radikálistársa igazságügyminiszter abban a reményben, hogy csak az opportunista párthoz tartozó republikánusok vannak kompromittálva, a minisztertanácson a többséggel szemben kieroszakolta a vádlottak bírói üldözését.*

*Lessépséket, Eiffelt, valamint Fontaine és Collin igazgatókat és Letellier vállalkozót nemcsak az utolsó és sikertelen emisszió-nál történt szabálytalanságok miatt vonták felelősségre, de a bírói eljárás felölelte a régebbi visszaéléseket is. A képviselők közül többen újból sürgették a Panama-társulat megmentését célzó intézkedéseket. A kormány képtelen az intervencióra s a Ricard által teremtett helyzet automatische maga után vonta a kormány bukását. Az ügy kezdeti stádiumában, amikor a Panama-botrány még csak a bíróság hatáskörébe tartozott: kormányakcióval még fel lehetett volna tartóztatni a guruló lavinát, de abban a pillanatban, amikor a radikálisok nyomása alatt álló Ricard hozzájárult 33 tagú *parlamenti vizsgálóbizottság* kiküldéséhez, mely csakhamar a nagy forradalomra emlékeztető *comité du salut publique-ké* nőtte ki magát, a *Loubet-kormány helyzete tarthatatlanná vált* annál is inkább, mivel ennek a bizottságnak a puritán és a politikában a legjobb barátjainak is megközelíthetetlen *Brisson lett*. az elnöke.*

Brisson és a parlamenti vizsgáló bizottság.

Brisson az elvi és etikai szempontot mindenké fölé helyezvén, megfeledezett róla, hogy a radikálisok voltak azok, akik az alkotmányrevízió fészegítésével indították volt meg a köztársaságot létében fenyegető boulangista mozgalmat.

Miután pedig szektárius elvakultságában *Brisson* nem akarta észrevenni, hogy a bizottság erélyes föllépését, követelő monarkisták és boulangisták ugyanazok, akik még nemrégén élet-halálharcot vívtak a köztársaság ellen, a bizottság radikális elnöke elég meggondolatlanul kinyitotta a Panama-botrány Pandora-jszelencéjét.

Delahaye képviselő a parlament nyílt ülésén bejelentette, hogy bizonyítékaik vannak arra nézve, hogy 150 *képviselőt meg-*

vesztegettek Panama-pénzekkel. Kijelentette, hogy be tudja bizonyítani, hogy a csődbe jutott társulat az egész sajtót pénzelte.

Senki sem vonhatta kétségbe, hogy sok igazság rejlett ezekben a vádakban s ha voltak is némelyek, akik túlzottnak minősítették a fel-felbukkanó újabb vádakát, az ügyek kulisszatitkaiba kevésbé beavatottak is betekintheztek abba a hálózatba, melynek segítségével *Reinach* báró bankár, *Herz* Kornél faiseur és *Arton* tőzsdeügynök a Panama igazgatóinak a megbízásából a társulati érdekek szolgálatába állították a párisi sajtót, valamint a képviselők meg a szenátorok jelentékeny részét is.

Reinach báró rejtélyes halála.

Reinach bárót holtan találják meg a lakásán. Senki sem tudott, vagy ha talán tudott is volna, nem akart hiteles felvilágosítást adni a halál körülményeiről. A család azt állította, hogy szívszélhűdésnek lett az áldozata és eltemették akadálytalanul. Később a szünni nem akaró támadások következtében a bíróság a kormány hozzájárulásával exhumáltatta a báró holttestét, de a szakértők több heti tanácskozás után sem tudtak egységes megállapodásra jutni arra nézve, vajjon öngyilkosság történt-e, vagy a kellemetlenné vált koronatanú eltüntetését célzó gyilkosság esete forog-e fenn?

Reinach két cinkosa közül az egyik, *Herz* Kornél, Londonba menekült. A *Légion dhonneur* nágykeresztjét sokáig nem merték zavarni, csak mikor már lehetetlen volt őt kímélni, idézték meg Londonból a törvény sorompói elé. *Arton* is megszökött még idején s bár mindjárt a per első stádiumában adtak ki ellene elfogatási parancsot, a Budapesten és a Balkánon kóborló tőzsdeügynököt nem sikerült kézre keríteni. Eleinte nem is akarták őt elfogni. A Panama-pénzeket közvetítő ügynökök közül ő volt a legügyesebb, mert egyedül ő volt az, aki ellen egyetlen levelet vagy írást nem tudtak bizonyítékul felmutatni. Pedig nagyon sok levelet írt előkelő barátainak és mindazoknak, akikkel összeköttetésben állott, de sohasem mulasztotta el az írásaiba beleszőni olyan kényes természetű részleteket is, melyeknek nyilvánosságra kerülése a címzettet is agyonkoppíttálta volna.

150 képviselő és szenátor a panamisták listáján.

A Panama-botrány mindinkább nagyobbodik, 1892 december 26-án *Floquet* még mint elnök jelenti be a kamarának, hogy az új főügyésztől, a Boulanger-t elítélő *Quesnay de Beaurepaire* helyett kinevezett *Tanontói* megkeresés érkezett a parlamenthez, *Bouvier*, *Jules Roche*, *Emanuel Arène*, *Antoin Proust* és az ellenzéki *Dugue de la Fauconnerie* képviselő mentelmi jogának felfüggesztése tárgyában. A szenátustól pedig *Leon Renault*, *Albert Grévy*, *Beral*, *Thevenet* és *Devef* mentelmi jogának felfüggesztését kérte az ügyészség. Majdnem valamennyien még nemrég miniszterek voltak.

Carnot újból *Ribotrt bízza*, meg a kabinetalakítással. Az egész kormányválságnak az volt a célja, hogy Freycinet-t is ki lehessen dobni a kormányból.

Bourgeois igazságügyminiszter, habár elkésve, helyesebb irányba tereli a Panama-ügy kibogozását, amennyiben a fatális helyzetben immár teljes cselekvési szabadságot biztosít a bíróságnak. Az ügyészség és a törvényszék kíméletlen föllépése nemcsak megnyugtatólag hat a közvéleményre, hanem a Brisson elnöklete alatt működő parlamenti vizsgálóbizottságot is teljesen háttérbe szorítja, úgy, hogy egyre többen kezdik követelni a mellékkormányra átalakult bizottság mielőbbi megszüntetését.

Baihaut volt miniszter letartóztatása.

Freycinetnek a Ribot kormányból való kiválásának közvetlen oka Baihaut letartóztatása volt. Baihaut a Freycinet-kabinetben a közmunkaügyi tárcát töltötte be s annak idején asztala jéjkjában 20 napig elzárva tartotta a Rousseau mérnök szerkesztette szakvéleményt, amely még a munkálatok megkezdése előtt kivihetetlennek mondotta *Lesseps* Ferdinánd tervét. E szolgálatáért a most letartóztatott miniszter egy millió francot kapott a Panama-társaságtól. De ennél is nagyobb összeget szerzett az által, hogy a szakvélemény elkésett közzétételét jól előkészített tőzsdei ocmse-spekulációra használta fel. Freycinet állását egyébként nemcsak Baihauthoz való viszonya ingatta meg, hanem buknia kellett azért is, mivel a leleplezések folyamán kitűnt, hogy

Herz Koméinak, a harmadik köztársaság e gonosz szellemének pénzügyi befolyását politikai pozíciójának megerősítésére alaposan kihasználta.

1893 január 10-én, amikor *Ribot* rekonstruált kormányával bemutatkozott a parlamentben, kezdődött meg a bírói tárgyalás a Panama ügyben.

A Panama-ügy a bíróság előtt.

Az akkor már 87 éves *Lesseps* Ferdinánd, betegen feküdt vidéki kastélyában s nem jelent meg a tárgyaláson, mely napokon át izgalomban tartotta Páris és az egész kultúrvilágot. Messze eltérite né kitűzött céloktól, ha részletes beszámolót akarnék adni az oly sokáig elhúzódtó törvényszéki tárgyalásról. Muta-
toul álljon itt egy kis részlet *Lesseps* Károly kihallgatásából.

Bíró: Igazolhatja ön adatait a társaság könyveivel?

Lesseps: Csak szavammal állhatok rendelkezésre.

A bíró erősen szorítja Lessepset, mire beismeri, hogy Baihauival megállapodott egy millió frankban, amennyiben az 500 milliós sorsjegykötvénykölcson engedélyezését biztosítani tudja. *Baihaut* előlegül 350.000 frankot kapott. »Az előlegezett összeget, — fejezte be nyilatkozatát *Lesseps*, — úgy fizettem, ahogy az erdőben a megtámadott átadja a rablónak aranyóráját«.

Ezután nemsokára a gyanúsítottak közé kerül *Clemenceau* is, akiről kétségtelenül bebizonyosult, hogy lapja, a *La Justice* a leszerelés érdekében intim barátja, Herz Kornél közvetítésével *Reinach* báróval tárgyal, néhány órával hirtelenül bekövetkezett halála előtt. Déroulede a Házban szemére veti Clemenceaunak, hogy Herz Kornéltól 200.000 frankot fogadott el a *Xa Justice* részére. A máskor oly ékesen szóló Clemenceau most csak dadogni tudott. December 23-án sor kerül már *Floquetra* is. Kénytelen átengedni az elnöklést *Peytral* alelnöknek, hogy a szöszékről tisztázza megtámadott becsületét. Hatástalan védőbeszéde után berekesztik az ülésszakot és a karácsonyi szünetek után a radikális Floquet helyett már a mérsékelt párthoz tartozó, puritán *Casimir Feri*ért választják meg a Ház elnökének.

Carnot lemondani készül.

A támadások azonban ezután sem szünetelnek. *Nulla dies sine linea*. Az újabb áldozat: *Freycinet*. Valóban mindenki gyanús, aki itt politikus vagy a sajtó embere. Már *Carnot* asszonyt is belevonszolják a rágalmak fertőjébe. Azzal vádolják, hogy jótékonycélokra 200.000 frankot vett föl a bajbajutott Panamataársaságtól. Az ellenséges tábor vezérkari főnöke, *Andrieux*, Paris volt főkapitánya (*préfet de police*), majd madridi követ, most kéjelegve szervezi és irányítja a Boulanger megboszulását célzó hadjáratot. Az ő kezében vannak a döntő bizonyítékok.

A kormány súlyos hibát követett el, amikor a Reinach báró (Kohn és Reinach bankház) által kommandírozott *Thierre* céggel, mely megvesztegetési célra a nála kifizetett csekkek talonjait őrizte, elhitette, hogy az esetben, ha a kormány rendelkezésére bocsátja a juxta-könyvet, az többé nem kerülhet napvilágra. A vizsgálóbíró előtt *Thierre* azt vallotta, hogy elégette a csekkek kifizetését igazoló talonokat, de *Andrieux* — soha se derűit ki, mily módon, meg tudta szerezni a talonok fotográfiáit. És a bosszútól lihegő exfőkapitány, a monarkisták nagy öröme, egymásután állította pellengére a köztársasági pártok oszlopos tagjait. Tehát hiába szerezte meg a kormány az eredeti csek-könyvet, *Andrieux* fotográfiái miatt nem menthette meg azokat, akiket meg akart volna menteni. A rágalom hálója feszült ki Paris fölött. Senki sem volt biztos, hogy nem kerül-e másnap ő is ebbe a hálóba. A képviselőház tekintélye teljesen megszűnt. A kormány nem mert cselekedni. Újból komoly veszedelem fenyegette a köztársaságot s a trónpretendensek is megint mozgolódni kezdtek.

Ily módon a Loubet-kormány bukása után miniszterelnökké kinevezett *Ribot* nem sokáig tarthatta magát, jöllehet *Rouviert*, az ország legkiválóbb pénzügyi tehetségét és *Freycinet*-t is kihagyta volt a kabinetből.

A tárgyalás második napján a bíróság főleg *Eiffel* szállítási ügyeivel foglalkozott s bármily ügyesen védekezett is a vastorony építője, a tekintélyén támadt rozsdafoltok elcsúfították a vastoronyát. És mivel a gyanúsítottak között már *Carnot* nevét is kezdték emlegetni, alig volt már tekintélyesebb név, amelyet a Panama-botrányba bele nem vonszoltak volna. Éppen csak *egy ismeretlen*, misztikus név izgatta a kedélyeket; egy X. betűvel

jelzett nagytekéntélyű valakinek a nevét nem lehetett megállapítani. Mindennap új nevek kerültek forgalomba, amelyeket azonban rögtön megcáfoltak.

Leleplezem Mohrenheim báró orosz nagykövetet.

A francia sajtó egy része *gróf Menabrea* volt párisi olasz követet is gyanúsította azzal, hogy ő az az X., aki a Panamátársulattól fölvette a titokzatos pénzeket. De forgalomba hozták szándékos gyanúsítási célzattal *Herbette* berlini francia nagykövet nevét is. Elöttem az igazi név nem volt rejtély. *Nekem Bouvier a bukását követő napon megmondotta*, hogy az a bizonyos X. *senki más, mint Mohrenheim báró* s fenyegetőzött előttem, hogy kíméletlenül le fogja leplezni az orosz nagykövetet. Arra a kérdésemre, vajjon megírhatom-e a lapomnak ezt a nagyfontosságú hírt, némi gondolkodás után azt felelte: *Még várjon, majd izének Gromierval*. Mohrenheim ellen vallott *Franqueville* bíró előtt is s nemsokára megizente, hogy ha akarom, közölhetem lapommal a tőle kapott információt.

A nyert felhatalmazás után elhatároztam, hogy világgá röpittem a szenzációt, mert *lehetőnek tartottam, hogy Mohrenheim leleplezésével nemcsak az orosz nagykövetet kompromittálom*, ami reám nézve egyáltalán nem volt fontos, *hanem magát az orosz-francia szövetséget is felrobbanthatom*. Bár nem sejtettem s nem sejthettem, hogy a Panama-pénzzel megvásárolt szövetségnek valamikor *a trianoni* szerződés lesz a következménye, de mert ismertem a panszlávok és a francia nacionalisták közös törekvéseit, mert megfigyeltem volt a dákorománoknak, a délszlávoknak és a cseheknek a kettős monarkia és a magyar nemzet megromlására irányuló ármánykodásait: kezdettől fogva nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy az orosz-francia szövetség rettenetes veszedelemmel fenyegeti Magyarország jövőjét.

A szövetség létrejötte előtt még bíztam abban, hogy a radikális köztársaság és az autokrata cárizmus közeledése nem fogja túllépni a platonikus szerelem korlátait, amiért is első zsurnalisztikai Írásom is: *Lalliance franco-russe est-elle possible?* a szövetség eszméje ellen irányult. A szövetség létrejötte fájdalmas kiábrándulást jelentett számomra s revízió alá kellett vennem politikai nézeteimet. Továbbra is megőriztem lelkemben

a francia kultúra iránt érzett mélységes csodálatomat, de *politikailag nem rokonszenvezhettem tovább Oroszország szövetségeseivel.*

A Mohrenheim botránya megérlelte bennem a reménységet, hogy szétrobbanthatom a Magyarországra nézve annyira veszedelmes szövetséget és elhatároztam, hogy egyénileg vállalom akcióm összes következményeit. Nem tagadom, hogy hazafias érzésemen kívül az újságírói ambíció is inspirálta Mohrenheim-buktató szándékomat. Elvégre is tudtommal az első magyar újságíró voltam, aki beleszólhatott a nemzetközi politikába. Es én nem akartam elmulasztani a kivételesen kedvező alkalmat.

Hazaszeretetből és újságírói ambícióból kész voltam feláldozni mindazokat az anyagi és erkölcsi javakat, amiknek felépítésén hat évig dolgoztam Parisban.

És amikor január 3-án *Bouvier* megadta Gromier közvetítésével a felhatalmazást a közlésre, a *Budapesti Hírlap* címére feladtam a sorsom további alakulására döntőfontosságú táviratot és egyúttal tudattam levélileg *Csajthay* Ferencsel, a lap felelős szerkesztőjével, hogy el lehetnek készülve arra, hogy ki fognak utasítani Franciaországból.

Kiutasításom története.

Az első táviratok.

Január 3-án a következő táviratot küldöttem a Budapesti Hírlapnak:

A kormány körében óriási konsternáció. *Bouvier* bukott pénzügyminiszter, hogy magát megvédelmezze, elárulta a vizsgálóbírónak, hogy az általa fölvetett 200.000 frankot a párisi orosz nagykövet kapta. Ma e szenzációs ügygel két minisztertanács foglalkozott titkos ülésben. Rouvier nem akar hallgatni. *Mohrenheim* ügye az eddigi leleplezések legszenzációsabb fordulata.

De *Mohrenheim* nemcsak Rouvier útján, hanem *Freycinet* közvetítésével is kapott pénzt a Panama-társulattól, mely fejőstehene volt minden megszorult francia politikusnak, diplomatának vagy újságírónak. És a francia zsarolók mellett derekasan

kivették részüket az oroszok is. Az orosz lapok közül a legnagyobbat vágott a Panama-társaságon a *Moszkoszvjija Vjedomoszti*, melynek szerkesztője, Taticsev a zsarolásban versenyzett a legelőkelőbb francia lapokkal.

Suchovlinov, a világháborús orosz hadügyminiszter főljegyzéseiből, melyeket a szovjet-kormány bocsátott közre, megállapítható Oroszország nagy felelőssége a világháború előidézésében s el fog jönni még az az idő is, amikor hivatalos orosz dokumentumokkal igazolható lesz, hogy eredetileg az orosz-francia szövetség Panama-pénzzel létrehozott diplomáciai üzlet volt, melyet két ország korrumpált sajtója s a francia nacionalistákkal szövetkezett pánszláv diplomaták rákényszerítettek *III. Sándor* cárra.

A francia lapok, felsőbb utasításra, nem vettek tudomást a *Budapesti Hírlap* január 3-iki táviratáról. Épen csak a Panama-ügyben kitűnően informált *La Lanterne* jelentette, hogy Andrieux listájának eddigi ismeretlenje egy magasállású külföldi, kinek a neve a legnagyobb csodálkozást fogja kelteni.

A B. H. párisi híreről már kezdenek suttogni, de senki se mer róla nyíltan beszélni. *Mohrenheim és a francia kormány óvakodik a cáfolattól.*

Január 1-én a következő táviratot küldöttem a Budapesti Hírlapnak:

»Általánosan feltűnt, hogy Mohrenheim báró nem jelent meg Carnot elnök legutolsó ebédjén. Ezt a távollmaradást Rouvier ismert leleplezésével magyarázzák, mely a B. H. révén lett köztudomású«.

1893 január 10-ike fontos dátuma a Panama-ügynek. Ezen a napon kezdődött a Panama-igazgatóinak *csalási* pere (az attól különválasztott *megvesztegetési pert* március hónapra halasztották). Ezen a napon bukott meg Floquet, mint képviselőházi elnökjelölt és ugyanakkor mellőzte Ribot újjaalakított kabinetjében az eddig nélkülözhetetlennek tartott Freycinet polgári hadügyminisztert, Mohrenheim, báró megbízalmasabb francia barátját. És ugyancsak ezen a napon jelenti az esetet, a *Le Journal* — nevet ugyan még nem emlegetve, de félreérthetetlenül célozva Mohrenheim nagykövetre, akiről régóta tudják e lap szerint, hogy *zilált anyagi viszonyok közt él.* A párisi lap londoni tudósítója előtt

ugyanis a Londonba szökött Arton, a Panama-botrány leg-alaposabb ismerője, kijelentette, hogy a félmillió csekket, amelyről szó van, nem egy orosz újságíró, s nem Menabrea olasz nagykövet, hanem egy Franciaországgal barátságos viszonyban álló nagykatalom nagykövete kapta.

Január 12-én jelentették Szentpétervárról:

A Budapesti Hírlap leleplezései óriási feltűnést keltettek Szentpétervárott s kínosan hatottak a cár környezetére. A hír valóságában senkit sem kételkedik. Mohrenheim állása teljesen megrendült s most már csak alkalmas ürügyet keresnek reá, hogy feltűnés nélkül visszahívassák. Az eset hatása Pétervárott annál kellemetlenebb, mert Mohrenheim úgy szerepelt Parisban, mint a cár személyes képviselője. Említésre méltó, hogy a francia sajtó hazafias magatartása általánosan feltűnést kelt s jó hatást tett Péterváron.

Letartóztatnak és kiutasítanak.

Január 15-én a Budapesti Hírlap a következő táviratot kapta tőlem: »Fogva vagyok. Ki fognak utasítani Mohrenheimről szóló távirataim miatt.« Londonba megyek.

Az előző éjszakát a Grand Hotelben tartott magyar bálon töltöttem. Reggel hat órakor érkeztem lakásomra. A fülében zsongó magyar muzsika miatt csak hét óra felé tudtam elaludni. Pár percig altattam, mikor lakásom ajtaját döngetni kezdték.

— Nyissa ki! — hanzzott keményen kívülről.

Leszálltam az ágyról s ajtót nyitottam. Három, komoly-ábrázatú férfi állott előttem.

— Ön Székely úr? — kérdi az egyik.

— Az vagyok s kihez van szerencsém?

— *Cochefert* rendőrbiztos vagyok. Öltözködjék fel, de nem kell sietni, ráér — egészíté ki a biztos udvariasan mondását.

Az egyik detektív friss vizet hozott s néhány perc alatt kész voltam az öltözködéssel.

— Ha úgy tetszik, biztos úr, mehetünk!

Cochefert egy pillanatig tétovázott, majd tudatta velem, hogy ki vagyok utasítva s 24 óra alatt el kell hagynom Páris.

És most faggatni kezdett afelől, hogy kitől kaptam a Mohrenheimra vonatkozó információt? Teljes határozottsággal megtagadtam az erre vonatkozó felvilágosítást. Cochefert taktikát változtatott s udvarias, szinte behízelt hangon szólt:

— Nekem tetszik az ilyen ember. Mindjárt észrevettem, hogy nem osztrákkal, hanem önérzetes magyarral van dolgom. Legyen tehát őszinte s nevezze meg a hír forrását.

— Nem árulhatom el — válaszoltam nyugodtan.

— Akkor *kénytelen* leszek önt letartóztatni, jöllehet nem kaptam erre utasítást.

Szó nélkül az ajtó felé indultam, aztán a küszöb előtt megálltam s mert mindenekelőtt időt akartam nyerni, aggódó arc kifejezéssel kérdeztem meg Cochefert úrtól: vajjon magával viszi-e írásaimat? Erre nézve nem volt utasítása. Nem is lehetett, mert a ravaszkodó *Ribot* miniszterelnök semmi mást nem akart velem, mint sürgősen eltávolítani Parisból.

És hogy eltávolításom politikai szükségességét megindokolja, egyúttal *Alt* úr és *Wedel* báró kiutasítását is elrendelte. Az egyik egy berlini, a másik pedig egy olasz lapnak volt a párisi tudósítója. Ők is megküldték lapjuknak a Budapesti Hírlap párisi értesülését. Igaz, hogy ez a két kollégám ugyanazt cselekedte csak amit megtett sok ezer más lap is. Hisz leközltek a világ minden pontján a Mohrenheimről szóló híreket. A francia kormány azonban beérte egy magyar, egy német és egy olasz újságíró kiutasításával, hogy ily módon szimbolikusan megbüntesse a hármasszövetséges államok sajtóját.

Két kollégám: *Alt*, a *Gorriere de Napoli* és *Wedel* báró, a berlini *Localanzeiger* tudósítója, még aznap el is hagyta Paris, nekem azonban az indulás nem volt olyan sürgős. Igazi újságszenzációnak — gondoltam magamban — folytatása is kell, hogy legyen. Mivel pedig *Ribot* kedvéért nem akartam hirtelenében elnémulni, ijedt hangon érdeklődtem az iránt, vajjon leakarják-e foglalni az írásaimat? *Cochefert* ijedező ábrázatomból könnyűszerrel azt olvashatta ki, hogy okom van tartani irományaim lefoglalásától. A jó fogás reményében nem tartotta magát a kiutasításra szorító utasításhoz, hanem leveleimet és írásaimat vaskos csomagokba rakatta. Rettenetes sok papirost vitt el tőlem a törvény nevében. Aminek én időnyerés okából nagyon örültem. Lezárták lakásomat s a ránk várakozó fiakkeren mind

a négyen a rendőrségi épületbe hajtottunk. Cochefert szobájába vezetett, majd detektívek őrizetére bízva engem, *Lozé* rendőrprefektushoz ment jelentéstétel céljából. M. Lozé úrral évek óta jó ismeretségben voltam s az utolsó éjszaka bálján is hosszasan elbeszélgettünk közömbös dolgokról. A bálon még nemcsak nekem, de neki se volt sejtelve néhány óra múlva elkövetkezendő kiutasításomról, *Mohrenheim* báró ugyanis a leleplezés folytán rettenetesen rosszul érezte magát. Sejtette, hogy Rouvier csak azért tártá fel Franqueville vizsgálóbíró előtt az igazságot, mert remélte, hogy ha más nem: az orosz-francia szövetségre való tekintet, gátat fog vetni a francia nacionalistáknak az ő (Rouvier) személye ellen irányuló támadásoknak. A nacionalisták azonban nem szüntették be támadásaikat, hanem felhasználva a kínálkozó alkalmat, felcsaptak Mohrenheim védőiül. Mialatt én *Lozéval*, Franciaország későbbi bécsi nagykövetével a bálteremben társalogtam, az alatt, késő éjszaka *Flourens*, *Millevoje* és *Deroulede* fölkeresték a miniszterelnököt s *kierőszakolták* kiutasításomat Mohrenheim egyéni és politikai becsületének a védelme céljából.

Mikor Cochefert Lozétól visszatért a szobámba, tudatta velem, hogy a prefektus arról értesülve, hogy csak kevés pénzt találtak nálam (pedig de nagyon szerettek volna találni minél többet, hogy bizonyítani lehessen a hármasszövetséges diplomácia sötét fondorlatait!), átadott neki 200 frankot, hogy amig fogoly leszek, semmiben ne szenvedjek hiányt. Megizentem Lozénak, hogy köszönöm hozzám való szívességét, de — sajnálatomra — nem vehetem igénybe.

Bevezettek kis cellámba, hoztak tintát, tollat, papirost, adtak regényeket és újságokat s minden tíz percben jöttek érdeklődni, vajjon nem parancsolok-e valamit? Kedvesek voltak. Cochefert előkelő vendéglőben fejedelmi ebédet rendelt a számomra, de nem mertem hozzányúlni. A megmérgezett Reinach báró végzete lebegett lelki szemeim előtt. Csak a másnap este gyötrő formában jelentkező éhség oszlatta el indokolatlan aggodalmamat.

Az írásaim lefoglalását célzó szuggesztióval célt értem. Leveleimet, papírjaimat osztályozni kellett. A francia és német nyelvűekkel könnyen boldogultak, de a hivatalos szortírozók közül egy sem tudott magyarul. Magyarul fordítóról kellett gondoskodni.

Az osztályozás és fordítás teljes három napot vett igénybe. Azalatt pedig a világsajtó egyre behatóbban s folyton növekvő animozitással tárgyalta Mohrenheim báró panamáját s azzal kapcsolatban tárgyalta a sajtó az én letartóztatásomat is.

Másnap kora reggel felébresztett cellám öre.

— Parancsol reggelit?

— Köszönöm, feleltem közömbösen, elcsigázva az álmatlanul átvirrasztott éjszakától.

— Legalább egye meg a kenyérét, mielőtt velem jön.

— Hová megyünk?

— Meg fogják mérni.

Pár perc múlva az *antropometriai terem* kellős közepén állottam, ahol *Bertillon* mester személyesen megmérte a fejemet, mellemet, lábamat, stb. Hamarosan lefotografáltak és az én arcképem is belekerült a gonosztevők albumába. Ezzel azonban nem sokat törődtem. A rendelkezésekre bocsátott francia lapokból még aznap megtudtam, hogy a londoni *Times* már két vezércikkben nyilatkozott dicsérőleg a Mohrenheim botrányban tanúsított magatartásomért, azonkívül pedig pénz állott a Házhhoz. A *Budapesti Hirlap* szerkesztősége elfogatásom hírére táviratilag 1000 frankot küldött legújabb címemre.

Harmadik nap, amikor már azt hittem, hogy fogságom meghosszabbításának nem lenne célja, levelet írtam *Ribot* miniszterelnöknek, amelyben kértem, hogy állítson engem sürgősen bíróság elé, mert az, amiről Mohrenheimmal kapcsolatosan lapomat tudósítottam, meggyőződésem szerint fedi az igazságot. Ám az is lehetséges, hogy tévedésen alapul az információ. Ha állításom — mint bizton hiszem — megfelel az igazságnak, joggal remélhettem, hogy a demokrata szellemű francia köztársaságban megírhatom az igazságot, ha bármely magasállású férfiút is kellemetlenül érintene. Ha pediglen hazugság volt a közlésem, akkor mint külföldi kétszeresen megérdemlem a legsúlyosabb büntetést. Ennélfogva kérem a miniszterelnök urat, hogy állítson bíróság elé a való tényállás kiderítése céljából. »De Ön, miniszterelnök úr — fejeztem be a foglári szabályoknak megfelelően nyitott borítékba helyezett leveletem, — *ki akar utasítani*. De Mr. le ministrepresidant, cest aussi une *réponse mais pas un dementi!*« E levél után Parisban való maradásom lehetetlenné vált.

Hírlapi polémiám Blowitzzal a fogházból.

Kiutasításom végrehajtását várva, mindenekelőtt a *Blowitz-zal* való ügyemet intéztem el.

Blowitz a Times párisi tudósítója volt és a legnagyobb tekintélyű politikai újságíró, akinek a neve a sajtó annaleseiben fel van jegyezve. Barátságát még Bismarck herceg is kereste és az akkori Európa majdnem valamennyi uralkodója kitüntette. Őt sajátkezű aláírásával ellátott arcképével. A francia államférfiak és az aktív miniszterelnökök is kitüntetésnek vették, ha meghívást kaptak Blowitzhoz. A morvaországi Blowitz faluban született és atyját és őt is előbb Oppertnek hívták. A marseillesi lyceumhoz kinevezték német tanárnak. Áttért a katolikus hitre és francia nőt vett feleségül, akinek kedvéért francia állampolgár lett. A 71-iki párisi ostrom alatt léghajó közvetítésével csodás módon küldött híreket a *Times-nak*, ahol természetesen nagyon megörültek az ismeretlen kézből kapott párisi szenzációknak, Páris felszabadulása után a *Times* szerkesztője az élelmes professzort megbízta a lap párisi tudósításával. Ez a Blowitz volt az, aki az 1.878-iki berlini kongresszuson a legötletesebb módon megszerezte még a kongresszus berekesztése előtt a berlini békeszerződés teljes szövegét s azt a világ ámulatára huszonnégy órával a hivatalos ratifikálás előtt in extenso leköszölte a *Times*-ban. Kétségtelenül a legnagyobb és legértékesebb újságírói teljesítmény, amelyet a krónika eddig följegyzett.

Ezt a Blowitzot a franciák gyűlölték, mert folyton támadta őket. Anglia akkor még a hármasszövetség felé orientálódott s a *Times* párisi tudósítója nem negligálhatta a hivatalos angol külpolitika irányát. Magatartása miatt Blowitzot már régen kiutasították volna, ha nem szerezte volna meg még idején a francia állampolgárságot.

A *Times* tudósítója most attól félt, hogy az én esetem kapcsán a párisi sajtó őt is újra támadni fogja. Ennek elejét veendő, az angol pénzzel alapított *L'Éclair-ben* hevesen megtámadott engem, aki le voltam tartóztatva, amiért külföldi létemre egy Parisban akkreditált nagykövetet leleplezni mertem.

Az újságolvasástól nem voltam eltiltva és így az *Eclair*ban ráakadtam Blowitz rosszindulatú nyilatkozatára. Tollam, papírosom lévén, abban a reményben, hogy valami módon majd ki

csempészhetem a válaszat, szószerinti magyar fordításban a következő levelet írtam:

Egy fogoly levele Blowitz úrhoz.

Olvastam az *Eclair-ben* azokat a támadásokat, melyeket ellenem intézett. Az ön támadásai hidegen hagynak engem és sokkal inkább fájna, ha ön bármi módon megdicsérne.

Ön elég vakmerő elítélni az én magamviseletemet és nekem leckét adni arról, hogy mi a kötelessége egy idegen levelezőnek Parisban.

Egy kissé több szerénységet, Oppert uram.

Nem vagyok köteles önnek számot adni cselekedeteimről, de a leghatározottabban kijelentem, hogy ártatlan vagyok és ha van bűnös, az nem én vagyok, hanem az a francia, aki habozásom és ellenkezésem ellenére arra szorított, hogy fenntartsam információim helyességét. Volt-e jogom annyira megbízni francia barátomban? Ez az én dolgom és el is vállalom a teljes felelősséget. Tartsa meg jó tanácsait a maga számára, mert amíg én éveken át minden jutalom és elismerés nélkül dolgoztam Franciaországért, ön éveken át pénzért dolgozik fogadott hazája ellen.

Ha van Parisban idegen újságíró, aki méltó minden francia rokonszenvére, úgy az bizonyosan én vagyok, és ha van, aki méltó mindenki megvetésére, az bizonyosan ön.

Ne csináljon tehát az én becsületemből köpönyeget az ön piszkos dolgainak eltakarására.

Ah! ha ön bírna az én jellememmel és én az ön lelkiismeretével, akkor én ma gazdag volnék és szabad, ön pedig szegény és fogoly.

Kiszabadulásom napján rendelkezésére állok.

Székely S.

Kedvezett a szerencse. Fogságom harmadik napján meglátogatott egy párisi magyar, akinek a családja őszinte barátsággal viseltetett irántam. S miközben egy a *parloirban* fel és alá sétáló Őr végighallgatta francia nyelvű beszélgetésünket, én néhány magyar szó közbeszúrásával megértettem látogatómmal,

hogy a kezébe csúsztatandó levelet lehetőleg egy előtte is ismeretlen egyén közvetítésével juttassa el az *Eclair* szerkesztőségébe. Ismerősöm távozása után a fogalmazványról még lemásoltam a levelet a *Matin* számára is. Korán lefeküdtem az este és nyugodtan vártam az eljövendő eseményeket. Éjfél tájban két detektív lépett a cellámba és felszólítottak, hogy haladéktalanul öltözködjem fel, mert a hajnali 1 órakor induló Belfort—Dell-i vonattal el kell hagynom Parist. Éppen csak annyi időt engedtek, hogy kocsira ülve társaságukban elhajthattam a rue de Provence-i lakásomra, ahol egy kis kizártságra sebtibe becsomagoltam a legszükségesebb fehérneműt s egyéb apróságokat. A kiutasításom miatt őszintén könnyező házmeesterpárnak megfizettem a 250 franknyi tartozásomat és kiegyenlítettem az ő közvetítésükkel minden egyéb adósságomat is. Nem akartam adósa maradni a franciáknak egyetlen sousval sem.

A két detektívvel hamarosan megbarátkoztam. A Budapesti Hírlap által küldött 1000 frankból tellett. Megkínáltam őket jó szivarokkal s mivel nekem és kísérőimnek is csak harmadosztályú jegyet utalványozott ki a prefektúra, azt az ajánlatot tettem nekik, hogy tartsák meg maguknak a három harmadosztályú jegy árát, utazzunk inkább II. osztályon, én szívesen megfizetem mind a hármunk jegyét. Most már arra kértem őket, hogy hajtson a kocsis a *Matin* szerkesztőségébe, ahol egy francia kollegámnál még ki akarok egyenlíteni egy kis adósságot. Mivel a detektívek az imént látták, mily kifogástalanul intéztem el a házmesterékkal a pénzügyi dolgokat, gyanútlanul eleget tettek kérésemnek. A *Matin* szerkesztősége elé érve, föl sem mentem a szerkesztőségbe, hanem a zártborítékos levelet ötvenfrakos *pourboir* kíséretében a portás kezébe csúsztottam, kérve a levél sürgős továbbítását s gyorsan beugrottam a kocsiba. Siettünk kijutni a keleti pályaudvarra.

Meg kell jegyezmem, hogy a *Matin* szerkesztőjének küldött Blowitz-levél másának az elejére néhány bevezető sort biggyesztettem, amelyekben jeleztem, hogy hasonló tartalmú levelet küldöttem az *Eclair*-nek is, de mivel tartanom lehet attól, hogy a Blowitz befolyása alatt álló lap el fogja sikkasztani nyilatkozatomat, hivatkozással a *Matin* közismert pártatlanságára kollegiális tisztelettel kértem soraim közreadását.

És úgy történt, ahogy azt előre sejtettem. Blowitzék az

Agence Havas révén még éjfél előtt megtudták, hogy egy órakeresetnek a határra, azért egyszerűen papirkosárba dobták kéziratot. Ellenben a *Matin*, mely évek óta a legellenségesebb viszonyban állott az *Ecfairel*, nemcsak a leveletem, hanem az *Eclairre* vonatkozó kísérő sorokat is leköszölte.

Párisi kollégáim bizonyára jóízűen nevettek, mikor az *Eclairre*nek szóló nyilatkozat Blowitz úr nagy bosszúságára megjelent a *Matin-ban*.

Gassagnac, a monarchista sajtó legkiválóbb képviselője, e nyilatkozatommal kapcsolatban vezércikket írt az *Autorité-ban* és kifejtette, hogy ha vétettem volna is Franciaország ellen, a franciák meg kell, hogy bocsássanak nekem, mert úgy, ahogy én kupán vágtam Blowitzot, Franciaország e konok ellenségét, még senki más nem cselekedte.

A bécsi Decrais-botrány.

Mielőtt Parisnak örökre búcsút mondanék s beszámolnék hazatérésem körülményeiről, tisztáznom kell néhány a kiutasítással kapcsolatos fontos részletet.

Utalnom kell mindenekelőtt a nagy vihart keltett *Decrais*-esetre. Az történt ugyanis, hogy *Decrais-t*, Franciaország bécsi nagykövetét öfelsége I. Ferenc József, Ausztria császára és Magyarország apostoli királya, a január 9-iki udvari bálon feltűnő módon ignorálta. Bécs diplomáciai köreiből ezt a tüntető mellőzést azzal magyarázták, hogy a Panama-botrány miatt az uralkodó a francia köztársaság képviselőjével szemben nem talált alkalmas megszólítást.

A Budapesti Hírlap e nagyérdekű bécsi hírére, miután a megjelenést követő három napon belül nem találtam nyomát a párisi sajtóban, eljuttattam a *Figaro-nak*, mely azt a Budapesti Hírlapra való hivatkozással budapesti távirat alakjában közölte olvasóival.

A francia kormány megtudva, hogy a Figarót én informáltam, belekapaszkodott ebbe az ügybe, hogy elterelje a figyelmet a Mohrenheim-botrányról, de Ribotéknak jobb ügyhöz méltó erőlködése kárba veszett, mert a Budapesti Hírlap bécsi tudósítójának az anyagáért, még ha nem is írta volna az igazságot, — még sem lehetett engem felelősségre vonni.

Rákosi Jenő távirata Carnothoz és Kaas Ivor cikke.

Ugyanazon a napon kapták kézhez *Casimir Perier* a Ház elnöke, *Ribot* miniszterelnök és *Carnot* köztársasági elnök *Rákosi* Jenő hasonszövegű táviratát, amelyben a Budapesti Hírlap a francia köztársaság három legmagasabb közjogi tényezőjétől kérte szabadonbocsáttatásomat.

Rákosi Jenő hármas táviratának a szövege ekként szólt:

Az egész magyar közvéleményt, mely sohasem szűnt meg francia szimpátiát ápolni, megdöbbenette a Budapesti Hírlap tudósítójának elfogatásáról és kiutasításáról érkezett hír. E dolog egész Európa előtt a politikai intézkedés s nem igazságszolgáltatás színében fog feltűnni, noha oly ügyben történik, mely bírói eljárás tárgya. *Székely* úr személyében Önök olyan férfiút utasítanak ki s erről egész Magyarország tanúskodhatik, aki a magyar sajtóban a legszimpatikusabban tárgyalta Franciaország és a köztársaság ügyét, aki ezek ellen soha egy szót sem írt, aki buzgón terjesztette a francia irodalom, művészet és nép dicsőségét. Engedje meg, Uram, hogy levelezőnk érdekében a mai végzetes napok izgalmaitól és zavaraitól fölebbezzünk a köztársaság és a francia szabadság sokkal emelkedettebb hagyományaihoz.

Rákosi Jenő.

A táviratok vétele után a kormány Carnot elnökletével minisztertanácsot tartott ügyem újabb megvitatása céljából. Ámde ugyan abban az órában értesült a francia kormány báró *Kaas* Ivornak a *Budapesti Hírlap* január 10-iki számában megjelent vezércikkéről, melyben ez a nagystílusú, de fékezhetetlen vérmérsékletű magyar újságíró ügyemmel kapcsolatban végigsuhintott a harmadik köztársaságon és vitriollal írt cikkét ezzel a passzussal fejezte be:

»Két hét múlva, majd ha Carnot úr sem lesz több, mint barátai: *Baihaut*, *Freycinet*, *Floquet*, *Clemenceau*, *Rouvier* stb, s Mohrenheim sem lesz nagykövet sehol — *Székely* Sámuel úr a Budapesti Hírlap érdemes levelezője is visszatér Londonból a panamisták zsarnoksága alól fölszabadított Franciaországba.«

Félórával utóbb a párisi boulevardok rikkancsai már tele torokkal kínálták »*Article insultant du Budapesti Hírlap*« reklámbetűs címmel ékeskedő lapjaikat. A párisi suhancok rikoltását az Elyseében is meghallották és *Kaas* Ivor kíméletlenül ostorozó cikke miatt *Rákosi* Jenő távirata nem eredményezhette a várt sikert.

A francia sajtó Hoyos gróf ellen.

A Budapesti Hírlap nagyérdemű főszerkesztőjén kívül *Hoyos* László gróf, Ausztria-Magyarország párisi nagykövete is — tudtom nélkül és óhajom ellenére, interveniált érdekemben. Mint utólag értesültem, két ízben is járt érdekemben a nagykövet, ami a francia közvélemény akkori izzó hangulatában elég merész vállalkozás volt az ő részéről, ám ez az osztrák érzelmű, de úri és előkelő gondolkodású mágnás, akinek gr. *Zichy* Tivadarral, a követség népszerű tanácsosával együtt évek során át alkalma volt meggyőződni magatartásom abszolút korrektségéről, kötelességének tartotta, hogy érdeklődjék letartóztatásom oka felől. Nem interveniált a nagykövet érdekemben, éppen csak *érelődött* a meglepő eljárás okai iránt.

A nagykövet lépése mégis rettenetes felzúdulást váltott ki a francia sajtóban. A lapok nem elégedtek meg a *Hoyos* gróf elleni kirohanásokkal, hanem az olasz, a német, sőt az angol nagykövetet is belevonták támadásaik körletébe. A francia lapok dühe most már a hármasszövetséges államok diplomáciai képviselői ellen irányult annál is inkább, mivel az *Agence Havas* sugalmazott és invitnek szánt híradása, hogy a Parisban *akr editált* összes nagykövetek *Mohrenheimot* felszólították Parisban való maradásra, mint előrelátható volt, ügyetlen félhivatalos ötletnek bizonyult. A nagykövetek bizony egy lépést sem tettek *Mohrenheim* marasztalása érdekében.

A központi hatalmak három nagykövete elhagyni készül Parist.

A megújuló sajtótámadások végre is arra bírták a hármasszövetséges nagyköveteket, hogy *in corpore* tudomására hozzák *Develle* külügyminiszternek, hogy amennyiben ezek a támadások nem szűnnek meg, kormányaik a nagyköveteknek Parisból való visszahívását fogják megfontolás tárgyává tenni. És Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország nagykövetei

már csomagolni is kezdtek. *Develle* külügyminiszter sietett fölkeresni a neheztelő Hoyos grófot és a többi nagykövetet. A szorongatott francia kormány egyúttal külön törvényjavaslatot (amit Parisban tréfásan *lex Székely*-nek neveztek el) nyújtott be a parlamentnek a külföldi nagykövetek hatályosabb védelmének a biztosítása céljából.

A törvényjavaslat tárgyalását Mohrenheim barátai: Flourens, Deroulede és Millevoye az ellenem irányuló újabb támadásokra használták fel.

Dr. Herzl Tivadar megnyugtató levele.

A francia kormány utolsó kísérlete, hogy kiutasításom igazolására erkölcsi alapot találjon, az volt, hogy *Clifford Mittag* a *Daily Chronicle* tudósítója és a Parisban működő külföldi lap-tudósítók szindikátusának elnöke a francia kormány óhajára a Blowitz befolyása alatt álló Eclairban szindikátusi közgyűlés egybehívását indítványozta, kizáratásom céljából.

A terv kivitele azonban mindjárt kezdeti stádiumban dugába dőlt, mert mint dr. *Herzl Tivadar*, a *Neue Freie Presse* párisi levelezőjének a Budapesti Hírlaphoz intézett és a lap január 26-iki számában közölt leveléből kitűnt, az összes párisi külföldi tudósítók felháborodtak Clifford tervén s Herzl egyúttal tudatta velem, hogy az orosz újságírók voltak az elsők, akik kijelentették, hogy kilépnek a körből, ha ez az indítvány valaha csak napirendre is kerülne.

Persze, az orosz újságírók tudták a legjobban, hogy mennyire ludas Oroszország párisi nagykövete.

Útban Budapest felé.

Csekély anyagi javaimat, bútoremat, szőnyegeimet és könyveimet Parisban hagyván s megmentve teljes erkölcsi integritásomat, éjfél után fél két óraker a keleti pályaudvar egy személyvonatának II. osztályú fülkéjében foglaltam helyet, a kíséretül adott két detektív társaságában. A francia kormánynak annyira sürgős volt a jelenlétemtől való szabadulás, hogy még a reggelt sem akarta bevárni s útnak indított engem egy késő éjjeli vonattal, amelynek nem volt csatlakozása a svájci határvonattal. A

vicinális gyorsaságú éjjeli személyvonat másnap délután 5 órakor ért *Délbe*, a Svájccal határos állomásra. Az utasok leszálltak, a kocsivezetők eloltották a waggon lámpásait s láttam, hogy ez a vonat nem megy tovább; a kísérő detektívek eltávoztak, de csakhamar visszatértek a perronon sétáló egyenruhás alakkal, ki öblös hangon megkérdezte tőlem: *Vous etez* Mr. Székely?

— Legyen szíves 10 percen belül elhagyni a francia területet, szólt szigorúan az idegen.

— Elmennék én szívesen, de hogyan? a vonatnak nincs csatlakozása.

— Gyalog fog elindulni. Határozott utasítást kaptam erre vonatkozólag Parisból.

— És ön képes lenne ebben a csikorgó, kemény időben és ebben a koromsötétségben kidobni a hóra, holott láthatja, hogy mint Parisból jövő ember, nem vagyok öltözködve az itteni zord időjárás ellen.

A határrendőrnek bizonyult úr megnyugtattott azzal, hogy megmutatja az utat s eligazít, merre kell indulnom.

Az első francia falu — magyarárgatta a határőr — amúgy sincs messze a határtól.

Teljes sötétségben nekivágtam a kijelölt irányban s kis táskámmal a kezemben, eljutottam *Boncourtb*a, egy alig 15 házból álló kis svájci faluba. Azonnal tovább akartam volna utazni, de semmi pénzért nem vállalkozott senki, hogy befogjon s a veszedelmes úton még az éjjel el vigyen az első svájci állomásra, ahol a Parisból befutó gyorsvonatnak is meg kell állania. Kénytelen-kelletlen Boncourtban kellett meghálnom fűtetlen szobában. A svájci házak csak nyári vendégekre vannak berendezve.

Másnap reggel jelentkezett egy fuvaros. Szeles, zimankós, zord téli reggelen indultunk s másfél órai szánkózás után *Court-marcheba* érkeztünk, ahol bevártam a Parisból érkező gyorsot. Egyúttal pedig Ribot miniszterelnöknek a következő táviratot küldtem:

»Svájc szabad földjéről a legnagyobb határozottsággal tiltakozom erőszakos kiutasításom ellen. Híreket fenntartom. Ha van bátorsága, idézze törvény elé Gromier urat, akitől a hírt kaptam.«

Baselből pedig levelet küldtem a *Matin-nak*, melyben megírtam, hogy én helyt állottam magamért; becsuktak és kiutasítottak és én hallgattam, de mivel Gromier úr, akitől az utolsó

információt kaptam, francia létére meghurcoltatásomat és kiutasításomat nyugodtan végignézte, megszűnt az ok, amiért én tovább is fedezem őt becsületemmel. Miután Gromier távollétem tudatában letagadja most, hogy ő az informátorom lett volna, az esetben, ha *menetlevelet* kapok a francia kormánytól, hajlandó vagyok saját költségemen Parisba utazni s a bíróság előtt bizonyítania állításaimat.

Bizonyítékaim Mohrenheim ellen.

Eddigélé mindig csak Gromierre hivatkoztam, mint informátorra, mert a meddig csak lehetett, kímélni óhajtottam a különben is súlyos helyzetbe jutott *Rouviert*. De most már követeltem nemcsak Rouviernek arra vonatkozó kihallgatását és eskütételt, vajjon *Franqueville* vizsgálóbíró előtt beismerte-e, hogy a Panama pénzekből több százezer frankot juttatott Mohrenheim bárónak, de kértem Freycinetnek, valamint *Herbette* berlini nagykövetnek eskü alatt való kihallgatását is azon Panama pénzeket illetőleg, melyeket az anyagilag nagyon megszorult *Mohrenheim* bárónak, az orosz-francia szövetség elősegítése körül szerzett érdemei jutalmául juttattak.

De hát Ribot nem azért sietett megszabadulni a jelenlémetől, hogy újra visszaengedjen. Ha az igazság kiderítése lett volna a francia kormány célja, azt könnyen elérhette volna, ha kéresem nélkül is bíróság elé állít. De hát az igazság kiderítése és ezzel kapcsolatosan teljes erkölcsi tönkretételelem nem lehetett a célja, mert nyilvános tárgyalás eredménye nem énrám, hanem az orosz nagykövetre nézve járt volna lesújtó eredménnyel,

Pvibot annyira félt az ügynek nyilvános fórum előtt való szellőztetésétől, hogy *hazafias* szempontokra való hivatkozással nemcsak *Gustave Rouanet* barátomat, akinek képviselővé választásában némi részem volt, akadályozta meg interpellációja elmondásában, hanem még a nacionalista *Millevoye* interpellációja elől is kitért. Mindenesetre jellemző, hogy a háromhetes zajlás egész ideje alatt *Mohrenheim* báró meg sem moccant és egy szóval sem merte tagadni a pénzek kézhezvételét.

Az orosz nagykövetség minden más tagjának pedig meg volt tiltva az ügyben való nyilatkozás.

Es nem-e a tiszta igazság meghamisítása, a való tényállás

tudatos elgáncsolása volt-e a francia kormány részéről az, hogy még Grommierral sem mertek szembesíteni, jóllehet Cochefert a nálam tartott házkutatás alkalmával Grommiernek az ügyre vonatkozó, sajátkezűleg írt jegyzeteit lefoglalta.

Ámde a nagy államérdek miatt, amely báró Mohrenheim megvédése és az orosz-francia szövetségnek a zülléstől való megmentése volt, az egyenlőtlen fizikai harcban nekem el kellett buknom. Csakhogy kierőszakolt kiutasításom sem menthette meg a bukástól Mohrenheim bárót, aki rövid »kíméleti idő« után kénytelen volt Parisnak és a diplomáciai pályának hátat fordítani.

Nem tudom, kapott-e Mohrenheim odahaza külön cári dorgatóriumot, de igenis tudom, hogy beszámoló cikkem alapján, melyet Budapestre érkezésem után boldogemlékű *Sipulusnak* tollba diktáltam (B. H. 1893. január 21. sz.), főszerkesztőm és atyamesterem *Rákosi* Jenő az alábbi megtisztelő sorokkal nyugtázta a Mohrenheim ügyben kifejtett újságírói munkásságomat: »A *Budapesti Hírlap* olvasói kiutasított tudósítónk beszámolásából arról fognak meggyőződni, hogy *Székely* úr épp annyi komolysággal, mint óvatossággal és tapintattal szolgálta tudósítói hivatását. Megfontolása és lelkiismeretessége nem hagyta el őt amaz izgalmak közepette sem, melyek a Panama dolganak minden fázisán újult erővel ki-kitörték s elkapták az elméket. Alig lehet körültekintőbben és lojálisabban újságírónak egy szenzációs hírrel elbánni, mint ahogy ő tette. A mi őt bajba keverte, az tisztán az, hogy a *bírói eljárás tárgyává* lett ügynek az a része, amely az ő révén került nyilvánosságra, mint *politikai momentum* oly érdekbe vág, mely a francia politikusokra nézve egyelőre fontosabbnak tetszett a francia juszticiánál is«.

Zilahi Simon két darab ezrese.

Beszámoló cikkem tollba mondása után és miután *Csajtay* szerkesztő úrnak is részletesen beszámoltam a lezajlott eseményekről, fölkerestem az akkor még a Rökk Szilárd-utcai front földszintjén trónoló *Zilahi* Simon igazgatót, ki üdvözlésének hőfokát emelendő, *két* vadonatúj ropogós ezrest nyomott a markomba. Kétezer forint. Valóságos béke vagyon!

Jó kedvben távoztam tehát a Budapesti Hírlap kiadóhivatalából, mikor váratlanul a lépcsőházban egy öreg izraelita elfogott. Szinte sértő bizalmassággal tette vállamra kezét és így szóit hoznám: Gott sei Lob und Dank, dass Sie mit dem russischen *Ganef* schon fertig sind.

— Ali baja van magának velem? — kérdeztem sértődötten.

Nincs semmi bajom, válaszolt az öreg, de mióta ön ezt a muszka gazembert leleplezte, én a Budapesti Hírlaptól egy krajcár ára makulatúrát nem kaphattam, mert minden példány elfogyott. Most már megértettem *Zilahi* bácsi bőkezűségét.

És ha most harminchárom év után Parisból való kiutasításom okaira és körülményeire visszagondolok, arra a következtetésre kell jutnom, hogy az orosz-francia szövetség ellen saját felelősségemre kezdeményezett hírlapírói akció, ha az erkölcsatlenségben fogant s a Panama posványából táplálkozó francia külpolitika meg nem akadályozza küzdelmeim végső sikerét, vagyis ha Mohrenheimmal együtt az *entente cordiale* is megbukik: a sors nemcsak bennünket óvott volna meg *Trianon* keserveitől, de Franciaország is zavartalanabb boldogságnak örvendhetne, mint amilyen az, amelyet kezdetben *Flourens*, *Millevoye*, és *Dèroulede* előkészítettek, évtizedek után pedig *Clemenceau*, *Milerand* és *Poincaré* biztosítottak a francia nemzet számára.

London.

Paris után London.

A párisi szenzációt követő néhány heti budapesti tartózkodás után a *Budapesti Hírlap* Londonba küldött. A *Ville Lumière-ből* váratlanul Anglia ködös fővárosába kerültem. Parisban mindenütt fény, derű és vígság, a Themse partján csak köd, munka és komolyság. Parisban sétáltak az emberek, ölelkeztek az ismerősök, Londonban mindenki rohant és a nagy sietésben még az ismerősök se köszöntötték egymást. Ott túlrad az életkedv, emitt az önkéntes munkakényszer volt az uralkodó planéta, Franciaországban lépten-nyomon művészi alkotások és a közterek nagyszerűsége gyönyörködtették a szemet, a brit metro-

polisban a házaknak nevezett »várok« belsejébe kellett hatolni az idegennek, hogy melegebb barátságot és művészi szépséget leljen. Csak ha átlépted a *my house, my castle* küszöbét, ismerheted meg az angolt a maga igaz, emberi voltában. De idegen előtt nehezen s csak *lettre of introduction* segítségével nyílik meg az angol otthon. Ha bejutottál az ilyen *Home-ba*, emlékezetedből eltűnnek az utca kellemetlen benyomásai, fényt és kényelmet, kedélyt és művészetet tapasztalsz mindenütt, magad körül. A befogadás pillanatától kezdve megszűntél idegen lenni s a családhoz tartozol te is.

A párisi ember már első találkozáskor előléptet téged *cher ami-ává*, de a barátsággal járó kötelezettségeket nem szereti vállalni; ellenben, ha azt mondja neked az angol: *my friend*, akkor valóban barátjává avat s feltétlenül számíthatsz barátságára.

Amilyen zárkózott de becsületes a magánéletben az angol, olyan konzervatív, szolid és tisztességes az angol kereskedelem is. A City másodrendű kalmárjának a gazdasági etikája is ugyanaz, amely a világ legmegbízhatóbb pénzintézet évé tette a *Bank of England-ot*.

A brit birodalom bel- és külpolitikája céltudatosság, előrelátás erély és hajthatatlanság dolgában a rómaiak államművészetét is fölülmúlja.

Csak aki közelebről figyelte meg az angol pártok és a brit kormányok működését, tudja megérteni a világháborúban Németországot ért katasztrófa mélyebb okait.

Csak a brit világbirodalom diplomatái tudták tönkretenni mindazt, amit a Hohenzollerni uralkodók kétszáz év alatt építettek s amely építkezést Bismarck 1870—71-ben befejezettnek tekinthetett.

Csak a brit államművészet volt képes kiragadni jóval rövidebb idő alatt, mint amennyi nekünk szükséges volt az áruzsora állítólagos letörésére, a franciák kezéből a Versaillesban megkaparított dirigáló pálcát s tudta uralomra juttatni Clemenceau. Millerand meg Poincaré félrelökésével az angol diplomáciának Európa pacifikálására irányuló locamói külpolitikáját. Két évvel ezelőtt Franciaország még korlátlan hegemoniát gyakorolt az európai kontinensen, azóta a franciák a sül vésztoke lökték a nacionalista politika vezérférjait, megcsinálták a Dawes-egyezményt, kivonultak a Ruhr vidékéről s elejtették a genfi meg-

állapodást. Locarnóban teljesen behódoltak. Az angol diplomácia világraszóló sikereinek és Nagybritannia gazdasági érdekeinek biztosításában fontos szerep jut az angol sajtónak is. Ismerem Európa és Amerika s majdnem valamennyi civilizált országnak a lapjait, de olyan sajtója, finely szubvenció nélkül is harmonikusan hozzásimul a kormány által képviselt külpolitikához, csak Angliának van. Es merem állítani, hogy az angol lapok külföldi tudósítói számos esetben Nagybritannia külpolitikai érdekeinek nagyobb szolgálatot tesznek, mint az angol nagykövetek. Es a pénzügyi és gazdasági kérdésekkel való vonatkozásokban is milyen szolidak és megalapozottak az angol lapok! Legalább akkor, amikor Londonban éltem, a *Times* még az Angol Bank mérlegét sem közölte le, mielőtt külön szakértővel azt felül nem vizsgálhatta volna. A francia sajtó viszont sohasem volt kényes anyagi segédforrásainak a megválasztásában.

Meglepett Londonban a sajtó munkásainak általános anonimitása. Míg Parisban tízoros rendőri vagy művészeti hírt is nevével ékesít a munkatárs, addig Londonban a vezércikkírók és a többi munkatársak is megőrizték névtelenségüket. A *Time* vagy a *Morning Post* reggelenként mint valami ismeretlen misztikus hatalom jelenik meg, amelynek napi megnyilvánulását a brit olvasó igazságnak, mondhatnám parancsnak tekinti.

A francia sajtó munkatársait mindenki ismeri, mindazonáltal, vagy talán ép e közismertség miatt ez a sajtó csak szerény mértékben befolyásolja közönségét.

A londoni lapok közül az 1890 körül *Astor* által amerikai pénzzel alapított *Pall Mall Gazette* volt az első, mely szakított az anonimitással s azóta, de sok egyéb okból is — az angol sajtóban is bizonyos dekadencia mutatkozik, viszont egyes francia újságok, első helyen a *Sauerwein* irányítása alatt álló *Matin*, legalább ami a megbízható külpolitikai hírszolgálatot illeti, az angol sajtóhoz igazodik.

A francia államférfiak most se ütik még meg az angolokra alkalmazható mértéket, jöllehet bizonyos, hogy Anglia és Franciaország diplomatáinak a háború alatti együttműködése, valamint a békekötés idején és azóta kifejtett közös munkássága előnyös módon befolyásolta a gall államférfiak gondolkozás módját. Amely átalakulás kijózanító hatással volt magára a francia közvéleményre is.

Nagybritanniának a római fénykorra emlékeztető nagystílú államférfiai mindenkor szoros barátságot tartottak az angol sajtó munkásaival.

Az újságírók legnagyobb egyesületének, az *Institut of Journalists* évi közgyűlését követő lakomáin a legnevesebb politikusok is meg szoktak jelenni s a banket ünnepi szónoka a miniszterelnök, vagy akadályoztatása esetén a kabinet egy másik kitűnősége mond fontos közérdekű beszédet. Londoni tartózkodásom idején *Rosebery* lord, az újból uralomra került liberális Gladstone kormányának külügyminisztere, majd a miniszterelnökségben is utódja a *great old man-nek*., speechelt egy ízben az újságíróknak. Nem dicsérte őket, nem udvarolt nekik, hanem a komoly szavakkal figyelmeztette őket magasztos kötelességeikre. Az angol politika újabb fejlődése, monda *Rosebery*, azt bizonyítja, hogy a parlamentarizmus anyaországában is hatalmi eltolódás mutatkozik a sajtó javára. Ebbe bele kell nyugodnunk, mivel a fejlődési processzus megfelel a kor szellemének. Baj csak altkor származnék ebből, ha a sajtó megfeledeznék arról, hogy a felelősségérzet megerősödésének együtt kell járnia a hatalom növekedésével. Régebben, *Bánffy*, *Wekerle* és *Széll* idején a magyar miniszterelnökök is szívesen megjelentek a magyar újságírók között. Az Otthon, az *Újságírók Egyesülete*, a *Hírlapírók Nyugdíjintézete* bankettjein. Az ily ünnepségeken államiéi-fiaink bókoltak a zszurnalisztáknak, de soha se intéztek hozzánk egy into, vagy pláne korholó szót.

Újabban a magyar államférfiak — szinte tüntetően kerülnek a sajtó embereivel való nyilvános érintkezést. Legfeljebb, ha egyik vagy másik miniszter ül le suttymban közéjük. Mintha valami láthatatlan kéz vissza tartaná őket a barátság elmélyítésétől, ami arra vall, hogy vezető férfiaink még Locarno után sem vettek tudomást *Rosebery* lordnak a sajtó jelentőségéről harminchárom évvel ezelőtt tett fontos nyilatkozatáról. Ennek a sajnálatos állapotnak az országra nézve csak káros következményei lehetnek. Az első szomorú következmény már mutatkozik az *újságírotársadalom erkölcsi és jóléti intézményeinek teljes elzülésében*. A háború végéig nem volt egyetlen egy kulturnemzet sem, melynek sajtótársadalma szociális intézmények tekintetében versenyezhetett volna a magyar zszurnalisztika alkotásaival. Amikor a kommün bukása után a *Temps* budapesti tudósítója

ellátogatott az *Otthonba* és én megmagyaráztam neki, hogy az Otthon Klubon ki van még van Újságíró Egyesületünk is. van kitűnően működő *Betegségélelmező és Szanatórium* intézményünk, van fogyasztási szövetkezetünk és rendelkezünk olyan *Nyugdíj-intézettel*, mely nemcsak a rokkant és kiöregedett újságírók ellátásáról, de az újságírók özvegyeiről és árváiról is gondoskodik, francia kollegám megfedkezett magáról és Trianonról is csodálkozva jelentette ki előttem, hogy amit a magyar sajtó szociális intézményeiből látott és amit azok teljesítményeiről hallott, olyan kulturális teljesítmény, amit eddig sem a franciák, sem az angolok nem produkáltak. Igen, válaszoltam a francia kollegának, de Trianonban mégis kulturátlan államoknak dobták oda áldozatul azt a népet, melynek sajtója ilyen kulturfokra vall. Ez volt az egyetlen mondatom, amit a francia újságíró nem tudott kivédeni.

Es ezek a nagyszerű szociális és jóléti intézmények majdnem teljesen tönkrementek. Különösen súlyos helyzetbe sodródott a *Nyugdíjintézet*, melynek Alkotmány-utcai gyönyörű palotáját a vezetőség eladta, hogy a vételárért hadikölcsönöket vásároljon a haza javára. A hadikölcsönök elértéktelenedtek.

A Nyugdíj intézet évi 40.000 korona állami támogatásban részesült 1906 óta. A vagyonát a hazának feláldozó Nyugdíj-intézetet a kurzus megfosztotta a húsz évig élvezett állami segélytől, s az újságírók barátságát folyton kereső képviselők között egy sem találkozott, aki a nagy igazságtalanságot szóvá merte volna tenni a parlamentben. Vájjon, kitől féltek?

Ha az újságíró anyagi helyzete az újságíró magánügye lenne és ha a sajtónak kijáró tekintély biztosítása csak egy kasztnak és nem a magyar nemzet egyetemének lenne az érdeke, a magyar kormány és a parlament a sajtó körében mutatkozó anyagi nyomoron és tekintélybeli visszaesésen talán túltehetné magát. De épen londoni megfigyeléseim alapján merem állítani, hogy *a sajtó munkásainak anyagi és erkölcsi pozíciójának a biztosítása elsőrendű nemzeti érdeke*.

A nemzeti ideálokért való küzdelemben Magyarország nem nélkülözheti a sajtó közreműködését. Jöhet és talán hamarabb, mint hiszik, el fog jönni az az idő, amikor a magyar lapok abszolút odaadó, és teljes vértetű támogatására szüksége lesz a hazának. De a legjobb akarattól hevített újságírók sem nyújthatnak töb-

bet, mint amennyit anyagi és erkölcsi erejükön alapuló teherbíró képességüktől el lehet várni.

Nagymagyarország helyreállításához a magva] zszurnalisztikának az angol sajtóval való erkölcsi egybekapcsolása ép oly szükséges, mint amilyen indokoltnak mutatkozott az a pénzügyi kapcsolat, mely pénzügyi okokból a magyar Nemzeti Bank és a valutánkat védő *Bank of England* közt létesült.

Vámbéry Ármin és a Kossuth-kultusz.

Az angol sajtónak annak idején Sir Edward *Lawson* mutatott be. *Lawson*, az akkor már 500.000 példányban megjelenő *Daily Telegraph* főszerkesztője és híres orientalista volt. Kelet-indiáról szóló írásai elsőrangúak s mint a távoli Kelet kitűnő ismerője szoros barátságban állott *Vámbéry* Árminnal és hírből *Goldziher* és *Dr. Kunos* Ignácot isismerte.

A mi hírneves keleti tudósunk londoni utamra több ajánlólevelével látott el és szívemre kötötte, hogy iparkodjam megnyerni a *Daily Telegraph* szerkesztőjének jóindulatát. Es mondhatom, hogy *Vámbéry* kedvéért Sir Edward *Lawson* mindenkor szívesen fogadott ép úgy, a lakásán, mint a szerkesztőségben és minden tekintetben rendelkezésemre állott, ha igénybe vettem pártfogását. Bevezetett a *National Liberal* klubba s a Ház folyosóján bemutatott *Asquith*nak, *John Morley*nek, »Sir *William Harcourt*nak és a *Joë Chamberlain*nak a *Locarnoban* döntő szerepet vitt angol külügyminiszter édesatyjának, ki kevéssel azelőtt *Harrington* lorddal együtt, (később *Devonshire* hercege), az u. Home Rule! javaslat erőltetése miatt kilépett *Gladstone* liberális pártjából és megalapította a konzervatívok és liberálisok közt álló unionist a pártot.

Kedves meglepetés volt számomra, hogy nemcsak Sir Edward *Lawson*, hanem minden előkelőbb angol, akivel két évi kmdani tartózkodásom alatt megismerkedtem, a magasztalás hangján beszélt *Vámbéry*ről. Elsőrangú tekintélynek tartották, aki, mint tudós és politikus egyaránt kiérdemelte az angolok tiszteletét és háliját. Az öreg *Vámbéry*, ha élne, most nagyon sokat érhetne el Angliában Magyarország érdekében. Más magyarról alig tudtak valamit az angolok. A tudósok egy szűk köre *Körösi József*, a székesfővárosi statisztikai hivatal volt igazgatójának

munkásságát is nagybecsülte. A politikai körök ismertek, *legalább* hírből, legnevesebb politikusainkat és Vámbéryn kívül a tiul/sok, még egy-két magyar professzor nevét is emlegették, de állandóan csak a Vámbéry múltja, szereplése és egyénisége volt érdeklődésük tárgya. A nagy hírnévnek örvendő Vámbéry hírét és népszerűségét is messze túlszárnyalta azonban az a csodálatos pietás, mellyel az angol nép még a kilencvenes évek elején *Kossuth* Lajos neve és emléke iránt viseltetett. A Vámbéry iránti érdeklődés magyarázható azokkal a szolgálatokkal, amiket Magyarország nagy orientalista az oroszok ázsiai előretörése ellen vívott publicisztikai és tudományos harcával Angliának tett. De *Kossuth*, Lajos soha se tett semmit szolgálatot az angol imperiumnak és a nevét övező nimbus mégis az angol nép biblikus érzelmeinek a mélyéből fakadt. Ha azt mondtam valamely angolnak, hogy magyar vagyok, rögtön előállott *Kossuth* Lajossal. E nagy név ismeretével igazolták az angolok, hogy ismerik Magyarországot. Amikor egy ízben megismerkedtem egy *Gey* nevű öreg angliussal és az megtudta, hogy magyar vagyok, megölelt, megcsókolt és könnyes szemmel eldicsekedett velem, hogy Louis *Kossuth*-ot hallotta beszélni a *Mansion Homeban*. Azóta már sok szép beszédet hallgattam meg, de szebb angol beszédet, mint amilyent *Kossuth* mondott a városház dísztermében, azóta se hallottam.

Abban az időben még általános volt a *Kossuth*-kultusz egész Angliában, a *Kossuth* iránti rajongás talán még az Angliában tapasztaltnál is nagyobb mértékben nyilvánult meg előttem Amerikában, ahova néhány év múlva elsodort a sorsom. Nemcsak a főleg a honi nyomor miatt kivándorlásra, kényszerült magyarság hódolt pietással *Kossuth* emlékének, hanem az én időmben még a yankeek is ismerték a nemzete főlzabadításáért küzdött *Kossuth* szereplését s apáról-fiúra szállt a washingtoni kapitóliumban ünnepelt nagy magyarnak varázslatos emlékezte.

Az amerikai, magyarságnak nem az osztrák-magyar nagykövetség hivatalos tekintélye, hanem *Kossuth* nevének dicsősége volt a legfőbb védelmezője. A *Kossuth* név lenyűgöző erejéről maga *Masaryk* is tesz tanúságot, mikor legújában Ítönnyében megírja azt a nagy erőlködést, amit Edward királynak Németországra bekörzésére irányuló diplomáciai akciójával párhuzamosan és fokozott mértékben a világháború idején ki-

fejtett a dualisztikus monarchia szétrobbantana és főleg Magyarország tönkretét életcéljából.

Bevallja Masaryk, hogy nagy propagandamunkájában csak Amerikában ütközött komoly akadályokba; beleütközött abba a kultuszba, mellyel az amerikai nép Kossuth Lajos emléke iránt viseltetett.

Az amerikai magyarokat a ruthének, tótok, csehek és délszlávok aknamunkájával szemben majdcsak Kossuth Lajos történelmi neve védte s a nagyeszű *Masaryknak* is csak a háború végzetes alakulásának ügyes kihasználásával sikerült elhomályosítani Kossuth emlékét.

Fényes korszaka a magyar történelemnek, mely oly férfiakat adott a nemzetnek, akik még haláluk után is dicsőséget és erőt jelentettek a porba sújtott Magyarországnak. »Sok magyar politikus indul mostanában is Amerikába propagandacsinálás hangzatos jelszavával. De a magyar ügy propagálása helyett a magyar argonauták majdnem kivétel nélkül beérik a pénzszerzéssel.

Felekezeti különbségre való tekintet nélkül valósággal versenyeznek egymással az amerikai gyűjtések lebonyolításában.

Londoni magyarok.

A londoni magyarok közt csak egyet ismertem, aki a Kossuth-féle emigrációnak tagja volt. *Duka Tivadart, Görgey István* volt segédtsztjét. *Duka Tivadar*, ki mint honvédfőhadnagy szolgálta végig a mag³var szabadságharcot, ennek leverése után Londonba került, ahol megszerezvén az orvosi diplomát, angol szolgálatba lépett mint katonaoorvos. Idővel főtörzsorvos lett a keletindiai hadseregben. Keletindiai tartózkodását *Körösi Csorna Sándor* életének és tudományos működésének a tanulmányozására használta föl. A nagy magyar tudósról írott munkáit a magyar tudományos Akadémia is méltányolta és tagjai sorába iktatta.

Duka Tivadar dúsgazdag angol nőt vett feleségül s amikor nyugdíjba ment, Londonban telepedett le, ahol szorosabb érintkezésbe lépett az előkelő angol *societyval*. Két fiát, felesége befolyása alatt angoloknak nevelte. Az ügyvédi pályát választották élethivatásnak mindketten és az egyiknek az esküvőjére hivatalos voltam én is. Tipikus angol esküvő volt, melyen természetesen a nemzeti *weddingcake* (lakodalmi torta)sem hiányzott.

A család teljes elangolosodása dacára *Duka* Tivadar szívesen érintkezett magyarokkal.

Őhöz is Vámbéry Ármintól kaptam ajánlatot s Görgey volt adjutánsa minden tőle telhetőt megtett, hogy eleget tegyen Vámbéry ajánlatához fűzött várakozásomnak.

Többször fölkeresett a lakásomon. Rendszerint a saját fogatán jött s egy-egy érdekesebb helyre elvitt magával szórakozni vagy elvitt valamely kitűnőséghez bemutatás céljából.

Igazi örömet szerzett nekem, amikor alkalmat nyújtott a Dr. *Stein Auréllal* való megismerkedésre.

Akkor is kocsin jött értem s elvitt a *Royal Societyba*, ahol a laboréi egyetem hírneves professzora, a magyar származású Stein Aurél tartott nagyérdekű felolvasást Keletindiáról, illetőleg az általa fölfedezett homokfedte sivatagbeli városokról, amelyeket a több évezredes homokréteg alól feltárt. Az angol tudósok és politikusok elitje feszült figyelemmel hallgatta szenzációsan érdekes előadását, de engem az előadásnál is jobban érdekelt, hogy hazamenőben bizalmasan elmesélte nekem, hogy Kelet-India története tulajdonképpen érdekesebb, mint a perzsák vagy babyloniaiak ismertebb múltja. A hinduk vezetői és királyai közt olyan hatalmas egyéniségek voltak, amilyenek Ázsia ókori történelmében csak ritkán fordulnak elő. Hatalmas emlékek bizonyítják e hősök és fajuk dicsőségét. Már nagyon sok ilyen emlék feliratát betűztem ki s kezdtem tudományosan is magyarázni — mondotta a szanszkrit tudós — amikor utasítást kaptáin az angol kormánytól a kelet-indiai lakosság *nemzeti önértékét* nagy mértékben emelő kutatásaim beszüntetésére. E tilalom miatt előbb-utóbb el is hagynom Keletindiát. Nemsokára azután megvált a lahorei egyetemről és az angol kormány más irányban veszi most igénybe tudását és tehetségét.

Duka Tivadaron kívül csak *korén* szerepvivő magyar lakott Londonban. Legnagyobb tekintélynek örvendett, *Bruch* Lajos festőművész akinek gyönyörű alkotásait Anglia akkori legnagyobb festője, *Alma Tadema* is nagyra becsülte. *Brück* Lajos több éven át lakott Parisban, majd családjával együtt Londonban telepedett meg. A londoni magyar egyletnek hosszú ideig elnöke volt. Néhány évvel halála előtt Budapestre jött s itt fejezte be értékes életét. Ugyanabban az időben egy másik magyar, *Deák-Elmer* Lajos festőművész is nagy sillereket aratott Londonban.

A londoni magyarok egyik érdekes reprezentánsa volt *Felbermann* Lajos, a *Life* című képes hetilap szerkesztő tulajdonosa. A lapot Felbermann Lajos bátyja, a nemrég elhunyt Felbermann doktor alapította.

A *Life* a kisebb fajtájú illusztrált lapok közé tartozott, de a kitűnő adminisztrálás következtében csakhamar bőven jövedelmező vállalat lett belőle. Jövedelmezőségét annak köszönhetette, hogy hirdetési ügynökei a közönséggel el tudták hitetni, hogy a lap publicitása kivételesen nagy. Egyszer aztán dr. Felbermann valami dehonesztáló dolgot írt meg egy angol képviselőről. Amiért a parlament tiszteletreméltó tagja sajtópert akasztott a szerkesztő nyakába. Ebből nagy baj keletkezett, mivelhogy az angol jogszokás szerint a sajtóperekben kiszabandó büntetés nagysága mindenkor a lap elterjedtségétől függ. Angol felfogás szerint ugyanis egy tízezer példányú lapban közzétett rágalom nem eshetik olyan súlyos megítélés alá, mint pl. az oly rágalom, mely egy félmillió példányú lapban jelenik meg.

Emiatt dr. Felbermann, akinek emberei mindaddig azt híresztelték és bizonyították is, hogy a *Life* több százezer példányban jelenik meg, a súlyos büntetéstől való félelemből nyomdai számlákkal és egyéb bizonyítékokkal igazolta, hogy a *Life*-t alig ezer példányban nyomják.

Bizonyítékai alapján tényleg a Bíróság csak nagyon enyhe büntetést szabott a szerkesztőre, de mivel ily módon kitudódott, hogy a lapnak nincsen publicitása, a hirdetési üzlet befagyott. A *Life* megszűnt üzlet lenni és dr. Felbermann a *Life*-t átadta öccsének, Lajosnak, ő maga pedig Frankfurtba költözött s ott új lapot alapított. Felbermann Lajos nagy ambícióval fogott a leromlott *Life* feltámasztásához, ami, több évi szíves kitérés után sikerült is neki. Közben angol nyelven érdekes könyvet is írt Magyarországról/Felbermann Lajos, ki állandóan komoly érdeklődést tanúsított a londoni magyarok sorsa iránt, több előkelő klubnak volt a tagja és személyesen ismerte Anglia nevesebb íróit. *Zangioill-nak* »*The Ghildern of the Ghetto*«, akkor már hírneves szerzőjének is ő mutatott be gemet.

Felbermann Louis nagy kegyben állott az öreg *Tech* hercegnél, az angol királyné édesatyjánál, ki, mint *Bédey* Káudina egyenes leszármazottja, nagyon büszke volt magyar eredetére. A magyar nemzet iránti rokonszenvében osztozkodtak vele fiai

és *Mary* hercegnő is. A szépséges hercegkisasszony előbb *Clarence* hercegnek volt arája, majd pedig ennek váratlan halála után öccsének, a trónörökössé lett *György* hercegnek, Anglia mostani királyának lett a felesége.

A trianoni szerződés által megnyomorított magyar nemzetnek bizony jól esnék, ha a Rédey Klaudina véréből eredő angol királynő minél gyakrabban gondolna Magyarországra.

Látogatás Deym gróf nagykövetnél.

Amikor néhány heti. londoni tartózkodás után eléggé otthonnak éreztem magam az angol metropolisban, elmentem a *Bdgrave Square-i* osztrák-magyar nagykövetségre, esetleges információk megszerzése céljából.

A komornyik bevitte névjegyemet, s alig egy perc múlva bevezetett a szobába egy rendkívül elegáns fiatal úrhoz, *Mennsdorf* gróf követségi titkárhoz, ki később londoni nagykövet és *Apponyi* Albert gróf sógora lett.

Menndsorf gróf barátságos szavakban kifejezést adott abbeli örömeinek, hogy végre életjelt adtam magamról, mert — úgy mond— *Deym gróf* nagykövet ismétlen érdeklődött már nála, vajjon nem jelentkeztem-e a nagykövetségen? És máris belépett a nagykövet dolgozószobájába, hogy bejelentse látogatásomat. *Deym* gróf egy őszhajú és lebilincselő modorú, finom diplomata kijött a szobából, barátságos üdvözlés után karonfogott és bevezetett szobájába.

Nagyon meglepett a feltűnően meleg fogadtatás. *Deym* gróf-asztala fiókjából kivett egy finom papírra íródott levelet, melyet *gróf Zichy* Tivadar küldött neki Parisból. E levelében a magyar követségi tanácsos, kinek akaratlanul is nem egy kellemetlenséget okoztam Parisban, értesíti *Deym* gróf nagykövetet, hogy a magyar lapokból arról értesült, hogy én Londonba készülök és ott fogom folytatni laptudósítói működésemet, amiért is felkéri a nagykövetet, hogy legyen mindenben segítségemre s tegyen meg mindent újságírói munkám megkönnyítése céljából. A finomlelkű magyar mágnásnak ez az általam ki nem érdemelt figyelemessége, mely engem is meglepett, volt az oka, hogy az osztrák *Deym* gróf érdeklődéssel kísérte londoni tevékenységemet.

Stoekióger főkonzul a magyar iparról.

Deym gróf és Mennsdorf gróf mindenben a kezemre jártak. de — sajnos — nem igen kaphattam tőlük fontosabb információkat, mert az Anglia és Magyarország közti diplomáciai érintkezés gyenge szálai is Bécsbe vezettek s gazdasági élet sem mutatott közvetlenebb érdekközösséget. Kerestem, kutattam a Cityben magyar-angol pénzügyi kapcsolatok után, de jóformán még csak báró *Kornfeld* Zsigmond nevét ismerték akkor London pénzügyi körei, de erről a kiváló s sajnos, korán elhunyt kapacitásunkról akkor is már a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak az angol pénzügyi vezető emberei.

Az angol-magyar és az angol-osztrák gazdasági relációk elmélyítése céljából alakult meg 1894-ben a londoni *angol-osztrák-magyar kereskedelmi Icamara*, amely *Stocking er* főkonzul ajánlataira engem megválasztott a kamara magyar titkárának. Osztrák titkár dr. *Schidrovitz*, a »Neue Freie Presse« londoni tudósítója lett, kinek City-leveleit akkoriban a budapesti bankemberek is nagy figyelemmel kísérték. Stockinger főkonzul, idegenhangzású neve ellenére függetlenségi érzelmű, jó magyar ember volt és sokat fáradozott az Angliába irányuló magyar kivitel fokozása érdekében. Sokszor, és sokat beszélgettünk az örvendetesen fejlődő magyar gyáriparról, amikor egy ízben meglepő nyilatkozatot tett előttem: »Ha Ön azt hiszi, hogy magyar befolyás és nemzeti erő vetette meg alapját a magyar gyáriparnak, nagyon téved; egyedül annak a körülménynek köszönhető a magyar gyáripár relatív fejlődése, hogy ő felsége és Bécs irányadó tényezői rájöttek arra, hogy az agrárius Magyarország képtelen egy kultúrállam, és a mi ennél fontosabb: a *katonai monarchia* pénzügyi szükségleteinek fedezésére. Tisztán csak a hadügyminiszteri budget nagysága kényszerítette az uralkodót és Bécs hatalmasait arra, hogy csirájában el ne nyomják fejlődő gyáripárunkat«...

Beszélgetés. Ferenc Ferdinánd főherceggel.

Londoni tartózkodásom egyik nevezetes eseménye volt *Ferenc Ferdinánd* főhercegnek látogatása *Viktória* angol királynőnél. Az osztrák-magyar trón várományosa 1892 december elején földközi útra indult. Az út nagyobb részét a *Kaiserin-Elisabeth* torpedócirkálón tette meg. Nagyszámú kíséretében a

magyarságot, báró *Prónay* képviselte. A hajó tisztjei közt is volt két magyar: *Reményi* Ferenc és *Podkorszky* Lajos, kinek atyja három évvel előbb, mint hírneves nyelvtudós, a legnagyobb nyomorban halt meg Parisban. A fiatal Podkorszky pedig, akivel atyja temetése alkalmával megismerkedtem, egy szót sem tudott magyarul.

A trónörökös hajója a suezai csatornán át, Ceylon sziget érintésével és a *Torres* szoroson keresztül eljutott Ausztráliába, majd visszafelé kikötött Új-Guinea, Borneo, Sziám, Kína és Japán kikötőiben és a Sandwich szigeten horgonyt vetett. Előkelő utasával a hajó eljutott San-Franciskóba, innen pedig visszatért Pólába. A főherceg kíséretének egy részével vasúton átszelve az amerikai kontinent[^] eljutott az Atlanti-Óceán newyorki kikötőjébe, ahonnan hajón folytatta útját Európa felé. *Ferenc Ferdinánd* el volt ragadtatva attól a figyelemtől és előzékenységtől, mellyel világkörüli, útján az angol gyarmatokon találkozott. Különösen meghatotta őt az a fényes fogadtatás, melyben Keletindiában részesült, ahol a vadászatnak szentelt hosszabb időt. Amikor sok hónapos útjáról visszatéri és beszámolt nagybátyjának, I. Ferenc Józsefnek a Viktória gyarmat birodalmában tapasztalt figyelmességéről, az uralkodó óhajára Ferenc Ferdinánd elutazott Angliába, hogy megköszönje az angol királynőnek a gyarmatokon tapasztalt vendégszeretetet.

A trónörökös Viktória királyné meghívására a Buckingham-palotában szállt meg, ahol először szerepelt hivatalosan, mint a kettős monarchia prezumtív trónörököse.

A trónörökös londoni látogatásáig Ausztria-Magyarország uralkodója ragaszkodott ahhoz a fikcióhoz, hogy nem Ferenc Ferdinánd, hanem annak édesatyja: az öreg Károly Lajos a trón várományosa. Az új trónörökös Londonban fogadta a magyar és osztrák kolóniák ismertebb tagjait. A két kolónia fogadása is a Buckingham Palaceban ment végbe. Eleget teendő a meghívásnak, én is elindultam a királyi palotába, de nem cabben, hanem csak emeletes omnibuszon. A társaskocsi azonban a nagy forgalom miatt csak lassan jutott előre és bizony néhány percnyi késéssel léptem be a királyi palota kapuján. A sok folyosón áthaladva, hirtelen magam előtt láttam *Déym* grófot s a követség több tagját, amint nagy reverenciával követték az előttük haladó magastermetű fiatal urat. Arcát nem láthattam a menet élén

haladó úrnak, de mert sejtettem, hogy az előkelő idegen maga a főherceg, gyorsított, léptekkel, siettem ama terem felé, melyben a kettős monarchia trónörököse fogadta magyar és osztrák alattvalóit.

A lépteim zajára figyelmessé lett Deym gróf. amint közvetlenül mellette elhaladtam: izgalomtól reszkető hangon felém súgta: »Eilen Sie, Seine Hoheit kommt schon!« Siettem eltűnni.

Valószínű, Hogy a trónörökös megkérdezte Deym gróftól, ki a vakmerő halandó, aki elkésve érkezett?

A fogadóteremben együtt voltak már a meghívottak. Többnyire osztrákok, magyar alattvalók bizony kevesen voltunk.

A trónörökös, ki kíséretével közvetlenül utánam lépett a fényes szalonba, sorban bemutattatta magának a tisztelgő osztrákokat és magyarokat és nemcsak nyájas szavakat talált azok számára, akiket hosszabb megszólítással kitüntetett, hanem feltétlenül nagyon képzett, értelmes, erős akaratú egyéniséget eláruló férfiú benyomását tette mindenkire. A tudomány, művészet, a pénzügyek és a kereskedelem keretébe vágó kérdései és megjegyzései egyaránt meglepő tájékozottságra engedtek következtetni.

Amikor rám került a sor és Deym gróf bemutatott néki e szavakkal: Herr Redakteur *Székely*, a trónörökös, akinek bizonyára megmondták, hogy az elkésve érkezett úr az, akít Mohrenheim báró orosz nagykövet miatt kiutasítottak Parisból, mintha már régebről ismerne, előbb londoni tartózkodásom felől érdeklődött, majd hirtelen azt kérdezte tőlem: *Sie sind Korrespondent des . . . — Budapesti Hirlap*, vágtam én közbe. — Ja wohl. Budapesti Hirlap. *Sehr ein gutes Blatt, ich lese es jeden Tag!* — monda a áron örökös.

Még ma sem tudom, miért dicsérte meg a trónörökös azt a lapot, amelyet képviseltem, Azért-e, mert tényleg jó lapnak tartotta a Budapesti Hirlapot, vagy pedig azért, mert azt akarta. Hogy első hivatalos szerepléséről lehetőleg rokonszenvesen számoljak be a magyar közönségnek. Hónapokkal későbbben meggyőződtem a kiadóhivatalban, hogy a B. H. tényleg járt a trónörökösnek. Lehet, hogy olvasgatta is, mert az egyházpolitikai küzdelmek idején a lap magatartása nagyon érdekelhette Ferenc Ferdinándot.

Én természetesen elég szimpatikus formában írtam Ferenc

Ferdinánd londoni szerepléséről, de óvakodtam megírni azokat a dicsérő szavakat, amelyeket lapomról mondott. Óvakodtam pedig szavainak közzétételétől azért, mert meg voltam győződve, hogy a konkurrencia kétségbe fogja vonni a főhercegi nyilatkozat hitelességét. És később még élő szóval sem merem elmondani a szerkesztőnek a dolgot, mert attól tartottam, hogy ha tudósítói mulasztásomat megtudja *Zilahi* bácsi, visszakéri tőlem azt a kétezer forintot, amivel Parisból való kiutasításom után a Budapesti Hírlap megjutalmazott.

Rákosi és Fodor mester Londonban.

Londonból való hazaérkezésem előtt két kedves vendégem érkezett. Budapestről. *Fodor* Károly és *Rákosi* Gyula vívómesterek. A hírneves kardforgatók akkor még közös vívótermet tartottak fenn s azért jöttek Londonba, hogy szikrázó kardjaikkal a sportkedvelő angoloknak is bemutassák a magyar kardvívás művészi tökélyét. Készséggel állottam rendelkezésükre s csakhamar érintkezésbe léptünk a londoni *Fencing Club* vezetőségével, amely másnap a magyar mestereknek alkalmat adott, hogy meghívott vendégek előtt bemutathassák tudásukat. Es nem valloztam szégyent a két magyarral. Olyan bravúros *assautkat* mutattak be, hogy a jelenvolt előkelő közönség valósággal gyönyörködött az ördögös fürgeséggel végrehajtott pengetáncban. A kardvívás művészete Angliában a legelhanyagoltabb sportnem. s míg Franciaországban legalább a vitézzel való vívás egyik igen kedvelt sport, addig Angliában csak nagyon kevesen, főleg aktív tiszték és a felsőbb társadalmi osztályhoz tartozó tartalékos tiszték hódolnak a vívósportnak. Az angolok e sporttal való idegenkedésének oka főleg a párbaj tilalmában keresendő. Angliában minden törvényt meg kell tartani s e tekintetben a párbajt a legszigorúbban üldöző törvényszakaszok se tehetnek kivételt.

A *Fencing Club* elnöke is elvult ragadtatva a magyari mesterek kivételes tudásától, de azért mégis megkockáztatta azt a merész állítást, hogy az *aldershouti* központi lovastisztképző tanfolyam egyik Örmestere, aki vívni tanította a tiszteket, bizvást fölveheti a magyarokkal is a versenyt. *Rákosi* erre a kihívásra nyomban kijelentette, hogy nagyon örülne a szerencsének, ha alkalma nyílnék a kardok összemérésére. Hasonló

óhajnak adott kifejezést *Fodor* mester is. Másnapra berendelték a Vívó Klubba az angol strázsamestert, egy atléta alakot, aki hosszúbajuszával és feszes tartása miatt tipikus magyar huszárnak is beillt volna. Előkelő közönség gyülekezett az érdekesnek ígérkező torna megtekintésére.

Az angol lovastisztek vívótanára büszkén és elbizakodottan állott ki a porondra. *Rákosi* Gyula, kinek a szerencse kedvezett annyiban, hogy elsőnek mérkőzhetett meg az angol Holubárral, hidegen, nyugodtan tisztelgett kardjával a szemben álló ismeretlen ellenfélnek. És megkezdődött az izgalmasnak ígérkező mérkőzés. Az első két mozdulatot még figyelemmel kísérhettem, de már a következő pillanatban pornál egyebet nem láttam. Láttam több ízben szőnyegklopfolást, de olyan porfelhőt, mint amilyent *Rákosi* kardcsapásai az angol őrmester hátából csaltak ki, ember szeme még nem látott. A hatalmas termetű strázsamester megszegeyenülve hagyta, abba a *Rákosi*val való mérkőzést és meg sem kísérlette, hogy szerencsét próbáljon *Fodor* ellen. Örültem, hogy a harc folytatás nélkül fejeződött be, mert a jelenvolt angolok miatt szintén resteltem a különben bátor őrmester csúfos kudarcát.

Az angolok, mint igazi sportsmenek, nemcsak hogy nem nehezíttek meg honfitársuk kudarcá miatt a két magyarra, hanem meghívták őket, hogy mennél hamarabb jöjjenek újra Londonba s hosszabb tartózkodásuk alatt rendezzenek vívókurzusokat az angolok részére. *Rákosi* és *Fodor* eleget tettek a meghívásnak és két egymást követő nyáron nemcsak erkölcsi, de anyagi tekintetben is megfelelő sikert arattak londoni vívóiskolájukban

Miért nem lehettem angol lap tudósítója.

A laza külpolitikai érdekkapcsolat és a gazdasági relációknak majdnem teljes hiánya, amely Magyarország és a brit világbirodalom közt létezett, több mint harminc évvel ezelőtt s nem kevésbé a társadalmi élet zárkózottsága, az újabb angol irodalomnak és művészetnek a magyar kultúrelemekkel szűkös sávon való érintkezése, nagyon megnehezítette újságírói munkásságomat és az angol viszonyok másfél évi tanulmányozása után elhatároztam, hogy megfelelő működési kör hiányában visszatérek Magyarországra.

Nem sajnáltam az időt, amit Angliában töltöttem, mert egy politikai újságíró jobb iskolát nem is kívánhat magának, mint amilyen a londoni.

Az a komolyság, kiforrottság és nagyvonalúság, mely a brit világpolitikát jellemzi és az a művészi tökély, amely a nacionalizált, tehát pártoktól függetlenített külpolitikai program keresztülvitelében megnyilvánul: a diplomáciai államművészet és a programot végrehajtó államférfiak megítéléséhez olyan ismereteket nyújt, melyek más országban fel nem lelhetők.

Akinek lelki szeme a kolosszális brit érdekhálózatban el tud igazodni, annak a többi államok külpolitikai helyzetének a megítélése nem okozhat nagy gondot.

Anglia gazdasági berendezéseinek és terjeszkedő törekvéseinek az ismerete pedig — tekintettel arra, hogy a nemzetközi problémák, de a háború és béke kérdése is beláthatatlan időig gazdasági érdekek alapján fog elbíráltatni —, a külföldi újságírónak vagy politikusnak nagyon megkönnyíti a nemzetközi viszonyok tárgyilagos megbírálsát.

Amennyire csak tehettem, londoni tartózkodásom alatt behatoltam az angol külpolitika és közgazdaság alaptörvényeibe. De sokat foglalkoztam ez idő alatt az angol sajtó természetrajzával is. S tanulmányaim alapján érlelődött meg abbeli elhatározásom, hogy a komoly és nagyon befolyásos angol *weekly* paperek mintájára politikai hetilapot alapítok, mely ha másban nem, legalább a hang előkelőségében és tárgyilagos bírálatában meg fogja közelíteni a *Speeker*, *Saturday Review*, *Spectator* irányú folyóiratokat.

De mert fájdalommal tapasztaltam, hogy a hatalmas és komoly angol sajtó is majdnem teljesen ignorálja Magyarországot és a ránkvonatkozó csekélyszámú értesülései is rendszerint tendenciózusak, eltökéltem magamban, hogy hazatérésem előtt megszerzem London valamelyik nagyobb napilapját a Budapestről való állandó tudósítás céljából.

Elhatározásomról előre értesítettem. Vámbéry Ármint, akit arra kértem, hogy előzetesen ő is interveníáljon érdekemben a *Times*-nál és a *Daily Telegraph*-nál. Vámbéry meg is írta a két lapszerkesztőnek a tőle kívánt leveleket. Mikor erről értesített, személyesen fölkerestem az *editorokat*, de legnagyobb megrökönyődésemre megmásíthatatlan *non possumussal* találkoztam a

lapoknál, amennyiben mind a két szerkesztő lekötelező, udvariassággal közölte velem, hogy a londoni lapok nem tartanak Budapesten külön levelezőt, mert a bécsi tudósítónak fenn van tartva az egész monarchiára kiterjedő informálás. Amidőn pedig Magyarország és Budapest jelentőségére hivatkoztam, azt a felvilágosítást kaptam, hogy *az angol lapok nem küldhetnek Budapestre külön tudósítót*, mivel a bécsi *Ballplatz* súlyt helyez arra, hogy az angol közvélemény közvetlenül Bécsen át nyerjen értesülést nemcsak Ausztriáról, de Magyarország ügyeiről is. És a nagy angol lapok kénytelenek respektálni a bécsi külügyminisztérium ebbeli óhaját? — kértem én csodálkozva. Óh, nem — volt a válasz, de amelyik angol lap Budapesten tartana külön levelezőt, annak a bécsi tudósítója nem versenyezhetne többi angol kollégájával, mivel a külügyminisztérium az informálás tekintetében bizonyára kevésbé előzékeny volna vele mint a többivel szemben. Ebből a nyilatkozatból és más szerkesztők felvilágosításából megtudtam, hogy Vámbéry ajánlata ellenére miért nem lehettem angol lapoknak a tudósítója. És ráakadtam egyúttal egy újabb gátra, mellyel Bécs hatalmasai céltudatosan megakadályozták a külföldet abban, hogy Magyarország viszonyairól az igazságnak megfelelő módon tájékozódást szerezzen.

Amerikában.

Amerika húsz évvel ezelőtt s amilyen most.

Magyarországba visszatérve Megvalósítottam Londonban fogamzott tervemet és megalapítottam a *Politikai Hetiszemlé-t*, amely folyóiratnak majdnem teljes 30 évig voltam a felelős szerkesztője. Mielőtt azonban alapításom pályafutásáról s Magyarországon azon fontosabb eseményeiről, amelyekhez személyesen, vagy a »Politikai Hetiszemle« révén jutottam följegyzésre méltó vonatkozásba, részletesen beszámolnék, előbb meg kell még ismertetnem kétévi amerikai tartózkodásomra vonatkozó visszaemlékezéseimet is.

Tragikus eset készített arra, hogy a lapalapítás tizedik évfordulója után hosszabb időre még egyszer külföldre menjek.

Kétévi házasság után meghalt 22 éves hitvestársam, és ez a csapás annyira megrendítette, hogy lelki nyugalmam helyreállítása végett újból távoli országokba kíváncsotam. Az 1904-i *saint-louisi* világkiállítás még az előző év nyarán az Océáir túlra vonzott. Az óriási méretű *Kaiser Wilhelm II*-en utaztam el New-yorkba. Ez volt a világháborúban elsülyesztett hatalmas brémai Lloyd-hajónak első útja.

A húsz év előtti Amerika másodrendű államnak tekintendő a maihoz képest. Az 1786-ban tizenhárom gyarmatból független állammá alakult *New-England States* ugyan már e század elején is hatalmas birodalom volt. Az Atlanti óceán melletti keskeny sáv alig 120 év alatt nyugat felé elnyúlt a Csendes óceánig, és míg észak felé erős nyomást gyakorolt a mai Kanadára, addig déli irányban meghódította az összes területeket egész a közép-amerikai Mexikóig. De az *Egyesült Államok* még mindig a *Monroe-elv* alapján állottak, mely nemcsak akadály lett Európának az amerikai ügyekbe való beavatkozásának, de lényegénél fogva az Amerika határán túlcspó imperialista külpolitikával is szöges ellentétben állott.

Az amerikai—spanyol háborúban történik először, hogy Kuba és Portoriko elfoglalásával a washingtoni kormányzat szakít a Monroe-elmélet ortodox magyarázatával. És kiérezhető már, hogy az oceántúli nagy köztársaság a közeli jövőben Európa hatalmi viszonyaira is befolyást fog gyakorolni.

Amikor én Amerikában tartózkodtam, ez az imperialisztikus irányzat, *Roosevelt* elnök alatt Európát nyugtalanító arányokat öltött, de még senki sem sejtette, hogy rövid időn belül meg fog történni az, aminek tanúi voltunk a világháborúban. Nem hittük, hogy a 138 év előtti angol gyarmat döntő befolyást fog gyakorolni Európa új hatalmi rendjének a megalapozásában. Pedig az a világhatalmi szerep, amelyet *Roosevelt* Amerikája a japán-orosz háború befejezését követő *portsmouthi* békénél játszott, komoly intelem volt egész Európának. És amily szédítő gyorsasággal építette ki Amerika a maga hatalmi pozícióját, épp oly szédületes iramban izmosodott meg gazdasági és pénzügyi ereje is.

Az évről-évre fokozódó bevándorlás napfényre hozza a földgyomrában nyugvó kincseket, dél és nyugat felé eltűnnek a földmívelését gátló őserdők; a vasutak áttekinthetetlen hálózata

megszünteti az egyes államok és a központok közti földrajzi távolságot; az évezredes szűz talajon kibontakozó hatalmas mezőgazdaság nemcsak gyapottal, tengerivel, és búzával, de más fontos terményekkel is elárasztja a világpiacot. Petróleumi-iparának jelentőségét érzi az egész világ és nemsokára gyárai is ránehezednek Európa ipari termelésére. Gazdasági érvényesülésének már alig van akadályja, az utolsó, is, mely feszélyezte, a *Lesseps-által* kieszelt *Panama-csatorna* is a francia politikusok rövidlátósága folytán Amerika kezére került. 1895-ben az Egyesült Államok potom áron megszerzik a csődbe kergetett francia csatornatársaság összes jogait és az építésnél addig elért teljesítményeket. És hogy minden eshetőségre elkészülve legyen, az *Unió* ürügyet keres Kolumbiával való viszályra és rábírra a Kolumbiához tartozó Panama-területet, hogy szakadjon el az anyaországtól. Az önállóságát kikiáltó Panamaállamot az Egyesült Államok fenhatósága alá juttatják és most már gyors tempóban épül ki az a csatorna, mely az Atlanti- és a Csendes-óceánban járó amerikai hajóknak lehetővé teszi, hogy a szükséghez képest legrövidebb idő alatt egyik tengerből a másikba eljussanak.

És ugyanezzel a csatornával, melynek mindkét torkolatát időközben hatalmas várszerű erődítésekkel is megerősítettek, elvágja örök időkre Középamerikát Délamerikától, ami által jóformán egész Amerika az Egyesült Államok hatalmi és gazdasági fenhatósága alá került. Be a hatalmi és gazdasági erejében megizmosodott húsz év előtti Unió távolról sem volt még az, amivé a világháború következtében kialakult.

Két évtizeddel ezelőtt a *South* és még inkább a *West* állandó pénzhiányban szenvedett, és nemcsak a köztársaság agrárállamai, hanem az Atlanti-Óceán felé eső ipari területek is rá voltak utalva az angol tőkére és hitelre. Az amerikai vasúti részvények nagy része a londoni tőzsdére került, az ipari behozatal állandó pénzkiözlése zavart okozott s Amerika mindnagyobb mértékben volt kénytelen igénybe venni az angol pénzpiacot. A háború alatt az Európában elhelyezett amerikai részvények visszavándoroltak Amerikába, az Unió s nemcsak hogy kifizette londoni tartozásait, hanem a nemrég a világnak még tőkében leggazdagabb országai: Anglia, valamint Európa volt bankárja, Franciaország is és a kontinensnek majdnem valamennyi országa adósai lettek Amerikának.

Legcsodálatosabb az, hogy az emberiség fejlődését irányító történelmi erők juttattak Amerikának döntő szerepet a világháború befejezésében is. Ugyanazok a történelmi erők emelték Wilsont a párisi békekonferencia elnöki székébe, amelyek nemcsak diplomáciailag, de gazdasági és pénzügyi, sőt katonai tekintetben is hosszú időre biztosították Amerikának Európa fölötti hegemoniáját; aminek elkövetkezése húsz évvel a világháború kitörése előtt szinte lehetetlennek látszott.

Az utolsó évek világhatalmi alakulásai teljesen megváltoztatták az általam látott és ismert Amerika struktúráját.

Amerikában minden megváltozott, éppen csak a munka kultusza maradt a régi. Azt lehet mondani, hogy az Egyesült Államokban a társadalom által önként vállalt s a társadalom, által szigorúan ellenőrzött egyetemes munkakényszer van. Aki nem akar dolgozni, az rendszerint nem tud megélni és társadalmilag szinte kiközösítettnek tekinthető.

Newyorkban a *West* 17-ik utcájában laktam egy jobbfajtajú burdos ház egyik udvari szobájában. Elsőemeleti hajlékom ablakai elhanyagolt kis kertre nyíltak. A 16-ik utca házunkkal egy vonalban fekvő udvari lakás ablakaiból a kerten át be lehetett tekinteni az én szobámba.

A közös *dining roomban* elfogyasztott reggeli után majdnem naponta visszamentem a szobámba s órákon át olvastam a nagyobb lapokat. Órákon át újságot olvastam, mert Amerikában minden érdekelt: politika, községi ügyek, színház, gazdasági élet egyaránt. És ha félretettem a newyorki újságokat, elővettem a tollat s papirost, írtam és jegyezgettem. Hébe-hóba az ablakhoz álltam és nézegettem a kis kert pázsitját s amikor tekintetem véletlenül a szemben fekvő házra esett, csodálkozva tapasztaltam, hogy a *vis-a-vis* lakók haragos és megvető pillantással adják tudtomra rosszalásukat. Napokon át tűnődtem azon, mi lehet az oka ennek az antipatiának, holott tudtommal erre nem szolgáltatott okot.

Valamelyik napon, amikor hazajöttem utcai sétámról, *B* penzió úrnője behívott az irodába és mosolyogva mesélte: Képzeld csak el, Mr. Székely. A 16-ik utcabeli szomszédos ház tulajdonosnője, akit én eddig még sohasem láttam, ma itt járt nálam és bemutatkozás után megkérdezte tőlem, hogyan adhatok én lakást olyan embernek, aki sohasem dolgozik?

A szomszédos utca vis-à-vis házának âaz úrnője és a ház egész népe nem bírta tovább idegekkel és nem nézhette szótlanul tovább az én dologtalanságomat. Igaz, hogy olvastam, írtam, jegyezgettem, de ezeket a mozdulatokat az amerikaiak akkor még nem tekintették munkának. És csak mikor a penzió tulajdonosnője megmagyarázta, látogatójának, hogy külföldi vagyok és újságíró létemre tollal és nem kalapáccsal keresem a kenyeremet, csillapult le a szomszédok haragja. Ha véletlenül fehér porcellánadrágban viziteltém volna a panaszos szomszéd-asszonynál és a hófehér nadrágszáron ökölnyi nagyságú tintafolt dísztelenkedett volna, ezt a foltot észre sem vette volna. A robotoló amerikaiak esztétikai érzéke húsz évvel ezelőtt még teljesen kezdetleges volt.

Azóta az amerikai nemzet ezen a téren is nagy haladást mutat. A külföldi tudósok importja a minimumra csökkent, a német professzorok segítségével magas színvonalra emelt amerikai egyetemek már kitermeltek egy értékes intellektuális osztályt. Vannak Amerikának hírneves regényírói, költői s föllendült a művészet; vannak elsőrendű filozófusai, csillagászaik, orvosai és fizikusai; a szociológia terén pedig máris standardműveket alkotnak Amerika tudósai. Es a jelek után ítélve a kimeríthetetlen pénzügyi forrásokból táplálkozó amerikai irodalom, művészet és tudomány belátható időn belül az örökös gazdasági válságokkal küzdő Európától el fogja hódítani a szellemi élet irányítását is. Eljön majd az idő, amikor a még nem rég csupán a fizikai munkát megbecsülő amerikai nép vezető lesz az esztétikában is.

Amerikai magyarok.

Húsz évvel ezelőtt természetesen az amerikai magyarok szellemi élete is nagyon szűk keretek közt mozgott. Csak kevés magyar lap és alig egy pár magyar könyv jutott el Amerikába; hazai naptárok alkották a kulturális kapcsolatot a kivándoroltak és az anyaország közt.

Az amerikai magyar sajtót a newyorki *Amerikai Magyar Népszava* és a, clevelandi *Szabadság* képviselte. Az előbbinek *Berkó Géza*, a másiknak *Kohányi Tihamér* volt a szerkesztője.

E két lap mellett több kisebb újság vállalkozott még a magyarság szellemi szükségleteinek a kiszolgálására. Ezeknek a kisebb orgánumoknak szerkesztői főleg papok voltak, akik hadakozó szellemükkel a végsőkig kiélesítették a protestáns és katolikus magyarok közti ellentétet. Egész addig, amíg *Kacziányi Géza*, nem jött Amerikába, legalább a protestánsok tartottak össze, de amikor ez a harcias lelkületű magyar tudós beleavatkozott a magyarok ügyébe, a protestánsok között is kitört a viszály és sem *Kuthy* lelkész tekintélye, sem a meg hasonlítás megszüntetése végett Newyorkba érkezett gróf *Degenfeld* József, egyházkörei világi főgondnok nem tudta a békét helyreállítani.

A magyar kormányok a kivándorlás első évtizedeiben nem sokat törődtek az amerikai magyarsággal és a hazai egyházak is csak annyiban, hogy rendszerint otthon lehetlenné vált papokat küldtek a messze távolban élő magyaroknak, holott éppen a félig meddig hontalanná lett magyarság érdemelte volna meg leginkább, hogy a lelkiek gondozása minél kifogástalanabb egyházi emberekre bízassék. Szerencsére az Amerikában évek hosszú sora óta működő német misszió pártfogásba vette a protestáns hitű magyar bevándorlókat; ez a misszió jelentékeny anyagi segéllyel támogatta őket templomaik és iskoláik építésében és fenntartásában.

Kacziányi Géza azon volt, hogy a németek által segélyezett magyar protestánsokat szorosabb kapcsolatba hozza az amerikai protestáns egyházzal, ami ha sikerül, véget vetett volna az amerikai magyar protestánsoknak a magyarországi egyházi szervezetekkel való szorosabb kapcsolatának. Kacziányi hazatérése után helyreállott a béke s azóta a newyorki meg clevelandi magyar sajtó is kevesebbet foglalkozik a felekezeti vilongásokkal.

Két évtizeddel ezelőtt az amerikai magyar lapok még a fejlődés kezdeti állapotában leledzettek. A legelterjedtebb és egyúttal legbefolyásosabb lap akkoriban is *Kohányi* Tihámér Clevelandban megjelenő »Szabadság«-a volt. Keserves kínlódással tudta csak biztosítani a lap jövőjét a vállalkozása sikerében fanatikusan bízó Kohányi. Hogy valahogy megélhessen, az Újpestről Amerikába került szerkesztő leszállt a bányák mélyébe és tájték-, meg selmeci-pipákat, meg kostököket és egyéb

hazai gyártmányokat adogatott el a föld alatt dolgozó magyaroknak. Csak mikor a közvetlen érintkezés révén megismerkedett honfitársaival, alapította meg a clevelandi hetilapot, melyet később napilappá alakított át. Az évek során szerzett ismerősök és barátok támogatták Kohányi lapját, de még sokáig kellett küzdenie magáért és a Szabadságért. Nagy segítségére volt egyik ügynöke, aki bányáról-bányára vándorolva, fölkereste a dolgozó magyarok családjait, akiket a Szabadságra való előfizetésre csábított. Az asszonyok arra való hivatkozással, hogy előbb az urukkal kell megbeszélni a dolgot, eleinte húzódoztak az előfizetéstől, de amikor aztán a hazafias vigéc előszedte tilinkóját és mint valami középkori igric, mélabús magyar nótákat fuvolázott, Mrs. Kovács és Mrs. Farkas szeméből záporban hullottak az igaz magyar könnyek. És nem törődve az uruk esetleges neheztelésével, *előfizetett* az egyik, meg a másik és a többi Mrs. is. Amerikában egymásközt, még a magyar Kovácsné- és Farkasné is missisnek titulálták egymást.

Az *Amerikai Magyar Népszavát* szocialista magyar munkások alapították, de mert nem bírták fenntartani, a lap csakhamar *Berkó* birtokába került. Berkó körül csoportosultak a newyorki magyarok, különösen az intelligens elemek. Húsz évvel ezelőtt az *Amerikai Magyar Népszava* már kétszer jelent meg hetenkint néhány év múlva már ez az újság is átalakult napilappá. Newyorki tartózkodásomkor én is írogattam a lapnak egypár cikket s ebből a kultúrállomásból is alkalmam nyílt megfigyelni az ottani magyarság életét. Sok érdekes dolgot tapasztaltam a redakcióban. Különösen meglepett az a közvetlenség, mellyel az előfizetők és a lap szerkesztője érintkeztek egymással. Elég gyakori eset volt, hogy valamelyik vidéki bányász beküldte a Newyorkban elzalogosított ezüstóráról szóló zálogcéduláját, az előtte személyesen ismeretlen szerkesztő urnák fölkerve, högy váltsa ki a lejárában levő cédulát. Sokszor még a pénzt sem küldte be a nyájas előfizető, hanem csak jelezte, hogy a megújítandó előfizetéssel együtt néhány nap múlva be fogja küldeni a kiváltási összeget is. A bevándorlás növekedésével együtt a magyar lapok száma rohamosan szaporodott s mert nagy volt közöttük a verseny, a newyorki szerkesztő kiváltotta vidéki előfizetőjének az óráját. S a pénze nem veszett kárba.

Nagyon meglepett, amikor a Népszava eléggé primitív szerkesztőségi helyiségében megjelent egy elegáns angol nő és tudatta a szerkesztő-kiadó úrral, hogy elő akar fizetni az Amerikai Magyar Népszavára. Elő is fizetett. Csakhamar megállapítottam, hogy az elegáns hölgy egy szót se tud magyarul, amiért is megkérdeztem tőle, mi okból fizet elő, ha nem ért magyarul.

Nem magam részére, hanem a magyar cselédemnek fizetek elő *az én pénzemből*. Szegény, angol lapot még nem tud olvasni, tehát előfizetek neki egy magyar lapra. Olvasson legalább magyarul. Nem szeretem a kulturátlan alkalmazottakat.

Furcsa, furcsa; gondolám magamban, de amikor behatóbban kezdtem tanulmányozni az amerikai cselédviszonyokat s azt tapasztaltam, hogy a nagyságos asszonyok a cselédjeiket épp olyan alkalmazottaknak tekintik, mint a férjek a hivatalnokokat vagy a gépirókisasszonyokat, a fentebbi furcsaságot is megértettem.

Az amerikai asszonyok nagyon szerették a magyar cselédeket, különösen azokat, akik magyar vagy német családoknál már előzőleg tanultak egy keveset angolul. De mint elsőrendű konyhaművészek, a magyar szakácsnők az angol családoknál kapósak voltak az esetben is, ha más nyelven nem is tudtak beszélni, mint magyarul. Ilyenkor természetesen sok furcsa eset is állott elő. Egy meggazdagodott newyorki magyar (bankár, akinek kivételesen tehetséges magyar szakácsnéja volt, baráti vacsorára meghívott egy amerikai bírót és annak feleségét. A bíró és még inkább hitvestársa el voltak ragadtatva a magyar konyhától. Bíróné önagysága egész este csak arról beszélt és főleg az iránt érdeklődött, hogyan szerezhetne ő is egy ügyes magyar szakácsnét?

Bankárné és szakácsnéja, Juliska, akit ebben az ügyben a két úrinő közösen meginterpellált, tudatta az ostromlókkal, hogy két nap múlva megérkezik a brémai hajó s vele az ő barátnője, Bözsike, aki nálánál is jobban főz. Fogadja fel a nagysága a Bözsikét. De hát nem tud egy szót se angolul — szólt a bankámé. Nem baj, megtanul majd angolul, replikázott a bíró felesége.

Megérkezése utáni napon Bözsike beállt szakácsnőnek a bíróékhöz és már az első nap reggelén Juliska gazdájának a telefonja erős csengetéssel jelezte, hogy valaki beszélni akar.

Halló! ki az? kérdi a magyar bankár felesége. Itt én, vála-

szolta bíró felesége. Hívd kérlek a telefonhoz a Juliskát, hadd magyarázza meg a Bözsikének, mit főzzön ma ebédre, még vacsorára. És Juliska telefonon magyarul magyarázgatta a Bözsinek, hogy délre serpenyős rostélyost, estére pedig pörköltet, csináljon. Így ment ez napokon és heteken át, amíg a magyar szakácsné úgy-ahogy meg nem tanult angolul.

A Café Boulevard és Lazarevics a letört bácskai nábob.

A newyorki magyarok jelentékeny része Amerikában is kávéházi életet élt. Amerikában a) kávéház különben is magyar irrtézménynek tekinthető. Amerikában a kávéház a múlt század derekán még teljesen ismeretlen valami, Londonban még most is alig van egy-két kávéház. Newyorkban magyarok nyitották meg az első kávéházat és abban a mértékben, amelyben szaporodott a kivándorlók száma, újabb s újabb kávéházak nyíltak meg. E század elején a második avenuen már egymás mellett sorakoznak a magyar kávéházak, amelyekben az újonnan érkező magyarok egy része tovább folytatja azt a léha, renyhe életet, amiért a fényes budapesti kávéházaktól meg kellett válniok.

Newyork legelegánsabb, kávéháza a Café Boulevard volt. *Rosenfeld* Náci, a tulajdonos, valamikor felsőmagyarországi tanító a szerényméretű kis helyiséget fényes berendezésű, divatos kávéházzá alakította át. Az első café restaurant, mely emlékeztetett a párisi víg életre és amelynek levegőjében már valamelyes bohém szellem is érvényesült. Esténként magyar cigányzene fokozta a jókedvet. Newyorkban és Amerikában akkoriban több magyar zenekar játszott, de legtöbbször csak a primás volt toróimetszett cigány; a zenekar legtöbb tagja csak magyarzsínóros formaruhába öltöztetett lengyelzsídó muzsikus volt. És ezeket a valódi és talmi cigányokat szolgálta ki esténként a budapesti éjjeli élet levitézlett hőse, *Lazarevics*, a letört bácskai nábob. A fiatal Lazarevics a nyolcvanas és kilencvenes években rengeteg vagyont örökölt és összes birtokait és minden vagyonát alig egy évtized alatt elpazarolta az éjjeli lokálok hőse. Legtöbb pénzt költött *Karolára*, a Somossy-Orfeum körülrajongott divájára, a Frauenbataillon legfessebb katonájára, kit ifjak s öregek ünnepeltek az éjjeli pillangók királynője gyanánt. Mikor elfogyott minden pénze, Lazarevics itthagya Budapestet és Karolától el-

búcsúzva, kivándorolt Amerikába. A szép Karola azután is még sokáig felszínen tartotta magát, de a semmihez sem értő Lazarevics a dolgozó Amerikában olyan nyomorba jutott, hogy végre is azok a cigányok, kiknek ő Budapesten, mulató kedvében, annyi ezrest dobott oda egy-egy kedvenc nótáért, megkönyörültek rajta s megbízták azzal, hogy a banda nagybögőjét hozza el a kávéházba minden este, reggelfelé pedig vigye vissza a cigány lakására. Amitől az egykor lenézett budapesti nagybögős idegenkedett, azt New-Yorkban elvégezte helyette, hogy éhen ne haljon, Lazarevics, a letört bácskai nábob.

Volt azonban a Caf  Boulevardnak Lazarevicsnél is  rdekebb alakja. Rosenfeld Náci egy este ujjával diszkrétén rámutat egy jól táplált köpcös  rra, aki f l nyesen-t rte a mellette  l k udvarlását. Ujjnyi vastag lánca arra mutatott; hogy  r ja is aranyból való. Minden ujján több arany és gyémánt gy r . Brillantes mellt je vagyont  rt.

— Ismeri-e azt az urat? — k rd  tőlem a vendéglős. — Nem  n.

— Pedig nagyon érdekes ember, Amerika legügyesebb bank hamis t ja. — Ugyan?

— Igen, ez az ember már háromszor be volt zárva doll rhamis t s miatt, de a büntetésnek nem volt foganatja, mire kiszabadult, az előbbinél is tökéletesebb hamisítványokat produkált. A pénzintézetek igazgatói nem tudták mitévők legyenek és közös értekezleten vitatták meg a védekezés módját. Tanácskozás k zben fölmerült az az eszme, hogy legjobb volna kiegyezkedni a hamis t val. K rdezz k meg, hogy milyen összeg ellenben szüntetné be önként a bankokat és a közönséget egyaránt károsító hamisítást — javasolta az egyik bankár. S az indítványozó igazgató bank t rsait l felhatalmazást kapott a zseniális f rf i val való tárgyalásra. A hamisító nem idegenkedett a sz k-s gleteinek megfelelő békés megállapodástól. A tárgyaló bankár megkérdezte tőle, hogy mekkora évi jövedelemmel tudna tisztességes polgári életet folytatni¹? Mire   akkora évi járadék biztosítását követelte, amekkor b l Európában egy k lts kez  mágnás is meg tudna  lni. De mert az üzlet  gy is elég előnyösnek mutatkozott, a bank r rdekelts g megállapított a hamisító részére egész életre szóló, havi részletekben fizetendő busás járadékot. Ettől fogva nyugodt életet  lt és nem zavarta többé a bankárok nyugalmát.

Braun Márkus Roosevelt barátja.

É század elején az amerikai magyarság, dacára az egyre növekedő bevándorlásnak, még nem játszott jelentősebb szerepet Amerika közéletében. Az Unióba özönlő magyar rajok erősen ragaszkodtak az anyaországhoz, mely jóformán kényszerítette őket a kivándorlásra s véreink csak elvétve szerezték meg az amerikai honpolgárságot. A rutének és tótok ellenben, épp úgy, mint Ausztria csehei és lengyeléi, siettek fölcserélni az osztrák illetőleg magyar honpolgárságot az amerikaival. Aminek ezek a renegátok még békeidőkben és még inkább a háború után nagy hasznát látták. Amerika ugyanis demokratikus állam, amelyben az általános, egyenlő és titkos választójog alapján minden nemzetiségnek, felekezetnek, társadalmi, osztálynak vagy bármely nagyobb érdekeltiségnek a politikai fajsúlya akkora, mint amekkora a választási mérleg serpenyőjébe vetett szavazatoknak a nyomatéka.

A magyarokat, akiknek túlnyomó része nem lett amerikai honpolgár, az amerikai politika tekintetéből *quantité negligable*-nak tekintették egész a kilencvenes évek végéig.

Ekkor kezdett szerepelni Braun Márkus, mint az amerikai s- főleg mint a newyorki magyarság vezetője s Ő néhány év alatt aránylag elég jelentős befolyáshoz juttatta az amerikai magyarságot.

Braun Márkusnak érdekes, és kalandos életéből el kell mondanom néhány részletet. A budapesti születésű Braun[^] mint bádogoslegény kezdte meglepő fordulatokban bővelkedő életpályáját.

Megunva nemes mesterségét, Bukarestbe ment, ahol több éven át tartózkodott. Ritka nyelvtalentum volt és tökéletesen elsajátította a román nyelvet. Bukarestből Parisba utazott, ahol a román nyelv segítségével rövid idő alatt franciául is megtanult.

Nemsokára jegyet váltott Amerikába és Cherbourgból New-Yorkba utazott. Éppen csak annyi pénzzel indult útnak, amennyivel a hatnapos tengeri utazás aprólékos kiadásait fedezhette. Ami annyival kellemetlenebb volt, ránézve, mivel az Atlanti-óceán közepén egy dűsgazdag amerikai, aki szörnyen unat-

kozott s aki elragadtatással hallgatta az ötletes és nemcsak franciául, de németül is beszélő Braun Márkus bohókás előadásait, azt az ajánlatot tette neki, hogy kártyázzanak időtöltés céljából egy-két óráig. Mikor Braun az alap után kezdett érdeklődni s a jelentkező partnertől megtudta, hogy sok száz, sőt sok ezer dollárt is veszíthet a proponált játékban, őszintén bevallotta, hogy ő nem rendelkezik annyi pénzzel, hogy hazárdjátékot kezdhessen.

— Nem baj, — vigasztalta honfitársunkat a yankee — ha nincs elegendő pénze, tárcám rendelkezésére áll, tessék csak parancsolni! Majd visszafizeti Amerikában.

Braun nem sokáig kérte magát s kivéve 100 dollárt az unatkozó gentleman tárcájából, leült kártyázni. Több mint kétnapos kártyacsata után a hajó kikötött New-Yorkban és mikor Braun elbúcsúzott tengeren szerzett ismerősétől, nemcsak hogy visszafizette volt a kölcsönvett 100 dollárt és nemcsak elnyerte partnerének 30.000 dollárját, hanem még az amerikai maradt adósa Braun Márkusnak.

Harmincezer dollár sok pénz volt és Braun Márkus hosszabb ideig megélhetett gond nélkül . . . Csodálatos gyorsasággal megtanult angolul s alig egy évi newyorki tartózkodás után felcsapott újságírónak. Előbb a *Newyorker Staatszeitungnál* próbálkozott, majd angolnyelvű lapoknak irogatott riportokat. Az amerikai sajtóban a riport lényege és szenzációs volta nem pedig a megírása lévén fontos, Braun csakhamar szép sikereket aratott.

Abban az időben *Roosevelt* Tivadar volt Newyork rendőrfőnöke. Olyan állás, mely a tengeren túl távolról-sem jelent oly dísz és méltóságot, mint nálunk a budapesti főkapitányság vagy Parisban a *préfet de police*. A nagy amerikai lapok munkatársai nem igen udvaroltak Rooseveltnek, ellenben Braun minden alkalmat felhasznált, hogy kedvében járjon a rendőrfőnöknek. S mivel csodás szimattal megérezte, hogy a rendőrfőnök még csak a pályája kezdetén van és visszaemlékezve azokra a magyarokra, kik nem a tudásnak és rátermettségnek, hanem raffinált szolgálalkúságuknek köszönheték karrierjüket, soha el nem mulasztotta Rooseveltnek fölsegíteni a felső kabátot.

Nemsokára kitört a spanyol—amerikai háború, amelyben a sovínisztaelekű és bátorszívű Roosevelt is résztvett. Gazdag ember léteére saját költségén külön lovasezredet szervezett és a

rough rider-ek élén nagyon vitézül harcolt a spanyolok ellen.

Hazaíás áldozatkészsége és vitéz magatartása elismerésül New-York állama republikánus programmal megválasztotta new-yorki kormányzónak.

Roosevelt emelkedése fordulópontot jelentett Braun életében is. Az állam kormányzója bizalmas barátta avatja a rendőrfőnök volt csatlósát s mind nagyobb teret biztosít neki politikai érvényesülésre. Braun éles szeme megakad az *eastsidei Hungarian Republican Clubon*, melynek még csak nagyon kevés magyar tagja volt. A klubot tulajdonképpen lengyel zsidók alapították, de ezek, mert hangzatosabbnak tartották a magyar címet, lengyel helyett magyarnak nevezték el az eleinte egyáltalán politikával nem foglalkozó társaskört. A politikai arénába belépő Braun egy-kettőre kidobja a klubból a lengyeleket s helyettük új tagokat toboroz a befolyásosabb newyorki magyarok közt. Ily módon jelentékeny politikai tényező lett az addig ismeretlen klubból, amely természetesen Braun Márkust választotta meg elnökének. A *Hungarian Republican* klub kiegészítő részévé válik az országos republikánus pártszervezetnek és Braun Márkus, mint a klub elnöke, az amerikai magyarság szavazatait felajánlja a republikánus pártnak.

A magyarság nagy része tényleg köréje tömörült s ha nem tudta beszervezni a republikánus pártkötelékbe az összes magyarokat, annak az volt az oka, hogy a legműveltebb és leghetségesebb newyorki magyar, *Czukur* ügyvéd, ki később a *Wanderbilt* Gladis és gróf *Széchenyi* László házasságszerződését megfogalmazta, a demokratákkal tartott. A bevándorló magyarok, akik az amerikai pártviszonyok megítélésében sokkalta tájékozottabb németek után indultak, egész Braun felléptéig a demokrata jelöltekre adták le szavazatukat.

Braun Márkus, hogy Roosevelt előtt bizonytságot tegyen, a magyarság körében érvényesülő befolyásáról, a *Hungarian Republican Clubbal* bankettet rendezett New-York állam kormányzója tiszteletére. A többszáz terítékű vacsorát a *Café-Boulevardban*, vagyis abban a café restaurantban tartották meg, amelyben az imént találkoztunk a hírhedt bankóhamisítóval. A nagyszerűen sikerült vacsorán Roosevelt a magyaroknak megköszönte a szíves meghívást s biztosította a jelenvoltakat

arról, hogy a nagy republikánus párt soha el nem fogja felejteni azokat a szolgálatokat, amelyeket az amerikai magyarság tett a republikánus tábornak.

Felállt *Braun* Márkus és megköszönte a kormányzónak, hogy megjelenésével megtisztelte a magyarokat, egyúttal pedig arra kérte *Rooseweltet*, igérje meg, hogy eljön majd a magyarok közé akkor is, ha megválasztják a köztársaság elnökének. *Roosewelt* mosolyogva tiltakozott e lehetőség ellen, de végre is megígérte, hogy megválasztatása esetén nem fog elzárkózni az óhaj teljesítése elől. Amikor *Roosewelt* megtette a jövőre vonatkozó ezt az Ígéretet, sem Ő, sem senki más nem gondolt komolyan arra, hogy a newyorki kormányzóból az Egyesült-Államok elnöke lehessen. Épen csak a csodálatos szimattal bíró *Braun* érezte meg előre s ösztönösen pártfogójának a legmagasabb fokra való feljutását.

A leleményes *Braun* gondoskodott róla, hogy az amerikai lapok hasábos cikkeiben számoljanak be a *Roosewelt* tiszteletére adott banketről a newyorki nagy lapok képes illusztrációkkal hívták fel a yankeek figyelmét a *Roosewelt*-bankett jelentőségére.

A törzsökös yankeek csodálkozva értesültek róla, hogy *Café Boule ward* című helyiség is létezik Newyorkban. A magyar bevándorlók kávéházai iránt eddig nem igen érdeklődő newyorkiak a *Roosewelt*-vacsora révén értesültek csak a magyar *café restaurant* létezéséről. Ámde most, hogy megtudták, hogy ebben a helyiségben ünnepelték a kormányzót, mindenkin erőt vett a kíváncsiság s attól kezdve az amerikaiak is tömegesen keresték fel *Rosenfeld* Náci magyar *établissement* ját. A bankettet követő nap óta a magyar vendéglős üzlete hirtelen föllendült és a tulajdonos egy-két év alatt már jelentékeny vagyonra tett szert. De a bankettet rendező *Braun* Márkus is meg lehetett elégedve a vacsora további fejleményével. λ

A rövid idővel utóbb végbement elnökválasztáson ugyanis győztek a republikánusok és *Mac Kinley* lett az Unió elnöke. Alelnöknek pedig *Roosewelt* Tivadart, Newyork állam kormányzóját választották meg. Azért őt és nem valaki mást, mivel az alelnöki tisztséget mindig olyan politikus szokta kapni, aki a párt és a haza körül jelentős érdemeket szerzett ugyan, de akit szellemi képességei és egyéb kvalitásai nem minősítették arra, hogy fontosabb szerepet vigyen a közéletben. Az alelnöki tisztség,

ha csak közben meg nem hal az Elnök életében pusztá cím csupán, finomabb fajtájú politikai nyugdíjazás. De Braun ennek dacára is bízott csillaga további emelkedésében. És reménységében nem csalódott, mert a *chicagói* világkiállítás megnyitási ünnepségén egy, anarkista meggyilkolta *Mac Kinley* elnököt, mivel pedig az amerikai alkotmány értelmében az elnök halála esetén új választást nem írnak ki a megállapított négy év lejártá előtt, hanem az alelnök automatica a hátralevő időre az Unió elnöke lesz: Roosevelt Tivadar is a hátralevő két évre váratlanul bevonult a washingtoni *Fehér Házba*. Ami ezután következett, az már nem Braun Márkus fantáziájának volt a szüleménye, hanem az a helyzet logikai törvényszerűségének lett az eredménye.

Amikor a Mac Kinley-féle négyéves ciklus lejárt, az elnöki tisztet két évig ideiglenesen betöltő Rooseweltet *elnöknek* választották meg négy évre. És Roosewelt nem feledkezett meg arról a jelentéktelen újságíróról, aki neki, mikor még csak rendőrfőnök volt, szolgálatkészen fölsegítette a felöltőt. A választását követő napon megkérdezte tőle, mi volna a kívánsága? Braun Márkus, ki nem tartozott épen a legszerényebb emberek közé, elnökbarátjától azt kérte, hogy nevezze ki a bevándorlási hivatal elnökének, de Roosewelt, amint azt maga Braun nekem elmondta, a kérés teljesítését megtagadta a következő indokolással:

Ez az egyetlen kérése, amit nem teljesíthetek, mert jóllehet teljesen meg vagyok győződve Amerika iránti hűségéről, mégsem tehetem meg azt, hogy Amerika legnagyobb kikötőjének a kulcsát egy nem született amerikainak (*not a nativ American*) kezére bizzam.

Braunnak azonban mégsem volt oka megbánni Rooseweltnek elnökké való megválasztatását, mert ha nem is került a fontos hivatal élére, kinevezték kivándorlási biztosnak, azzal a megbízatással, hogy a kivándorlási kérdés helyszíni tanulmányozása céljából utazza be Európát, látogasson el Afrikába és járja végig az ázsiai kontinenst. Kutassa és állapítsa meg a távoli országok kivándorlását előidéző okokat és visszatérése után tegyen jelentést három földrészen szerzett tapasztalatairól. Mivel pedig a létezett amerikai törvényekben szó sem volt külföldön működő bevándorlási biztosról, Roosewelt külön törvényben kért felhatalmazást a kongresszustól a Braun részére kreálandó állás rendszerezésére.

Ezen állás javadalmainak a megítéléséhez tudni kell, hogy az amerikai hivatalnokokat rosszul fizetik, s a republikánus és demokrata rendszer örökös változása miatt nyugdíj sem létezik. Ámde annak dacára, hogy a republikánus párthoz tartozó hivatalnok épp úgy, mint az, aki a demokrata pártnak köszöni az állását — csak négy, esetleg nyolc évig számíthat hivatalban maradásra, mindkét részről nagyon kapósak ezek az állások. Nem a fizetések, hanem ama busás mellékjövedelmek miatt, amelyekkel egy-egy stallum kapcsolatos. Braun Márkus alapfizetése is aránylag csekély volt, de viszont jogában és módjában állott tetszése szerint felszámítani az útiköltségeket. És Roosewelt elnök barátjának szó nélkül folyósították három világrészben többszörösen megisméltódott több hónapos utazásainak a költségeit. Még a budapesti szállodák számláit sem sokallották Washingtonban.

A jó napokban azonban Braun Márkus nemcsak magáról gondoskodott, hanem nem feledkezett meg honfitársairól sem. Összeköttetései révén — mert a republikánus pártszervezetben jogot nyert követelni bizonyos számú jelöltjének kinevezését — sikerült elérnie, hogy nemcsak a bevándorlási hivatalban, hanem a városi közigazgatásban, az adó- és vámhivatalokban s egyebütt is körülbelül kétszáz magyart tudott elhelyezni.

Az amerikai magyarok politikai befolyása Éraun Márkus idejében érte el tetőfokát. Sajnos, a világháború kitörésekor már nem élt Roosewelt, Braun Márkus pedig lassankint visszasülyedt eredeti jelentéktelenségébe.

Gróf Tisza István és a baltimorei tűzvész.

A magyar kiskgazda, de még a nincstelen mezőgazdasági munkás is a világ legintelligensebb parasztja. Hozzá képest nemcsak a német *Michel*, de még a francia kiskgazda természetes értelem tekintetében valósággal alsóbbrendű lény. A középosztályhoz tartozó magyar ember szellemi horizontja pedig, amennyiben kontinentális vonatkozású látókörrel van szó, sokkal szélesebb körű, mint a nagy alaposságú németé, vagy a többi nyugati nemzeteké.

Ezredéves történelmünk, valamint a Kelet és Nyugat érintkezési zónájában való elhelyezkedésünk alkalmassá tesz bennün-

ket két ellentétes világfelfogás megértésére. A macedón komitácisk örökös lázongását épp úgy megértjük, mint a franciának és németnek a Rajna birtoklásáért folyó évszázados harcát. Csak az országokat és világrészeket határoló tengert, csak az Óceánon túl élő népeket és ezeknek a gondolkozásmódját tudja nehezebben megérteni a magyar ember.

Honfoglaló Árpád követte el a hibát, amikor a magyarságuralmát elmulasztotta kiterjeszteni egész az Adriáig. Az Árpád-kori királyoknak Velencével Dalmácia birtokáért folytatott harcai tanúskodnak róla, hogy a magyar nemzet csakhamar fölismerte a mulasztás hátrányait. Kétségtelen, hogy az Árpáddal jött magyar rajok csak azért nem özönlöttek el az Adria partvidékét, mert az aránylag csekélyszámú honfoglalók még a magyar Hinterland teljes birtokbavételére sem voltak elegendők. Szárazföldi elszigeteltségünk miatt pedig eleve kikapcsolódtunk azokból a szellemi, gazdasági és politikai áramlatokból, melyek főleg Amerika fölfedezése óta s kiváltképpen a szárazföldi és tengeri közlekedés tökéletesedése révén a tengerparti kis népek és az Óceánokon uralkodó nagy nemzetek hatalma és gazdasági törekvéseinek irányt szabtak.

Tenger és gyarmatok nélkül nem tudtuk megérteni annak a fordulathoz a jelentőségét, mely abban a pillanatban állott be, amikor Németország is fölcsapott gyarmatosító állammá. Idősebb Andrássy Gyula gróf diplomáciai alkotása, a német—osztrák—magyar szövetség tökéletesen megfelelt a kizárólag kontinentális politikára utalt Ausztria-Magyarország érdekeinek, de attól kezdve, hogy Németország gyarmatosító politikája és flottafejlesztési törekvése fölkelte az ipari érdekeiben fenyegetett Nagy-Britannia féltékenységét, a német szövetség értéke a velünk való viszonylatban jelentékeny mértékben megcsappant azáltal, hogy az új alakulás rendkívüli arányokban fokozta a háborús esélyeket.

Bismarck herceg előre megérezte a német gyarmatpolitika nagy veszedelmeit s amíg lehetett, vissza is tartotta Németországot a kockázatos lépés megtételétől. A kancellár bukása után azonban az új német kurzus feltartóztatlanul sodorta Németországot az örvény felé.

Budapesten senki se gondolt arra, hogy a német birodalomnak Nagybritanniával való szembekerülése egészen más világ-

helyzetet teremtett, mint amilyenben néhai *Andrássy* Gyula megkötötte a német-osztrák-magyar szövetséget. Pedig jelentős események jelezték előre, hogy Németország révén előbb-utóbb mi is szembekerülünk majd Angliával. Elég utalnom arra, hogy az angol külpolitika még az 1878-iki berlini békekongresszuson is határozottan a török birodalom területi integritása alapján állott. Nem Ausztria-Magyarország érdekében, hanem Oroszországgal szemben helyezkedett a brit politika erre az álláspontra. De abban az arányban, amelyben számban és erőben a német hadiflotta gyarapodott, vétetett revízió alá Nagybritannia külpolitikája is.

Anglia a perzsiái hármashatalmi zóna megszállásával már keresi az Oroszországgal való megértést és az évszázados brit külpolitika sutba dobja a török birodalom területi integritására vonatkozó alaptételt.

A *török birodalom* területi épségének a feladásával, melynek logikai következménye — ha közbe nem jön a bolsevista felfordulás — Konstantinápolynak orosz kézre való juttatása lett volna, *megszűnt az a szempont is, mely Ausztria-Magyarország nagyhatalmi állásának fenntartását a brit külpolitika egyik alapvető dogmájának tekintette.* Ennek a dogmának a szilárdságát 1848-ban még *Kossuth* Lajos sem tudta megtörni. Anglia nem Ausztria kedvéért ragaszkodott a délközépeurópai nagyhatalom fenntartásához, hanem azért támogatta a Habsburgok keleti politikáját, mert a Duna völgyében és a Balkán határán szüksége volt olyan nagyhatalomra, melynek életérdekei szöges ellentétben állottak Oroszország expanzív törekvéseivel. Amikor azonban a német veszedelemre való tekintetből Anglia Oroszországgal megegyezett és Vilmos császár palesztinai útja után és a bagdadi vasút miatt véglegesen elejti Törökországot: Ausztria-Magyarország hatalmi állásának fenntartása és biztosítása Angliára nézve megszűnt dogma lenni.

A kontinentális külpolitika hagyományos alapelveihez ragaszkodó bécsi diplomácia azonban semmit sem tett e ránk nézve annyira hátrányos alakulás ellensúlyozására. Gróf *Andrássy*nak a német-osztrák-magyar szövetségre vonatkozó terve politikailag és logikailag egyaránt helyes és Magyarország érdekeinek is megfelelő elgondolás volt, de a német gyarmati terjeszkedés után a koloniális politika jelentőségét föl nem ismerő magyar és osz-

trák államférfiak e szövetség értékállóságát nem tudták biztosítani megfelelő diplomáciai sakkhúzásokkal.

Hogy a tengerentúli s így az amerikai viszonyokat is megnyire nem ismerték még legkiválóbb magyarjaink is, arra szolgáljon például a következő jelentéktelen eset:

Dezseöffy newyorki főkonzulnál voltam látogatóban. A felvidéki magyar úr, több holdas hegyaljai szőlők tulajdonosa, tréfás hangon előhozakodott azzal, hogy szívesen felajánlana egy üveg-valódi tokajit, ha megfelelő tanáccsal szolgálhatnék neki egy fényes ügyben.

Kajd így folytatta: »Nagy zavarban vagyok gróf Tisza István miatt. A magyar miniszterelnök a követség útján küldött 10.000 dollárt a *baltimorei* tűzkárosultaknak és nekem ezt az összeget el kellene juttatnom a leégett város illetékes hatóságának. Ön eléggé ismeri az amerikai viszonyokat és tudhatja, hogy itt egyáltalán nincsenek berendezve gyűjtéseken alapuló segítségre és annál kevésbé külföldi támogatásra.«

– Igen, felelem a főkonzul bevezető szavaira, tudom, hogy mikor *Chicago* 1873-ban leégett, a város közgyűlési határozattal kimondotta, hogy az elpusztult *Chicago* a maga erejéből akar újjászülni és eleve tiltakozik minden állami, hatósági, vagy magánosok részéről jövő segítség ellen. Ugyanezzel a hivatalos kijelentéssel kezdte meg az árvízújtotta *Newyersey* és a földrengés következtében félig elpusztult *San Francisco* is az újjáteremtés munkáját. – Hát akkor tudni fogja, mondta *Dezseöffy*, hogy a félig porrá égett *Baltimore* is ezen program alapján fog újból felépülni? Mit kezdjek már én most gróf Tisza István 10.000 dollárjával? – Hát ez bizony nagyon csekély összeg a tűzkár rettenetes arányaihoz képest és az amerikaiak nagyot fognak nézni, ha megtudják, hogy a magyar államot képviselő gr. Tisza István miniszterelnök 10.000 dollárral akarja Amerika egyik legnagyobb városát megsegíteni.

— Igen, igen, — vágott újból közbe a főkonzul úr, — de a nagyobb baj mégis csak az, hogy a baltimoreiek elvi okokból sem fogják elfogadni a felajánlott összeget. Mit tegyek én most? Ha eljuttatom a pénzt *Baltimore*ba, onnan visszaküldik azzal, hogy az amerikaiak nem fogadnak el idegen segítséget. Ha visszaküldöm *Budapestre*, akaratlanul is kellemetlen meglepetést szerzek vele a miniszterelnöknek. A legnagyobb zavarban vagyok.

Nincs-e valami jó ötlete? Önök újságíró urak annyira leleményesek, hogy talán kieszelhetne valamelyes megoldást.

— És mi lesz a tokajival?

— Csak tréfáltam, — szólt mosolyogva Dezsőffy, — a bor ötlet nélkül is rendelkezésére áll.

— A megoldás véleményem szerint elég könnyű. A magyarok éppúgy, mint a zsidók szét vannak szórva az egész világon. Bizonyára lesznek magyarok *Baltimoreban* is. Méltóztassék a kiutalt összeget eljuttatni baltimorei alkonzulunkhoz, azzal az utasítással, hogy a pénzt a tűzkárosult magyarok közt, vagy azok hiányában az ottani szegény magyaroknak ossza szét. Eképpen jó helyre jutnak a magyar garasok és gr. Tisza István is örülni fog annak, hogy ily módon őt megkímélte egy kis blamáztól.

Dezsőffy főkonzul nem egy, hanem két üveg tokajival jutalmazta a magyar újságíró jelentéktelen ötletét.

De ha Tisza István gróf 1904-ben ennyire tájékozatlan volt az amerikai viszonyok tekintetében, hogyan ismerhette volna tíz évvel utóbb a yankee közvéleménynek háborúra hajlamos hangulatát? És hogy tudhatta volna, hogy *az amerikai nemzet* kezdettől fogva, vagy legalább is a belga semlegesség megsértése napjától kezdve *ellenállhatatlan erővel szorította Wilsont és a kormányát a háborúba* való beavatkozására?

Az Egyesült Államok volt londoni követének, *Walter Pagenak* a *Manchester Guardianban* nemrég közzétett leleplezései, melyek a nagykövet és *Grey* volt külügyminiszter közt folytatott bizalmas tárgyalásokról számolnak be, semmi kétséget nem hagynak fen Amerikának eleve eltökélt háborús közbelépésére nézve.

A *Manchester Guardian* leleplezései alapján önkéntelenül fölmerül az a kérdés, vájjon a kontinentális külpolitikában annyira jártas *Tisza* István gróf, ha kellően tájékozva lett volna a tengerentúli nagyhatalom harcias hangulatáról, nem tartott-e volna ki háborúellenes álláspontja mellett mindvégig?

A saintlouisi világkiállítás.

Newyorki lakásomra pontosan megcímzett levél érkezett az 1894-ik évi saintlouisi világkiállítás igazgatóságától, melyben a kiállítás sajtóbizottsága arról értesít, hogy okvetetlenül elvárnak Saintlouisba a kiállítás megnyitása napjára. A levélhez

vasúti szabadjegy és egy csomó egyéb nyomtatvány volt mellékelve, melyek mindegyike csábító kedvezményt helyezett kilátásba. Mivel én előzőleg a jegyet és meghívást illetőleg semmiféle lépést nem tettem Saintlouisban, kérdést intéztem a sajtóbizottsághoz hivatalos invitálásom oka és alapja iránt. Egyúttal a Budapesti Hírlap szerkesztőségének is bejelentettem az esetet.

Érdeklődésemre megtudtam, hogy a kiállítási sajtóbizottság kiküldöttje néhány hónappal előbb beutazta volt Európát, amely alkalommal Budapesten is megfordult, ahol Rákosi Jenőt, mint az Otthon elnökét fölkerje a kiállítással kapcsolatos nemzetközi-sajtókongresszuson való megjelenésre.

Rákosi Jenő erre vonatkozóan ígéretet is tett az amerikai kiküldötteknek, de mert később közbejött akadályok miatt nem vállalkozhatott hosszabb időt igénylő amerikai kirándulásra, még idején értesítette a saintlouisi sajtóbizottságot kényszerült elmaradásáról, egyúttal pedig tudatta az illetékes fórummal, hogy engem bízott meg a helyettesítésével.

Miután ily módon tisztázódott a kiállítási sajtóbizottság váratlan figyelmességének indító oka, egy csomó szabadjeggyel a zsebemben, elutaztam Saintlouisba, mely Newyorktól körülbelül olyan messzire esik, mint Paris Budapesttől. Az amerikaiak szemében ez a távolság legfeljebb azt az impressziót kelti, mint amilyent a magyar ember érez, ha innen Miskolcig kell utaznia.

Megérkezésem napján fölkerestem a sajtóbizottság elnökét, aki nagyon megörült jövetelemnek. Én ellenben kevésbé tudtam örülni a találkozásnak, amelynek folyamán az amerikai kollega tudatta velem, hogy legközelebb megtartandó *international dayn-en* nekem is kell beszédet mondani. Természetesen angol nyelven. Szabadkoztam e kitüntetés ellen s joggal hivatkoztam arra, hogy nyilvánosság előtt még soha se szónokoltam s a jövőben sem szándékozom eltérni az eddigi szokástól. A kiállítási sajtófőnök megmagyarázta, hogy az *international dayn*, a kongresszuson képviselt valamennyi nemzet egy-egy képviselője fog felszólalni oly módon, hogy minden egyes szónok a saját országának különleges sajtóviszonyairól számol majd be. Megígértem neki, hogy eleget fogok tenni a rám rótt kötelezettségnek,

Néhány nap múlva már egészen otthonosan éreztem magam a francia eredetű városban, melyet Lousitania állammal együtt az Egyesült Államok ajándékuul kaptak a franciáktól.

A párisi világkiállítás után nem lepett meg a saintlouisi világtárlat, mindazonáltal még a *Niagara vízesés* megtekintéséhez fűződő benyomásom mellett is életem jelentős emlékének tekintem több hónapos saintlouisi tartózkodásomat.

Az amerikai kiállítás is akárcsak valamennyi európai világkiállítás abban a hibában leledzett, hogy nem készült el teljesen a megnyitás napjára. Hogy az angolok és az európai kontinentális államok nagyon el voltak maradva, azt még meg lehetett érteni egyrészt a földrajzi távolságból eredő akadályok miatt, másrészt pedig azért, mert az amerikai munkásszakszervezetek túlzott mértékben akarván kihasználni a helyzetet, folyton újabb zsaroló követelésekkel léptek fel a külföldi kiállítási vezetőségekkel szemben és örökös sztrájkjaikkal megakadályozták a munkálatok kellő időben való befejezését. Az Egyesült Államoknak nem igen kellett számot vetni ezekkel a nehézségekkel, de azért az Unió épp úgy, mint a délamerikai országok is csak elkésve nyithatták meg tárlataikat.

Nem volt teljesen kész a megnyitás napjára a *magyar kiállítás* sem, jóllehet *Szógyényi* György a m. kir. földművelésügyi minisztérium gazdasági tudósítója már hetekkel a megnyitás előtt New-Yorkból Saint Louisba tette át székhelyét s minden lehető elkövetett a kiállítási munkálatoknak gyorsított tempóban való befejezésére. Följegyezni való, hogy a magyar stílusban épült gyönyörű kiállításunk munkálatait hónapokon át a legnagyobb érdeklődéssel kísérték az amerikai munkások. Egyenként s csoportosan keresték föl a magyar pavilions, ahol nem győzték eléggé csodálni a magyar szobafestők sajátos módszerét. A magyar iparművészet pótolhatatlan nagysága, az oly fiatalon elhunyt *Horti* Pál, az Iparművészeti Főiskola tragikus véget ért nagytehetségű tanára ugyanis néhány szobafestőt hozott magával Budapestről, akik a pavillonunkat nem egyszerű, sima mázolóssal, vagy »spriceléssel«, hanem hazai szokás szerint a falra fektetett patronokkal festették ki. Ezt a mázolósi módszert nem ismerték az amerikaiak és azért csodálták meg annyira.

Valamennyi nemzet közül éppen csak a japánok készültek el a meghatározott időre.

Ők nemcsak festőket hoztak magukkal, hanem egész kiállításukat az utolsó szegig maguk készítették és hozták rendbe.

A saintlouisi világkiállítás időpontja egybeesett az orosz —

japán háborúval s azok a műszaki emberek és munkások, akik a *mukdeni* és *csuzimai* csaták idején Saintlouisban a japán munka, a japán ipari és művészeti termelés bemutatására készültek, ugyanazzal a fanatikus erőfeszítéssel ejtették ámulatba a világot, mint a harctereken és a hadihajókon csatázó testvéreik. Csodálatos munkaképességükkel és utolérhetetlen teljesítményekkel a munkabírák terén előjáró amerikaiakat is felülmúlták a japánok, akik abban az időben még kedvencei voltak az Egyesült Államoknak. Az orosz-japán háborúban az amerikaiak rokonszenve határozottan oroszellenesek voltak és a newyorki lapok *Revenge for Kissenew* feliratú cikkekkel és feliratokkal ünnepelték a japánok sorozatos győzelmeit.

A helyzet azóta annyiban megváltozott, hogy most már az amerikaiak nemcsak az oroszokat nem szeretik, de alaposan lelohadt a japánok iránti rokonszenvük is.

A japánok iránti rokonszenv a világhiállításal kapcsolatos nemzetközi *sajtókongresszuson* is megnyilvánult. Lépten-nyomon ünnepelték, dédelgették a japánokat, mindenki csak velük foglalkozott.

A kongresszusra, melyen a délamerikai államok sajtója is legismertebb neveivel volt képviselve, Európának majdnem valamennyi nemzete elküldte a maga delegátusait.

A magyar sajtót, mint említettem, *Rákosi* Jenő távolmárada következtében az *Otthon* részéről én képviseltem. A *Budapesti Újságírók Egyesülete Ignost* bizta meg képviseletével, de a *Boros* Samu kíséretében utazó Ignost közbejött forgalmi akadályok miatt már csak a kongresszus befejezése után érkezett meg Saint-Louisba. Jövetelükről nem értesültem előre és így csak véletlenségből találkozhattam velük *Rombauer*-nál, aki Őket és engem is meghívott családi vacsorára. Ez a kitűnő Rombauer a negyvennyolcas emigránsok egyik legtisztéletreméltóbb alakja volt. Testvérével együtt *Kossuth* Lajos társaságában lépett amerikai földre, ahol megnősült és később a saintlouiisi legfőbb törvényészék elnöke lett. Élete végéig megőrizte szívében a Magyarországhoz való ragaszkodást és öregsége egyik legszebb napjának mondta, hogy családi hajlékában megvendégelhetett három magyar újságíró.

A sajtókongresszusnak legérdekesebb mozzanata volt az

international day, melyen nekem is föl kellett szólalnom már csak azért is, mert *Ignotus* elkésve érkezett Saint-Louisba.

Felszólalásomban, melyben jellemezni kellett a magyar sajtó jellegzetességét, kifejtettem, hogy a magyar sajtó külön hivatást teljesít, mint bármely más nemzet zszurnalisztikája, mert amíg a legnagyobb német, francia, angol és amerikai lapok is csak kettős feladatot oldanak meg, amennyiben a közönség informálásán kívül még a kulturának a legszélesebb néprétegekbe való plántálásáról is gondoskodnak, addig a magyar sajtó — tekintettel arra, hogy dinasztáink, diplomáciánk és a közös hadsereg nem kizárólagosan magyar nemzeti jellegű, a parlamenten kívül: egyetlen intézményünk, mely a magyar *nemzeti* gondolat képviselőjének tekinthető.

A magyar nemzeti állam és a magyar sajtó közti kapcsolat bizonyítékaul tekinthető, hogy az új kor legnagyobb magyar államférfiai: *Széchenyi István* és *Kossuth Lajos is mint újságírók és publicisták kezdték meg gondolat- és országfelszabadító munkájukat.*

Kossuth nevének hallatára hatalmas éljen-orkán zúgott végig a nagy termen és én azzal a hittel és meggyőződéssel távoztam el Amerikából, hogy Kossuth nevének varázsa beláthatatlan időre biztosítja számunkra az amerikai nép barátságát.

Sajnos, Magyarországon, főleg a kormányunk részéről semmi sem történt az amerikai rokonszenv fokozása és állandósítása érdekében és aztán jött a világháború, akcióba lépett a nagyeszű *Massaryk* és a Kossuth-kultusz elhomályosításával együtt az amerikai közvélemény teljesen elfordult Magyarországtól.

Magyarország.

A »Politikai Hetiszemle« 30 évfolyama.

Két évi londoni tartózkodásom, mint azt egy előző fejezetben jeleztem, megérlelte bennem a lapalapítás gondolatát. Szüksös anyagi viszonyaim miatt eleve le kellett mondanom oly napilap megindításáról, mely színvonal tekintetében s főleg, a külpolitikai kérdések beható tárgyalását illetően megállotta volna helyét a külföld vezető orgánumai mellett is. Az etikailag is

elsőrendű angol lapok hatása, alatt oly *weekly paper* alapítását határoztam el, melyben legalább szűkített keretben megvalósíthatom a tisztességes és színvonalas sajtóról alkotott ideálomat.

1894 május havában indult meg a *Saturday Review* mintájára szerkesztett *Politikai Hetiszemle*, melynek komoly jelleget és szívós voltát mindenki elismerte s amelynek külpolitikai cikkeit előkelő politikusok is szívesen olvasták. Belpolitikai, társadalmi és közgazdasági közleményeit pedig a vidéki nagyobb lapok hetenkint rendszeresen megdézsmálták.

Sohase volt annyi pénzem, hogy a lap publicitásának emelése céljából nagyobb mérvű terjesztési akcióra gondolhattam volna, de akik egyszer előfizettek a *Politikai Hetiszemlére*, azok évtizedeken át hűséges olvasói maradtak a lapnak. A folyóiratomhoz való ragaszkodás jellemző példáját mondta el nekem Kerekes Béla főmérnök, *Kisküküllő vármegye* műszaki tanácsosa Kerekes, kinek a *Sándor* Jánossal való szoros barátság révén jelentékeny szerep jutott a szabadelvű párt, illetőleg a munkapárt erdélyi és tiszántúli megszervezésében, egy alkalommal fölkeresett Csathó alispán társaságában s elmondotta a következőket: Szerkesztő úr, soha se hittem volna, hogy Nagyváradon is annyi sok a tisztelője. Pártunk ügyében a múlt héten Nagyváradon jártam. A pártszervezés dolgában tanácskoztam dr. *Miskolczy* főispánnal és *Hlatky* Endre polgármesterrel. Beszélgetés folyamán szó esett a sajtóról is. Dicsértük és szidtuk az egyes lapokat, amikor *Hlatky* Endre kijelentette, hogy Ő annyira torkig van a sajtóval, hogy már nem is olvas más lapot, mint a *Politikai Hetiszemlét*. No hát, Endre, szolt a főispán, ez nagyon érdekes, mert én is beérem ezzel az egy lappal. Mire én, mesélte Kerekes, kijelentettem, hogy évek óta előfizetek a *Szemlére* már csak azért is, mert jól ismerem a szerkesztőjét.«

— Ha ismered, — vágott közbe *Hlatky*, — mondd meg legalább, kicsoda ez a szerkesztő. A cikkeiből megállapítottam, hogy nem lehet nagyon fiatal ember, mert írásai hosszabb időt igénylő tapasztalatokról tanúskodnak, de hogy van az, hogy enriek az újságírónak a nevével másutt, mint a saját lapjában, nem találkozik s hogyan lehetséges, hogy ez a világtapasztalattal bíró zszurnaliszta soha és sehol nem szerepel?

E közvetett dicséretnél is nagyobb örömet szerzett nekem báró *Podmaniczky* frígyes levele, amelyet a *Politikai Hetiszemle*

harmadik számának a megjelenése után intézett hozzám. A finomlelkű báró, a szabadelvű párt elnöke, ki egyúttal az Adria életbiztosító társaság elnöke is volt, a lap harmadik számának kézhez vétele után levéllileg fölkért-, hogy keressem föl az Adria Váciutcai helyiségében. Nem ismertem személyesen a nemes bárót s sejtelmem se volt a meghívás okáról. Amikor fölkerestem, a nagyszerű öregúr bocsánatot kért tőlem, amiért magához fárasztott, de, úgymond, megismerni kívántam azt a magyar újságíró, kinek a lapja tartalom, színvonal és főleg hang tekintetében szinte szokatlan jelenség a magyar sajtóban. Egyúttal pedig kijelentette, hogy ámbátor ő már évek óta nem ír egyetlenegy magyar-lapba se, a Hetiszemle kivételes jellegénél fogva ő is szívesen írna egy-egy cikket a Politikai Hetiszemlének. Ezen ígérete alapján éveken át ő írta a lap húsvéti, pünkösdi és karácsonyi vezércikkét és mivel minden írása a szabadelvűpárt politikai hangulatának hű visszatükröződése volt, a napilapok rendszerint teljes szövegében reprodukálták a pártelnök érdekes helyzetcikkeit.

Báró Podmaniczky fölhívta egyúttal *báró Bánffy* Dezső miniszterelnök figyelmét is a »Politikai Hetiszemlére« s ennek a jóindulatú beajánlásnak köszönhettem, hogy kevéssel a Podmaniczky báróval való ismerkedésem után Bánffy báró az előtte ismeretlen újságírónak meghívót küldött politikai ebédre. Csekélységemen kívül az ország 12—14 kitűnősége is hivatalos volt az ebéden.

A Politikai Hetiszemlét báró Podmaniczky bárón kívül ismétlen kitüntették érdekes cikkekkel *dr. Földes* Béla, *ár. Jancsó* Benedek, *dr. Kunos* Ignác, *Eöttevényi* Olivér, *ér. Sebestyén* Károly, *dr. Hevesi* Sándor, *Vajda* János, *dr. Szalay* Károly, *dr. Nagyiványi Fekete* Gyula *Palágyi* Lajos, *Dr. Kardos* Albert, *Dr. Kawpis* János, *Ruffy* Pál államtitkár és mások.

A lap rendes munkatársai voltak: az—ötvenéves írói jubileumát most ünnepelt *dr. Sziklay* János, *dr. Dolencz* József, *dr. Friedrich* Imre, *dr. Szálai* Emil. Az irodalmi rovatot *dr. Csástár* Elemér vezette tizenkét éven át, hetenként érdekes bírálatokat írva a hazai és a külföldi piacon megjelent legújabb művekről. Később *Roboz* Andor folytatta a könyvbírálatokat és írt magvas cikkeket az aktuális irodalmi kérdésekről. A közgazdasági rovat tartalmaz cikkeiről *Szálai* Béla, a *Magyar Kereskedelmi R.-T.*

(Angol-Magyar Bank) volt igazgatója és *Berger* Mór, jelenleg a *Mercur* váltóüzlet nagytehetségű vezérigazgatója gondoskodtak. Mindketten szerény állásban voltak még, amikor érdemes munkásságukat megkezdték a Politikai Hetiszemlénél. Nem sokára az egyik és a másik is pályáján előkelő pozícióba jutott.

II. Vilmos és a budapesti tíz szobor.

A *néniét császár* látogatását már vártuk az 1896. esztendőben. Reméltük, hogy II. Vilmos is eljön hozzánk megtekinteni a *millennáris kiállítást*. A következő évben végre teljesült a magyar nemzet abbeli vágya, hogy vendégül lássa a szárazföldi Európa leghatalmasabb uralkodóját. A vendégszerető magyar nemzet, mely naivitásában minden valamirevaló külföldit tejbenvajban szokott fűrésztelni, történelmi arányú fogadtatást rendezett a német uralkodónak, kibén nemcsak a hármasszövetség élő oszlopát, hanem a magyarság barátját is látta.

A látogatás alkalmával a magyar király egész udvarával Budapestre jött és Vilmos császár szövetségeseinek budavári palotájában szállott meg.

Nagy ünnepeket és fényes lakomákat rendeztek a koronás vendég tiszteletére a budavári palotában s báró *Bánffy* Dezső meglepéssel konstatálhatta a nemzet és király érzelmi azonoságát a német császár látogatása tekintetében.

És amikor *Hohenzollemi* Vilmos a tiszteletére adott királyi díszében felköszöntőt mondott a magyar nemzetre, mely a nemzet dicső múltjának és a történelmi által igazolt lovagias jellemnek volt az apoteózis, az egész országon erőt vett valami csodálatos láz. Minden igaz magyar lelkében hatalmas visszhangra találtak a császár ajkáról elhangzott *éloge-ok*, melyekhez hasonlókat évszázadok óta nem hallott a lekicsinyelt magyar nép sem külföldi uralkodótól, sem a saját királyától.

Abban az időben elég sűrűn látogattam el a miniszterelnök-, höz és néhány nappal a nagy feltűnést keltett tósztt elhangzása után is fölkerestem őt.

A beszélgetés folyamán szóba hoztam előtte a *II. Vilmos* nagyszerű felköszöntőjét és kifejezést adtam abbeli nézetemnek, hogy ez a pohárköszöntő még azokat a magyarokat is meg fogja győzni a német szövetség értékéről, akik eddig ellenzői voltak.

— Igen, — felelt rezignáltan *Bánffy* Dezső, — a beszéd így is nagyon szép volt, de hát ha ismerné az eredeti szöveget . . .

En csodálkozva *in peius* magyaráztam a miniszterelnök kijelentését, de ő kiolvasta szememből a csalódást s abszolút diszkrécióra való elkötelezés mellett megnyugtatót, hogy a császár által elmondott eredeti szöveg még sokkal bensőségesebb és tüze-
sebb hangon emlékezett meg a magyar nemzet történelmi jelentőségéről és népünk kiváló tulajdonságairól, mint az a hivatalosan közzétett beszédben közölve lett. Majd hozzátette: »Felséges urunkat nagyon elkedvetlenítette a budavári beszéd és érzelmeinek a következő súlyos szavakkal adott kifejezést: »*Er kam nach Budapest um mir das Herz der Nation zu stehlen.*« A királyi kijelentést én a miniszterelnök előadása alapján betűszerinti hűséggel reprodukálom, még csak azt jegyezve meg, hogy őfelsége óhajára a kabinetiroda lényegesen csökkentette II. Vilmos beszédének gyújtó erejét.

Bánffy Dezső el akarván oszlatni I. Ferenc József aggályait, azzal az ötlettel állott elő, hogy a német császár beszédének ellensúlyozására és a magyar nemzet királyhú érzelmeinek megerősítése céljából ajándékozza meg a király Budapest székesfővárosát *tíz szoborral*, amelyek mindegyike nemzeti történelmünk egy kiváló alakját fogja megörökíteni.

A királynak nagyon tetszett báró *Bánffy* Dezső ötlete s Budapest terein nemsokára felállították a tíz szobrot.

Báró *Bánffy* bukása.

Báró Bánffy Dezső állandóan kitüntető érdeklődéssel jutalmazta a *Politikai Hetiszemlét*, melynek egyik legbuzgóbb olvasója volt. Súlyt helyezvén a lap vezető cikkeinek minél szélesebb körben való ismertetésére, Dr. *Pályi Edét*, a félhivatalos *Magyar Szó* főszerkesztőjét nyomtatékkal fölkérte hogy a *Politikai Hetiszemle* fontosabb cikkeit előre beszerzett kefelevonat alapján okvetlenül leközölje.

1898 végén azonban azon vette észre magát *Bánffy* Dezső, hogy a *Politikai Hetiszemle* cikkei nem fedik teljesen az ő álláspontját. Nem kritizáltam és még kevésbé mondható, hogy támadtam volna a miniszterelnököt, de a sorok közt kicsendült a gyengéd figyelmeztetés, hogy taktika változtatás nélkül a miniszterei-

nök el nem kerülheti a bukást. *Bánffy* báró közvetlenül a katasztrófa előtt, de még a lemondása napjának reggelén is, amikor Széli Kálmánnal egyidőben Bécsbe utazott audienciára, olyan erősnek látta a maga pozícióját, hogy el sem képzelhette a közeli bukást.

Optimisztikus felfogásának magyarázatául jóval a bukása után megmutatta nekem *gróf Széchen*, a király személye körüli miniszter táviratát, melyben az udvarnál őrtálló magyar miniszter öfelsége nevében tudatja a miniszterelnökkel, hogy maradjon meg elutasító álláspontja mellett s *ne béküljön az ellenzékkel*. *Bánffy* a távirati utasításhoz tartotta magát és két nap múlva *JSzéll* Kálmán lett Magyarország miniszterelnöke. Ez a távirat, melyet *Bánffy* gondosan egy kis kazettában őrzött, bizonyára még most is megvan özvegy *Bánffy* Dezső báróné birtokában. És abban a levelesládában voltak más érdekes dokumentumok is, melyek felsorolására nem tartom feljogosítva magamat.

Báró *Bánffy* lemondását közvetlenül megelőző napokban rövid időre szembekerültem a miniszterelnökkel. Akkor is teljes odaadással küzdöttem politikája győzelemreviteléért, de mert én az ellenzéki politikusok elszánt hangulatát jobban ismertem, mint Ő a bécsi udvar titkos intencióit, cikkeimben a sorok közt figyelmeztettem őt helyzetének veszedelmeire.

A dacos akaratú *Bánffy* tévedésnek minősítvén az én jóakaró figyelmeztetésemet, *Bérezik* Árpád miniszteri tanácsost, a sajtóosztály főnökét utasította, hogy kérjen fölvilágosítást tőlem cikkeim megváltozott iránya felől. *Bérezik* Árpád — *a quieta non movere* embere —, ki a sajtófőnöki hivatás legfőbb feladatát rossz színdarabok megírásában látta, nem igen örült a miniszterelnöki meghagyásnak, levélileg magához kéretett. Érdeklődésemre *Bérezik* kifejtette hogy a miniszterelnök úr neheztel reám cikkeim miatt, melyek, jóllehet nem ellenzéki irányúak, mégis^ könnyen tévedésbe ejthetik a főispánokat, akiknek a miniszterelnökség hivatalból rendelte volt meg a Politikai Hetiszemlé. Mire én megmagyaráztam *Bérezik* úrnak, hogy én a miniszterelnök úr érdekei szempontjából végzetesnek tartom a kormány mostani politikáját, de mert én — hála Istennek — nem tartozom a tanácsadói közé, mást nem tehetek, minthogy ily módon figyelmeztetem Őt a saját érdekében az egyre növekedő veszélyre.

Bercziket könnyű volt meggyőzőnöm igazamról és a Politikai

Hetiszemlében folytattam a vészjel megadását. És újabb levél érkezett Bercziktől, melyben tudatta velem, hogy látogassam meg a miniszterelnököt, mert beszélni óhajt velem. Éreztem, hogy ebből baj lesz, mert ez volt az első eset, hogy Bánffy nem közvetlenül, hanem sajtófőnöke révén tudatta velem óhaját.

Másnap fölkerestem a miniszterelnököt, aki íróasztala előtt állva, keresztbefont karjait a mellére szorítva, rideg tekintettel de alig hallható hangon viszonzta üdvözlésemet. Majd elém állva, majdnem szó szerinti szövegben el recitálta a *Politikai Hetiszemle* utolsó vezércikkeinek inkriminált részeit. Vádiratnak beillő előadása után ezzel a kérdéssel állott elő: »Minő politikát csinál ön tulajdonképpen?« »Székely politikát!«, feleltem habozás nélkül. »S miért nem csinál inkább Bánffy-politikát?« »Bocsánat, kegyelmes uram, de azt hiszem és az a meggyőződésem, hogy a jelen pillanatban az ön politikám inkább megfelel Bánffy Dezső miniszterelnök érdekeinek.« E szavak hallatára indulatosan rámszólt: »Ön pedig csináljon csak Bánffy-politikát!« »Igen, kegyelmes uram, amint parancsolni méltóztatik.« Ezzel az ígérettel aztán véget is ért a különös párbeszéd.

Néhány nap múlva Bánffy Dezső megbukott és ekkor »Búcsú/Bánffy Dezsőtől« című cikkemben felsoroltam a lelépő miniszterelnök által kifogásolt passzusokat. Bánffy megértette, hogy ez a cikkem kizárólag az ő számára íródott, de a bécsi tapasztalatok után már nem haragudott énrám, hanem nálamnál hatalmasabb tényezőkre neheztelt csak.

Báró Bánffy Dezső és az ischli klauzula hiteles története.

Bukása után *Bánffy* Dezső Bimbó-utcai palotájában visszavonult életet élt s — legalább látszólag — keveset törődött a politikával. A *Politikai Hetiszemlé*t azonban innen is változatlan figyelemmel kísérte. A *Politikai Hetiszemle* 1902. újr.évi számában egy vezércikk jelent meg, mely az eltemetett *ischli* klauzulára alludált, arra a klauzulára, mely annyi parlamenti viharok volt az okozója s nem kis mértékben siettetta Bánffy bukását.

Az általános vélemény az volt, hogy a *Bánffy* által létesített *sükségegyezmény*, bár burkoltan, az Ausztriával való közgazdasági egyezmény *intézményes állandósítását* jelenti. Bánffy helytelenítette a cikk felfogását és január 5-iki kelettel a sajátkezüleg írt

alábbi helyreigazító levelet intézte hozzám, amelyet mint az *ischli* clauzula körül folytatott hosszas és szenvedelmes vita egyik legérdekesebb dokumentumát minden további kommentár mellőzésével a volt miniszterelnök erdélyi és sajátosan egyéni stílusának hűségese megőrzésével egész terjedelmében az alábbiakban közlöm:

Budapest, 1/6. 1902.

Tisztelt Székely úr!

A »Politikai Hetiszemle« ez évi I-ső január 5-iki számában »Ködös kilátás« című cikke második oldalán foglalkozik ön az úgynevezett »ischl«-i clauzulával is. Nem azért, hogy azt, amit írok, közvétegye, csak azért, hogy magát tájékozva esetleg a dolog érdemére alkalomszerűen visszatérve, alaposan tudja a kérdést, a következőket mondom e.

Ischli clauzula nem volt, nincs és nem is lehetett. Ischlenben 1898-ban ezen kérdés szóba soha sem jött azon tárgyalások rendén, melyek ott nyáron folyamatban voltak; azon alkalommal augusztusban én egyedül küzdöttem Thun miniszterelnök és osztrák társai, valamint a közös kormány és első sorban Kállayval szemben az érdeken, hogy az osztrák alkotmány fel ne függesztessék. Tehát ott kiegyezési törvényjavaslatok vagy tárgyalások szőnyegen nem voltak, tehát valami nem levőhez clauzuláról sem lehetett szó. De clauzuláról általában sem volt soha szó! Kutattam a forrást és máig sem tudtam feltalálni az első hangot, mely ezzel a badarsággal legelőször előállott.

De lássuk a dolog érdemét. Midőn 1898-ban tavasszal az osztrák bajok miatt a már előbb megállapított és mindkét törvényhozás elé terjesztett kiegyezési javaslatok tárgyalása lehetetlennek mutatkozott, a kormány a gazdasági közösséget mint a Magyar állam érdekeinek első sorban előnyét még is fentartani akarván, ha már az 1868-ik év XII-ik t.-c. 61-ik § értelmében és a 68-ik §. kívánságainak megfelelően azt szövetség kötése útján megcsinálnia nem lehetvén, 1903-ig, midőn a kereskedelmi szerződések az idegen államokkal úgy is lejárandók voltak, az 1898. évi I. t.-c. szellemén egyoldalúlag a viszonyosságra alapítva, kívánta a gazdasági közösséget biztosítani. Erre való tekintettel a már beterjesztett vám és keres-

kedelmi szövetségre vonatkozó törvényjavaslat helyett egy másik egyoldalúlag rendelkező, a viszonyosságra alapított törvényjavaslatot állított össze; ez lett 1898 szeptember legelső napjaiban Bécsben a felség jelenlétében tárgyalva és el is fogadva; ennek szerkesztője, Lukács pénzügyminiszter úr volt, ki Dániel kereskedelmi minister úr beteg levén, őt képviselte, helyettesítette, különben is ezen egyezés az ő tárcáját is közelebről érintette. Ez a törvényjavaslat azonban eredeti szövegében a ház elé soha sem került, tehát ha még rász is volna benne, azért jogilag és politikailag felelőssé tenni senkit sem lehet, miután egy be nem terjesztett javaslat legfellebb tervezetnek tekinthető és mint »kísérlet« sem büntethető. Én ugyan, mint mondtam, ezen tervezet szerkesztője nem voltam, dacára annak, ha beterjesztetik, azért a felelősséget nyugodt lélekkel elvállaltam és elvállaltam volna, miután abban alkotmányjogi sérelem nem volt, mint azt a tájékoztatlanok és ellenségeim hirdetni szeretik, de nem volt az sem — és ezen soraim írásának ez a fő oka — az sem, mit ön hivatkozott cikkében ír, hogy, »az egyszer megállapított kiegyezés csak a két birodalom alkotmányos törvényhozásának egyértelmű megállapodásával leendett volna megváltoztatható.« Na hát ez nem volt benne, de nem is lehetett, mert ez a magyar állam, a magyar törvényhozás kezét végleg és pedig függetlensége teljes feladásával megkötötte volna. Azon tervezetben, mely később módosítva, a ház elé terjesztetett és ott tárgyalatván, mint 1899. évi XXX-ik t.-cikk nyert érvényt, 6. §. volt, mint van a törvényben is, változtatva lett csak az 5-ik §. *érdemében* és ez az, miről mondják, hogy a haza és alkotmány áruló ischli clauzula. Lássuk: »Menyiben az 1903-ik év végéig » akár- Ausztriával szemben az 1867-ik évi XII-ik t.-c. rendelkezései értelmében vám és kereskedelmi szövetség létrehozható nem volna, akár e miatt a külállamokkal a kereskedelmi szerződések megköthetők nem volnának, jelen törvény intézkedései a törvényhozás további elhatározásáig érvényben maradnak«. Hol itt az alkotmány sértés, hol itt a jog feladás, hol itt a "helyzetnek Ausztriától való-függővé tétele? A magyar törvényhozás elhatározása volt fenntartva; de lehet-e más, hogy ehhez a király szentesítése is kell és a természetes, ezt bár mely törvéynél feltételül kell venni, pedig a jelenlegi

kormányelnök a korona szentesítésének nehézségeit hangoztatta akkoron. Persze a tájékozatlanak és rosszakaratúak többet akartak tudni, de nem tudnak semmit. És most? Szükség törvény? Nem badarabb-e ez? Kern alkotmány sértőbb; mint az úgynevezett »ischli« clauzula, mely sem nem ischli, sem nem clausula; melyet nem én csináltam, hanem Lukács és mely, ha ma érvényben van, nem biztosítja-e azokat alkotmány sérelem nélkül, kik a gazdasági közösséget helyesnek tartják. Kik nem tartják helyesnek, azoknak sükségtörvény sem kellhet.

Teljes tisztelettel

Br. Bánffy Dezső.

Bánffy és az újpárt programja.

Az 1902-ikév végén *Bánffy* Dezső levéileg meghívott a Bimbó-utcába. Fölkerestem palotájában, jóllehet tudtam, hogy *Széll* Kálmán detektívekkel figyelteti elődjének lakását, abból a célból, hogy megállapíthassa, kik azok a politikusok és újságírók, akik továbbra is fentartják Bánffyval az összeköttetést.

A volt miniszterelnököt ezúttal a szokottnál nyugodtabbnak találtam. Lemondása után annyira erőt vett rajta az idegesség, hogy tíz csésze teát is megívott naponta. Folyton csibukozott, majd nyugtalanul járt fel és alá dolgozószobájában mint ketrecében a rab oroszlán. Nem tudott belenyugodni a tétlenségbe - ő, aki egész életén át komoly munkát végzett s akinek vérébe átment az ellenmondást nem tűrő parancsolás.

Ezúttal szelíden mosolyogva fogadott s mindjárt azzai vezette be a társalgást, hogy azért kéretett magához, mivel tanácsot akar tőlem kérni. E pillanatban besurrant a szobába az alig 7—8 éves *Dóra* baroness és a gyermeki szeretet szertelen erejével atyja nyakába ugrott, akit össze-vissza csókolt. A nevelőnőjével sétálgatott a hegyoldalon és most, hogy visszajött, sietett jelentkezni édesatyjánál csókért és fügéért. Ismerte a kis *Dóra* kegyelmes atyjának jó szokásait s tudta, hogy séta után neki kijár füge vagy egyéb édesség. Bánffy kinyitotta a szekrény ajtaját és kis üvegtálcán átnyújtott neki füge-uzsonnát. A jól nevelt *Dóra* megköszönte a napi ajándékot és atyját is megkínálta

egy fűgével, de a csibukozó Bánffy nem fogadta el, hanem arra bátorította, hogy kínálja meg a szerkesztő urat. És én Bánffy Dezső kedves leánykájának nem adtam kosarat.

Magyarország volt miniszterelnöke most már folytatni akarván a velem való beszélgetést, szemével intett a gyermeknek, aki a — gyengéd figyelmeztetésre udvariasan meghajtván magát, villámgyorsan kisurrant a szobából. Báró Bánffy Dezső az apai szeretettől annyira átszellemült arckifejezéssel tekintett a család kis tündére után, hogy senki sem tételezhette fel ezen melegszívű családfőről, hogy ő ugyanaz az ember, aki nemrégiben még elkeseredett harcot folytatott a rakoncátlan magyar ellenzékkel s aki erős akaratának latbavetésével rá tudta kényszeríteni Öfelségét, hogy ejtse el a magyar érdekekkel szembekeült gróf *Kálnoky* hadügyminisztert s engedje távozni a radikális egyházpolitika miatt Bánffy ellen dolgozó *Agliardi* pápai nunciust. Ilyen aránya politikai sikert csak idősebb gróf *Andrássy* Gyula tudott kivívni 1870-ben a franciabarát Hohenwarthtal, illetőleg *Beustal* szemben. Bánffy nem csak az ellenzékkel, de Béccsel szemben is gerinces tudott lenni és ez az a pont, ahol (mint azt Tiszának a világháború kitörése idején tanúsított magatartása bizonyítja) Bánffy és gróf Tisza István egyéniségét szembeállítva, a mérleg serpenyője Bánffy javára billen.

A kis Dóra távozása után Bánffy Dezső elmondotta, hogy politikai hívei és barátai nagy erővel ostromolják, hogy bontson zászlót s lépjen újból akcióba.

— Azért hívtam — mondotta Bánffy — hogy mindenekelőtt elégtételt szolgáltatassak Önnek, aki még idején figyelmeztetett közeli bukásomra. Tartozom Önnek azzal az utólagos kijelentéssel, hogy Ön csakugyan helyesebben ítélte meg a helyzetet, mint én. S mivel meggyőződtem judiciumaról és ismerem becsületességét, elhatároztam, hogy meghallgatom az Ön véleményét is, mielőtt elhatároznám magam döntő lépésre. Tehát mi az Ön véleménye arról, hogy új pártot toborozzak?

A váratlan kérdés meglepett.

Kegyelmes uram, minden pártalakításnak megvannak a feltételei. Ilyen nagyszabású akcióhoz mindenk előtt pénz és emberek kellene. Van-e elegendő pénze a propaganda és a szervezkedés végrehajtásához és kik azok a neves emberek, akiknek önzetlen támogatására föltétlenül számíthat a meginduló munkában?

— Pénz, az nincs — felelt fanyar mosollyal Bánffy.

— És kikre számít?

Bánffy elővett egy darab papírt; melyről leolvasott négy-öt nevet. Ezek között volt: *Heltai* Ferenc, *Neumann* Ármin és *Mandel* Pál tép viselők neve is. A lista nekem nem tetszett s nyomban megjegyeztem, hogy ezekkel az urakkal nem lehet pártot alakítani.

— Miért nem? — érdeklődött Bánffy.

— Azért, mert zsidó majdnem valamennyi.

— És.. ?

— Hát kérem, kegyelmes uram, engem csak nem vádolhat antiszemitizmussal. De nemcsak nagyméltóságodnak, hanem a magyarhoni zsidóságnak sem érdeke, hogy ezekkel a nevekkal lépjen ki újból a porondra.

— Önnek igaza lehet, de biztosíthatom, szerkesztő úr, hogy *politikai pályámon és egész életemben hálát és elismerést csak a zsidók részéről tapasztaltam.* De mert súlyt helyezek az ön véleményére, tekintse tárgytalannak az egész ügyet.

És Bánffy egyelőre tényleg lemondott terve megvalósításáról.

Szell Kálmán békés szelleme és értékes kormányzati képességei sem hozták meg a forrón óhajtott belső békét.

Politikai engedményei s személyének szeretetreméltósága ideig-óráig féken tartotta az évek óta háborgó ellenzéket, de a nemzeti felbuzdulás, mely konkrét vívmányokat követelt s makacsul ragaszkodott az önálló bankhoz és a külön vámterülethez, az eddiginél is erélyesebb akcióra sarkalta az ellenzéket.

Az ország, mely a tiszta választások ellenére hatvanhetes és szabadelvűpárti többséget küldött az országgyűlésbe, mind nagyobb nyomatókkal követelte az Ausztriától való gazdasági elkülönítést. Jellemző tünetnek, sőt valóságos politikai eseménynek volt tekinthető Budapest székesfővárosnak a kiegyezési kérdésben tanúsított állásfoglalása.

A székesfőváros mindenkor mameluk érzelmű többsége *P diónyi* Géza indítványára túlnyomó többséggel a gazdasági és pénzügyi különválás mellett nyilatkozott.

Ezen esemény politikai mérlegelése után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a gazdasági közösség, úgy ahogy azt az 1868: XII. t.-c. alapján kezeltetett, virtualiter megbukott s most már meg kell barátkoznia a dinasztíának is az önálló magyar

vámterület gondolatával, amely eshetőség possibilitást szerezne a 67-es alapon álló olyan pártnak, mely az alaptörvényben elvileg biztosított gazdasági és pénzügyi függetlenségünket gyakorlatilag akarná megvalósítani, amiáltal ki lehetne csavarni a függetlenségi szélsőséges pártok kezéből az addig oly hatásosnak és veszedelmesnek bizonyult közjogi fegyvert.

Másnap fölkerestem báró Bánffy Dezsőt és hivatkozással a főváros közgyűlésének szenzációs határozatára, kifejtettem előtte, hogy most már az én nézetem szerint is elérkezett az új pártalakítás ideje. A volt miniszterelnök mosolyogva felelt:

— Igen, csakhogy most sincs ám pénzem.

— Ezúttal nem tekinthető akadálnak. Igaz, hogy a pártalakításhoz pénz és emberek kellenek, de van olyan eset is, hogy valami más pótolhatja mind a kettőt.

— És mi az a valami? — kérdezte kíváncsian.

— Egy eszme, egy gondolat, egy a nemzet érzelmeinek megfelelő program sok mindent pótolhat.

— És mi lenne ez az új program?

— *Hatvanhetes párt, amelynek élén a dinasztikus hűségéről közzismert báró Bánffy vállalná a gazdasági önállóság megvalósítását.*

E szavaimra kipirult a Bánffy arca és mintha vipera csípte volna meg, felugrott székéből és indulatosan rámszólt: »Hát mit gondol, szerkesztő úr, én, kit a közvélemény az ischli klauzula szerzőjének tart, hirdessem most a gazdasági különválás szükségességét?

Vitába szálltam vele. Tudomásom és rábeszélőképességem teljes vérzetével iparkodtam meggyőzni báró Bánffy Dezsőt a gondolat okszerűségéről és keresztülvihetőségéről és felsorakoztattam az érvek halmazát, mellyel a közvélemény előtt megindokolhatná politikai irányváltoztatását.

Bánffy abban az időben még kép telén volt beleilleszteni ideológiájába a gazdasági önállóság gondolatát s én csalódottan távoztam Bimbó-utcai lakásáról.

Kevéssel azután eltemettem huszonkétéves feleségemet és ez a szomorú esemény annyira megrendítette lelki nyugalmamat es annyira lelohasztotta munkakedvemet, hogy elkíváncoztam a messze idegenbe: felejteni felejtethetlen veszteségemet.

Az 1904-re tervezett saintlouisi világkiállítás, melyről már beszámoltam egy előző fejezetben, arra ösztönzött, hogy a tengerentúli világkiállítás tanulmányozása céljából Amerikába kívánkozzam, de motoszkált bennem az alappangó vágy is, hogy kedvező körülmények közt esetleg hosszabb időt töltsék majd az Egyesült Államokban.

Néhány hónapi amerikai tartózkodás után, amikor az *Ízletes breakfast* mellett az aznap érkezett Budapesti Hírlapot olvastam, megakadt a szemem egy többhasábos tudósításon, melynek kövérbetűs címe ekképen hangozott *Báró Bánffy Dezső szegedi-zászlóbontása*. Szokatlan mohósággal feküdtem neki a tudósítás olvasásának s minél jobban belemélyedtem az olvasásba, annál nagyobb lön a csodálkozásom. A tudósításból megtudtam, amire egyáltalában nem voltam elkészülve, hogy *Bánffy* Dezső, a volt miniszterelnök pont azon program alapján akar pártot alapítani, mely programtól egy évvel előbb még annyira irtózott, mint az ördög a tömjéntől. És ebben a zászlóbontó pártprogramban *Bánffy* nemcsak lándzsát tört a gazdasági önállóság mellett; hanem felsorakoztatta egyúttal azokat az argumentumokat is, amelyekkel én amink idején *Bánffy* Dezsőnek az ischli klauzulától a külön vámterületre való áttérését igazolhatni véltem. A fölfedezés keltette érzés hatása alatt azonnal levélelileg gratuláltam az új pártelnöknek, kifejezést adva örömömnek, hogy alapos megfontolás után mégis megbarátkozott az; általam fölvetett eszmével s őszinte szívvel szerencsét kívántam neki a terv sikeres megvalósításához. Levelem zárószóiban pedig, hivatkozással a személye iránt mindenkor tanúsított tiszteletre és őszinteségre, gondosan stilizált tapintatossággal kértem, hogy ezúttal nagyobb körültekintéssel válogassa össze bizalmasait, és munkatársait, mint tette ő miniszterelnöksége elején. Akkori bizalmasai voltak pedig: *Eötvös* Károly, *Heltai* Ferenc, *Szemere* Attila és *Hock* János. Kitűnő és nagyszű emberek valamenynyien, de politikai erkölcsükben nem találtam meg azt a szilárd alapot, melyre *Bánffy* mindvégig és minden körülmények közt számíthatott programja keresztülvitelében.

E levélre nem érkezett válasz Budapestről, aminek azonban nem tulajdonítottam fontosságot. Annál kevésbbé, mert a május elején megnyílt saintlouisi világkiállítás hamarosan elterelte figyelmemet a magyar pártpolitikáról s nem gondoltam még

akkor a közeli hazatérés lehetőségére. A világiállítás lezajlása után azonban annyira erőt vett rajtam a honvágy s idealista lelkületemre annyira ránehezült a fölmérhetetlen anÉbrikai materializmus, hogy hirtelen elhatároztam magamat a Magyarországra való visszatérésre.

Amikor Budapestre visszajöttem és Szerdahelyi Sándor kollegámtól-újra átvettem a Politikai Hetiszemle szerkesztését, a képviselőházba is elmentem és alig tettem néhány lépést a folyosón, ahol a képviselők és újságírók föl- és alá hullámoztak, szembekerültem báró *Bánffy* Dezsővel, akit egy kisebb csoport vett körbe.

Amikor közelébe értem, udvarias meghajlással üdvözöltem őt, amelyről nem vett tudomást. Lehet, a beszélgetés hevében tényleg nem ismert meg, de nekem az volt az érzésem, hogy nem akart észrevenni. Vájjon neheztelt-e rám azért, amiért kéretlenül figyelmeztettem politikai környezetének a megbízhatatlanságára, avagy kellemetlenül érintette-e az, hogy Amerikából váratlanul visszatért az az újságíró, akitől, — bár meggyőződéses hatvanhetes létére csak nehezen — kölcsön vette az *újpárti* program alap gondolatát?

Amikor a Balaton-kávéházban döntenek az ország sorsa fölött.

A Balaton politikusai.

A régi Budapestnek is meg voltak kávéházai, amelyekben hivatott és hozzá nem értő emberek piccolo, vagy csésze kávé mellett szívesen elpolitizáltak az aktuális kérdésekről. Hisz a 48-as márciusi napokban is már fontos szerep jutott egy belvárosi kávéháznak, melynek történelmi jelentőségét emléktábla jelzi.

Az újabb időknek politikailag legfontosabb és legmozgalmasabb kávéháza, kétségtelenül a Rákóczi-úti »Balaton« volt, melyet a rokonszenves Tihanyi József rendezett te 1894-ben. Ugyanabban az évben jöttem haza Londonból és alapítottam a Politikai Hetiszemlét. És mivel véletlenül a lap szerkesztősége

ugyanabban az új épületben volt, mint a Balaton kávéház, csakhamar mindennapos vendége lettem a törzsvendégeivel különösen figyelmes Tihanyinak.

Nemsokára a füstös helyiségben annyira otthonosnak éreztem magam, hogy szerkesztőségi tetendőim java részét ott intéztem el. Rendszerint a kávéházban tárgyaltam meg a dolgokat munkatársaimmal is, akik közül az egyik, néhai *ár. Dolencz* József egy ízben magával hozta *Aidinger* János pécsi képviselőt, a *Populus Banffianus* egyik tagbaszakadt tagját. Az s atlétatermetű és jóeszű *Aidinger* János harminc esztendeig-volt *Pécs* város polgármestere.

Aidinger János típusa volt annak a Bánffy-párti, főleg polgármesterekből, szolgabírákból és miniszteri hivatalnokokból alakult gárdának, mely *Populus Banffianus* elnevezés alatt vált ismeretessé parlamentünk ujabbkori történetében.

Másnap *Aidinger* eljött *Psik* Lajossal, magukkal hozván *Sulyovszhy* Dezsőt is. És gyakori vendége lett még a gyorsan megalakult asztaltársaságnak a mostani bukaresti szenátusban szerepet vivo *Bernády* György, Marosvásárhely volt polgármestere.. Hébe-hóba *Láng* Lajos is fölkereste a tíz-tizenöt tagra felszaporodott társaságot, melynek rajtam kívül dr. *Dolencz* József, *Lakatos* Sándor és a Budapesti Hírlaptól *Bona* Lajos, jelenleg egy kitűnő szaklap szerkesztője, voltunk újságíró tagjai.

Valamennyien ortodox hatvanhetesek voltunk, de szívesen láttuk, amikor a kasszirnő közelében elhelyezett törzsasztalunkkal szemben függetlenségi asztaltársaság is megtelepedett. Ennek a függetlenségi képviselői társaságnak tagjai voltak: *Gál* Sándor, a koalíció alatt egyideig a Ház elnöke, *Mezőssy* Béla, később *Darányi* mellett földművelésügyi államtitkár, *Thaly* Ferenc, a függetlenségi párt egyik legképzettebb tagja, ki már az első években megundorodott a magyar politikától és visszavonult birtokára gazdálkodni, *Leszkay* András koalíciós időbeli háznagy, a kabátja gomblyukában mindig vörös szegfűt viselő *Meszlényi* Lulu, az akkori képviselőház legszellemesebb embere, továbbá a nagyerejű *Kubik* Béla, *Horánszky* Nándor veje, *Kállay* Ubul, ki hamarosan visszavonult a politikától és évek óta történelmi tanulmányainakat, *Kapotsffy* Jenő, Somogy vármegye volt főispánja és függetlenségi párt első kettéválásának az okozója. *Tófh* János, a Birtokrendező bíróság elnöke, *Bátkay* László, a »Felhő Klári«

szerzője, *Polónyi Géza* és mások. A néppártiak közül *Rakovszky István* és *Zboray Miklós* szokták fölkeresni a függetlenségi társaságot.

A függetlenségi és a 67-es asztaltársaság tagjai annak ellenére, hogy a parlamentben a legvadabb obstrukció folyt, és az utcán állandó tüntetések voltak, a Balatonban békességesen megfértek egymás mellett. Sőt mi több, a legjobb hangulatban évődtek egymással s bár a két tábor e profán helyen is helyt állott elvei mellett, soha sem került sor hevesebb összeszólalkozásra. S *lia* mutatkozott is hébe-hóba, egyik-másik részéről némi indulatoskodás, azt én, mint mind a két társaság bizalmát élvező pártatlan közvetítő, hamarosan elsimítottam. *Bánffy* bukása után a szabadelvű képviselők mind gyérebb számban keresték fel a Balaton-kávéházat s mikor 1903 tavaszán Amerikába utaztam, a mungók balatoni asztaltársasága végleg feloszlott. %

Az ellenzéki képviselők esténként továbbra is gyülekeztek a Rákóczy-úti kávéházban. Változás csak annyiban történt, hogy a képviselők a háttérben állott kasszától a Rákóczi-úti naposabb oldalra húzódtak. Az újonnan alakult politikai asztaltársaságban *Bartha Miklós*, továbbá *Vészi József* és *báró Kaas Ivor* örvendtek a legnagyobb tekintélynek. Igazi jelentőségre azonban a Balaton politikai asztaltársasága csak az első nagy koalíció idején vergődött. Közben *Bartha Miklós* meghalt és *Vészi* is elmaradt. A politikusok és politikai újságírók szellemi irányítója ezután kizárólag *báró Kaas Ivor* lett, a *Vart pour Vart* ellenzéki politikus. Ennek a kivételes tehetségű publicistának nemcsak a vérmérséklete volt ellenzéki, de hite és meggyőződése is ellentétben állott mindazzal, amit a fennálló rendszer politikailag és erkölcsileg képviselt. Ennek a férfúnak naivitást érintő lelki tisztasága szöges ellentétben állott azzal a vad szenvedéllyel, amellyel politikai ellenfeleit gyűlölni és üldözni tudta. És amikor a nemes báró a Balatonnak két hosszú asztalánál, melyek közül az egyiknél az ellenzéki képviselők helyezkedtek el, a másikat pedig a politikai újságírók foglalták le, nagy tudáson alapuló érveivel beleszuggerrálta fanatizmusának hevületét, mindig előre lehetett látni, hogy másnap a kormánynak rettenetesen rossz sajtója lesz és hogy a parlamentben bálványdöntő viharok várhatók. Báró Kaas Ivor büszkén vallotta magát újságírónak. Sem arisztokrata származására, sem több éven át viselt képviselői tisztségére nem volt

oly rátartós, mint arra, hogy tollal képviselheti és védheti a magyar nemzet legmagasztosabb érdekeit. Az Ő ragyogó példája viszont emelkedettebb önértzetet és arisztokratikusabb előkelőségre törő ambíciót plántált a politikai újságírónemzedék lelkébe. Elismertük *Kaas* Ivor tekintélyét s pártállásra való tekintet nélkül iparkodtunk hozzá méltóknak lenni. És épp ezért nemcsak vezérünk kedvéért, hanem a saját egyéni kvalitásaink miatt is az: akkori képviselők megbecsülték a parlamenti tudósítókat.

A politikai újságíróknak nem kellett az uborkafára hirtelen felkapaszkodott politikai novíciusok után szaladgálni hírekért és interviewkért, hanem a fényes múltú neves politikusok is elfáradtak a Balatonba, hogy leadják értesüleseit a hosszúkás újságíróasztal számára. Informálták újságíró barátait tekintet nélkül arra, hogy nemcsak ellenzéki lapok munkatársai, hanem ortodox hatvanhetes újságírók is, mint voltunk én is és *Lakatos* Sándor az Újságtól, meg a Pester Lloyd munkatársai végighallgattuk informálásukat. Beszéltek előttünk nyíltan és tartózkodás nélkül, mert tudták, hogy közülünk senki sem vét majd a kötelező diszkréció ellen. Nem is¹ túrta volna meg báró *Kaas* Ivor a maga körében azt az újságírót, aki vétett a diszkréció és újságírói becsület ellen. Báró *Kaas* Ivor mellett még az ő legmeghittebb bizalmasa, *Lenkey* Gusztáv, ez idő szerint a *Pesti Hírlap* felelős szerkesztője, örködött nagy körültekintéssel az újságírói presztízsnak az egész vonalon való biztosítása fölött.

De nagynevű vezérünk, *Kaas* Ivor nemcsak a maga erkölcsi tisztaságát és kari önértetét oltotta lelkünkbe, hanem hadak dárdáinál élesebb tollával küzdött a *sajtószabadság csorbitatlan* birtokállományáért is. S el sem tudom képzelni hogy *Kaas* Ivor, ha most élne, egymaga is szét nem robbantaná a magyar sajtószabadságot feszélyező korlátokat.

És ez a harcos lelkű, mindig csak a meggyőződéseért és eszméért, küzdő nagy újságíró, mint ember az ibolyánál is szerényebb volt. És bár mindig a keresztény világnézetnek volt markáns képviselője, a gyakorlati életben még sem ismert antiszemitizmust. Zsidó hitű kollégáit épp úgy szerette, mint akár az Alkotmány munkatársait, talán az egy *Huszár* Károlyt kivéve, akit büszkén tanítványának is tekintett.

Puritán életet élt és jövedelmének fölöslegét anyai örökség révén a tulajdonába átment pestmegyei Ivánka-pusztá tehermente-

sítésére és annak gazdasági felszerelésére fordította azért, hogy Albert fia ne csak Lónyai-birtokot örököljön anyai részről, ele teljesen tehermentesen örökölje az apai birtokot is.

A báró évenként majdnem az egész nyarat kis birtokán töltötte s időközönként felrándult Budapestre, hogy a termés értékesítése felől és egyéb gazdasági ügyekben intézkedjék.

Ha csak egy napra is feljött Budapestre, el nem mulasztotta fölkeresni Balaton-kávéházi barátait.

Egy forró júliusi estén a nagy melegség miatt a kávéház udvarában elhelyezett műkertben piccolóztunk, mikor a pusztájáról felrándult báró váratlanul mellénk telepedett. *Kass* Ivor szokása szerint ezúttal is melegen érdeklődött a lapok által meg nem írt hírek után s mint vérbeli újságíró, mindent akart tudni. Azután hirtelen elhallgatott és ami vele nem igen szokott megtörténni, komolyan, szinte komoran tekintett maga elé.

— Mi történt, báró úr, hogy olyan hallgatag? — kérdem csodálkozva.

— Kellemtlenségeim vannak, holnap vissza akarok utazni s nem tudtam pénzt szerezni. Hiába jöttem fel, az illető, aki kölcsönadott volna, nincs Budapesten.

— És a báró úr nem kaphat kölcsönt másvalakitől?

— Ha akartam volna, bizony kaphattam volna, — szolt a báró emeltebb hangon. — Ma eladtam egész termésemet a *Strasser és König* cégnek, amellyel húsz év óta állok összeköttetésben. Minden évben ez a cég veszi meg a gabonámat, de még nem volt ráesett hogy előleget vettem volna a szállítandó gabonára. Már ismételten ajánlottak fel előleget, de én, bár a cég kifogástalanul lojális, tartózkodtam az előlegtől, mivel a szállítás előtt átvett pénzt én *kölcsönnek* tekintem. Már pedig én *Strasseréktől* és *Königéktől* nem kérek kölcsönt.

— És milyen összegre volna szüksége báró úrnak?

— Nyolcszáz forintra, — felelt *Kaas Ivor*.

— Nyolcszáz forintra csak? Annyival, ha meg nem sértem, én is szívesen szolgálak rövid időre.

— És nélkülözheti ön nyolc napra ezt az összeget?

— Akár egy hónapra is, mert kivételesen van egy-két ezer forintom, amire nincs közvetlen szükségem.

— Ne hát édes barátom, Öntől elfogadom a kölcsönt

Öntől igen, mert kollégák vagyunk, de a Strassertól és Königtől nem.

Erre bejelentettem a bárónak, hogy másnap reggel elviszem neki a pénzt a lakására, ami ellen erőlesen tiltakozott; ragaszkodva ahhoz, hogy mivel ő a kölcsönvevő, ő fog hozzám eljönni a pénzért. Ebbe a propozícióba pedig én nem tudtam belenyugodni. Végre is abban állapotunk meg, hogy elküldi hozzám szolgáját a pénz átvétele céljából. Másnap jelentkezett nálam Kaasék inasa és átadta a levelet, mely feljogosította Őt a pénz átvételére. Kaas Ivor még aznap elutazott.

Nyolcadik napon fölkeresett szerkesztőségi helyiségemben Magyarország egyik legnagyobb publicistája és visszafizette a kölcsön vett nyolcszáz forintot. Pont a nyolcadik napon jelentkezett. Amily kitüntetésnek vettem Kaas Ivor látogatását, épp annyira bántott az ok és az alkalom. De hiába tiltakoztam ez ellen, amiért személyesen elfáradt hozzám, ő annyira természetesen találta ezt, hogy végre is bele kellett nyugodnom. Negyedórai társalgás, után, amikor távozni készült, kértem, hogy várjon még csak egy pillanatig, mert előbb vissza kell még adnom egy írást, s ezzel kihúztam íróasztalom fiókjából azt a levelet, melyben Kaas Ivor nemcsak elismerte a pénznek közvetett úton való átvételét, de egyúttal olyan elismerő és megtisztelő szavakkal nyilatkozott rólam, hogy szívesen megőriztem volna emlékül ezt a levelet. Szubjektív érzelmeim elnyomásával még is visszaadtam neki a levelet azzal, hogy nem óhajtom, miszerint ez az írás valaha s bármely módon is illetéktelen kezekbe kerüljön. Vonakodott elfogadni a levelet, kijelentvén, hogy ez az írás engem illet meg. Ezúttal én nem engedtem és valósággal ráerőszakoltam az érdekes sorokat.

A derék báró zsebrevágta a levelet s aztán megölelt s a küszöbön visszafordulva elbúcsúzott tőlem ezekkel a szavakkal:

— Hisz, ha minden zsidó ilyen volna!

— És azt hiszi, báró úr, hogy minden keresztény olyan mint ön?

Kaas Ivor, ki irtózott az adósságcsinálástól és óvakodott attól, hogy adósságát ki ne egyenlítse, élete végéig adósom maradt... a felelettel.

A koalíció idején a Balaton-kávéház kisebb keretű parlamentté nőtte ki magát, melyen a kormányzó pártok minden

árnyalata képviselve volt. Körülbelül százra tehető ama honatyák száma, akik állandóan vagy egymást rendszeresen felváltva, esténként részt vettek az Összejöveteleken, JE-hol a parlamentben és a pártértekezleteken aznap- történt vagy másnapra várható eseményeket megvitatták. Nem egyszer, hanem elég gyakran történt meg, hogy amit a függetlenségi párt az esti pártértekezleten *Kossuth* Ferenc elnöklete alatt elhatározott; azt a Balaton kávéházi póthatározat *Kaas* Ivor báró és az újságírók felülbírálatára egyszerűen megdöntötte s másnap a napirend előtt olyan felszólalások hangzottak el és olyan események történtek a Házban, amelyek *Kossuth* Ferencet és a többi pártvezéretet lepték meg a legjobban.

Az egységes függetlenségi párt tagjai közül majdnem-mindezen este a Balaton kávéházi asztalnál megjelentek: a később bárói rangra emelt *Bottlik* István, a parlamentnek egyik legnépszerűbb tagja, *Fenyvesi* Soma, Marosvásárhely nagytehetségű képviselője, a demokrata *Benedek* János és *Szász* József újságíró kollégánk, a mindig jókedvű *Káttay* Rudolf, a nagyműveltségű *Káttay* TJBul és a szellemes *Káttay* Tamás, továbbá a *Kossuth*-szakállas *Sümegei* Vilmos, az elegáns *Héderváry* Lehel, dr. *Halász* Lajos, a Károlyi kormány sajtófőnöke, a „népszerűsége miatt háznaggyá megválasztott” *Zlinszky* István, a kivételes tekintélyű, nek örvendő *Tóth* János, a már akkor nagy reményekre jogosító ifjú *Ugrón* Gábor, *Gál* Sándor, a képviselőház elnöke, *Kelemen* Béla, a *Kossuth*-párt egyik legnobilisabb és *Kelemen* Samu, a párt igen tehetséges tagja. A két *Jármy* testvér, *Burgyán* Aladár, *Eitner* Zsigmond és a bálványclöntő *Barabás* Béa voltak a társaság legszorgalmasabb tagjai.

Justh Gyula maga is elég sűrűn fordult meg a Balatonban, ahol rendszerint ott találta legegységesebb híveit is. A Balaton kávéházi politikusok közül a pártszakadéskor *Justh* mellé állottak *Polónyi* Géza és a máris országos hírnévnek örvendő fia: *Polónyi* Dezső, a demokrata érzelmű P. *Ábrahám* Dezső, ki a megszállás idején Szegeden miniszterelnök volt, gróf *Batthyányi* Tivadar és *Pál*, *Lányi* Mór? a párt neves közigazdásza, *Visontai* Soma, a kiváló jogász és a háború alatt francia fogságba került *Búza* Barna, az „ententebarát” *Lovász* Márton, dr. *Csizmazia* Endre, nagylaki *Nagy* Sándor és *Ráth* Endre, továbbá *Urmánczy* Nándor, *Gaal* Gaston, *Hock* János és még más függetlenségi kitűnőségek.

A Justh-csoporthoz tartoztak egy ideig: *Molnár Jenő* (a derék »Jebi«). Dr. *Bozóky Árpád*, dr. *Farkasházy Zsigmond*, az ifjú gárda egyik legtehetségesebb tagja, *Pilissy Sándor*, *Csépán Géza*, akiket Justh Gyula nyakas ellenállása sem elégített ki s *Nagy György* «Inokletével külön szélsőséges pártot alakítottak.

A függetlenségi párt mindhárom töredékének az emberei a pártválság lezajlása után is" szívesen találkoztak a balatoni közös asztalnál. A függetlenségi képviselőkön kívül a néppárt és az akkori alkotmánypárt is elég szép számmal volt képviselve a kávéházi társaságban. A régi néppártot *Szmracsányi György*, *Zboray Miklós*, *Beniczky Ödön*, *Rakovszky István*, *Giesswein Sándor* és a később a balatoni újságírói asztaltól a képviselők asztalához áttelepült *Huszár Károly* képviselte.

Az alkotmánypárt képviselőjében állandó vendégekként szerepeltek: *Issekutz Győző*, *Béla Henrik*, *Buday Barna*, *Bolgár Ferenc* és dr. *Markbreit Gyula*.

A társaságnak voltak kültagjai is. Ezek közé tartoztak a má akkor önkészítette cukorkákat osztogató dr. *Gál Endre*, dr. *Sebestyén József*, a Bánffy-párt örökké lázító titkárja, *Markbreit Sándor* politizáló vidéki földbirtokos és az ötletes *Forster Aurél*. Az Abbázia kávéház két kitűnősége, *Eötvös Károly* és dr. *Vázsonyi Vilmos* is eljött néha-néha a Balatonba.

A miniszterelnökségi sajtóosztály képviselőjében ismételtén fölkereste társaságunkat dr. *Gonda Henrik* sajtófőnök, *Wekerle*, *Apponyi* és *Kossuth Ferenc* bizalmasa, rajta kívül még *Biró Pál* és *Berezel Mór* sajtótitkárok, valamint *Páttay Sándor* és dr. *Jakab Sándor*, *Kossuth* két titkára képviselték a hivatalos sajtóérdekeket.

Az újságíróasztalnál, melynek helyeit időközönként egyes képviselők foglaltak el, mialatt az újságírók egy része átült a képviselők asztalához, báró *Kaas Ivor* elnökölt. Ő volt céhünk díszje és fénye. A parlamenti tudósítók kari bizalma *Lenkey Gusztáv*ban összpontosult. Én magam, mint a társaság legrégebb és legkitartóbb tagja az állandóságot képviseltem.

A koalíciós időben működő s a Balatonba rendszeresen eljáró parlamenti tudósítók névsora — amennyiben akaratlanul egyiket vagy a másikat ki nem hagytam — a következő: Elsősorban *Kaas Ivor* báró és *Lenkey Gusztáv*, a Pesti Hírlap felelős szerkesztője. Továbbá *Salusinszky Imre*, a »Budapest« kitérő ripor-

tere, ki később átment az Est-hez és ennek, valamint a két testvérlapnak egyik szellemi irányít ója. lett. Sokoldalúelfoglaltsága ellenére is sikerült neki a háború és a többi szomorú események által erkölcsi és pénzügyi fundamentumában megingott *Újságírók Szanatórium- és Betegsegélyző Egyesületét* restaurálni és átmenteni jobb időkre. Ide járt még *Lányi Zsigmond*, a megszűnt Journal munkatársa, később a Budapesti Tudós tó és a Friss Újság felelős szerkesztője. *Dr. Milotay István* és *Szakács Andor*, a Budapesti Hírlap riporterei. Az előbbi az Új Nemzedéknek, majd pedig a magas színvonalú Magyarorságnak lett a főszerkesztője. Az utóbbi képviselő és egy boulevard-lapot szerkeszt. *Dr. Fabinyi-Füzesséry István* a háború után hátat fordított a zsurnalisztikának és titkára lett a Budapesti Értéktőzsdének. A felejthetetlen *Hollósi Géza* még a háború előtt itt hagyott bennünket. Meghalt *Mokry Ferenc* és *Ötvös Leó* is. Báró Kaas Ivoron kívül kidőlt még balatoni kollégáink sorából *Lipcsey Ádám*, a kitűnő publicista, ki Ágai után átvette a Borsszem Jankó szerkesztését. Lipcsey Ádám után egy másik asztaltársunk, *dr. Molnár Jenő* lett a Borsszem Jankó szerkesztője. A politikai újságírók közül még eljártak a kávéházba a felsoroltakon kívül: *dr. Alföldi Béla*, a jelenlegi Nemzetgyűlés orvosa, *Varadi József*, a Pesti Hírlapnak buzgó munkatársa, *Bihari Imre* a Budapesti Hírlaptól, *Kabos Bertalan*, a Pester Lloyd volt munkatársa, *Sebők Gyula* vidéki tudósító, *Lukács Gusztáv* a Pesti Naplóitól, *Székely Miklós* a Nap és *Lakatos Sándor* az Az Újság képviselőjében. Kedves vendégünk volt a derék *Mandovszky Richárd*, aki öccsét, Manfrédét is bevezette társaságunkba. *Túri Béla*, *Huszár Károly* (mielőtt képviselők lettek) és *Malcsiner Emil* a néppárti sajtónak voltak a Balaton-i reprezentánsai. A szocialista sajtót előbb *Szabados Sándor*, a száműzött népbiztos, utóbb pedig *Várnai Dániel*, jelenleg nemzetgyűlési képviselő reprezentálta.

A parlamenti képviselők és a parlamenti tudósítók harmonikus együttműködése megkönnyítette az újságírók munkáját, de a politikusok sem látták kárát a kölcsönös előzékenységnek, mert bizony egyik-másik képviselő akkor is már elég fűrge volt a zsurnaliszta-barátság kihasználásában.

Elég utalnom *Burgján Aladár* esetére. A szepesmegyei honatyja se Budapesten, se szűkebb hazájában nem tudott kölcsönt kapni, amiért is újságírói barátai segítségével azt a hírt lanszi-

rozta a budapesti lapokban, hogy már legközelebb kinevezik államtitkárnak a kultuszminisztériumban. Ennek az ügykedésnek megvolt a kellő hatása, mert a hír közzétételét körvető napon a lőcsei takarékpénztár már táviratilag felajánlotta a Burgyán által nemrég kért, de az intézet által visszautasított kölcsönnek a dupláját.

A Balaton politikai légkörének a megértése céljából el kell még mondanom, hogy társaságunk esti nyolc óra után kezdett gyülekezni. A politikusok egy része néhány órai tartózkodás után eltávozott, közben új vendégek érkeztek és a legkitartóbbak ott maradtak akár — hajnalhasadtaig is.

Ezen esti összefüggésen kívül volt a Balatonnak még egy délutáni asztaltársasága is, melynek tagjai uzsonnára adtak egymásnak találkát, de aztán naponta pont nyolc óráig elpolitizáltak. Mire szállingózni kezdtek a kávéházba az esti koalíciósasztal első politikusai, a délutáni társaság utolsó tagja is eltűnt a helyiségből.

Ennek a társaságnak *Kabos* Ferenc, volt szabadelvűpárti képviselő volt a szellemi irányítója. Kabos a megbukott és feloszlott szabadelvűpártnak politikai cselszövényekre hajlamos tagja volt. A jövőt, vagyis Tisza uralmának visszatérését előkészítő *Nemzeti Társaskörnek*, mennek *Lukács* László volt tulajdonképpen megteremtője és fenntartója, Kabos Ferencet bízta meg a Balaton-kávéházi politikusok gondolkodásmódjának és erejének a megállapításával. Munkájában nagy segítségére volt neki egy kávéházi törzsvendég, akit érdekes életmódja miatt a politikai riporterek közül is sokan megkedveltek. És mivel Kabos bizalmasának mindig voltak érdekes hírei, az ellenzéki képviselők szívesen szóbaálltak vele, mert mindig tudott valami újat mondani a Nemzeti Társaskörben életről és mozgólódásról.

Kabos Ferenc, ki egy temperamentum nélküli frondeur-lélek volt s aki mindig csak kombinálni és elmélkedni tudott, de ösztönösen irtózott a felelősséggel járó *cselekvéstől*, nem tartozott gróf Tisza István bizalmasai közé. Természete és hajlamai inkább Lukács László és Khuen-Héderváry felé vonzották. Mint alelnöke a Háznak, folyton intrikált *Návay* ellen és nem is nyugodott, míg ki nem buktatta őt az elnökségből. *Berzeviczy* is elég gyakran érezhette cselszövényeinek hatását. Az örökké csak

fontoskodó és tippelő Kabos Ferencet Návay Lajos elég találóan elnevezte »*tipstern-nek*.

A Nemzeti Társaskör intenciói szerint eljáró s főleg *Lukács* László, gr. *Serényi* Béla, *Mara* László (Hunyadmegye főispánja), *Horánszky* Lajos, *Hieronymi* és *Khuen* gróf utasításait követő Kabos Ferenc s akitől bizonyos fokú politikai képességet nem lehetett elvitatni, balatoni asztala mellől helyezte el a nagy koalíció megbontását célzó aknáit.

A szabadelvű párt újra élni akart s az újrakedés jogát csak a koalíció halála révén szerezhette meg.

A koalíció halálát pedig semmi sem siettethette annyira, mint a szövetkezett kormányzópartok széjjelhúzása és egymással való szembekerülése.

Kabos Ferenc fanatikus buzgalommal dolgozott a koalíció szétbontásán, annál az asztalnál, melynél F. törzsvendégen kívül még *Hencz* Károly, *Gál* Sándor, *Kaas* Ivor, *Béla* Henrik, gróf *Gyürley* István és mások is szoktak megfordulni.

A koalíció szétbontására irányuló *Nemzeti Társasköri* akció két irányban mozgott. Az akció egyik iránya Kossuth felé igazodott, a másik *Justh* Gyula segítségével törekedett a koalíció felrobbantására. A *Lukács* megbízásából *Justh*ékkal folytatott titkos tárgyalások fonalát Kabos Ferenc tartotta a kezében.

Kabos, ki hamar fölismerete *Hencz* Károlyban az akkor még fiatal politikusnak értékes kvalitásait, a néppártból kilépett képviselő segítségével a néppárt egységét is szeretete volna megbontani. De a temperamentumos *Hencz* Károly, jóllehet a néppártból való kilépését bejelentő levelének a hangja elég agresszív volt, csak hallgatta és figyelte Kabos terveit, anélkül, hogy a néppártra vonatkozó óhajnak eleget tett volna.

A volt szabadelvűparti korifeusok sokáig csendben és látszólag tétlenül figyelték az eseményeket, míg végre a bankkérdés előtérbe kerülésével elérkezettnek látták az időt az akcióbalelésre. A *bankkérdés* forszírozása tulajdonképen a Nemzeti Társaskörből indult ki. Kabos révén és, mások közvetítésével *Lukács* Lászlóék ugyanis elhitették *Justh* Gyulával és híveivel, hogy az önálló magyar bank nem ütközik öfelségénél elháríthatatlan akadályokba; az önálló bank hívei engedjék csak át a katonai kérdés vesszőparipáját *Andrássynak* és elérkezik majd hamarosan olyan politikai konstelláció, mely nemesak *Justh*ék

kezébe juttatja a kormányhatalmat, de a demokrácia győzelmét is biztosítani fogja. Még a ragyogó tollú, de sok tekintetben naiv *Kaas* Ivor báró is bízott ezekben az ígéretekben. Éppen csak a Justh-párti *Polonyi* Géza látott keresztül a szitán. Az erről értesült *Kabos* Ferenc emiatt fölkereste *Polonyit* és annak lakásán két óra hosszat iparkodott kapacitálni a nagyembert.

Dr. Hencz Károly pedig időközben gróf *Zichy* Jánossal tárgyalta egy új és egységes guvernementális párt alakítása érdekében. Oly párt alakítására gondoltak mind a ketten, amely a választójogi kérdés előtérbe tolásával a volt szabadelvű párt akcióképes tagjaiból és a bomladozó koalíció mérsékelt, vagyis *Kossut* h-párti elemeiből alakulna.

És ezzel a bomlás magva el volt hintve az egész vonalon. A félrevezetett *Justh* Gyula akaratából a bankkérdés előidézte a szabadelvűek által óhajtott koalíciós bomlást, a mi természetesen előfeltétele volt a letűnt uralmat reaktiválni akaró új pártalakulásnak.

Wekerle Sándor, aki talán *Polonyi* Géza révén vagy más úton értesült a készülő akcióról, meg akarta menteni a helyzetet és Bécsbe sietett, hogy jelentést és előterjesztést tegyen öfelségének a magyar belpolitika hullámveréseiről. A király azonban, ki ekkor már teljesen *Lukács* László és gróf *Khuen-Héderváry* befolyása alatt állott, nem igen vigasztalta meg a panaszos *Wekerlét*. Ez a nagy optimista mindazonáltal még mindig, bízott abban, hogy megmentheti állását és vele együtt a koalíciót is.

Néhány nap múlva *Holló* Lajos oly vehemenciával követelte a Házban az önálló bankot, hogy az addig ügyesen amerikázó *Wekerle* is kénytelen volt kijelenteni, hogy az önálló bank nem ütközik elháríthatatlan akadályokba.

Ennek megtörténte után *Wekerle* Bécsbe utazott s újabb audiencián jelent meg öfelsége előtt. Vele együtt egész sereg képviselő sietett Bécsbe, köztük *dr. Hencz* Károly is, ki *Zichy* Aladár király személye körüli miniszter óhajára fölkereste *Wekerlét*, hogy informálja őt az ország közvéleményéről -, ami abban az időben a Balaton-kávéház és a Nemzeti Társaskör véleményét jelentette.

Hencz felkereste *Wekerlét* és referált neki a függetlenségi pártnak vészesen harcias hangulatáról. És, mintha csak egy látthatatlan kéz inscenálta volna *Wekerle* bécsi útját, még a beszél-

getés folyamán hivatalos távirat is érkezett Budapestről, mely még komorabb színben festette meg a Hencz által megrajzolt helyzetképet.

Wekerle féktelen haragra gerjedt a budapesti hírek miatt s amúgy frakkosan (épen öltözködött a tizenegy órai királyi audienciára), fenyegető hangon mondotta: »Most megyek a királyhoz, majd adok én ezeknek önálló bankot!«

A döntő jelentőségű audienca után Wekerle egy és fél óra-
kor azzal a kijelentéssel hagyta el a Burgot: »A király elfogadta lemondásomat«.

Amikor másnap a Házban bejelentette lemondását, egyúttal visszavonhatatlanul elkötelezte magát a közös bank mellett.

A Justh-párt öröme nem ismert akkor határt és abbeli meggyőződésében, hogy Lukács László hozza az önálló bankot, még az indemnitás megszavazását is megtagadta Wekerlének.

Lukács László meg volt elégedve a viszonyok fejlődésével. Amikor az 1909 december 11-iki értekezleten a koalíció egységének megmentése céljából Holló Lajosnak a különálló bank haldéktalan felállítását sürgető határozati javaslatával szemben *Kossuth* Ferenc azt az indítványt tette, hogy a párt a gazdasági önállóság mellett nyilatkozván, ne ragaszkodjék az önálló bank felállításának időhöz való kötöttségéhez; indítványa a Holló határozati javaslatával szemben 74 szavazattal 120 szavazat ellenében kisebbségben maradt. A nagy függetlenségi párt kettészakadt s *Kossuth* Ferenc híveivel együtt még az este kivonult a függetlenségi pártkörből.

Amikor a hírnökök a Balatonban székelő *Kabos* Ferencnek meghozták a szavazás eredményét jelentő hírt, Lukács László intusának arca elkomorult és csak annyit mondott: »A *menyasszony túlságosan szép*«. Justhék számbeli győzelme kellemetlenül érintette a Nemzeti Társaskört, mivel hogy eleve tisztában voltak azzal, hogy Lukács László, még ha akarná is, Bécs miatt soha sem juthat abba a helyzetbe, hogy az önálló bank kivi vásárral beválthassa a Justhéknak tett ígéretet. Nem a Justhékkel való új pártalakulásra, hanem csak a koalíciós többség megbontására voJt szüksége Lukácsnak és a Nemzeti Társaskörnek.

A nagy körütekintéssel s bámulatos türelemmel keresztülvitt koalícióbontó tervet a Nemzeti Társaskör eszelte ki, de a

terv végrehajtásában a Balaton-kávéházi asztaltársaságoknak is jelentős szerep jutott.

És a Balaton politikai aktivitása már 1904 őszén kezdődött. Az év október 5-én ebben a kávéházban gyülekeztek a vezérek, akik elhatározták a döntő harc megindítását *Tisza* és a szabadelvű-párti uralom ellen.

Ne hány nappal ezután megnyílt az országgyűlés. A megnyitást az a hír előzte meg, hogy gr. *Tisza István puccsra* készül.

November közepe táján *Lenkey Gusztáv*, a »Magyar Hírlap« politikai munkatársa a redakcióban váratlanul arról értesült dr. *Farkasházy Zsigmond*tól a függetlenségi párt egyik legtehetségesebb és legagilisabb tágjától hogy másnap kilenc órakor a képviselőház óráját égy órával előre fogják igaz tani. A gyűlésterem órája kilenckor már tízet mutatván, a titokban előre összegyűlt szabadelvűpárti képviselők, mintha mi sem történt volna, megkezdik a tárgyalást és a többség elfogadja az ellenzékmentes Házban a szigorított házszabályokat.

Lenkey ezt a hírt megvitte a balatoni társaságnak, mely éjjeli 12 órakor levelet küldött *Polónyinak*, a kit a levél vivője fölvert álmából. *Polónyi Géza* gyorsan, ahogy csak tellett tőle, felöltözködött és elsietett a Balatonba. Az ottlevő újságírókkal sorra fölverette az ellenzéki pártok vezéreibereit, *Apponyit* a Hungáriában, *Bánffy Dezsőt* a Bimbó-utcában, *Andrássy Gyulát* Főutcai palotájában keltették fel az újságírók azzal az izenettel, hogy a kormánypárti puccs megakadályozása; céljából a η ég értesítendő többi képviselőkkel együtt kora reggel jelenjenek meg a *Bánffy-féle Újpártnak* az Angol királyné Szálloda földszintjén levő helyiségében.

Reggeli öt órakor szürke ólmos novemberi időben a klubhelyiségben összegyűlt ellenzéki képviselők *Kaas Ivor*, *Andrássy* és *Apponyi* vezérlete alatt, végig vonulva a Dunaparton, eljutottak a parlamenti palotába.

Kora reggel lévén, a kapukat még zárva találták. A nagy dörömbölésre előkerült a még álmos portás és kinyitotta az ajtókat.

Az izgatott kedélyállapotban levő képviselők beléptek a parlamenti foyerbe és fölsietve a lépcsőn, megparancsolták az ámuló portásnak, hogy gyűjtsön világot. Amikor fénnyel és vilá-

gossággal megtelt az ülésterem, meg a folyosók is, a képviselők némileg megnyugodva várták a történendőket.

Ámde a szenzációs hír nem bizonyult valónak, akár azért, mert valaki előre elárulta azt a szabadelvűpárt vezetőségének, vagy talán azért, mert a híresztelés egyáltalán nem fedte az igazságot. De mindenesetre jellemző bizonyítéka volt annak, hogy az ellenzéki pártokkal együtt a Balaton-kávéházi újságírók milyen élénk figyelemmel kísérték a szabadelvűpárt minden mozdulatát.

Nem kevésbé érdekes egy másik eset. Elkeseredett harc folyt a létszámemelés körül. A függetlenségi párt nagy értekezletet tartott nem a párt helyiségben, hanem a Balaton-kávéház egy külön szobájában, ahol elhatározták a késhegyig menő harcot. Még az este (1904. április 8-án) a szélsőséges irány hívei átvonultak a pártklubba, ahol a mérsékeltrebb elemeket is rábírták az akcióhoz való csatlakozásra. Reggel együttesen bevonultak a Házba, ahol nagy meglepetés érte őket. *Thaly* Kálmán közben megegyezett a kormánnyal és következett ezután egy filmszerű jelenet. Gróf Tisza István elfogadta *Thaly* indítványát és a harcrakész függetlenségi párt kivonult a tereméből.

A vezetők is tanácstalanul állottak a váratlan helyzettel szemben. Ekkor egy újságíró kollégánk azt tanácsolta a tanácstalan ellenzéknek, hogy valamelyik függetlenségi szónok szegezze le Tiszát azzal a kijelentéssel, hogy *ja*, harcos ellenzék is elfogadja a *Ihaly*-féle paktumot, de csak addig, amíg Tisza állja az egyezséget. Ez a paktum pedigrén a-tervezett házszabályrevízió elejtését jelentette. Jól informált kollégánk, ki most egy nagy napilapnak kitűnő szerkesztője, jól tudta, hogy Tisza jövetelekor beígérte a királynak a házszabályrevíziót.

Ezt az információját igazolta az a tény, hogy *Khuen-Hédervary* augusztus havában már fölkereste Geszten gróf Tiszát Istvánt és tudatta vele, hogy a király követeli a házszabályra víziót. Ez az üzenet kényszerítette aztán Tisza Istvánt az 1904 október 4-ik *V ugrai* levél megírására, mely cselekedetével újból felborult a politikai helyzet, mely végül a szabadelvű rezsi ni; bukását, utána a darabont-kormányzatot, végül a koalíciós rendszernek a bosnyák annexióval megterhelt uralmát eredményezte.

A szabadelvűpárt: bukásával és eltűnésével egyidőben kezdte meg *Edward* angol király Németország izolálására irányuló

bekörzési politikáját. És ily módon éppen a világháború bevezetését jelző nemzetközi megmozdulás idején csinált egyfelől a Balaton-kávéházi ellenzék, másfelől a bécsi Ballplatz és a dinasztia is olyan politikát, mely a kitűnően értesült *Balkán*-államokat és a *nagyentente*-ot csak megerősíthette abban a hitében, hogy elérkezett Ausztria-Magyarország földarabolásának az ideje.

A 67-es rezsimnek *gróf Khuen-Héderváry, Lukács László* és *Tisza István* gróf által újból való föltámasztása már nem szerezhette vissza Magyarországnak az idősebb *Andrássy Gyula* és a még *Bánffy Dezső* alatt is gyakorolt befolyását. A 67-es restaurációval megújult közjogi harcok már kimerítették volt a magyar nemzet politikai erejét, mielőtt még a harcmezőn katonailag is elvéreztünk volna. *Tisza István*nak a háború vállalásával és a háború alatt kifejtett külpolitikai és alkotmányos küzdelme már nem a Nagymagyarország hatalmi megnyilatkozása volt, hanem csak egy magyar hazafinak heroikus küzdelmét jelentette a feltartóztatlan végzet ellen.

Jeszenszky nem bízik gr. Khuen-Héderváry győzelmében.

1910 május végén a tavasznak egyik zefíres estéje a Balaton-kávéház terraszára csalt ki. Örültem a hangtalan invitálásnak, mert a füstös levegőn sok hónapos kávéházi-telelés után jólesett magamba szívnom a természet ébredését jelentő, napmelegítette friss levegőt.

Alighogy elhelyezkedtem a nádfonatos, kényelmes karosszékben és piccolómat kiélvezve, rágyújtottam az akkor még divatos trabuccóra, a Pannónia felől jövő és a kávéház elé érkezett *Jeszenszky Sándor* miniszterelnökségi államtitkár megállt a terrasz rácsozata előtt^s kölcsönös üdvözlés után felkért, hogy kísérem el Va s-utcai lakásáig.

Egymagam ültem még csak az asztalnál, amiért szívesen tettem eleget az államtitkár udvarias fölkérésének.

Alig haladtunk együtt néhány lépést, mikor *Jeszenszky Sándor*, a *Bánffy*- és a *Khuen-Héderváry*-féle választások vezérkari főnöke, így szólt hozzám: »Három-négy nap múlva megkezdődnek a választások és én most úgy érzem magam, mint az a szakácsnő, aki addig sózza, paprikázza, fűszerezi, kóstolgtatja az ételt, amíg végül már maga sem tudja, hogy az ételnek milyen

az íze. Heteken át verejtékes munkát végeztem és most éppenséggel nem tudom, milyenek a választási esélyeink? Ön, úgy tudom, sűrűn érintkezik ellenzéki képviselőkkel is, mit beszélnek azok, milyenek a reményeik?

— Ha az után indulnék, amit ők mondanak, húsz munkapárti képviselő se kerülne be az új Házba, de amennyire tőlük függetlenül benyomásaim és értesüléseim alapján megközelítő ítéletet mondhatok, a véleményein az, hogy 414 képviselő közül legalább 180 fog a munkapárthoz tartozni

Jeszenszky Sándor arca láthatóan fölvidult erre a diagnózisra és még egyszer megkérdezte, vajjon hiszem-e komolyan, hogy a munkapárt legalább 180 mandátumot fog elnyerni a június elején lezajló általános választásokon? Megnyugtatóására, fogadást ajánlottam föl neki, aminek elfogadása előtt azonban kitért. Egyúttal kijelentette, hogy *nagyon örülne, ha a munkapárti mandátumok számát 180-ra föl tudná vinni*, mert ebben az esetben a Kossuth-párti képviselőkkel, kiknek nagyobb részét a választásokon támogatni fogja, koalíciós többség alakulhat a parlamentben.

Mire én azt mondtam, hogy ez bizonynysgon szomorú eshetőség volna. A koalíciós uralomból éppenséggel elég volt már, szerintem nemcsak a párt-, de az államérdek is megköveteli, hogy a munkapárt egymaga vállalja a kormányzással járó felelősséget.

— És hogy képzelet ezt, amikor ön is csak 180 mandátum elnyerésében bízok?

— Matematikai alapon; ha 180 mandátum elnyeréséhez X pénz és Y erőszak szükségeltetik, akkor 220 mandátumot meg lehet nyerni még több pénzzel és még nagyobb erőszakkal.

Jeszenszky mosolygott a félig komoly, félig tréfás tanácson, de úgy látszik, annyira mégis komolyan vette, hogy ő, ki május végén még 180 mandátum megszerzésében is kétkedett, most már annyira nem sajnálta a pénzt és erőszakot, hogy a munkapárt olyan számbeli többséggel került ki a választásokból, hogy fölényes túlsúlya folytán könnyű szerrel elejthette a Kossuthékkal előzetesen tervbevett szövetkezés gondolatát.

Utolsó emlékeim.

Hock János gróf Károlyi Mihályról.

Az 1910-ik évi választási atrocitások megőrölték *Khuen-Héderváryt* és *Lukácsot*, a világháború szerencsétlen kimenetele pedig gróf *Tisza* István tekintélyét is tönkresilányította. Tiszának a Ház nyílt ülésén tett vérfagyasztó kijelentése után, hogy elvesztettük a háborút, hiába vállalkozott az előregedett Wekerle és próbálkozott a túlfiatal gróf *Esterházy* a helyzet megmentésére, a halotti maszkot öltött parlamenti többség már nem nyújtott megfelelő támaszt a nemzetnek[^]

Az ország e válságos helyzetében egyedül csak az előzményekért és a későbbi következményekért egyaránt nagy mértékben felelős gróf *Károlyi* Mihály vehette kezébe a kormány gyeplőit.

Október 26-ikán, tehát alig egy pár nappal a forradalom kitörése előtt, *Hock* János, klubbunk régi tagja feljött az *Oththonba*. A nagyesszű *Hock*kal két évtized óta jó barátságban voltam és mindig szívesen hallgattam a szituációra vonatkozó fejtegetéseit. S amikor épen a legnagyobb hévvel beszélt *Károlyi* Mihály providenciális hivatottságáról, így szóltam hozzá: »Mindaddig, amg maga *Tisza* István nem jelentette ki a parlamentben, hogy elvesztettük a háborút, én nem tudtam és nem akartam megbarátkozni e lehetőség gondolatával, de most már én is csak amolyan strucmadár lennék, ha továbbra elzárkóznám a bevégzett tények elismerése elől. *Tisza* István személyéhez fűződik a háború vállalása. Az entente (mint azóta kitűnt, tévesen) őt teszi felelőssé a háborúért. Mit gondol, képviselő úr, ha *Tisza*, aki semmi áldozattól nem riad vissza, amikor hazája érdekéről van szó, az ország területi integritása érdekében magára vállalná az egész ódiumot s a nemzet egyetemével, együtt a munkapárt is *Károlyi* mellé állna, vájjon ebben az esetben *Károlyi* Mihály biztosíthatá-e az ország területi integritását?

— Hogyan érti ezt, kérdezte *Hock* János.

— Úgy értem, vájjon csakugyan kegyeltje-e *Károlyi* Mihály az entente-diplomáciának, ahogyan azt hívei híresztelik és vájjon az entente-diplomácia másként kezelné-e Magyarországot az ő kedvéért, mint ahogy mostanáig tette?

Hock János felhúzván vékony nyakát füle cimpájáig, gúnyosan föl kacagott és démoni hangon felelt: »*Nem hiszem, hogy az entente diplomáciai törődnék Károlyi Mihállyal!*«

Ha pedig *Károlyi* egyik letehetségesebb intimusa, az első Nemzetgyűlés elnöke nem tudott semmit sem azokról a biztosítékokról, melyekkel az akkori ellenzék legnépszerűbb vezére az országot hitegette, vajjon milyen erkölcsi alapon indult hát meg az ország elbukását siettető belső fölfordulás?

Miért féltém én *Samuellytől* és *Pogánytól*?

A kommün idején nagyon féltém két embertől, *Samuellytől* és *Pogány* népbiztostól. Küzdelmes életem tanúskodik róla, hogy nem vagyok gyáva ember, de a kommunista uralom e két alakjától valóban féltém. Még jóval a vörös uralom elkövetkezése előtt összevesztem mindkettőjükkel és biztos voltam benne, lia eszükbe jut a régebbi összetűzésünk, bosszút állnak rajtam.

Samuelly hosszabb időig munkatársa volt egy fiumei magyar lapnak. Együttal a kikötővárosból tudósításokat küldött Budapestre egy katolikus lapnak. Mikor *Samuelly* fölkerült Budapestre, az ügyesnek bizonyult laptudósító, az előéletét egyáltalán nem ismerő szerkesztő nemcsak szerződtette őt, de be is vezette a Balaton-kávéházi újságró asztalhoz. Alig hogy ott egy kissé megmelegedett, mosdatlan szájjal oly durva módon szidalmazta gr. *Tisza* Istvánt, hogy én, jóllehet társaságunk túlnyomó része ellenzéki volt, nyomatékosan felszólítottam, a távozásra és tudára adtam, hogy tekintettel a körünkben dívó uri hangra — nem reflektálunk további megjelenésére. Ki is maradt végleg a Balatonból.

Pogány Józseffel úgy kerültem szembe, hogy a háború idején mindaketten eljártunk a dr. *Praznovszky* Iván, a Ballplatz volt sajtófőnöke által a budapesti parlament akkori cenzúra-helyiségében tartott nagyérdekű informatív előadásokra.

Praznovszky Iván, később az önálló. Magyarország párisi követe, ki nemcsak legjelentékenyebb tartalékereje a magyar diplomáciai karnak, de mint magánember mindenkinek a szeretetét és tiszteletét bírja páratlan előzékenysége és lélkifinomása miatt, a háború éveiben kéthetenként lerándult Budapestre, hogy személyesen informálja a magyar sajtó külpolitikussait a helyzetről.

Pogány József azonban nem érte be a külpolitikai információkkal, hanem állandóan a belső helyzetet bírálta és valósággal felelőssé tette Praznovszkyt Tisza István és a többi miniszter állítólagos vagy tényleges botlásaiért.

A finom modorhoz szokott sajtófőnököt, de az újságírókat is megdöbbenetette Pogány neveletlen viselkedése. Praznovszky tapintatosságából válaszra sem méltatta a népbiztosnak készülő Pogány modortalanságát. Én azonban, akit nem korlátozott semmiféle diplomáciai tekintet, végre is meguntam a dolgot és mint nálánál jóval idősebb újságró, erélyes módon rendreutasítottam a később félelmetes tényezővé lett *Pogány* Józsefet.

A kommün idején egy ízben fölmentem az Újságírók Otthonába és csodálkozva láttam a középső nagyteremben egy Voltaire-fauteilben ülő urat s egy csoport újságírót, akik feszült figyelemmel hallgatták a szónokló tekintélyt. Közledektem a fauteil felé és rémülettel konstatáltam, hogy az általam a Balatonkávéházból kiparancsolt *Samuelly* terpeszkedik az Otthon kényelmes zsöllyéjében.

Gyorsan, ahogy bírtam, átsiettem a nagyteremből a jobb-oldali kis szobába, ahol mfeg *Pogány* József trónolt egy karosszéken, körülvéve néhány személyes hívétől. Tőle még jobban megijedtem, mint *Samuelly*tel és sietve elrohantam az Otthonból. Rohantam, mert ha akár az egyik, akár a másik észrevesz engem vagy pláne mindketten tudomást szereznek létezésemről, bizonyára gajdeszbe küldenek és én emlékeimet soha meg nem írhattam volna.

Egy budapesti kereskedő a világháborúban.

A háború borzalmai és a kommün uralom rémségei ránehezdedtek lelkemre, oly mértékben, hogy húzódozni kezdtem a társaságtól. Kerültem az embereket, még régi jóismerősöket is. Éppen csak egy kereskedő barátomat *Blockner* Izidort-, a több mint félszázad óta fennálló s a lapok anyagi helyzetével szoros kapcsolatot tartó hirdető iroda tulajdonosát, kihez a *Politikai Hetiszemle* révén 30 évi barátság fűzött, — kerestem fel naponta.

A nyomor és gonoszság budapesti sivatagában *Blockner* bácsi *Semmelweis*-utcai irodája volt az oázis, ahol reményt és megnyugvást leltem. *Blockner* barátommal nap-nap után meg-

vitattuk a világháború esélyeit és az utolsó napig csüggedés nélkül bíztunk a magyar fegyverek győzelmében, amely hitünk sugallotta megbeszéléseinken ismételten részt vett *Bíró* Ármin szerkesztő is. Meggyőződésünknek mindhárman nemcsak platonikus módon adtunk kifejezést.

Ami pénzem volt s amit becsületes írói munkával harminc éven át garasonként összegyűjtöttem, hadikölcsönbe fektettem. Én hamarosan elkészültem, és már a harmadik jegyzésnél fölajánlottam a hazának utolsó filléremet J

Az optimizmusában megingathatatlan *Blockner* barátom, jómódú ember létére tovább bírta az iramot. Ő még a hatodik liadikölcsönre is jegyzett egy nagyobb összeget. Az igaz, hogy a háború végén már Ő is megsínylette áldozatkészségét. Az ötödik és hatodik jegyzésnél én már iparkodtam visszatartani és figyelmeztettem családjára iránti kötelességére.

De az öreg *Blockner* ekkor föltekintett a feje fölött függő és gipszből mintázott, pátriárka arcára, mely az ő édes atyját ábrázolja és emelt fővel felelte: — Ha öt fiamat és egyetlen leányom férjét, felajánlottam a magyar nemzetnek, vagyonom javarészt is leteszem a haza oltárára.

Egyik fia hat évig sínylette az orosz fogságot, a másik fia, kit a tréntől áthelyeztek a gyalogsághoz, oly vitézül harcolt, hogy a többi dekorációkat nem is említve, a *ζwitni* ütközetben tanúsított vitézségeért, melyről volt zászlóalj parancsnoka, *Riedl* kapitány a bécsi *Staatszeitung* egyik hosszabb "cikkében számolt te, megkapta a III. osztályú vaskoronarendet a hadiékítménycs kardokkal díszítve. Nem éppen ingyen kapta ezt a kitüntést, mert a csatában kilőtték az egyik szemét. *Blockner* két legfiatalabb gyermeke, az egyik 18, a másik 19 éves volt és az iskola padjairól siettek a harctérre. Az olasz harctéren vérzettek el. Együtt és egyszerre mindaketten.

És *Blockner*, a legjobb apák egyike, akit valaha ismertem, szívettpő fájdalma ellenére, hősi megadással fogadta a sors megpróbáltatásait s vagyona romjaival készült jegyezni... a hetedik hadi kölcsönre. Nálánál hősiesebb és nagyobb, hazaszeretőbb magatartást csak betegeskedő felesége tanúsított.

A *Gracchusok* anyja és a magyar történelem hősnői nem voltak különb honleányok, mint ez a zsidóhitű úriasszony.

Eckhardt és a zsidók.

A kurzus első korszakában, amikor még gróf *Teleki* Pál volt Magyarország külügyminiszter, váratlanul megjelent az Újságírók Otthonában *Eckhardt* Tibor külügyminiszteri sajtófőnök, *Bónitz* Ferenc, a miniszterelnök sajtófőnöke vezette be és mutatta be minisztertanácsos kollégáját az Otthon hírlapírói kör tagjainak azzal, hogy *Eckhardt* Tibor hetenként informálni óhajtja az újságírókat a külpolitikát helyzetről.

Az ismeretlenség homályából kikívánckozó sajtófőnök előadását többen érdeklődéssel hallgatták; tudását, tájékozottságát kipuhatólandó, én, ki negyven évig majdnem kizárólag külpolitikai kérdésekkel foglalkoztam és tudásom gyarapítása végett tíz évet töltöttem külföldön, előadása befejezte után több kérdést is intéztem hozzá részletesebb tájékozódás céljából.

Amikről *Eckhardt* beszélt és amiket mondott, nem tarthatak igényt komolyabb érdeklődésre, aminek azonban nem ő volt az oka. 1920-ban a magyar kormánynak is, miután csak később kezdték kiépíteni a magyar diplomáciai hálózatot, aligha voltak megbízható értesülései Magyarország sorsáról és a világpolitika fontosabb problémáiról.

Egyet azonban konstatáltam *Eckhardt* úrról, hogy alapos készultséggel bír, idegennyelvekben jártas, világlátott s a külpolitikai ügyekiránt érzékkel bíró sajtófőnök, akinek szabatos mondatfűzése és logikus okfejtése kiemelik Őt az átlagpolitikusok tömegéből.

És ennek a megállapításomnak kifejezést tudtam kollégáim előtt is, akik közül voltak többen, akik a megállapításommal ellenkező véleményt hangoztattak.

Második előadása után *Eckhardt* Tibor az Otthon folyosóján megszólított és közölte velem, hogy elolvasta az éppen abban az időben megjelent »Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?« című röpiratomat s egyúttal gratulált tárgyilagos érvelésemhez, jóllehet — monda — nindenben nem ért egyet énelem.

Beszélgetés közben utalt a magyar zsidóság külföldi akciójára, amely, szerinte sokat árt, Magyarországnak.

— Méltóságos uram — válaszoltam a hivatalos oldalról emelt vádra — Ön téved. Én ismerem a magyar zsidóság gondolkodásmódját és főleg ismerem vezetőinek mentalitását; kizárt

dolog, hogy a hazai zsidóság bármit is tegyen, ami a hazának ártalmára lenne. Lehetséges, hogy a külföldi zionista zsidók föl vannak háborodva az itteni atrocitások miatt s lehetséges az is, hogy a budapesti zionisták rokonszenveznek külföldi hit-rokonaik mentőakciójával, de még abban az esetben is, ha így volna, ennek is Önök az okai, önök, akik a *fajelmélet* alapján támogatják a magyar zionistákat és eltaszítják maguktól az asszimilálni chajtó magyar zsidóságot.

— De hát miért nem használja fel a magyar érzelmű és asszimilálni óhajtó magyar zsidóság a maga külföldi összeköttetéseit arra, hogy kedvezőbb hangulatot teremtsen a külföldi támogatást kereső Magyarország számára?

— Megkísérelte már a magyar kormány igénybe venni a zsidók támogatását?

— Nem!

— Méltóságos uram, nem tudom, milyen összeköttetésekre céloz, de bizonyos vagyok benne, hogy amennyiben módjukban áll tenni valamit Magyarország érdekében, azt a magyarhoni zsidók, ha erre felszólítják Öket, meg is fogják tenni.

Csak szóba kell állni velük és ők bizonyára teljes készséggel rendelkezésére fognak állani a magyar kormánynak.

— Mit gondol, szerkesztő úr, — kérdezte tőlem *Eckhardt* Tibor, — ha a miniszterelnök úr egy kis konferenciára meghívna a budapesti zsidóság vezetőit, eleget tennének a meghívásnak?

— Nem vagyok felhatalmazva arra, hogy nyilatkozzam ez ügyben mások nevében, de mélységes meggyőződésem, hogy valamennyien boldogok lesznek, ha valamiben szolgálatára lehetnek Magyarországnak.

— És kik volnának azok, akiket meg lehetne hívni?

— Dr. *Hevesi* Simon főrabbi, *Ullmann* Adolf, *Székely* Ferenc, dr. *Kohner* Adolf, *Sándor* Pál, *Vázsonyi* Vilmos, *Polnay*, esetleg még mások is.

Eckhardt Tibor elővette noteszét és fölírta a bementett neveket. Csak *Sándor* Pált és *Vázsonyi* Vilmost nem írta föl, azzal az indokolással, hogy ezzel a két politikussal a miniszterelnök a képviselőház folyosóján fogja megtárgyalni az ügyet. Ezután pedig még azt mondtam *Eckhardt* úrnak, mivelhogy az ő felszólítása engem meglepetésszerűen ért és nem érzem feljogosított-nak magamat a mások nevében való nyilatkozatra, engedje meg,

hogy a meghívók szétküldése előtt *dr. Hevesi* Simonhoz, a budapesti főrabbihoz kérdést intéztek ebben az ügyben. Eckhardt ebbe belenyugodott, egyúttal kijelentve, hogy ami *Teleki* grófot illeti, biztosíthat róla, hogy kedvező válasz esetén haladéktalanul el fogja küldeni az illetőknek „a meghívót.

Másnap délelőtt fölkerestem *dr. Hevesi* főrabbi urat és előadtam neki *Eckhard* Tibor óhaját. A főrabbi arca elkomorodott, szemének cinkázása elárulta lelkének fájdmát óhajom hallatára.

— Hát kell, hogy erre külön is fölkerjenek bennünket? — *Melt Hevesi.* — *Az egész tevékenységünk ebben az irányban mozog állandóan.* Ha ezek az urak tudnák, milyen erőfeszítést fejtünk ki a megszállott terület zsidósága körében, hogy őket az anyaországhoz való hűségben megerősítsük s ha értékelni tudnák, hogy az elszakított területeken ma is a zsidóság a legerősebb védőbástyája a magyar kultúrának, bizony másképp bánnának a hazai zsidósággal. Ami a távolabbi külföldet illeti, nekem nincsenek olyan személyi összeköttetésem, melyek számbajöhetnek, ele lehetséges, hogy *Ullmannok*, *Székelly* Ferencnek, *dr. Kohnernek* és *Sándor* Pálnak vannak ilyen összeköttetései és ez esetben szívesen látom, ha velem együtt ők is rendelkezésre állanak a miniszterelnöknek.

Hevesi nyilatkozatát sürgősen tudattam Eckhardt-tal és *az ő tanácsára gróf Teleki* Pál külügyminiszter levélileg meg is hívta bizalmas konferenciára a budapesti zsidóság vezéreibet, akik természetesen eleget tettek a meghívásnak. Hogy a tanácskozásnak mi lett az eredménye, aziránt én soha sem érdeklődtem és ma sem ismerem a további fejleményeket. Én nem akartam politizálni, éppen csak segítségére kívántam lenni Eckhardt úrnak, nézetem szerint okos és üdvös kezdeményezésében.,

Hogy ugyanaz az Eckhardt, alá, amióta kipottyant a sajtófőnökségből és mandátumot vállalva, élére állt oly pártnak, mely akarva-nemakarva lábbaltiporja azokat, a szent eszméket, melyeknek tiszteletbentartása alapföltétele Nagymagyarország helyreállításának, az egy zsidóhitű öreg magyar újságíró életének egyik legszomorúbb emléke.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Olvasóimhoz.....	3—4
Hogyan lettem én trónörökös?	5—6
Első emlékeim	7—11
(Miről anyám oly bűsan szólt. Első politikai oktatás. Napokat ettem. A gimnazista támadó újságcikke). Budapesti diákélet	12—20
(Az útiköltség. Kidobnak a szobából. Ellopták az utolsó garasomat. A csúszó. ? padlón elvágódtam. Dr. Kerékgyártó és Goldziher tanár kibékülése).	
A katonai élet örömei	20—27
(A Ludovikán. A mongol invázió és a haragos őrnagy. Amikor a bankár protegál katonáéknál. I. Ferenc József leszid.) Parisban	27—34
(Találkozás Lesseppsel és Korda Dezsővel. Rippl-Rónai és Katona Nándor. Ivánfi Jenő.) Zsurnaliszta letter	34—47
(Első francia cikkem. Tisza Kálmán támadása az 1889-iki kiállítás ellen. A Párisi Magyar Értesítő alapítása. A Párisi Migyar Értesítő sikeres akciója a magyar honpolgárság elsikkasztana miatt.) Bertha Sándorról.....	47—51
(Bertha Sándor és Baust. Ki ölte meg III. Napoleon fiát? Somoskeőy és I. Ferenc József koronázási jubileuma.) Párisi magyarok.....	51—61
(A leggazdagabb párisi magyar. Justh Zsiga és a Faubourg St. Germain. Migyar újságírók. Rákosi Szidi és Szomory Dezső.) Grünwald Béla öngyilkossága	61—67
(Linder György búcsúztatója. A Budapesti Hírlap megbíz a lap tudósításával.) Munkácsy és felesége	67—81
(Salamon Ödön a rokonszenves bohém. Munkácsyné pletykái és a mester palettája. Munkácsy Árpádja. A pénteki recepciók. Sedelmayer és Brozik Vencel. Munkácsyné mint impresszárió. Mme Chaplain és Munkácsyné. Munkácsyék fényes estélyei. Paderevszky első fellépte. Alphonse Daudet és az én klakkom.) Osztrák-magyar nagykövetség	81—84
Rippl-Rónai első kiállítása. Ferrata bíboros és a somogyszilli vízió. Az 1889. évi világkiállítás.....	85—92
(Gutennariun és világkiállítás. Sztrájkoló diplomaták. G irnot a magyar pavillonban. Dolinay és 845 magyar párisi kirándulása. Magyarok turini látogatása Kossuth Lajosnál. Párisi magyarok küldöttsége Dijonban. Helfy vonakodik megkoszorúzni Gambetta szobrát. A franciák ünneplik a magyarokat.) A világkiállítás után.....	102—111
(Ki volt Gmtave Rouanet? Harc a román és szláv irredenta ellen. Egy budapesti hírlapíró párisi próbálkozása.)	

Boulangier és a boulangizmus	137
(A köztársaság küzdelme a létért. Jules Ferry és a francia nacionalisták. Boulangier első szereplése. Boulangéres Floquet parlamenti mérközése. Boulangier és Flicquet súlyos kimene- telű párbaja. Boulangier párisi képviselő. Floquet bukása. Tirard akciója a Ligue des Patriotes ellen és az Atcsinov- ügy. Gonstans vaskeze. A Haute Cour ítélete. Boulangier Brüsszelbe szökik. Az orleansi herceg kalandja. Boulangier öngyilkossága.)	
Az orosz-francia szövetség	138—150
(Első nyomok. Floquet Ganossája. Vanovszky Vichyben. Orosz kölcsön. Kedveskednek a muszka cárnak. Mihalovics nagyherceg párisi látogatása. A francia flotta kronstadti látogatása. Entente cordiale és szövetség. A Vatikán és az orosz-francia szövetség. A francia sajtó és az orosz szövetség.)	
A tőke hatalma a politikában, vagy Lesseps és a Panama-botrány.....	150—160
(Gonstans miniszter felpofozza Laur képviselőt. Anarkisták garázdálkodása és a Munkácsy-palota. Lesseps és a Panama-Társulat csődje. A radikális igazságügyminiszter. Pandora szelencéje. Brisson és a parlamenti vizsgáló-bizottság. Reinach báró rejtélyes halála. 150 képviselő és szenátor a panamisták listáján. Baihaut volt miniszter letartóztatása. A Panama- ügy a bíróság előtt. Carnot lemondani készül. Leleplezem Mohrenheim báró orosz nagykövetet.)	
Kiutasításom története	161—176
(Az első táviratok. Letartóztatnak és kiutasítanak. Hírlapi polémiám Blowitzsal a fogházból. A bécsi Decrais-botrány. Rákosi Jenő távirata Carnothoz és Kaas Ivor cikke. A francia sajtó gróf Hoyos ellen. A központi hatalmak három nagy- követe elhagyni készül Parist. Dr. Herzl Tivedar megnyugtató levele. Ulbari Budapest felé. Bizonyítékaim Mohren- heim ellen. Zilahi Simon, két-darab ezrese. J	
London	177—193
(Paris után London. Vámbéry Armin és a Kossuth-kultusz. Londoni magyarok. Látogatás Dcym gróf nagykövetnél. Sockinger főkonzul a magyar iparról. Beszélgetés Ferenc F rdinánd főherceggel. Rákosy és Tódor mester Londonban. MiéH nem lettem angol lap tudósítója?)	
Amerikában.....	194—216
(Aukiika húsz évvel ezelőtt s amilyen most. Amerikai magyarok. A Café Boulevard és Lazare vies, a letört bácskai nábob. Braun Márkus Roosevelt barátja. Gróf Tisza István és a baltimorei tűzvész. A saintlouisi világkiállítás.)	
Magyarország	217—230
(A Politikai Hetiszemle 30 évfolyama. II. Vilmos és a buda- pesti 10 szobor. Báró Bánffy bukása. Beró Bánffy Dezső és az íichli klauzula hiteles története. Bánffy és az újpág prog- ramtip.)	
A mikor a Balaton-kávéházban döntenek az ország sorsa fölött.....	231—247
(A B laton politikusai. Jeszenszky nem bízik Gróf Khuen- Héd rváry győzelmében.)	
Utolsó emlékeim.....	248—254
(Hok János gróf Károlyi Mihályról. Miért féltem én Samuellytól és Pogánytól? Egy budapesti kereskedő a világ- háborúban. Eckhardt és a zsidók.)	